

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KUDRET EMİROĞLU

TRABZON-MAÇKA ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Dizgi: Bibliotek
Baskı: Gülen Ofset
Kapak deseni: Orhan Peker
Kapak: Ümit Uzman
Aralık 1989

KUDRET EMİROĞLU

**TRABZON MAÇKA
ETİMOLOJİ
SÖZLÜĞÜ**

Bedia Saraçoğlu'na

TRABZON - MAÇKA ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ

Sözlük, Maçka ilçe merkezinin çevre köyleri ile Çağlayan Ziganoy vadisi köylerinden derlenen sözcükleri kapsamaktadır. Sözlüğe ağızdan derlenmeyen sözcük alınmamış, yalnız Ömer Hikmet Karahasanoğlu'nun derleme çalışmalarından yararlanılmış, bunlardan sayıları oldukça az olan haklarında ağızdan bilgi alınamayan sözcükler ÖHK işaretiyle belirtilmiştir. (*) Halk ağızlarının coğrafyası halen saptanmış değil. Dar bir bölgeyi saptamaya çalışan bu derlemenin; gerek gerçekte incelenmemiş olan bir bölge için tarihsel ve toplumsal yapılanmaya ilişkin yapılacak çalışmalarda elverişli bir hareket noktası olmasını, gerekse de karşılaştırmalı dil, folklor ve toplum-bilim çalışmaları için özlemini çektiğim tümevarımcı irdelemelere malzeme olabilmelerini umuyorum.

Sözcüklerin etimolojik açıklaması yanında, Türkiye Türkçesindeki (standart Türkçe, İstanbul Türkçesi), Anadolu'daki (halk ağızları) ve Anadolu yazı dilindeki (Cumhuriyet öncesi yazı dili) karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Türk Dil Kurumunun Derleme Sözlüğü ile Tarama Sözlüğü temel başvuru kaynağıdır. Sözcüklerin coğrafyası ve tarihi ile ilgili çalışmaların devam ettirilmesi ve karşılaştırmaların örnekleyici değil tüketici duruma kavuşturulması gerekmektedir. Rize Çamlıhemşin ilçesine bağlı Çiñciva (Şenyuva) köyünden Şinasi Danışoğlu'nun yardımıyla derlenen sözcüklerden karşılaştırma amacıyla yararlanılmıştır. Çevresini bütünüyle adlandıran, anlamlandıran köy dünyasının varlığı, derleme ve etimoloji çalışmalarının bütün toplumsal bilimlere için sunduğu zenginlik ve yazılı kaynaklarımızın

(*) Ömer Hikmet Karahasanoğlu'nun (1892-1964) derleme çalışmaları kısmen *TDK Derleme Sözlüğü*, *TDK Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ve İstanbul Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği *Trabzon 87 Yılığında* yayımlanmıştır. Derlemiş olduğu folklor malzemesi de Dernek tarafından yayımlanacaktır.

kısırlığı bu karşılaştırmayla bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Dar bir bölgede bile ağız ayrılıkları gözlemlenmektedir. Kafkasya nasıl diller beşiği ise, Doğu Karadeniz de ağızlar beşiğidir. Maçka belediye sınırına komşu Haçavera (Yeşilyurt) köyü ile eskiden Maçka ilçesine bağlı olan Ayvasıl (Çağlayan) bucağına bağlı Kongol (Sevimli) köyü arasında hem fonetik bakımdan hem sözcük varlığı bakımından farklılıklar vardır:

Haçavera:	Kongol:
İstive	kayan
kadarahti	kepek
hevenk	dal
tavli	oksek
humi	fuça
kepiz	gabiz
sukra	zugura

Yalnız belirli bir yerde saptanabilen sözcük için açıklamadan sonra yer adı bildirilerek durum belirtilmiştir. Trabzon sözcüğü bu durumda şehir merkezini göstermektedir.

MAÇKA AĞZININ DİLBİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

I. Ses Bilgisi

A. Ünlüler

Maçka ağzındaki ünlülerin temel özelliklerinden biri, Türkiye Türkçesindeki temel sekiz ünlüden ö,ü ve i'nin gösterdiği değişikliklerdir. Ö dar o ve e; ü dar u, u ve i; ı dar ı ve i değişimi gösterir. Öteki ünlüler Türkiye Türkçesine uyum göstermekle birlikte bazı özel nitelikler de taşımaktadırlar:

a-e arası: defa, belli, ekraba, semiz

e-i arası: eyi, essah

ı-i arası: siğır, sigara, mısır, sıcak

ö-e arası: elim/ölüm, epmek/öpmek

ö-o arası: boyle

ü-u arası: icün, sülale, rüy, küf

Maçka ağzında kısa a,e ve i yaygındır; ğ, h, y ve v ünsüzlerinin erime-

siyle ikiz ünlülerin yol açtığı kısalma da görülür. Özellikle Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde Türkçedeki ünlü sürekliliğinin sınırlarına uyulur. Uzun ünlülerden sonra ğ, y, h gibi hafif boğumlanmalı ünsüzlerin üremesiyle de uzun ünlüler normale dönüştürülür (kağnun, dağvet, duva). Y ünsüzünün etkisi ve hece kaynaşması ise uzun ünlülerin doğmasına yol açar (dori, aşam).

Kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık benzeşmesi özellikle Arapça, Farsça kökenli sözcüklerde görülür ve ünlü uyumu sağlanır (Rehime, vasiyet, esas, şehir) fakat ünlü yapısı nedeniyle Maçka ağızı temelde Türkçenin ünlü uyumu kuralına uymaz. Bazı eklerin (-ci, -li, şimdiki zaman eki, -ma olumsuzluk eki, -sa istek eki, -lan ile edatı, i hali, vb.) hep kalın kullanılması uyumun bozulmasında önemli etkindir.

Ünlü Değişimleri

kalın ünlülerin incilmesi:

a-e kiraz-kirez, fayda-fayde, ramazan-remezan

ı-i kapı-kapi, yalın-yalin

u-i turşu-turşi, tuzlu-tuzli

ince ünlülerin kalınlaşması:

e-a heves-haves, esas-asas, kardeş-kardaş

ü-u üst-ust, süs-sus

geniş ünlülerin darlaşması:

a-i yaylaya-yayliya, aynaya-ayniya

e-i hesap-hisap, eski Türkçe'den ilk hecedeki e ünlüleri Anadolu'nun başka ağızlarında olduğu gibi Maçka'da da korunmuş, yarı dar biçimiyle yazı dilindeki kurallı değişimin dışında kalmıştır (eyi-iyi).

o-u oruç-uruç, soyun-suyun

dar ünlülerin genişlemesi:

ı-a aşağı-aşağa

i-e cami-came, nafile-nafele, inmek-enmek, ikilemek-ekilemek. Eski Türkçe'deki gelişimin etkisi de görülmektedir.

u-o yumurta-yomurta, uğurli-oğurli

düz ünlülerin yuvarlaklaşması:

a-o,u baba-buba

ı-u kadın-kadun, sağlık-sağluk, sandık-sanduk

yuvarlak ünlülerin düzleşmesi:

ö-e çok yaygındır

ü-i çok yaygındır

ünlü düşmesi:

içseste aşılama-aşlama, ağılama-avlama

önseste ısırgan-sirhan, ufantı-fanti, ikindi-kindi

sonseste buzağı-buzak

ünlü türemesi

önseste recep-irecep, rus-urus, rum-urum

içseste amca-emice, abla-abula, teyze-teyize. Eski Türkçe'nin izleri görülür.

B. Ünsüzler

Maçka ağzında Türkiye Türkçesinden ayrılan ünsüzlerin varlığı görülmektedir.

k-g: gerek tonlulaşma ve tonsuzlaşma, gerek sızılaşmayla k ve g sesleri önseste ve içseste birbirinin yerine geçmekte, k sesi yaygın olarak görülmekte, Ziganoy'da ses g'ye kayarken, Haçavera'da Vakfıkebir'de saptanmış olduğu gibi eski Türkçe k sesinin önseste yaşadığı gözlemlenmektedir. Sözlükteki bütün sözcükler bu durum göz önüne alınarak seslendirilmelidir. Galak-kalak, gaban-kaban, golot-kolot, gomsilemek-komsilemek, guduktera-kuduktera, garak-karak çiftlerinde k, g ve k seslerinin birbirinin yerini alabildiği, Türkçe veya yabancı kökenli sözcüklerde bu değişimin varlığı görülmektedir. Maçka ağzının dış etkiler altında kalmasıyla değişim çok güçlenmiştir.

d-t: Eski Türkçe'nin etkisiyle d sesinin varlığı gözlemlenmekteyse de k-g için olduğu gibi, bu seslerde de seslendirme d, t, d değişimi göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Dabak-tabak, daraba-taraba, dinkoz-tingoz, dindon-tinton, dolayi-tolayi, def-tef, doruk-toruk çiftlerindeki gibi gerek Türkçe gerek yabancı kökenli sözcüklerde değişim çok güçlüdür.

b-p: Durum, k-g ve d-t seslerinde olduğu gibidir. B-p arası ses yaygın olduğu gibi b veya p'ye kayma da yaşanmaktadır. Balak-palah, baldun-paldun, bestar-pestar, paramona-baramana, bidemi-pitemi, buli-puli, kobat-

kopat, vb.

ts, çz: Haçavera'da daha çok yaşlılarda görülen, gençlerin bir bölümünün çıkarabildiği sesler, c, ç, s ve z değişimlerine yol açmaktadır. Katsi, luluts, biyalitsa örneklerinde yaşamakta, Ziganoy'da daha çok z'ye dönüşmektedir, cimur-çimur, simur-zimur, surnuş-zurnuş, cimlim-simlin-zimlin, seflanzeflan çiftlerinde gerçek ses ts veya çzdır. Tonlulaşma, tonsuzlaşma ve sızıcılığıyla ortaya çıkan c-ç ç-s ve z-s değişimleri gerçekte ts, çz sesi içeren yabancı sözcükler kadar Türkçe kökenli sözcüklerde de görülmektedir.

ng: Eski Türkçe sesin varlığı Maçka ağzında çeşitli örneklerde ve değişmiş biçimlerle görülmektedir: angımak, angırmak, angırmak, yalağuz, soğun, bağa, sağa, vb.

Ünsüz Değişimleri

K, g, d, t, b, p, c, ç, s ve z ünsüzlerinin Maçka ağzındaki özelliklerinden kaynaklanan değişimler yanında, içseste t-d tonlulaşmasının (battık-barduk-attın-atdum) kurallaşması görülmektedir. Öteki ünsüz değişimleri şunlardır:

k-h koyak-koyah, balak-balah

h-ğ kahve-kağve, mahalle-mağalle, zahmet-zağmet

ç-ş içlik-işlik, alaca-alaşa, saç-saş, uçkur-uşkur

r-l merhem-melhem, güreş-güleş

l-r çirki-çilki, halgosup-argosup

m-n muska-nusga, kombuz-konbuz

b-v bolaki-volaki, habu-havu, habura-havura, bardabaş-vardabaş örneklerindeki gibi b ve v biçimleri birarada yaşamaktadır.

ünsüz düşmesi:

önseste hüseyin-isiyin, yılan-ilan

içseste daha-daa, sonra-sora, gündüz-günü, öfke-höke, belki-beki, onlar-olar, yağmur-yamur, satacaksın-satacasun (gelecek zamanda kurallı) sonseste çitf-çit, nasıl-nasi, sabah-saba, siftah-sifte, böyledir-boyledu, ancak-anca, gidip-gidu

ünsüz türemesi:

önseste elbet-helbet, ark-hark, ırak-yırak, esir-yesir

içseste reis-reyiz

sonseste kere-keren, gibi-gibin, eğer-cğerem

Y scsi türemesi ve düşmesi eski Türkçe'nin izlerini taşımaktadır, doğuşan tavşan örneğinde de yazı diline göre eski Türkçe'nin etkisinin sürdüğü görülmektedir.

hece kaynaşması: hakikat-hekket, dakika-tekke, göğüslük-gönslük

hece yutumu: koca avuç-gocavuç, çapulalar-çapallar, yerelmaları-yeromalar, şuna baksana-hauna ya ba

II. Bileşim Bilgisi

A. İsim

İsim Yapım Ekleri:

ga/ka/ko: küçültme işlevi taşıyan ektir, kuzika, annega, peçko

bo: daha çok özlük isimlerle akrabalık bildiren isimlere gelen, küçültme işlevi gören bir ektir, tıfılobo, bilobo, kızobo

ma/me: Türkiye Türkçesinin dışında çevirme, asma, gömme, kaynama gibi türetmeler görülür.

lama/leme: la/le isimden fiil yapım eki ile ma/me fiilden isim yapım ekinin birleşimidir, aşılama, belleme, dallama, elleme, gölleme

ina: kadının kocasının adıyla adlandırılmasında kullanılan Haçavera'ya özgü bir ektir, Hafizina, Topalina, Muallimina, Keşkelina

a: inek adlarında kullanılır, Yaşara, Kemera, Güvercina

luk: Türkiye Türkçesinin dışında kalın kullanılan bir ektir, kardeşluk, analuk, buzakluk, uşakluk, çağılluk, lazutluk, ışıkluk, meltemluk, purluk. Türkiye Türkçesindeki hane sözcüğü de -luk eki işleviyle çeşitli sözcüklerde görülür: aşhana, kemrehana, taşana

nti: Türkiye Türkçesindeki kullanımları dışında çeşitli türetmelerde görülür: eğlenti, fanti, ilinti, ezinti

ba/a: Farsca ile anlamındaki ek çeşitli örneklerde görülür: korbokor, zobazoruna, basabas, vuravur

ya: Türkçe veya yabancı kökenli çok fazla örnekte görülür: sapliya, ku-liya, kahleya, şaflaya, vovoniya, zineya, gogiya, höliya, humuliya, sah-leya

li ve ci ekleriyle Türkiye Türkçesinin dışında türetilmiş örnekler vardır: kulakli, yarayışli, isteyici, vb.

İsmi'nin halleri:

Hal ekleri Türkiye Türkçesine uygun olarak kullanılıyorsa da, bazı ey-

lemlere yönelik olarak özellik gösterdiği durumlar da vardır. Rize'de daha yaygın olarak görüldüğü gibi yönelme hali yerine yükleme hali kullanılır: atını binmek, birini öğretmek, vb. Anlam kaymaları da Türkiye Türkçesine göre bu sonucu yaratır: birini, birşeyi alışmak (öğrenmek), birini vurmak (dövmek).

B. Adıllar

Kişi adılarında, birinci, ikinci ve üçüncü tekil kişilerin yönelme hali özellik gösterir:

ben	sen	o	olar
beni	seni	oni	olari
bağa	sağa	oğa	olara
bende	sende	onda	olarda
benden	senden	ondan	olardan

İm adıları önekle kullanılır:

habu	hau
habuni	hauni
habunda	haunda
habundan	haundan

Çoğul durumunda 'n' ünsüzü düşer: habular, haular, bular, bulari, habulari. Şu adılının fazla kullanımı yoktur.

C. Eylemler

İsim, sıfat, yansımalarından fiil türetme:

le/la: alalamak, ayazlamak, dillemek, felilemek, ganzilemek, harmanlamak, kılavlamak, yoşalamak, guduklamak, kısıkslamak, elekmek, kom-buzlamak, kudallamak, tedeklemek

Fiilden fiil türetme:

(i)l: kesilmek, göreslemek, boğalmak

(i)n: darlanmak, elçinmek, dolanmak, kananmak,

(i)ş: bolaşmak, tepişmek, ekleşmek

dir: aldirmek, tezdirmek

(i)t: çalatmak, boyatmak

ir: goyermek

(e/i)kle: sayıklamak, uyuklamak

Yöre ağızında eylemler çoğunlukla isim, sıfat ve yansımalardan türetilmiştir. Yazı dilinden ayrışma, türetmelerin yöreye özgü isimlerden yapılmasından doğmaktadır. Türkiye Türkçesinde bulunmayan türetmeler de yapılır:

t: Türkçenin işlek eklerinden olan t yörede gerçek işlevine aykırı kullanılmaktadır: ayıtlamak, boyatmak

n: Türkçe'de dönüşlülük, meçhulluk ve edilgenlik bildiren ek, bölgede bu işlevlere aykırı ve gereksiz kullanım gösterir: koklanmak, söyündürmek, azlanmak, incelenmek

ş: Türkiye Türkçesine aykırı kullanımı vardır: toplaşmak, ayrışmak, yerişmek

l: meçhulluk ve edilgenlik bildiren ek, yörede Türkiye Türkçesine aykırı biçimde bazı açık fiil tabanlarından sonra da kullanılır: yeyilmek, okşayılmak

Türkiye Türkçesinde eski Türkçeye göre ek almış bazı fiiller eksiz halleriyle kullanılırken (aldamak, bulumak, ısımak, ağnamak), bazı fiiller de ek alarak kullanılır (silkemek). Yabancı kökenli sözcüklerden de fiil türetmeleri çokcadır: nacızlanmak, afatlamak, üskütlemek. Eylem köklerinin yabancı kökten olması durumunda yardımcı fiille yapılmış fiil türetimi de yaygındır:

etmek: angros etmek, cehd etmek, huhuris etmek, mayeps etmek, sahtekulis etmek, sarfulis etmek, şidis etmek, taraks etmek

eylemek: kuçiris eylemek, meks eylemek, antrigos eylemek

olmak: aboşimas olmak, cincilis olmak, teps olmak, horos olmak, kuras olmak, koromas olmak

yapmak: larestere yapmak.

Yabancı köklerden, isimden fiil türetme kuralları ile olduğu gibi, fiilden fiil türetme biçiminde bileşik fiiller olarak da türetmeler yapılır: munzurlamak-munzur etmek, sarfullamak-sarfulis etmek, kanzilemek-kanzilis etmek.

Anlamca kaynaşmış, deyim özelliği kazanmış fiiller: deniz yapmak, boran vurmak, nisbet vermek, dinge vurmak, purput kesilmek, diş çakmak, usu gitmek, baş koşmak, yük yapmak, kaybet çekmek, Türkçe'deki ortak biçimler dışında, ar etmek, nusga etmek, hesap eylemek, ac olmak gibi

isimlere gelen ve bağılı oldukları kuruluşları çoğunlukla deyimleştiren yardımcı fiil kullanımı da görüldür.

Madan/meden zarf fiil yerine mamış/memiş biçimi kullanılır: yemek le-memiş olu mi? 'U' zarf fiil ekinin kullanımı da Türkiye Türkçesinden çok daha geniştir: ben de hauraya gidu geleceğüm. Herhangi bir ek almaksızın iki kez yinelenen fiillerle, -a eki alan fiillerle, di/du/ti ekiyle, di/du/ti ve mi ekiyle zarf fiil kullanımı yaygındır (dedi dedi pıkti, vura vur gebertti, çekdi aldı, oturdu mi kalkmaz). Ma-ile(n) ekiyle Türkiye Türkçesinde rak/rek anlamı veren zarf fiil kullanımı da zengindir: yemelan doymadun yalamalan mi doycacasun?

Dili Geçmiş Zaman Kipi:

Büyük ünlü uyumuna uyum göstermez: yapdi, aldı, sokdi, düşti, endi, unuttı. Kişilere göre çekimde üçüncü tekil kişi dışında kip ekinde bulunan ünlü her zaman kalındır: gıtdum, gıtdun, gıtdi, gıtduk, gıtdunuz, gıtdiler gezdum, gezdun, gezdı, gezduk, gezdunuz, gezdiler. Bileşik çekimde de özellik gösterir: gıttumdi, yazdumdi, gıttumsa, geldumsa.

Mişli Geçmiş Zaman Kipi:

Ses uyumuna uyum göstermez: gelmiş, yapmış, oynamış, yürümüş.

Şimdiki Zaman:

Şimdiki zaman kip eki özellik gösterir: geluyı, kıskanuyı, bağıruyı, geze-yi. Kişilere göre çekimde de aynı özelliği korur: bulamayırım, bulamayısın, bulamayı, bulamayırık, bulamayısınuz, bulamayiler, gezeyirım, gezeyısın, gezeyi, gezeyiruk, gezeyısınuz, gezeyiler.

Gelecek Zaman:

'K' ünsüzü düşer: içecesun, bilecesun, yazacasun.

Geniş Zaman:

Ses uyumu yoktur: alurım, alursun, alu, aluruk, alursunuz, alurler - seve-rım, seversun, sever, severuk, seversinuz, severler. Geniş zaman kipinin koşulu da ünlü uyumuna uymaz, her zaman kalın ünlüyle kullanılır: yabarsa, gelusa, soylersa, kazanusa. Koşul kipi bütün kiplerde kalındır: yürudiysa, goştisa, aldısa, gelusa, vermesa, verusa, vereceğusa, vercesesa.

D. Zarflar

Yer ve yön zarfları:

Habura, havura, o yani, -dan/den ukari

Zaman zarfları:

Haçan: ne zaman ki, birlan: birdenbire, birlanbir: birdenbire, sifte: önce, cbeti: asla.

Durum zarfları:

Habole, havole, hovoyle: böyle, böylece, bi şe: biraz, helbet: elbette.

E. Edatlar

Çekim Edatları:

Bile: birlikte, beraber, -lan birle: birlikte, beraber, deyine: diye.

Bağlama Edatları:

Barc: beri, beki: belki, dersun: sanki, helbet: elbet, halbusa: halbuki, o ki: madem ki, varyok: hiç olmazsa, anca: ancak, meğersam: meğer, egerem: eğer, ilan: ilc, ses uyumuna uymaz, kalın kullanılır: habu aşağıdaki mezarlukta işuk yandüğuni gözümlan gördüm. Şimdi kırk liralanan bazara inemesun.

Çağırma ve Hitap Edatları:

Ola, ula, ulan, uşak, ya: yaygındır. Ya bak beni!, Ya de bağa dorisini! da yaygındır, cümle sonlarında kullanılır. Tut habuni da!

F. Sözdizimli, Cümlebilgisi

Yapı Bakımından Cümleler:

Maçka ağızında sıralı bağımlı cümleler daha çok kullanılır:

Düğünde millet toplanur, raki içerler, türki söylerler, silah atarlar, eğlenuler.

Köyden yağ getiruruk, beynir getiruruk, çanlı tağuk getiruruk, sataruk.

Şimdi da yeni bir şe çıktı, herkes tahsile koşayi.

İş yok, güç yok, çoğu gurbete gider.

Bizde boyledi, doktora gitmezler, hocaya giderler.

Basit cümleler:

Yeni gelinler çok çekinur.

Ben nusgaya inanmayirum.

Burda çecuklar hep pantol geyeyi.

Cumağa günleri, pazartesi günleri elenleri burda eyi sayayiler.

Koşul Cümleleri:

Bi insanun yolina dağuşan çıkarsa oğorli sayilu.

Deniz kararusa hava bozar.

Eyi evin olusa yemeklerun hepisi eyidu.

Cezasi varisa ruhi çekecek oni.

Öğelerin Dizilişi Bakımından Cümleler:

Maçka yöresinde devrik cümle çok kullanılır.

Eylemden sonra özne:

Önceleri burada çok yağardı yamur.

Eskiden çok güzel oludi düğünler,

Eylemden sonra nesne:

Onun için askere çağırduler beni.

Tartarken başbarmağilen iteyi gandari.

O gece adarlar istinç bi carcaf.

Alun derinlan kazanacasun barayi.

Eylemden sonra dolaylı tümleç:

Gacurdum gızı çıktum dağa.

Derler ki halolduk topraktan.

Deslim ederler oni adalete.

Eylemden sonra zarf tümleci:

Fakirluk varidi esgiden, şükrolsun her şey var şindi.

Ayni işleri dekrar ederuk her sene.

Çalışacasun yazun ki yeyesun kışun.

Ad tamlamaları:

Şimdigi kızlaran uşakların geyinmeleri fark etmeyi.

Bu derenun kumi çok eyidu.

İnsanın her zamanı bi olmaz.

Kız kaçmalarında her zaman ayilenun suçi yoktur.

Soraki gün da garıların düğünü olur.

Sıfat tamlamaları:

Gevuş gedurmeyen hayvanları yemezük.

Bu gorulen evler hep yenidur.

Beyaz faraler dolaniyu orda.

Ekşi maya da gorsun oraya hamurunun gelmesi için.

Kesma makarına da yaparuk.

Bağlaç öbekleri:

Uşak, buzak, dağuk, köpek, hepisi uç oyun yeyecek.

Kamyonılan daksiyi sadup da bu benzin isdasyonini açtum.

Bandol, ceget, mintan hepsini da geyeruk.

Goylisi, şcherlisi hep aynı geyeyi, şimdi fark etmeyi.

G. Deyimler Atasözleri

Yöre ağzında özgün deyim ve atasözlerinin zenginliği göze çarpar. Sıralı bağımlı cümleler ve devrik cümlelerle birlikte bölge uslubunun oluşmasında deyimlerin de etkisi vardır. Bir anlatı kalıbı olarak hem biçim hem de belirledikleri kavram ve özel durum açısından özgündürler. Gelenek, alışkanlık ve değer yargılarını yansıtır. Sözlükte çekimli deyimler madde başı olarak yer almış, çekimli olmayanlar açıkladıkları kavram veya ilgili görüldükleri sözcük açıklamasına konulmuştur.

Kavramları değişmece yoluyla belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ve tümelere örnekler: yaprak dönmek, yüzü yere yapışmak, zevlileri kırmak, zurna ıslanmak, gözleri yeşillenmek, fitil vermek, fener sıkmak, harmanına yağmamak, hozana atlamak, iki yaprak olmak, karnını sirkeye koymak, güneşinde mendil kurumamak, köpekleri tuzlamak, tahtası mih kaldırmamak, gevşese eti yenmek.

İki yargılı ve uyaklı deyimler:

Karı der tuz, herif der bız; güneşin gözi, yemeğin özi; at uçti, çuli duştı;

Bir öyküye ya da olaya dayanan deyimler:

Tuzsuz helva gibi yürümek, papaz efendiyi buyurmak, güveç görmüş gavur gibi olmak.

Adetleri, inanışları ve gelenekleri bildiren deyimler:

Yazılı gelin gibi susmak, yüzünü köpek yalamak, eşek dili yemek, küpe binmek.

Bir kavramı belirtmek için kurulan söz toplulukları:

Kuru kuru gadalarını alayum, hep doğradı lapazaları, pide yandı ocakta, dal dal aşğa gel.

Eksilteli anlatım biçimi:

Nato kuyruk, et tırnak olmak.

Bir sözcüğün özel yardımcı eylemlikle kurulmasından oluşmalar:

Taban etmek, üstüne varmak, munzur etmek, guduk vurmak, fener sıkamak.

Atasözleri de yöre özelliklerini taşırlar:

Acemi tosun yineği başundan biner, karga yüklü olmaz, köpek yediği kapıda afgurur, çoban meram edince tekrardan süt sağlar.

Türkiye Türkçesinde ayıp sayılan sözcükler köyde olağan kabul edilir, deyim ve atasözlerinde de çokça yer alır:

Osuranla buyuran yorulmamış, götü çıkmak, göt atmak, açık a...a sinek konar, elin a....a umut edenin s....ne kırağı yağar, göt sıkamakla a.. dar olmaz.

Küfür daha çok kadınlara aittir. Haçavera'da anlamları her zaman bilinmese de Rumca küfürlerin kullanımı sürmektedir. Rumca küfürler çoğu zaman hayret, şaşkınlık, kızgınlık bildirirler: namose, modofengo, modoniyon.

İlenç ve kargışların da yöreye özgü kalıplaşmış kullanımları vardır: gaybana, anderin gaybanası, bok yiyen, elinin köri, yere inesi, boyu devri-lesi.

ETİMOLOJİK YAPI

Maçka ağzının Türkiye Türkçesinden farklılaşan yönlerinde eski Türkçe'nin izleri belirlemektedir. Ses yapısında, bozulmuş durumda da olsa k ve t,ng sesi, y türemesi ve düşmesi, h türemesi, e-i değişimi, şimdiki zaman ekinin farklılığı gibi özellikler yanında sözcük varlığı olarak da çok eski sözcüklerin yörede yaşadığı gözlemlenmektedir. Haçan, arkuri, soğun, bayak örneği zarflar; adaş, gadam gibi çok eski akrabalık ilişkileri gösteren sözcükler; okumak, kopmak, ağuşmak, eslemek gibi fiiller Türkologların araştırmalarını beklemektedir.

Ses yapısı ve yapım eklerinde olduğu gibi sözcük varlığı açısından da Maçka yöresi Türkçe dışında güçlü etkiler taşımaktadır. Hitit dönemine kadar uzanan çok eski yerleşim yeri olan Trabzon'un tarihi; avcı, toplayıcı orman içi kabilelerle, uluslararası ticaret ajanlarının çelişmesini barındırır. Sur içinde, Sinop şehrine yarı bağımlı bir koloni olarak başlayan şehir, uluslararası ticaretin getirdiği zenginliğe göre, bağımsızlaşan siyasal birim olarak ortaya çıkar veya dışa kapalı dağılı toplumun çarşısı olarak kalır. İskender sonrası Persli asker-yönetici sınıfın yerli halka dayalı Pontus Devletinin Helenizm sonrası Anadolu'da İznik, Bergama, Kırım'a kadar uzanması; Bizans-Sasani çatışmasında yörenin Bizans siyasetinde ağırlığını duyurabilmesi; Haçlı seferlerinin ve Türk fethinin yarattığı ortamda Bizans'tan kaçan hanedan mensuplarının Komnenos İmparatorluğunu kurabilmesi; siyasal konjonktürü değerlendirebilen yönetici tabakalarla, uluslararası açımdan pay almak isteyen yerli derebeylerinin bağlaşması sonucu olabilmektedir. Siyasal konjonktür değişip uluslararası ticaret yol değiştirdiğinde veya elden kaçırıldığında ise şehirli-dağlı bağlaşması çatışmalara döner. Komnenos İmparatorluğunun darbeler tarihi ve İtalyah şehir devletlerine ekonomik olarak bağımlılaşması da böyle dönemlerin sonucudur.

Yunan kolonicilere köle pazarı oluşturan yerli kabileler (Halibler, Tiba-renler, Makronlar, Kolhlar) liman şehrinin hinterlandında Pers, Roma, Bizans ordularını gördüler. Yüzer yıllık sürelerle tarihçilerin tanıklık ettiği gibi 'Romalılaştılar-Rumlaştılar'. Ziganaların gerisinde Urartulardan kalan Halt sözcüğü bugün İ.Ö.1000'lere uzanan tarihin bilinebilen, yaşayan tek örneğini oluşturuyor. Maçka ağzı sözlüğünde Türkçe'den sonra (727 sözcük, % 33,9) en büyük gurubu oluşturan 'kökeni bilinmeyen'sözcükler (549 sözcük, % 25,6) için akla yerli kabilelerin gelmesi olağan olsa gerek.

Yunanca 360 sözcük ve % 16,8 oranla üçüncü büyük kümeyi oluşturmaktadır. Koloni döneminden 1924 Mübadelesine kadar varlığını sürdüren Yunan nüfusunun etkisi açıktır. Yunan varlığı, bazılarını 'iki dilli' yapacak bir güç taşımıştır. Bölgede kökeni bilinmedik olguların 'Rum işi' olarak açıklanması alışkanlığı doğmuştur. Yabancı dillerden gelen sözcükler

öncelikle Yunanlılar aracılığıyla öğrenilmiş olabileceği gibi, Yunanca ile aynı dil ailesinden olabilen bu dillerden alıntılanan sözcüklerin, bölgenin söyleyiş biçimine uydurulmasıyla kökenlerinin saptanması daha da zorlaşmaktadır. Trabzonlu Rumlarla Yunanistanlıların dil özelliklerinin aynı olmadığı, Trabzonluların öncelikli Karadenizli özellikler taşıdığı unutulmamalıdır. Tonya'da konuşulan Yunanca'ya Eleniko Greko, Of'da konuşulana Eleniko Laziko denilir. Yunanca'nın Pontos diyaleği olarak adlandırılan dil yapısının eski Yunanca, yeni Yunanca ve öteki dillerle olan ilişkileri başka bir inceleme alanıdır. Pontus diyaleği ile Yunanistan Yunancası arasındaki ayrım Sözlükte Maçka Rumcası ve Yunanca terimleriyle belirlenmeye çalışılmıştır.

Arapça (206 sözcük, % 9,6) ve Farsça (150 sözcük, % 7) dördüncü ağırlıklı kümeyi oluşturmaktadır. Arapça sözcükler Osmanlıca ile veya öteki Anadolu ağızlarıyla koşutluk gösterirken, Farsça'dan alınmış sözcükler daha çok Maçka'nın özelliği olarak belirmektedir. Trabzon ticaretinin İran bağlantısı yanında Doğu Anadolu Türkmen kabilelerinin (Trabzon'daki Çepniler dahil) İranla olan tarihsel, etnik ilişkileri ve İran'dan bazı soyların Doğu Karadeniz'e yerleşmiş olmaları herhalde bu sonuçta etkili olmuştur. Caferoğlu Rize'de Burnak ve Tebriz Türkçesinin özelliklerini gözlemlemiştir. Genel olarak Türkçe-Farsca ilişkisinde Asya Türk dillerinden gelen köklere, öte yandan Türkçe'ye çok eskiden girmiş sözcüklerde Sogdca, Sanskritce ve Frasca-Yunanca alışverişine dikkat etmek gerekmektedir.

Saptanan öteki diller içinde (İtalyanca 54 sözcük, % 2,5 Rusca 39 sözcük, % 1,8 Ermenice 25 sözcük % 1,2 ve Lazca, Almanca, Fransızca, vb. diler 35 sözcük, % 1,6) İtalyanca ve Rusca ön plana çıkmaktadır. İtalyanca'nın varlığı, Latince'nin tarihsel ağırlığı ve Venedik, Ceneviz denizciliğinden beslenmektedir. Türkiye Türkçesinde de denizcilik terimi olarak izlenebilen sözcükler anlam genişlemesi ve kaymasıyla Maçka ağızında yer bulmuştur. Bulgarca ve Rusca kökenli İslavca sözcükler de hem deniz ticareti hem de Trabzonluların geçmişte Rusya'ya gurbetçi gitmeleriyle açıklanabilir. Bazı ürünlerin (patates gibi), giysilerin (zıpka) ve eşyaların (istol, istekan) Karadeniz'e ve Doğu Anadolu'ya Rusya'dan girdiği görülmektedir.

Elbette verilen sayılar ve oranlar Maçka'nın kültürel, toplumsal oluşumu ve etnolojik yapısıyla ilgili bir sonuç oluşturmayıp, Türkiye türkçesine göre gösterdikleri özellikler ve yöreye özgü olmaları nedeniyle Sözlüğe alınmış sözcüklerin dökümüdür. Oranların anlamlı sonuç vermesi için, anlam kategorilerine göre ağırlıklarının irdelenmesi gerekir. Bu amaçla tarım ve bitkilerle ilgili sözcüklerin 'bitki', hayvanlar ve hayvancılıkla ilgili

olanların 'hayvan'; ev, inşaat, mutfak ve ev eşyaları, yemek, giyim ve dokumacılıkla ilgili olanların, 'eşya'; insan hareket ve faaliyetleriyle, insan gövdesi, hastalıklar, akrabalıklarla ilgili sözcüklerin ve insanı tanımlayan isim ve sıfatların 'insan'; gelenekler, oyunlar, inanışlarla ilgililerin 'inanç'; hava durumu, ay ve yıldız adlarıyla ilgililerin 'iklim' ve kalanların 'genel' başlığı altında toplandığı karşılaştırmalı tablo hazırlanmaya çalışılmıştır. Etimolojik kökenle konu kategorileri arasında yapılan karşılaştırma, etimolojik dağılımın konulara göre anlamlı bir sapma göstermediğini, yaklaşık aynı dağılımı koruduğunu göstermektedir. Sözcüklerin % 25'i Genel başlığı altında toplanırken Eşya'yla ilgili olanlar % 20, İnsan % 18, Bitki % 16,8, hayvan % 13 oranındadır. Kökeni bilinmeyen sözcüklerin yabani bitkilerde oranı % 37'yi geçmektedir. Aynı oran tarımsal bitkiler için % 9'dur. Yabani bitkilerde Türkçe oranı % 16, Yunanca oranı ise % 30'dur. Tarımsal bitkiler için bu oranlar sırasıyla % 39 ve % 22'dir. Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bilinmeyen yöreye özgü çok sayıda bitki söz konusudur. Sözlükte tarımsal bitki adlarının yer almasının nedeni ise, adlandırmanın bitkilerin yöredeki tarihini yansıtan özellikler taşımasıdır. Elma, erik, armut türlerinin çokluğu da özel adlandırmalara yol açmıştır. Yabani hayvanlarda ise Yunanca oranı % 37, kökeni bilinmeyenlerin oranı % 32, Türkçe oranı % 15'dir. Yabani hayvan adlarında böcekler, kuş türleri ağırlık oluşturmaktadır. Evcil hayvanların adlandırmasında ise Türkiye Türkçesinden farklılık hemen hemen yoktur. Dolayısıyla Sözlüğe giren evcil hayvan sayısı çok düşüktür. Yöreye özgünlüğün ve dışa kapalılığın yabani bitki ve hayvan adlarının etimolojik dağılım oranları ile genel etimolojik dağılım oranları arasında farklılık yarattığı görülmektedir.

Sözlükte fındıkla ilgili yirmi bir, mısırla ilgili otuz bir sözcük yer almaktadır. Mısırla ilgili sözcüklerin bölge içinde de farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Mısır kocanına kelek, kelle, godoş; koçanın yapraklarına humi, logofla, puça, fuça; koçanın içine hodoş, kutul, kutra, sukra, zugura, puşa, kozak gibi adlar verilmektedir. Maçka dışına çıkıldığında adlar daha da çeşitlenmektedir.

TOPLUMSAL YAPI VE DEĞİŞİM

Maçka, eskisi için daha çok mısır, II. Dünya Savaşı sonrası için ise fındık toplumu görünümünü vermektedir. Ekonomik ürün olarak fındığın gücü arttıkça, mısır ve elverişli yerlerdeki buğday tarlaları fındıklığa dönüştürülmüştür. Sahile yakın yerlerdeki tütün üretimi de bugün çok düşmüştür. Başkaca ekonomik ürün sayılamaz. Meyva ağaçları görece çoksa da sebze sayısı azdır. Fasulye, lahana, kabak tüketim için yetiştirilir.

Hayvancılık ikinci geçim kaynağıdır. Canlı hayvan ve hayvansal

ürünler Maçkalı için hem önemli para kazanma yolu hem de, eti dışında, besin kaynağıdır. Kümes hayvancılığı ve arıcılık varsa da hiç bir zaman tam gelişmemiş, anlatılan bol çakal ve ayı öyküleriyle, son dönemlerdeki toplumsal değişimle birlikte bu dallarda üretim iyice gerilemiştir. Hayvancılığın varlığı otları yakından tanımayı doğurmuştur. Hayvanların otlatılması ve kışlık yiyeceklerinin biçilip kurutulup hazırlanması önemli işlerden biridir. Ot biçimi *nezir*, yaylacılık *dernek* kurumlarıyla toplumsallaşmıştır. Özellikle yaylada bitkilerden besin olarak insanlar da yararlanır. Küçük baş hayvanlar için ortaklaşa çoban tutulur. Temel ulaşım ve taşıma aracı katırdır, yükseklik arttıkça katır sayısı artır.

Isınma ve mutfakta ormandan yararlanılır. Odun etmek, yük yapmak kadının temel görevlerindendir. Her evde fırın vardır. Ocağın tütmesi ile soyun devamı ve gönenci aynı anlama gelmektedir. Zincirle ateşin üstüne asılan bakır kazan ailenin geçmişiyle özdeşleşmiştir, büyüsel nitelikler taşır.

Tarlaların kenarına kenevir ekilerek işlenir, dokunur. Köylü çorabını kendisi dokur, ayakkabısını kendisi yapar. Mutfak araçlarının ve kesici aletlerin dışında eşya ahşaptır. Köyde yapı, ağaç, demir ustaları vardır. Klasikleşen deyimleriyle tuz, gaz, şeker dışında para harcamıyacak biçimde yaşam örgütlenmiştir.

Manevi donanım da kapalı toplum özellikleri gösterir. Köy, statü toplumdur, herkes ailesi, soyuyla birlikte vardır. Toplumsal birim köy, vadi, ilçe büyüklüğüne kadar ulaşır. Cinler, büyü, nazar, uğursuzluk insan faaliyetlerini her an etkileyebilecek kötülük odaklarıdır. Güçlü biçimde belirmese de 'izinli' olması gereken uzmanlara başvurularak muska, afsunlama, alazlama yollarıyla derman aranır. Halk sağlığının temeli de büyü anlayışıyla içiçedir.

Şaşırtıcı çoklukta insanı tanımlayan sözcük vardır. Bunların çoğunun kökeni bilinmemektedir. Büyük bölümü çirkin, kaba saba, iri yarı, hantal, tembel ve beceriksiz veya cılız, zayıf ve zavallı anlamındadır. Kadınların ezilmişliğini veya kız çocukların aşağılanmasını gösteren deyimler de bulunmaktadır.

Maçka köylerinin arazisi % 2 hafif meyilli, % 17 orta meyilli, % 35 dik, % 28 çok dik, % 18 sarpıtır. Köylerin % 66'sı seyrek köy, % 33'ü dağınık köy tipindedir, % 67'si sırtta, % 30'u etekte konumlanmıştır. Köylerin % 10'u dağ köyü, % 64'ü orman bitişiği, % 20'si orman içi köydür. Maçka arazisinin toplamı 556.483 dekadır, bunun 32,229'u kültür dışı arazidir. Toplam kültür arazisinin % 5'i çayır, % 27,5'i mera, % 47,6'sı orman, % 9'u fundalık, % 7,56'sı kuru tarla, % 0,04'ü sulu tarla, % 3,2'si fındıklıktır.

Ailelerin % 92,3'ü arazinin % 68,5'ini oluşturan 0-25 dekar büyüklükte toprağa sahiptir. 1981 Köy Envanter Etüdü verilerine göre 53 köy 1.135 ton fındık, 11 köy 113 ton tütün, 46 köy 3340 baş sığır, 40 köy 4.370 baş koyun, 1 köy 100 baş keçi saımıştır. Birinci derecede geçim kaynağını köylerin % 1'inde tarla ziraati, % 16'sında hayvancılık, % 71'inde işçilik, % 12'sinde fındıkçılık oluşturmaktadır.

Sözlük, son yüz yılın sözcük dağarcığını kapsamaktadır. Isınma, aydınlanma, ulaşım tekniklerindeki değişiklikler, giyimde, alışkanlıklardaki şehre gösterilen uyum bir çok sözcüğü kullanımdan düşürmüştür. Artık fırınlar yanmıyor, mısır ekmeği yapılmıyor. ÖHK'nun notlarında belirtildiği gibi değil büyükler, çocuklar da çelik çomak oynamıyor. Değişen üretim ve tüketim anlayışıyla eskiden beri gurbetçilik yapan, yorgancılık, bakırcılık öğrenen Maçkalı geçimini yeni alanlarda, köylülük dışında arıyor. Çalışmanın ayıp sayıldığı, tütün kaçakçılığı ile geçinen Ziganoy'dan gençler sanayiye, yani araba tamirciliğinde iş buluyor.

1981 Köy Envanter Etüdü verilerine göre Maçka'dan 11.327 kişi yurt içinde başka yerlere, 3592 kişi yurt dışına göçmüştür. 1904 Salnamesine göre Maçka'nın nüfusu 406 Ermeni, 13,925 Müslüman, 16.051 Rum, toplam 30.382'dir. 1927'de nüfus 19.174, 1955'de (Ziganoy köyleri de Maçka'ya bağlıken) 36,903, 1960'da 38.316, 1970'de 40.641, 1980'de 41.208'dir. Maçka 86 yıllığına göre Maçka nüfusuna kayıtlı kişi 88.000, ikamet eden 39.373'dür. Maçka dışında yaşayanların 10.000 kadarı yurt dışındadır.

Maçka'nın bir özelliği de eğitim durumunun yüksekliğidir. Okuma yazma bilmeyenlerin Maçka köy nüfusu toplamına oranı % 13, Maçka dışında Trabzon köy nüfusu toplamına göre bu oran % 11 iken (yani yaşlılarda okuma yazma bilmeme oranı yüksekken veya göç nedeniyle yaşlı nüfus köyde kalıp bu oranı yükseltirken), okul çağında olup okumayan oranı Maçka'da % 0,05 trabzon'da % 0,7'dir. Maçkada öğrenci oranı % 17, Trabzon'da % 13, Maçka'da köy dışında okuyan öğrenci oranı % 4,4, Trabzon'da % 3,4 Maçka'da lise üstü öğrenim gören oranı % 2,18, Trabzon'da % 1,40, Maçka'da okullarda bulunan kitabın köy nüfusuna oranı % 8,42, Maçka dışında Trabzon köy nüfusuna oranı % 4,43'dür. Eğitim köy dışına çıkmanın bir yoludur. Bugün Maçka'da eski 'ikogir'lik, 'kodospena'lık kalmamış, bir çok köy, kapalı ekonominin dışına çıkarken, dışarda üretileni tüketir duruma gelmiştir.

TEŞEKKÜR

Derleme ve etimoloji çalışması gibi tamamlandığına hiç bir zaman güven duyulamayacak iki konuyu bir araya getiren çalışmanın çok kimsenin

katkısı olmadan gerçekleştirilmesi zordur. Özellikle diller konusundaki büyük ilgisiyle büyük yardımını gördüğüm ve ne yazık ki çalışmanın basılı halini göremeyen Hüseyin Kazım Bal'ı (1900-1988) ve türkü derlemelerinde çokca yararlandığım rahmetli babaannem Ayşe Demir'i (1896-1981) anmak istiyorum. Türkü konusunda Şaduman Karahasanoğlu'nun, dilbilgisi çalışmalarında Kazım Turan Ural'ın çok yardımı oldu. Bilgisayar çalışmaları için ERG İnşaat A.Ş.'ne ve çalışanlarına, özellikle Levent Şimşek'e teşekkür borçluyum.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

Kaynaklar içinde Türk Dil Kurumu yayınlarına ve dil sözlüklerine yer verilmemiş, öncelikle Sözlük'te atıf yapılanlar anılmıştır.

Ehliman Ahundov: Azerbeycan Halk Yazını Örnekleri, yayına hazırlayan Semih Tezcan, TDK, 1978.

Besim Atalay: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, TDK (Divan)

İhsan Coşkun Atılcan: Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü, Erzurum Halk Oyunları, Halk Türküleri Derneği Y, 1977.

Aptullah Battal: İbnü-Mühennâ Lûgati, TDTC, 1934.

Anthony Bryer, David Winfield, The Archeological Monuments and the Topography of the Pontos, 1985.

Ahmet Caferoğlu: Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK, 1946.

-----:Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK, 1968 (AC).

A. Carnoy: Dictionnaire Etymologique noms Grecs de Plantes, Louvain, 1959.

Sir Gerard Caluson: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turskish, Oxford, 1972.

R.M. Dawkins: Modern Greek in Asia Minor, 1916.

Ferit Devellioğlu: Türk Argo Sözlüğü, Bilgi Y, 1970.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 1962 (FD).

Kemal Edip: Urfa Ağzı, TDK, 1945.

Hasan Eren: Anadolu Ağızlarında Rusca, İslavca ve Arapca Kelimeler, TDAY, 1960 ve çeşitli dergilerdeki makaleleri, (HE).

İsmet Zeki Eyuboğlu: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Y- 1988.

-----: Karadeniz Aşk Türküleri, Ada Y, 1976. (IZE)

A. Von Gabain: Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın, TDK, 1988.

Turgut Günay: Rize İli Ağzları, Kültür B, 1978

Abdülkadir İnan: Makaleler ve İncelemeler.

Velet İzbudak: El-İdrâk Haşiyesi, TDK, 1936.

Süleyman Kazmaz: Rize Halk Şairleri, Ankara 1976.

Bedros Effendi Kerestedjian: Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque, Londres, 1912.

Fatih Güngör Kısaparmak: Dil Folkloru Açısından Harput Ağzı, Ünite Bilgisi Y, 1982.

Kıyı, Kültür ve Sanat Dergisi: Trabzon.

Zeynep Korkmaz: Nevşehir ve Yöresi Ağzıları, AÜDTCF, Ankara, 1972 ve çeşitli makaleleri.

Köy Envanter Etüdü, Köy İşleri ve Koop.B. 1981 Trabzon, Ankara, 1984

Maçka 86: Maçka Kaymakamlığı.

Hüseyin Namık Orkun: Eski Türk Yazıtları, TDK, 1987.

Mehmet Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB, İstanbul, 1971

Par J. Planche: Dictionnaire Grec-Français, Paris 1842.

Susat Sinanoğlu: Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplen Yabancı Türkçe Sözlük, Ankara, 1953.

Faruk Sümer: Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, AÜDTCF, Ankara, 1972.

Talat Tekin: Tuna Bulgarları ve Dilleri, TDK, Ankara 1987 ve çeşitli makaleleri.

A.Tietze: Slavische Lehnwörter, Oriens, 10/1,1957.

Griechische Lehnwörter im Anatolischen Türkisch, Oriens 8, 1955.

Jean Deny Armağanı, 1958.

A. Tietze, Henry ve Renée Kahane: The Lingua Franca in the Levant, ABC K- 1988 (LFL)

Trabzon 87 Kültür ve Sanat Yıllığı, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul.

TDK: Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (DS).

XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (TS).

C. Tzitzilis: Griechische Lehnwörter im Türkischen, Wien, 1987.

B.A. Yanıkoğlu: Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi, İstanbul, 1943.

	Bitki				Eşya				Hayvan				İnsan			G	İn	İk	Top.
	G	T	Y	Top.	El	M	G	Top.	Y	Ev	G	Top.	S	G	Top.				
Türkçe	53	29	13	95	41	45	26	112	13	3	63	79	63	79	142	251	22	26	727
Bilinmeyen	69	7	30	106	24	64	28	116	27	6	62	95	73	22	95	118	14	5	549
Yunanca	54	17	24	95	15	41	23	79	31		17	48	31	27	58	49	21	10	360
Arapca	7	12	5	24	11	17	9	37	6	1	16	23	24	16	40	64	15	3	206
Farsca	6	5	4	15	11	27	3	41		1	12	13	21	9	30	38	10	3	150
İtalyanca	2		2	4	2	11	6	19	1		2	3	4	6	10	14	2	2	54
Rusca	6	1	1	8	8	5	3	16			7	7	4		4	4			39
Ermenice	6	1		7		2	1	3	1	1	2	4	4	3	7	2	2		25
Diğerleri	5	2		7	4	4	1	9	4		1	5	5	4	9	3	2		35
Toplam	208	74	79	361	116	216	100	432	83	12	182	277	229	166	395	543	88	49	2145
	Bitki				Eşya				Hayvan				İnsan			G	İn	İk	Top.
	G	T	Y	Top.	El	M	G	Top.	Y	E	G	Top.	S	G	Top.				
Türkçe	25,5	39,2	16,3	26,4	35,4	20,8	26	25,9	15,6	25	34,6	28,5	27,6	47,6	35,9	46,2	25	53	33,9
Bilinmeyen	33,2	9,5	37,6	29,4	20,7	29,7	28	26,9	32,5	50	34,1	34,3	31,9	13,3	24	21,8	15,9	10,2	25,6
Yunanca	25,9	22,9	30	26,4	12,9	18,9	23	18,3	37,3		9,4	17,3	13,6	16,3	14,7	9	23,8	20,4	16,8
Arapca	3,3	16,2	6,4	6,6	9,5	7,9	9	8,6	7,4	8,3	8,8	8,3	10,5	9,6	10,1	11,8	17	6,1	9,6
Farsca	2,9	6,7	5	1,1	9,5	12,5	3	9,5		8,3	6,6	4,7	9,2	5,4	7,6	6,9	11,4	6,1	7
İtalyanca	0,9		2,6	4,1	1,7	5,1	6	4,4	1,2		1,1	1,1	1,7	3,6	2,5	2,6	2,3	3	2,5
Rusca	2,9	1,4	1,4	2,2	6,9	2,3	3	3,7			3,8	2,5	1,7		1	0,7			1,8
Ermenice	2,9	1,4		1,9		0,9	1	0,7	1,2	8,3	1,1	1,5	1,7	1,8	1,8	0,4	2,3		1,2
Diğerleri	2,5	2,7		1,9	3,5	2,9	1	2	4,8		0,5	1,8	2,1	2,4	2,3	0,6	2,3		1,6
Toplam				16,8				20,2				12,9			18,4	25,3	4,1	2,3	

-A-

ABA: Çocuk dilinde abla (bknz. *Abula*). Çocuğun, bakımını üstlenen kendisini gözeten ablasına, annesine aynı sözcükle seslenmesi olağandır, anne ve büyükanneye de aynı biçimde *nene* der. Aba Anadolu'da abla ve anne anlamlarında yaygın bir sözcüktür. Ayrıca teyze, hala, büyükanne, analık, üvey anne, kaynana, yetişmiş bülüğa ermiş küçük kız kardeş anlamlarında da kullanılır (DS).XV.yy.a kadar yazı dilinde de anne, anneanne anlamlarında kullanılmıştır. (TS). Köktürk yazıtlarında *eçü apa* ata, dede, baba anlamındadır. *Eçi* amca, ağabey anlamına gelir, daha sonra bu sözcük de abla anlamını kazanmıştır. Kızgızca *apa* abla, anne, Kazakca *apa* abla, yakın akraba arasında yaşı büyük olan hanım, anne, Çuvaşça *appa* abla demektir, Türk Yazıtlarında da bu anlamıyla bulunmaktadır. Divanda ise *aba* baba, anne, ayı anlamlarıyla yer alır. *Aba* sözcüğünün cinsel ayırım ötesinde büyüklük, ululuk içerdiği görülmektedir, kutsal ayıya da ad olmuştur (bknz.ayy). Uygurca *abuşka*, Kızgızca *abişka*, Çağatayca *abuşka* da koca, ihtiyar anlamlarına gelir, saygı sözcüğüdür. Kırgızca *ayıl apa* ikilemesi avul (obalar yığınağı) ahalisi anlamına gelmektedir, *ayıl apa bolunğar* aranızda dostca, barış içinde yaşayın demektir. Geniş aileden çekirdek aileye doğru oluşan evrim içinde gerçek

anne ve baba birey olarak yerini buldukça *apa/aba* yerinden olup değersizleşerek anne-ablaya dönüşmüştür. Kaynanaya, üvey anneye, bülüğa erdiğinde küçük kız kardeşe *aba* denilmesi eğretilmeyi yansıtmaktadır. Bu kişilere anne demeye dili varmayan kişi veya kız kardeşinin artık olgun bir kadın olma yolunda olduğunu gören erkek onlara *aba* demektedir. *Abıca* biçimi de *-ce* küçültme ekiyle (DS: Trabzon, Giresun, Diyarbakır) bu konunun güçlendirilmiş kullanımını yansıtmaktadır. Yazı dilinde yalnızca anne, anneanne anlamlarının bulunması da resmi dilin ciddi ilişkilerini ortaya koyarak bu görüşü kuvvetlendirir. *Apa/aba*'nın Türk Yazıtları, Uygurca döneminde abla anlamını kazanmaya başladığı görülmüyor. Türkiye Türkçesinde yer bulamayan *aba* (*anne, baba, abla*) Trabzon'da da (*nene, buba, abula*) (yankılama sözcüklerden oluşan) çocuk dilinde yaşıyor. Türkiye Türkçesinde işi doğum yaptırmak olan kadın ve çocuk oyunlarında önder olan veya kendisine oyunun güç ve yorucu yönü yüklenilen kimse, Anadolu'da büyükanne, nine, düğünde geline verilen armağanları toplayıp gözönüne yayan kadın, çok konuşan, geveze, vb anlamlarına gelen *ebe* sözcüğü de abadan gelmektedir.

ABANGES: Kıt akıllı, hareketlerinde beceriksizlik görülen kişi.

ABOHOMİS ETMEK: Mısır koçanının yapraklarını sıyırap

çıkarmak. Koçan yapraklarına *humi* (bknz.) denilir. Yunanca önek *-apo* -den, uzağa anlamlarını verir, Maçka'da başka sözcüklerde de önek olarak görülmektedir. Bknz. *abohomis olmak*.

ABOHOMİS OLMAK
Değirmende öğütülmek için sırası gelmeden dökülen buğdayın öğütülmeden geri alınması. Humiden çıkarmak, sıyırmak anlamından benzetmeyle yerleşmiş olmalıdır. Bknz. *abohomis etmek*.

ABOMOLİS: İneğin yağmurda kayarak düşmeden toparlanabilmesi. Yunanca *apo* -den ekiyle, Yunanca *molis* ancak, güçbela, zorla, derhal, hemen sözcüklerinin birleşimidir.

ABORE: Değersiz, beceriksiz, tatsız, zayıf. Yunanca *aporos* fakir, ihtiyaç içinde sözcüğünden.

ABOŞİMAS OLMAK: 1) Ekilmiş tarlanın ani yağmurdan zarar görmesi. Yunanca *heimon* kış, *hion* kar, *hionia* karlı hava, *heimaros* sel, *heimazome* zor durumda kalmak, Maçka Rumcasında *şimongos* kış, *şon* kar, *eşimasen* kar yığışdır. 2) Şaşırmak, beklenmedik durumla karşılaşmak yanlışları yüzüne vurulmak. *Oldun mi aboşimas?*: Oldun mu mosmor?

*Ayeser'e gidenler
sevinmelan gittiler
Aldi olara yağmur
aboşimas oldiler*

ABOŞKEVARİS: Çevreyi toplayıp düzeltme. Kapuköy. Bknz. *uvarmak*.

ABRAMAK: Yetişmek, büyümek, kendini koruyacak, idare edecek duruma gelmek. DS: Trabzon ilçe ve köyleri, becermek, hakkından gelmek, başarmak, üstesinden gelmek, Maçka bir şeye hakim olmak, ancak yetmek, kafi gelmek, idare etmek, Kalafka korumak, muhafaza etmek, kollamak, idare etmek, kullanmak, *avramak* Sürmene kollamak, korumak, zaptetmek, Of kavramak, alışmak, ayrıca Gümüşhane, Giresun, Ordu, Tokat, İstanbul. *Abra* Anadolu'nun çok yerinde teraziye dengeye getirmek için hafif olan kefiye konulan taş, demir, çivi benzeri ağırlıklara verilen addır. Bu anlamdan denge, mübadele edilen eşyanın üstesi, yük, angarya, yeterlilik anlamlarını kazanmıştır. *Abralı, abracı, abrak* (DS). *Abrahamak*: fırtınalı havalarda bir deniz taşıtını en doğru ve ihtiyatlı biçimde kullanmak ve idare etmek.

ABSİMAT: Sönmüş kıvılcım, uçuşan kıvılcım külleri. Maçka Rumcasında *apsimon* ateştir. DS: *apsimat* ateş yanında üzerinde beliren ilk kül, Rize'de *apsimatı, apso-matı, apsumatı, apsumati*, Vakfı-kebir'de *hapsimat*, Kapıköy Maçka'da *abson* ateş. Tzitsilis Pontus diyaleğinden *apsmadin, apsimad* biçimlerini bildirir. Yunanca *psinoma* çok ısınmak, *psisimo* pişirmek, kızartmak, *apsitos* pişmemiş demektir.

ABSİMİSA: Ateş böceği. Ateşböceğigiller ailesinden (Lmpyridae), Latince *Lampyrus*, Yunanca

lambiris. Maçka Rumcasında *apsimon* ateş, Yunanca *mia, miya* sinek, bileşik sözcük. Bknz. *zera-bula*.

ABSTAMLİS: Bebeğin baş aşağı tutulduğunda bingildağının düşeceği korkusuyla söylenir. *E gız çevirme uşağı, abstamlis edecesun oni*. Kapuköy. Yunanca *psiloma* yükseltme, kaldırma, uzatma, büyümeden olumsuz biçim

ABULA: Abla. Köktürkcede *eke*, Divanda *eçe, eke, eze* biçimleriyle görülür, Asya Türk dillerinde bu sözcüklerden veya *apa/aba* biçiminden gelen (bknz. *aba*) sözcükler kullanılır. Anadolu'da *aba*'nın çeşitli biçimleriyle birlikte abla'nın *abalca, abalık, abilla*, vb biçimleri de kullanılmaktadır. Abla'nın *apa*'dan veya *ağa-bula*'dan geldiği düşünülebilir fakat *ağa-bula* biçimiyle ilgili bir kayıta rastlanılamamıştır. *Bula* DS'ne göre İzmir'de yenge anlamındadır, XIV, XV.yy.larda yazı dilinde abla, hizmetçiye göre evin hanımı anlamlarıyla kullanılmıştır (TS).

*Ayağında çapula
hoş geldin e abula*

*Sen git da gızın gelşin
atlayalım kafula*

ACA: Acaba. Arapça *aceb, aceba, acib*, şaşıyacak şey, hayret.

*Aca göresledi mi
Hayriye nenesini
Gördim mi Hoşaf Hasan
Davud'umun resmini*

ACAMİ: Acemi, toy deneyimsiz,

eli işe alışmamış. Arapça denemek, tecrübe etmek, Arabcayı yanlış konuşmak, cevap verememek, *acem* kökünden. Atasözü: *Acami tosun yineği başından biner*.

Meşeden kestim çami

acamiyim acami

Polisler tutti beni

aldiler tabancami

ACEM ŞALİ: Trabzon'da Semerciler başından ya da köye gelen gezgin satıcılardan alınan, yünden dokunmuş kaliteli peştamal. Kırmızı turuncu, bordo renklerde, çok büyük ve dört köşedir, ikiye katlanıp üçgen yapılır, üçgen arkaya getirilerek uçlar önden çevrilir, arkadan düğümlenir .eya sıkıştırılır. Püsküllüdür, düğün, ziyaret gibi yerlerde bağlanır. Ekmek, para, ker mane, vb önden kuşak gibi içine sokulur. Kısa boylular katliyerek bağlarlar, kızdırmak ve alay etmek için "*şali yere değey*" denilir. Arapça *acem*, Farsça *şal*.

Acem şali düğumi

kim gördi güldüğumi

Bi yanum yastuk ister

bi yanum sevdiğumi

ACİSU: Maden suyu, şifalı su. (Bknz. çorsu) Eski Türkçe *acığ* tatlı olmayan acı, Eski Türkçe *sub* su.

AC OLMAK: Acıkmak. *Aç/a c* kökü Türkçe'de iki nesnenin birbirinden ayrılması, arada boşluğun oluşması, boşalma, açılıp çözülme anlamlarını içerir, açmak, acımak, acıkmak bu kökten gelmektedir. Uygurca *açmak* acıkmak, açmak,

çözmek, yaymak, *açsık* açlık, *açsız* tok, tokluk demektir. Clausen *ac* biçimini Oğuzca olarak gösterir. DS *acalmak* biçiminin Silifke'de *acolumak* biçiminin Sürmene ve Yatağan-Muğla'da kullanıldığını bildirir. Azerice *acmak* biçimiyledir. Günay ve Kazmaz Rize'de *ac olmak* ve *açluğu olmak* (*açluğum var* acıktım) biçimleriyle bilindiğini gösterirler.

Şalvar Destanından:

Dedi darılma nene

ben giderdum mereğe

Bakdum şalvar ac oldu

çikdi kirez yemeğe

ADAŞ: Kardeş, kardeş edinilmiş kişi. Bu anlamlarıyla birlikte dost, arkadaş anlamlarıyla Anadolu'nun bir çok yerinde kullanılır (DS).A.İnan sözcüğün *ad+daş* isim+deş anlam ve köküyle ilgisi bulunmadığını, son zamanlara kadar korunan 'kız kardeş değiştirerek evlenme' geleneğine göre böyle evlenenlerin birbirlerinin '*adaş*' olduklarını açıklamıştır. Yakutca'daki *atas* dost, ahbap, yoldaş arkadaş, *atas* mübadele, değişme, bir şey değiştirmek yoluyla arkadaş dost olma, *atasırğa* birisine karşı tevccüh göstermek, iyiniyet beslemek, Kırgızca'daki *ayaş* dost, ahbabın karısına veya babasına hitap tarzı ve *ataş* birbiri için tahsis edilmek, birbiriyle nişanlanmak sözcükleri de bu açıklamanın kanıtıdır. Türk Yazıtlarında, Uygurcada ve Divan'da da dost, arkadaş anlamlarıyla geçer. Uygurca'daki

adaş kadaş ikilemesi de (bknz.gadam) *adaş* sözcüğünün *ka*, *kadaş* kadar eski olduğunu ortaya koyar. *Adamak* vadetmek ve *adaku* nişanlı sözcükleri de aynı kökten gelmektedir. Uygurca *adamak* ad koymak adlandırmak, söylemek ve birisine zarar vermek demektir. *Adan/adın* başkası, diğer, başka türlü *adarmak/andırmak* ayırmak *adinmak* değişmek, başkalaşmak, ayrılmak anlamlarınadır. Ad kökünün başkasını, ötekini tanımlayan bir anlam içerdiği anlaşılmaktadır. Clausen *ad* sözcüğünün köken olarak kişisel olmaktan çok kabileye ait olduğunu söyler. *Adaş* sözcüğü dıştan evliliğin ve evlilikte değişme ilkesinin geçerli olduğu dönemin anısı olmalıdır. Maçka'da kullanılan *adaşı gibi olmak* (bknz) deyiimi de öyküsüyle bu görüşü doğrulamaktadır.

ADAŞI GİBİ OLMAK: Adamın birinin iki oğlu varmış. Büyük oğlu evlenmek ister açıkca söyleyememiş. Orda burda, evin içinde mır mır edip gezmeye başlamış. Bunun Jerdinin evlenmek olduğunu anlayıp evlendirmişler. Bu sefer küçük oğlan aynı biçimde dolanmaya başlamış. Küçük olduğu için onun da evlenmek istediğini konduramamışlar, kimse aldırılmamış. O zaman küçük oğlan '*adaşım gibi oldum*' demiş, kardeşi gibi evlenmek istediğini anlatmış. *Adaşı gibi olmak* bir şey istendiğinde veya başkasının yaptığı yapılmak istendiğinde '*adaşın gibi mi oldun?*', '*adaşı gibi oldu*' biçimiyle bu isteği

anlatmak için kullanılır.

AFANA:Müsrif (Ziganoy). DS *afana etmek* çarçur etmek, ziyan etmek, Trabzon ve çevresi, *afana* (çokca beyaz ekmek hakkında) bereketsiz, Tokat, Vakfıkebir. Yunanca *afanizo* harab etmek, yıkmak.

AFATLAMAK: Öfkeyle ağzına geleni söylemek, bağırıp çağırmak, küfretmek. Arapça *afet* çoğulu *afat* büyük felaket, bela.

AFGUN: Gübre (Ziganoy). Bknz. *ahbun*.

AFGURMAK: 1) Havlamak 2) Birinin yüzüne karşı edepsizce bağırarak 3) Gereksiz konuşmak. Adamcağızın birine gelini devamlı 'afgurma' dermiş. Kahvede gelinlerden söz açılınca herkes ona bakıp gülmüş. O zaman ihtiyar "ne gülüyorsunuz, ya afgur dese ne yapardım?" demiş. DS Karadeniz illeriyle birlikte Afyon, Uşak, Denizli, vb illerde kullanıldığını belirtmiştir. Antalya'da ise ağzını havaya açarak ağlayan küçük çocukların ağzına, babasının terlik veya ayak kabısının tersiyle vurması *avkırmak*'tır. (Divan *kermek* germek, çekip uzatmak, kapatmak Karlukca ürümek, havlamak demektir. Kırgızca *ker* kin, gazap, *kermek* germek, *urup kerip* pataklayıp döverek) TS *avkırmak*'dan *okramak*'a gönderme yapmıştır. *Okramak* at mırıltı şeklinde kişnemek, için için inlemek diye açıklanmıştır. Divan'da *okramak* yem zamanında kişnemek, homurdanmaktır. *Avkırmak* sözcüğünü *okramak* sözcüğüyle

aynılaştırmak Arap alfabesinin cilvesi olabilir. Atasözü: *Köpek yedüğü kapıda afgurur*. Bknz. sünmek.

*Furun istinda kürek
gine ah etti yürek
Ne afgurursun orda
Kara munzurlu köpek*

*Çam dibinde çamaşır
çam beni burdan aşur
Afgurma kara köpek
şimdi diynek yanaşur*

AGA: 1) Ağabey 2) Yaşlı ve hatırı sayılır akraba, kişi 3) Zengin, nüfuzlu kişi. Köktürkçe *eke*, Yakutca *agas* abla demektir. *Ekelaka/ağa* biçimleriyle Asya'da geniş alana yayılmıştır. Korece *aga* çocuk, Mancuca *ağa* ağabey demektir. Ak-rabalık sözcüklerinin evlilik, akrabalık ve toplumsal birimler evrildikçe anlam değiştirmeleri çok dilde görülen yaygın bir durumdur, çok eski bir sözcük olduğu anlaşılan *aga* için de aynı ilke geçerlidir. Anadolu'da *ağa* erkeği anlatırken *eke* bilmiş kız, abla anlamları yanı sıra büyük, yetişkin, kurnaz, tecrübeli, ukala anlamlarını kazanmıştır ve oldukça yaygındır. (DS) Trabzonda ağılık kurumu *Michael E. Meeker* tarafından (*The Great Family Aghas of Turkey: A Study of a Changing Political Culture - Rural Politics and Social Change in the Middle East* 1972, kısaltılarak çevirisi *Kudret Emiroğlu Tarihsel süreç içinde Doğu Karadeniz'de toplumsal değişim Kıyı*

Ocak 1988) incelenmiştir. Atasözü: *Ağama ağlamıyrum ağa (ak) günlerime ağliyorum. Ağa nerden ağırır? Nerden istersa ordan, ağadur.* Deyim: *Bi şey değil bizim ağayı dövüyler* kötü bir durumla ilgisiz kalındığında söylenir.

*O senin tabakandan
koy benim tabakama
Bi şey demeyun bağa
derum sizi ağama*

*Çıkma kirez dalına
kirez dali kırılır
Varma ağa oğluna
ağa oğli unudur*

*Atın başa dağadır
ata binen ağadır
İşit sevduğum işit
türkülerim sağadır.*

AGOS: Tarlada çiftin açtığı yol. Çamlıhemşin'de deyim: *agosa gelmek*: doğru yolu bulmak, söz dinlemek. Ermenice.

AĞIR AYAKLI: Gebe, doğurması yakın (bkz. *yükli*). Türkçe ağır ve ayak.

AĞIR YER: Killi toprak

AĞIZ BAĞURMAK: Seslenmek. DS *ağız*'ın sefer, defa, kere anlamlarına geldiğini vermiştir. Başına sayı getirilerek kullanılır, iki *ağız* bağırdım gibi. Çiçivalının Arslan adlı boğası nazar almadan önce 'yirmi *ağız*' bağırması... *Ağız* Eski Türkçedir, bağırma ise *bagır* Divan *bagır*, karaciğerden gelir, *bagırlı*

kimseyi dinlemeyen demektir.

*Gece geldum duydun mi
ah yarım uyudun mi
İki *ağız* bağurdum
sesimi tanidun mi*

AĞIZ DALAŞI: Söz kavgası, kırıci sözlerle tartışma. Bknz. *dalmak, dalaşmak, dalaşgan.*

AĞNAMAK: Hayvanların bir yerde yatıp yuvarlanması. Eşek yaz gelince yatıp yuvarlanı ve ayaklarını göğe diker, 'yaz geldi saray yapacağım, aha direklerini diktim' der. Bu anlatım herhalde 'keyif eşekte olur' anlayışının koşutudur. TS: *ağnağan* çok yuvarlanan, *ağnak* hayvanların yatıp yuvarlandıkları yer. Divan: *ağnamak*, Uygurca *ağnamak* yuvarlanmak, *agınamak* arkası üstü yere sürtünmek, debelenmek, *agınçsız* sarsılmaz, yerinden oynamaz, sabit. Çiçiva: tavlîş etmek.

AĞREM: İşlenmemiş, doğal durumunda toprak parçası. DS Vakfı-kebir yeni açılmış tarla. Maçka Rumcasında *ağrembela* yaban üzümü, *ağromilo* yaban elması. Yunanca: *ayrios* vahşi, yabani.

AĞRIŞAK: Yün bükmede kullanılan iğn ucuna takılan otuz santimetre kadar ortası yarım küre biçiminde makara, ağırşak. DS ayrıca memenin etli, şişkin kısmı, *ağırşaklanmak* çiban kızarak sertleşmek, katılaştırmak, meme büyümeye başlamak. Divan: *agurşak*.

Al beni uşağiken

yüzüm yumuşağiken
Daha bıyık burmadan
memen ağırşağiken

Bknz. *yaban ağırşağı*

AĞU: Zehir. Bknz. avlamak, avlanmak. Divan: *agu*. Atasözü: *yüz yüzün ağusudur* panzehiridir, dargınlıklar görüşmeyle ortadan kalkar.

AĞUŞMAK: Toplanmak, koşuşmak, birikmek. Eski Türkçe *ağmak* çıkmak, belirlemek, aşmak, yükselmek, ağmak, değişmek anlamlarına gelir. Divan'da *awmak* toplaşmak, üşüşmek, etrafını çevirmek, avlamak, *awalamak* karışıklık çıktığında toplaşmak, üşüşmek, *awlamak* toplanmak, üşüşmek sözcükleri de yer alır.

AĞUZ: İnek doğurduktan sonra sağılan ilk süt. Divan: *aguj*, *aguz*. Anadolu'da *ağız*, *ağan*, *ağaz*, *ağoz*, *avız*, *avur*, *aus*, vb. (DS).

Doğurdi yinecuğum
ağuz yapdum vereyum
Pilekinin taşları
körduğunizi deyin

AHA: Yumruk sıkılarak göğüs hizasında sallanır, bu sırada söylenir, sözügeçen kişinin cimri olduğunu anlatır. *Aha* işte, hemen şurada, böyle anlamındadır, yumruk ise el sıkılığı demektir.

AHBUN: Gübre, fışkı, (bknz. *afgun*, *fışkı*). Yaygındır. Ahbunlamak: gübrelemek. Farsca *pehen* gübre demektir. Ermenice.

AHRİYAN: Zalim, katı yürekli.

Zerdüşt dilinde Ahura Mazda'nın (Bilge Efendi) yarattığı ikiz ruhlardan yalanın, karanlığın ve ölümün yanında yer alan *Ehrimen*'den gelir. *Ehrimen* Avesta dilindeki biçimiyle *Angra Mainyu* olarak da bilinir. Zerdüşt'ün sözlerinin yazılı olduğuna inanılan Avesta, söylenceye göre İskender tarafından yakıtılmıştır, bugün elde bulunan metin İ.S. III y.y. da yazılmıştır. Gelibolulu Mustafa Ali'de *ahriyan* bilgisiz, aptal, salak (XVI. yy.)

AKAMAT: 1) Bırakılmış, yarım iş, iyi bakılmayan tarla. 2) Verimsiz, taşlı, dikenli tarla. Yunanca *akamatis* tembel, boşta gezen, *akamotos* pişmemiş, ham.

AKAR: Dereyle denizin birleştiği yer (bknz. *longoz*). *Ak*, *ag* kökü devinme, yer değiştirme bildirir, *akmak*, *aktarmak*, *aksamak*, vb. Bknz. *akarına*.

AKARİNA: Suyun akma yönü, eğimi, eğimli yer. Akmak yönünden aktığı yere anlamında belirtme ve yönelme durumlarında ad çekimi yapılmıştır. *Akıcı*, *akım*, *akın*, *akıntı*, *akındırık*, *akışkan*, *akma*, vb. *ak* kökünün işlekliğini gösterir.

Su akar akarına
sahanda magarina
Ben adama gız vermem
işinin çıkarına

AL: Hile, tuzak. Arapca *âl* sözcüğünden alıntı olduğu belirtilen sözcük Divan'da bulunmaktadır, *alın arslan tutar*, *küçin oyuk tutmas* (alla

arslan tutulur, güçle oyuk bostan höyüğü tutulmaz) ve *avcı neçe al bilse adhig ança yol bilir* (avcı ne kadar al bilse ayı o kadar yol bilir) atasözlerinde de geçer. Uygurca'da da bulunduğu gibi *al altak* ikilemesinde de geçmektedir. *Aldatmak, aldanmak* fiillerinin de köküdür (bknz. *alda-mak*) Divan'da ayrıca *yap yup* hile demektir, *yap yup kılmak* hile kılmak, al etmek.

ALABAŞ: Ahmak, sersem. Türk Yazıtlarında ve Divan'da da bulunan *ala* karışık renkli anlamındadır, Moğolcası *alag*'dir. Ala, alaca anlamlarıyla kolay kavranılmayan nesne ve durumlarla ilgili anlamları içerdiği görülmektedir, hilekarlık, ikiyüzlülük, boşboğazlık anlamlarında *alacalık, ala ağız* vb biçimleri vardır (DS, TS), *ala* Adana'da avcıların av hayvanlarını yuvalarından çıkarmak için kullandıkları müzik aletinin adıdır. *Allak bullak* ikilemesinde de görülür (bknz. *alan tolan*) *Alabaş* başı benekli hayvan anlamı ile bir çok yerde kullanıldığı gibi Burdur, Çorum'da karısının başkaları ile ilişkisine göz yuman adam demektir. (Bknz. *alaca*)

ALACA: Çok renkli, karışık renkli. *Ala* sözcüğünden türetmedir. *Alaca bakla, alaca karga, alaca fasulye* (bknz) gibi adlara girdiği gibi *alaca bulaca* ikilemesinde de yer alır. *Ala* sözcüğündeki gibi arı olmayan, kavranılması zor, görüldüğü gibi olmayan anlamlarını verir. Namazı bazan kılıp, bazan bırakanlar için '*Alaca kulan gavurdan beterdir*' denir.

Atasözü: *Deli alacayı sever. Alaşa biçimi de yaygındır.*

*Alaca çorapların
ben verdum parasini
Seni alan uşağın
s...rim anasini*

*Ne bakarsun bacadan
gözleri alacadan
Senden küçüğü gitti
sen korkarsun kocadan*

ALACA FASULYE: Bir fasulye cinsi. Fasulye sözcüğü Yunanca'dan gelmektedir. (bknz. *lobiya*).

ALAF: Hayvanların kışlık yiyeceği, saman, ot, mısır sapı. Arapça *a'lâf* hayvan yemi, ot, saman demektir. Bknz. *alefe*.

ALAFLAMAK: Hayvanlara yem, kuru saman, ot vermek. *Alaf*'dan fiil.

ALAHTA: Büyük yapraklı, hayvanlara yedirilen ot cinsi.

ALAN TOLAN OLMAK: Fenalaşmak, alt üst olmak, kafası karışmak. DS *alan dolan, alan turan, alasan garasan, alasan talasan, alam taram, alan taran* biçimlerini vermektedir. TS'nde de bulunur (XVI. yy). *Alan tolan etmek* biçimi de bulunduğu görülmektedir. *Alan*, Divan'da *alang* düz ve açık yer anlamındadır, Arapça *meydan, saha*'nın karşılığıdır. Divan'da *tolmak* girmek, dolmak, *tolgamak* takınmak, dolamak, ağrı tutmak, iç bulanmak, burulmak (Türkiye Türkçesi *dolama*), *tolgağ* sıkıntı, *kuluç ve is, ağrısı, tolgaşmak*

dolaşmak, burulmak, demektir. Uygurca'daki *alangumak* yorulmak, *alangurmak* arıklatmak, zayıflatmak, güçten düşürmek, *alakırmak* bağışlamak, çağırarak, gürültüye getirmek, *algınmak* kaybolmak, *aling* aciz kimse, güçsüz kişi ve *tolamak* dolamak, çevirmek, *tolgak* hastalık, eziyet, ızdırıp, *tolgamak* incimek, kederlenmek, *tolganmak* incinmek, rahatsızlanmak, *tolkanmak* çevrilmek, dönmek sözcükleri fiilleşmiş de olan *alan tolan* ikilemesinin *alan* (saha) sözcüğünden çok *al* köküyle ilgilendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. (Bknz. *al, alabaş, alaca*)

AL AŞAĞA: Horon oynanırken söylenen çömelip kalkma hareketini bildiren söz. DS Bayburt barlarından olan Sıksaray oyununda söylenen bir söz olarak almıştır, *alaşağa* Vakfıkebir ve *alaşağı* Güneyce, Rize.

Al aşaga vur yere

kurusun kanli dere

Kanli dere kurursa

canli girerim yere

ALATURBİYA: Deniz bayramı. Bu günde denize girmenin sağlığa çok yararlı ve sevap olduğuna inanılır. Dağ köylerinden kamyonlarla gelen kadınlar erkeklerin koruması altında denize girerler. Dağlıların ve özellikle kadınların yüzme bilmemesinden dolayı boğulanlar da az olmaz. İnanış özellikle Çepniler (bknz.) arasında yaygındır. *Ala* sözcüğü Akdeniz denizcilik terimi olarak yaygın kul-

lanıma sahiptir. XII. yy. da Fransızca'ya giren Eski Norveççe *hala* sözcüğünden gelir. İtalyanca'da ilk kez XVI. yy. da kaydedilmiştir. Portekizce *alar*, İspanyolca *halar*, Fransızca *haler*, İtalyanca *alare*, Arapca (Malta) *tala* (Kuzey Afrika) *hala*, Yunanca *alaro* ve *ala*. Türkçe'de XVII. yy. ın ilk yarısında yazı diline girmiştir. Çek! anlamında bir ünlemdir. *Ala ala* ünlemi de Venedik dilinden Türkçe'ye girmiştir, Yunanca'da da bulunur, kürekçileri teşvik için kullanılır. *Alakani* ve *alavanta* denizcilik terimlerinde de *al* ünlemi görülür. *Travalya* veya *tiravalye* terimi ise eski İtalyanca *travaglis* sözcüğünden gelmektedir, gemide yorucu iş anlamına gelmektedir. Akdeniz dillerine yayılmıştır XVII. yy. dan berin Yunanca'da kayıtlara geçmiştir. (*The Lingua Franca in the Levant*) Çağdaş Yunanca'da *traviyma* çekme, sürükleme, *travo* kaldırma, yükseltme, çekme, çekeerek taşıma anlamlarına gelir. *Alaturbiya al* ve *travalya/traviyma* sözcüklerinin birleşmesinden ve Türkçe fonetiğe uydurulmasından oluşmuş olmalıdır.

ALAZ GİTMEK: Sel gelmek (Ziganoy). *Al* sözcüğü *al* rengi belirttiği gibi Divan'da *alarmak* kamaşmak, *yalmak* yalınlamak, alevlenmek, yanmak, *yaldramak* az ısımak, az parlamak, *yalin alev*, *yalratmak* parlatmak, *yalturmak* ateşi alevlendirmek, Uygurca *yalan alev*, *yalin alev*, parıltı, *yalınamak* alevlenmek, yanmak, parlamak de-

mektir. *Alaz* sözcüğünün *alev* yal kökünden geldiği anlaşılmaktadır. Anadolu Türkçesinde *alaz* alevle ilgili anlamlar verdiği gibi seyreklik, yarımlik, yol yol, şöyle böyle anlamlarına da gelir. DS *alaz*'ın Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Sivas'da cümbüş, eğlence, oyun anlamlarına da geldiğini bildirmektedir. *Alaz* gitmek selin birlikte sürükleyip götürdüklerini ve insanın bu durum karşısında çaresizliğini de çağrıştıran örtmece anlam genişlemesi olmalıdır. Bknz. *alazlamak*.

ALAZLAMAK: Nazar değen çocuğun kor halinde kömürün küreğe alınarak üzerinde kırk kez gezdirilerek yapılan sağaltma işlemidir. Anadolu'da *alazlamak* bir şeyi ateşe tutup geri çekmek, hafifce yakmak anlamına gelir. Sağaltma işlemlerinde ateşin kutsallığına ve arıttıcı niteliğine sık başvurulduğu görülür. *Alaz* sözcüğü *al* kökünün içerdiği anlamlarla bu işlemin dünyasını yansıtmaktadır. Yüzde ve gövdede çıkan çıban ve kızartılara da hem renklerinden hem yanmaya neden olmalarından hem de bu işlemden dolayı *alazlama* denildiği görülmektedir (DS). Bknz. *alışmak*.

ALBASTI: Loğusa kadınlara uğrayan ve çocuk ölümlerine neden olan cadı. Albasti Anadolu'da ve Asya'da yaygın olarak tanınmaktadır. *Al* sözcüğü hile (bknz. *al*) anlamına geldiği gibi kırmızı ve ateş (*alaz*) anlamlarını da içerir. *Albasti*'dan korunmanın yolu olarak kırmızı bulundurmak ve içmek önlem olarak görülmektedir.

Doğumdan itibaren bebeğin cadılar tarafından boğulmaması için yanına makas, bıçak, tabanca gibi 'demir' eşya koymak gerekir. Böylelikle büyüsel ateş ve demir *Albastı*'ya karşı yanyana gelir. Çocuk ölümlerine karşı başvurulacak önlemler şunlardır: Çocukları yaşamayan aileler yeni bir doğumda çocuğu başka aileye satma taklidi yaparlar. Yeni doğan bebek için mezar kazılarak buraya kurban olabilen hayvanlardan biri kesilerek olduğu gibi konulur. Bir yıl çocuğun elbiseleri başka kimseler tarafından sağlanır. Tek nikahlı kırk bir kişiden toplanan gümüş parçaları ile süs eşyası yapılarak çocuğa takılır. Tek nikahlı ve çocukları yaşayan en az yedi aileden toplanan bez parçalarından yapılan elbise doğumda çocuğa giydirilir. Bu elbiseyi diken kadının da tek nikahlı veya bekar olması gerekir. (ÖHK) Bknz. *albon*, *basmak*.

Ne oldi sağa yavrim

sararu ağlayusun

He gız gocan mi eldi

saçuni yolayusun

Albasti ufağumi

o ağlaya ağlaya

Aldi uşacugini

eleştirdi hocaya

Hoca bakti uşağa

dedi buni albasti

Yazdi yaman bi muska

omuzcuğuna asti (IZE)

ALBON: Gebelerde görülen, şişkinlik yapan bir rahatsızlık. Az etmek ve tuzsuz yemek gerekir. Asya'da *albin*, *albız*, *almus* adlarıyla bilinen ve *Albastı*'yla özdeş nitelikler gösteren kötü ruh Edirne'de şeytan olarak tanımlanmaktadır (DS). Maçka'da *Albastı* inanışı devam ederken *albin/albon* artık korkulacak bir şey olmaktan çıkmış yalnızca rahatsızlığın adına dönüşmüştür. *Albon*'un kaval anlamı (bknz. *albon* 2) da bu rahatsızlığın hafife alındığını ve büyüsel anlamını yitirdiğini doğrular.

ALBON 2: Kaval. Gebelerde görülen şişkinlik rahatsızlığından anlam genişlemesiyle. Bknz. *albon*, *albastı*.

ALDAMAK: Aldatmak. Divan'da *aldamak* biçimiyle yer alır. *Al* (hile) kökünden türemiştir. Türkçe tarihsel gelişimi içinde tek heceli köklerden uzaklaşmıştır. Eylem köklerinin genel olarak yalın durumda edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik bildirmemelerine karşın bazı eylem kökleri türemiş görünümündedir. Bunda kökün zaman içinde unutulmasının da etkisi vardır. Türkiye Türkçesinde *aldat*-biçimini alan sözcük Maçka'da eski biçimiyle yaşamını sürdürmektedir.

Gız sağa demedim mi

Alda gocarı alda

Akşamleyin uyurken

Vur başına bi balta

Karayemişin dali

Çıktım salladi beni

İtin köpeğin gızı

Nenen aldadi beni

Köprüden geçeyiken

köprü salladi beni

Habu köyin içinde

bi gız aldadi beni

ALDİRMAK: Atılan bir cismin hedefe vurma. Almak fiilinin ol- durgan çekimi, değdirmek, dokundurmak, ilıştirmek anlamlarını verir. TS: *ildirmek*, Türkiye Türkçesinde *il-* kökü yerine. Bknz. *almak*, *ilmek*.

Entaremun rengini

Güneş aldirdi biraz

İçermisinuz yavrim

Köyde sovak sucuğaz

ALEFE: Hayvanlara yedirilen saman, ot, mısır sapı gibi kışlık yiyecek, *alaf*'ın (bknz.) Ziganoy'daki biçimi. Arapca'dan, Türkiye Türkçesindeki *ulufe* sözcüğü de aynı köktendir. Bknz. *elefe*.

ALEMİDA: İplik çilelerini (bknz. *kelep*) çözü kalemlerine sarmaya yarayan çark, çıkırık. DS: *aleme*, *alemidi*, *alemit*, *alemne*, Rize, Ordu, Trabzon, Kocaeli, İstanbul. Ziganoy'da *alemit*. Tietze Pontus diya- leği: *anemidi*, *enemida*, *anemi*'den. Yunanca *anemos* rüzgar, *anemizo* havalandırma aracı, yelpaze, vantilatör, *anemodiktis* rüzgar gülü.

ALİŞMAK: Yanmak, tutuşmak, alevlenmek. *Yal* kökünden (bknz. *alaz*) ateşle yanan cismin işteş eylemi olarak görülmektedir, tutuş-

mak'da olduğu gibi. "Odunun biri düşünür, ikisi konuşur, üçü tutuşur". Tutuşmak-tutmak, alışmak-alamak. Alışmanın alevlenmek anlamı Anadolu'da oldukça yaygındır. Bknz. *alışmak*².

Sevdaluk ede ede

Alişti canlarımız

İkimuzi bi vurun

Garişsun ganlarımız

ALİŞMAK²: Öğrenmek. İstanbul Türkçesinde uyum göstermek, uyar duruma gelmek, daima ister olmak, hoşlanmak, yadırgamaz hale gelmek anlamı olduğu gibi *al* kökünden anlam genişlemesiyle.

ALKON: Lağım, su yolu. Ziganoy.

ALMAK: Değmek, rastlamak, atılan bir cismin hedefe vurması, takılmak, sürünmek. *Al* kökünden (Divan). Bknz. *aldirmek*.

Gitma yirmek ukari

Alur seni çalılar

Çiçekli şalvarini

Yırtar delikanlılar

Yak ateşi ateşi

Bulut aldı güneşi

Ne yerde var ne göğde

Benum yarimin eşi

ALOBOS: Su üzerinde oluşan köpük, su köpüğü.

ALOŞO: Buğdaydan yapılan süt-laç.

AMBELİZA: Boru çiçeği. İkiçenekliler sınıfının Bignoniaceae familyasından odunlu, tırmanıcı bir

bitki. Türkiye'de bahçe ve parklarda yetiştirilir, özellikle duvarları örtmek için kullanılır. Latince *campsis radicans*. Yunanca *ambelon* üzüm bağı demektir, Maçka Rumcasında *ambel* asmanın adıdır. Asmagiller (Vitaceae) familyasından Frenk asmasının Latincesi de *ampelopsis*'dir. Kıbrıs'da *ambelebulya* bağ bozumunda sürüyle gelen boz renkli bir kuş cinsinin adıdır. (DS) Bu sözcük de Yunanca *ambelon*-bağ ve *puli*-kuş sözcüklerinden oluşmuştur. Maçka'da boru çiçeğine asma-*ambel* denilmesi tırmanıcı özelliğinden olmak gerekir.

AMEŞ: Aptal. Maçka Rumcasında da kullanılır. Yunanca *mahi* kavga, döğüş, *amahi* döğüşken olmayan demektir. Yunancadaki *h* sesi Maçka'da *ş*'ye dönüşür. *Amiş* Ziganoy'da soy adıdır.

ANAFUNDULA: Kabarık duran, yatmamış ot, saç vb. Kapuköy. Yunanca *ana* yukarı, *funda* püskül, *funtono* çalılık olmak, yayılmak, uzamak sözcüklerinin bileşimi.

ANAGODOS: Sıkıntı. Ziganoy. DS Giresun dargın, somurtkan, Akçaabat sıkıntı, keder. Bknz. *anagodos etmek*.

ANAGODOS ETMEK: Sıkamak, bunaltmak. Maçka Rumcasında sinirlendirmek Yunanca *ana* yukarı ve *koto* cesaret etmek, cüret etmek, kalkışmak veya *kotsia* cesaret, metanet, cüret, güç sözcüklerinin birleşimi. DS *anakodos etmek* Maçka sıkamak, bunaltmak.

ANALİSLATMAK: Yıkamadan

önce çamaşırları suya koymak, yumuşatmak, gevşetmek, ıslatmak. DS Trabzon'da kullanılan çeşitli biçimleri ile Rize ve Süşehri, Sivas'ta da kullanıldığını belirler. İstanbul Türkçesine Fransızca yoluyla gelen sözcük Yunanca kökenlidir; karmaşık bir gerçek veya fikrin içinde bulunan unsurları en basitlerine varıncaya kadar açma, bileşikten yalına giden yöntem, çözümleme anlamına gelen *analiz* Maçka'da suyun çamaşırın dokularına işlemesini anlatır.

ANALUK: 1) Kardeşluk olan kızlara şerbet içirerek onlara annelik eden kadın. (Bknz. *kardeşluk*) 2) Gelini düğüne hazırlayan, düğünde sağdıçlık eden kişinin karısı, annesi. 3) Sevgililerin arasını bulan, ilişki kurlmalarını kolaylaştıran, çoğunlukla kızın yakını kadın. Ana yerine konulan anlamında.

*Kapıların karanlık
nerde kaldın analuk
Yolla bağa kızını
etsin benle sevdaluk*

ANAPA PAHLİSİ: Anapa baklası, soğuk yerlerde fazla yetişmeyen bir cins fasulye. Ziganoy. DS Sürmene dışında Ordu, Sivas ve Kayseri'de de varlığını bildiriyor. *Anapa* Kuzey Kafkasya'da Kuban bölgesinde Karadeniz sahilinde Venedikliler zamanında *Napa* adını taşıyan şehirdir. Yıkıldıktan bir zaman sonra Osmanlılar tarafından yeniden kurulmuş, 1829'da Ruslara terk edilmiştir. XVIII. yy. da bölgenin bağcılık, bahçıvanlık ve balıkçılık

ihraç limanı olmuştur. Bakla Arapça *bakl* yemeklik yeşil bitki sözcüğünden gelir, eski dünya bitkisidir. Bugün yaygınlaşmış bulunan fasulye (*phaseleus vulgaris*) ise Amerikan kökenlidir. Bakla-fasulyenin birbiriyle karıştırılması Batı dillerinde de rastlanan bir durumdur. *Anapa pahlisi* denilen fasulye cinsi de Anapa'dan tüccarlar tarafından getirilmiş olmalıdır. Bknz. *lobiya*, *eşek pahlisi*.

*Sen bi avuç pahlusun
seni kimler saklasun
Soyun da gir goynima
düşmanların çağlasun*

ANDER: 1) Cansız, fena, işe yaramıyan, bakımsız, terkedilmiş, ölü malı 2) Çirkin, uğursuz, miskin, tembel 3) Garip, aciz, tuhaf. Ander çocukluk, ander felek, ander sevdaluk... İZE Arapça *nadir* kökünden *ender* sözcüğünü köken olarak göstermiştir. Çamlıhemşin'de *hander*. DS Karadeniz illeriyle birlikte Erzurum, Ağrı, Bitlis'de de kullanıldığını bildirir. Erkek ve kadın cinsiyet organlarına *ander* denilmesi mecaz ve örtmece olmalıdır. (DS).

*Köpriten keçeyiken
ezeceğim izimi
Çiçek vurdi da pozdi
ha o ander közini
(Vakfikebir, AC)*

*Ay doğar ortaluk eşik kesilir
Ander urubalar evde asılır
İnsanın dünyadan riski kesilir*

*Ben beklerim kabir ile mezarı
(Çayeli, Kazmaz)*

*Palevit düzina yüz fişek yandı
Arkadaşlar bir olup geri dandi
Hander kurşın ayaklarımı deldi
Eyvah bana yazuk bana vay bana
Kaybanayum kaybanayum kaybana
(Çamlıhemşin, Çinçiva)*

ANDERİN GAYBANASI: Yokolasıca anlamında ilenme. *Ander* ve *gaybana* sözcüklerinin bileşimi (bknz.)

ANDER KALMAK: Olmaz olmak, yok olmak, ölüden arta kalmak. *Ander* kalasun biçiminde ilenme. Bir kimsenin sevdiklerinin, yakınlarının ölmesini dilemek. Bknz. *ander*.

*Geldi bi kara duman
sardi dört yarumuzu
Ander kalsun sevdaluk
alacak canumizi*

*Ander kalsun uşaklar
Almanya'nın parası
Üzerimden gitmeyi
kömürünün karası*

ANDON: Kötü, uygunsuz kadın. Kadınlara hakaret için kullanılır. FD Argo Sözlüğünde yer alır. DS Kalafka-Trabzon ve Burdur'u bildiriyor. Ziganoy'da dere adı.

*Gız seveyirum seni
çok tontonsun çok ton-ton
Seni alacığidum
dediler o gız andon*

ANEDE: Aniden. Arapça, *an*, Farsça *ani*, zarf.

*Anede geleceğum
beni bekleyi misun
Nenen görececek bizi
çabuk gelmeyi misun*

ANGIMAK: Anmak, aklına getirmek, dedikodusunu yapmak, arkasından konuşmak. Sobadan patlama sesleri geldiğinde bir yerde dedikodunuzun yapıldığını anlıyabilirsiniz. Çamlıhemşin'de *angış etmek*. DS'de de var. Türkçe anlamak, anmak, anımsak, vb.' eylemler *ang* kökünden gelir. Başka örneklerde de görülebileceği gibi Maçka'da eski Türkçe *ng* sesi yaşamaktadır.

ANGIRMAK: Anırmak. Eşeği şeytan kandırır 'babam öldü', eşek başlar ağlamaya, ai! ai!, şeytan der ki 'şaka yaptım, şaka yaptım', eşek: 'oh, şükür, oh, şükür!' der. Eşeğin anırma nedeni budur, babasını 'angdikça', 'angırır'. Divan'da *angılamak*, İbnü Mühenna'da *akırmak*. Yazı dilinde *ağırmak* biçimiyle de görülür (TS). Atasözü: *Eşeği angırtan daşağıdır*.

*Eşek eldi eşek eldi
uzandı findukluğa
Ben de sandum ben de sandum
gazandı peş on bara
Elma eşeğum elma
boha yaz geldi
Eşeğün butini
koyun dolaba
Kurusun kurusun
olsun taraba*

Verun oni gavura

katsun şaraba

Yükledum kır atımı

angırmadan durmayı

Tutmuş oni inadi

gel de vurma sopayı

ANGONA: Kuyruğu topuz gibi, kısa, zehirsiz yılan. Yunanca *ahnos* yılan. Latince: *anguis*. Bknz. *ilan*. Çinçiva: *eğmoig?*

ANGOŞ: Tembel, işe yaramaz. DS ahmak, sersem, akılsız, angıt anlamlarıyla (Maçka'da *angal* biçiminin kullanıldığını da vererek) *anga* maddesinde bir çok biçim bildirmiştir. Gene *angut/ankut* biçimlerini de vererek *angıdı* madde-sinde sözcüğü ördekten daha iri, ki-remit renkli bir çeşit kuş, angıt ola-rak açıklamıştır. Yazı dilinde de bir çeşit su kuşu anlamıyla *anıt*, *ankut*, *ankut* biçimleri görülür (TS). Sözcüğün aslının ördekten daha iri (kaz gibi! Silifke-İçel'de *angut kazı*) bir kuş olması, sersem anlamını benzetme yoluyla kazanmış olması gerekir. FD Argo Sözlük: *angut*. Bknz. *hangu*.

Gız seni seviyirim

hem yüri hem da koş

Uyuşuk oldun kaldun

ne angoşsun ne angoş

ANGROS ETMEK: Uyuşmak. Maçka Rumcası.

ANGSIRMAK: Aksırmak. DS ve TS'de bir çok örneği vardır.

Yaz gelenda gelenda

Gül gibi açayısun

Ben mi aklına geldum

Neye angısiyusun

ANGUR: 1) Kaba saba, yol yor-dam bilmeyen, gövdesi çarpılmış biçimsiz bunak. 2) Erkek cinsiyet organı. Yunanca *angori* hıyar. Arap-cadan gelen *hıyar* da aynı anlamları kazanmıştır. FD Argo- Sözlük.

Angur gibi olanun

Kimse tutmaz halini

Konuştuguni bilmez

Kimse tutmaz lafini

ANİÇ: Bit sirkesi, bit yumurtası. Divan: *sirke*. Çamlıhemşin Çinçiva'da bilinir.

Nenen yıkadı seni

Hiç temizlenmedin hiç

Birazcuk daha yıkan

Başun kaynayi anıç

ANİS: İki türü olan bir ağaç cinsi. Uzun boylusunun yaprakları topla-narak kurutulur, kışın yalılık olarak kullanılır. Kısa boylusunun yaprak-ları yaylalarda kaynatılarak içilir. Yunanca *anison*, İngilizce *anise*, *anissed*, Fransızca *anis* anason'un adıdır. Anason maydanozgillerden yıllık otsu bir bitkidir. Görmediğimiz bu bitkinin ikinci türü anason olabilir.

ANKLİ: Çok zayıf. *Anklicuk*. Maçka Rumcası *ğankli*.

ANTRİGOZ EYLEMEK: Suyu ılımlandırmak, sıcakla soğuğu karıştırmak. Bknz. aşlamak. Yunan-ca *anti* ve *krios* soğuk sözcüklerinin bileşimi. DS: andi-kas, andıkas, Rize.

*Gız senun çamaşırın
hep toz duruyi hep toz
Hazırladun suyuni
eyle oni antirigoz*

ANTULA: Ateş yakmak için hazırlanan odunların ortalarına konulanı. Çamlıhemşin Çinçiva'da da kullanılır. Divan: *anutmak* hazırlamak, Kırgızca: *antala-* başkalarının omuzları üzerinden bakarak, arkadan sıkıştırmak, kalabalığın üzerinden bakarak ileriye sokulmak, Çuvaşça: *anda-* dikkatli olmak, beklemek. Türkçe'de yaygın *anda*, *anla* orda, onda, ondan sonra sözcüğünden türeme.

*Ayeser ormanında
kız dolaşsak kolkola
Yaktuğumuz ateşe
doldursana antula*

ANUK: Dağ nanesi, anık. Yaylalar da yetişir ve kaynatılarak içilir. Arapça *nana*, Farsça *nana*, Ermenice *ananoh*.

APOSKAL: 1) Tarlada bir kişinin kazılmasını üstüne aldığı bölüm 2) Başlanmış iş, yarım bırakılmış iş. 3) İşin yarım kaldığı yer, işte izlenen sıra, iş yeri. Yunanca *aposholis* meşguliyet, meslek, sanat *aposholo* meşgul.

APSOL: Aptal, elinden iş gelmeyen. Maçka Rumcası *psoli* erkek cinsiyet organı ile olumsuzluk eki *a* bileşimi. Yunanca *psilos* yüksek, uzun, büyük, âli gururlu demektir. Haçavera.

APSONLAMAK: Afsunlamak, okuyup üfleme, dışarı serrinin

(bknz.) zararlarından kurtulmak için büyüye başvurmak. Farsca *efsun*.

*Apson apson apansun
iki gözün kapansun
Bugün biraz eyisun
daha beter olasun*

ARALATMAK: Seyrekleştirmek. Eski Türkçe *ara*, arasını açmak anlamında anlam genişlemesiyle ağaç dallarını budama, ekini havalandırma işlemi.

ARAP KABAĞI: Kara kabak, Kestane kabağı yetiştirilemeyen yüksek yerlerde yetiştirilir. Eski türkçe *kabag*. Bknz. *of kabağı*.

*Bahçeye arap kabak
yaprağı tabak tabak
Sen benum olamazsun
alduğun kaltağa bak (Kazmaz)*

ARAYIŞ: İnci uzun kesilmiş kumaş parçası, şerit. Farsca *arayes* süsleme, *arayesger* dekoratör.

AR ETMEK: Utanmak. Arapça *ar*. Divan'da *ut*, *ufut*, *uvut*, *uwut*, *ir*, *ıra*, *ırta* utanma bildirir, *ir bolmak* utanmak.

AREY: Yeter. Su, ayran doldururken kullanılır. Yunanca *ara* böyle, bu nedenle, sonuçta, *araya* öyle mi tamam mı, acaba? Haçavera.

ARGOSUP: Üstü delikli bakır kazancık. Evde ocak ateşi kullanıldığı dönemde ve kazanlar zincire asıldığında sürekli ateş üstünde tutulurdu. Maçka Rumcası *halgosup*. Argo Yunanca *halkos* 'dan gelmektedir, bakır, bronz demektir (bknz. *helke*). Haçavera.

ARKURİ: Eğri, yanlamasına, çapraz olarak, ortadan, doğru, düz. Sırtı yanlamasına (*arkuri*) geçmek, yere koştur (*arkuri*) uzamış dal gibi. Eski türkçe *yokaru, taşkaru, ötkürü* sözcüklerinde görülen *-garu* yön bildirme halinden *ara-garu*. DS *arkuru, arkırı, avhuru, arhuru, aykuri, afguri* biçimlerini bildirir. Yazı dilinde de zengin kullanımı olduğu görülmektedir (TS).

Ha boyle habu yana

yol arkuri arkuri

*Dedi burasi şenluk
görecek bizi biri*

ARMA: Fişeklik. İtalyanca *armara* teçhiz etmek, donatmak, silahlandırmak fiilinin emir çekimi *arma!* eski bir denizcilik terimi olarak tüm Akdeniz'e yayılmıştır. Latince *armaire* bir gemiyi donatmak demektir. Türk denizcilik terimlerine girdiği gibi *arma, armada* biçimleri Türkiye Türkçesinde de vardır. Venedik ve Yunanca yoluyla Balkanlara yayılmıştır. Silahlandırma anlamı ise daha yaygındır. (*The Lingua Franca in the Levant*)

ARMUDİYE: Kadınların taktıkları armut biçiminde altın süs eşyası. Farsca *emrud* armut'tan.

ARNAŞMAK: 1) Dokunacak, örülecek bir şeye başlamak. 2) Örgüde ikinci bölüme, nakışa, biçime başlamak. Uygurca *armak* girmek, hulul etmek, yorulmak, aldatmak anlamlarına gelir, *arılmak* ölçülmek, ölçmek demektir. Gene Uygurca *ärtmak* geçmek, işlemek,

devam ettirmek, peşini bırakmamak, *ärtürmək* yapmak, işlemek, tamamlamak, ifa etmek, kabullenmektir. Kırgızca *arna-* tahsis etmek, ithaf eylemek anlamlarına gelir.

ARO: Arı. Bknz. *petek*. Divan *arı*.

ARPALAMA: Çok arpa yemekten olan hayvan hastalığı. *Arpa* sözcüğü Uygurcadan beri Türkçeye girmiştir. Clauson Hind-Ari kökten gelebileceğini, Toharca olabileceğini belirtir.

ARTIMLI: Çok su çekebilen pirinç. Türkçe *artmak*'tan. Çamlıhemşin Çinçiva'da da kullanılır. DS *artağan* maddesinde çeşitli biçimlerini bildirir.

ASAS: Asıl, temel, doğru, gerçek olan. Arapça *esas*.

ASKI: Tohumluk elde etmek üzere örülerek asılmış mısır heveni. Ziganoy. Türkçe *asmak*'tan. Bknz. *dal*.

ASMA: On arşınlık keten.

ASMALANMAK: İneklerin cinsel istekleri olduğu zaman dişilik organlarından yapışkan bir sıvı akmak. Bknz. *dalaba gelmek*.

ASTAR: Tavan, hartoma (bknz.) altındaki açıklık. Farsca *aster*.

ASTARLUK: Tavan ve hartoma altındaki açıklığı kapatan tahtalar.

AŞANA: Evin içinde yemek malzemesi bulundurulmuş, yemek yapılan ve yenilen bölüm. Eskiden evin içinde ateş yakıldığından tavandan asılan zincirle birlikte aşana'nın kapağına yakın tutulmasına çalışılırdı.

Aşana aş+hane 'den gelmektedir. İZE aş'ın kökünü Sanskritce *aç, aca, ad* olarak gösterir, Latince *esus*, Almanca *essen*, Hititce *ezzan*, Farsca *aş*. Divan: *aş* yemek, *aşac* tencere, *aşamak* yemek yemek, *aşevi* mutfak. *Hane* farsca ev, yuva.

Gız evinun bahçesi

taşanadur taşana

Odun koydin istine

Çok tütiyi aşana

AŞKARLI: Alın beyaz alaca renkli hayvan. Başında beyazlık bulunan hayvan veya insan. Arapca *şekir* kırmızı çehreli, *eşkar* kızıl saçlı.

Çok yurima yurima

kalmaz o gızın hali

Kimse sevmeyi seni

aşkarlisin aşkarlı

AŞLAMAK: Sıcak' suyu soğuk suyla karıştırarak ılındırmak. Bknz. *antrigoz* eylemek. Divan: *aş* kenet, *aşlamak* kap kenetlemek, *aşu aş*. *Aşlamak*<*aş*+*lamak*. Trabzon'da *aşlamak* karşılığı olarak *aşlamak* kullanılır: *aşlama armut aş* yapılmış armut. DS ayrıca *aşlamak* katmak, karıştırmak anlamını vermiştir. Bknz. *aşlamak*².

Kirlendi çorapların

oni kim yıkıyacak

Var mi yardım edenin

suvi kim aşlıyacak

AŞLAMAK²: Eskimiş yün giysileri ve çorapları örerek yamamak, tamir etmek. Aşlamak.

Gız geydiğin çoraplar

aşlamadur aşlama

Geleceğim kapına

Sakın beni taşlama

ATEŞ ALMAYA GELMEK: 1) Hemen gitmeye davranan konuşa aceleciliğini bildirmek için söylenen şaka yollu deyim. Eskiden komşuların birbirlerinden ateş alarak ocaklarını yakmalarından kalma. Ateş almaya mi geldun? Bknz. *tavli, kavluk*. 2) Çocuk oyunu. Oyuncuların biri parmaklarını avucu boş kalacak biçimde birleştirir ve ayırır. İkinci oyuncu işaret parmağını ötekinin serçe parmakları üstüne koyarak sorar 'Ateş almaya geldim? 'Birini oyuncu 'çık daha yukarı' deyince ikinci 'Ama kuduz köpeklerin var, kapar'der. Oyuncular ateş alma ve köpeklerin tehlike yaratıp yaratmaması konusunda tartışır ve ikinci oyuncu her defasında işaret parmağını ötekinin parmaklarının oluşturduğu merdivenin bir üst basamağına koyar. Orta parmağa geldiğinde tartışma daha da alevlenir çünkü elini ebenin işaret ve baş parmakları arasında oluşan boşluğa daldırarak yakalanmadan ateşi alacaktır. Bu tartışmadan şaşırtma fırsatı yaratarak elini ebenin avucuna sokup kaçırmaya çalışır.

ATLAMAK: Ayıklamak. Fındığı yeşil yapraklarından veya kırdıktan sonra içini kabuklarından ayırmak.

Ayıklamak ayırmak eski türkçe *adhırmak*'tan gelir. *Adhma* bırakılan, salıverilen, başı boş, *adhı* buğday temizlemek için kullanılan aygıt, *adhruk* başka, ayrı de-

mektir. Türkiye Türkçesinde y'ye dönüşen *dh* sesinin kural olarak *d* r'ye dönüştüğü Türk dilleri de vardır. Maçka'da da *atlamak* bunun örneği olarak görülüyor. Bknz. *ayıtlamak*.

*Yaz gelenda gelenda
kim yaylaya gidecek
Geldi ağustos ayı
fınduklar atlanacak*

ATMA TÜRKİ: Atışmada karşılıklı söylenen dörtlük. "Hele mani tarzında türkü söylemek Trabzon-Rize ahalisi için adeta kaçınılmaz bir hastalık halini almıştır. Bir araya gelen bir kaç kişi arasında yarışıcasına bir mani söylemek adetine Trabzon'dan Rizeye giderken otobüste şahit oldum. Geniş halk arasında 'atma türkü' 'karşuberi türküleri!' 'karşılama türküleri' gibi adlar altında kökleşen mani söyleme veyahut mani yarışı umumi olarak yerli ahalî arasındaki şiiire karşı beslenen sevginin ne dereceye vardığını görmeye kafi delildir. Bunlar, başka başka vesilelerle söylendiği gibi sırf yerli ahalîye mahsus merasimlerde de söylenir ve hem çağrılır". Ahmet Caferoğlu, 1946.

*Atma türki atarum
yüreğünü yakarum
Eski çaruklarımı
boğazuna takarum*

*Türki söyliyeyeğüm
hem utana utana
Türki söyliyener
gelsun çıksun meydana*

*Türki türkiyi eyler
türkiye gelen beyler
Gel türki söyliyelum
baksak kim kimi eyler*

*Sepet dolu izimdir
türki bağa izindir
Ben söyledum kurtardum
şimdi sıra sizindir*

*E sanduğum sanduğum
yeşil boya boyandun
Demin türki söylerdin
şimdi niye dayandun*

AVARA: Başiboş, işsiz, güçsüz, aylak. Farsca *avare*. Atasözü: *Avara durmaktansa bedava çaluş.*

*O çiçekli şalvara
ben yalvara yalvara
Kalmasun da şalvari
etti beni avara*

*Alduğum eskilari
asacağum duvara
Bağa etsena yardum
ne durursun avara*

AVARA ETMEK: Bir deniz taşıtının yanaştığı yerden ayrılması, denize açılmak. Latince *uara* kökünden İtalyanca *varare* fiilinin emir hali *vara* tüm Akdeniz'de yayılmış, Yunanca başına *a* getirilerek kullanılmış ve Türkçeye de Yunancadan girmiştir. (*The Lingua Franca in the Levant*)

Dursun Kaptan türküsünden:

Dursun Kaptan Batum'dan

avara etdi kalktı

Şişirdi yelkenleri

küpeşteye dayandı

AVAT: Vado (bkz.) türü, boylu, dikenli yerlerde yetişen, yeşil yemişleri hayvanlara yedirilen bitki.

Çikardun sığırları

bekledun etdun rahat

Egle zamani geldi

olara versen aval

AVLAMAK: Zehirlemek. Türkçe zehir *ağu'dan*, *ağulamak* *avlamak*. *Avlanmak*: zehirlenmek.

AVRİL: Nisan ayı. Nisan Süryanicedir, Latince *aprilis mensis* - açıcı ay, Batı dillerinde yayılmış, Yunanca'ya *aprilis* biçimiyle geçmiş, Anadolu'da *abrıl*, *abrıl*, *april* vb. biçimleriyle kullanılmıştır (DS, TS). Ay adları için bkz. *kalandar*.

Geceden esti ruzgar

yıkıldı yiğünümüz

Avril ayından sonra

olacak duğünümüz

AVROŞ: Taş, mozaik döşeme. Bknz. *şima*. DS: bir çeşit kuş tuzağı, Yunancailmek *vrohos*, tuzak, kapan *vrohi* 'sözcüğünden gelmedir.

AYAKDAŞ: Yol arkadaşı, yoldaş. Eski Türkçe *adhak*, *ayak* çeşitli türetmelerde kullanılır: *ayak alışverişi*: gezilerek yapılan satıcılık, çerçilik, *ayak ayak*: adım adım, yavaş yavaş yürümek. Bknz.

ayaklanmak.

AYAKKABI: Kadın donu. Örtmece olarak özellikle yabancılarla konuşulurken, alışveriş yapılırken kadınlar tarafından kullanılır. Türkçe *ayak* ve *kap'dan*.

AYAKLANMAK: Çocuk yürümeye başlamak.

AYAKYOLU: Yüznumara. DS: *ayağ yolu* maddesinde çeşitli biçim ve kullanım yerlerini bildirir. Yüznumaranın evin dışında olmasından yola çıkarak kibar bir deyiştir.

AYAM: 1) Hava durumu. 2) Yağmursuz açık hava. *Ayam etmek*: havanın güzel, açık olması, *çelpeşik ayam*: bir açıp bir bozan hava, bu durumda fırtına da olursa *şeytanun duğuni van* denilir. DS: *ayam*, *ayamlık*, *ayar*, Arapça *yevm* günün çoğulu *eyyam'dan*. Azerice *ayam* zaman.

Gelma yağmur ayamda

tanirler izimizi

Barabelli tabancam

kurtarır ikimizi

Böyle kurak ayamda

oluhta su kalu mi

Havoyle güzel uşak

e gız seni alu mi

AYAZLAMAK: Havanın bulutsuz ve serin olması. Akşam üstü ayazlayınca ertesi günün güneşli olacağının belirtisidir. Ayaz ay gibi anlamındadır, serin, aydınlık geceyi anlatır. Uygurca *ayaz*, *ay ayaz*

aydınlık, mehtablı gece.

Kar yağayı yağayı

sabahtan ayazlayı

E kız senin goynında

gül meme beyazlayı

AYAZMA: Kutsallık taşıdığına inanılan, ziyaret olmuş şifalı su. Yunanca *agiasma*. Aziz veya azize adına adanmış kuyu veya pınar. Maçka Kayıpsuyu'nda Mart ve Ekim aylarında demek (bknz.) yapılır. Dileği olanlar suyun başındaki ağaçlara çaput bağlarlar. Suyun yerini satın alanlar zengin olmuşlardır (bazılarına göre zenginlik ayazmadan değil, Rumların gömdüğü altından geliyor). Meryemana Manastırındaki ayazma da her yerden ziyaretçisi olan ünlü bir sudur. Meryemana'nın en yüksek yerinde taş (Ziganoy) veya demir (Haçavera) beşik vardır, çocuğu olmayanlar burayı ziyaret ederler fakat çıkılması çok tehlikelidir. Sultan Murat'ın burayı topa tuttuğu fakat yıkamadığı söylenir.

Arkasından aşığa

şaşlarının uşları

Dil getirsa konişsa

ayazma ağaçları

AYBA: Asla, hiç bir zaman. Şaşırtıcı, kabul edilmesi zor olay, söz karşısında söylenir. Arapça *asla*.

AYESER: Ağustos ayı. Bknz. *kalandar*. Ağustos ayında iki büyük fırtına olur, birincisine Büyük Ayeser, ikincisine Küçük Ayeser denilir. Trabzon'da Ayeser aynı zamanda

ünlü, büyük bir derneğin de adıdır. (bknz.) *Ayeser*'e benzer biçimde fırtına adı olan *Ayandon* Yunanca Aziz Antoni'den adını almaktadır. Doğu Akdeniz'de büyük fırtınalar Ocağın on yedisi civarında patlak verir, bugün de Aziz Antoni'ye adanmış olduğundan Türkçeye fırtına adı olarak geçmiştir. *Ayeser*'in de fırtına adı olmasına ve başındaki bölüm Yunanca *aziz aya* sözcüğüyle açıklanabilmesine karşın başkaca bilgi edinilmemiştir.

Ah Ayeser Ayeser

güz gelir dağın eser

Sevdalı günlerimde

ettiler beni asker

AYİN OYUN DEĞİL: Sıradan, önemsiz, şakaya gelir değil. Farsça âyin Türkçe *oyun*'dan ikileme. Bknz. *ayin oyun olmaz*.

AYİN OYUN OLMAZ: Şakası olmaz, ciddi. TS *ayın bayın olmak* şaşırp kalmak. DS: *ayın oyun, ayın uyun, ayın oyuncu, ayın oyun olmak, vb.*

Sevelum birbirini

senelerce durmadan

Alalum birbirini

ayin oyun yapmadan

AYİTLAMAK: Ayıklamak, mısır fidelerinin köküne toprak çekerek sık olanları seyreltmek. Bknz. *atlamak*. *Atlamak*'la *ayitlama*'nın ayrımı fındık ve mısırla veya meyveyle ve bitkiyle ilgili işlemler olarak görülüyor. Ayıtlamak da *adh* kökünden geliyorsa atlamak etken fiilken ayıtlamanın oldurgan olduğu

düşünülebilir.

*Yağmur yağayı yağmur
durmak bilmeyi durmak
Mayıs ayı yaklaştı
geleyi ayıtlamak*

AY KESİMİ: Ayın on beşinden otuzuna kadar olan günler. Ayın dolunay halinden koğuşuma geçmesinden benzetmeyle. Ay kesimi günlerinin büyüklük özelliği için bknz. *temreğu, ilgi*.

AYNA: Dürbün. *Aynalı tüfek:* dürbünlü tüfek. *Ayna* ve *dürbün* Farscadır.

Dursun Kaptan türküsünden:

*Uşaklar hap alesta
denizlerde kahraman
Dursun Kaptan bir duman
Kaptan aldı aynayı
Dede ki Gülcemal'dir
bir horon edeceğüm
kemenceciyi kaldur*

*Aynalı tüfeğumi
kaldurdum dereceye
Gel kaçalum sevdiğüm
kalmayalum geceye*

AYORİT: Kasım ayı. Maçka Rumcası *ayros* rüzgar, *ayorit* rüzgarlı ay. Yunanca *seras* rüzgar. Bknz. *kalandar*.

*Gız kapunun oğunde
tayi yukledum tayi
Esti souk rüzgarlar
geldi ayorit ayi*

AYU: Ayı, Eski Türkçe *adhiğ ayığ*.

Altaylarda ve Yakutlarda ayı adı tabudur, Yakutlar ayıya *öbüge* (büyük baba), *tıa toyono* (dağ efendisi), Altaylılar da *aba* (baba) *kayrahan* (büyük han) derler. Anadolu'da *koçaoglan* olmuştur. Maçka'da da ayı sözcüğünün kullanılmamasına dikkat edilir, Ayı adı anılınca duyar gelir denilir. Çünkü ayı insandan azmadır; Hızır dilenci kılığına girmiş, insanların halini görmeye çıkmış. Hızır'ın dilenci kılığında yaklaştığını gören bir çoban dilenciye bir şey vermemek için postlardan birinin altına saklanmış. Hızır da postu dürtüp 'dağa çıkup ayu olusun' demiş. Post üstüne yapışan çoban ayu olup fırlayıp dağa çıkmış. Dönüşüm öykülerinden biri de şöyle: Çocuk kiraz ağacına çıkmış, kiraz yiyor. Ağacın altına yaşlı bir adam gelmiş, çocuktan kendisine de atmasını istemiş. Çocuk atmış. Adamın kiraz isteğini bir zaman karşılayan çocuk sonra sıkılmış daha adama kiraz atmamış. Adam da çocuğa 'iki bacaklı çıktın dört bacaklı inestin' diye ilenmiş. Çocuk ağaçtan inince ayı olmuş. Meyve yeyip de vermeyene 'ayu olusun' denir. Anadolu'nun güçlü kuvvetli hayvanı hakkında öykü çoktur, atasözünün dediği gibi. *Ayu görünmez izi aranmaz*. Ayının insanla cinsel ilişki kurması ve dilden anlaması hk. bkznz. *balak, yabanı*. Haçavera'da yer adı Argos Maçka Rumcasında ayı, Yunanca *arktos*.

Şu ağacın dibine

kuyu kazalum kuyu

Çiknayaalum ormana

ayu geliyu ayu

AZDER: Ejderha. Farsca *ajdarha* ejder. Sürmene'de azdehar (DS). Haçavera, Zivoy'da dere adı. 1978 yazında Limni yaylasında '*azder*' böğürtüleri duyuldu. Sonra kamyon tekerinden kalın izlerinden göle gelip su içtiği anlaşıldı.

AZLANMAK: Azalmak. Divan *az*.

AZMAK: Türemek, çoğamak. Divan *azmak* yoldan çıkmak, *azak* nereden ve kimden geldiği belli olmayan ok, *azığ* azı dişi. İZE'nun açıkladığı gibi *az* nicelik bildirirken *azmak* nitelikle ve aşırılıkla ilgilidir; *azı*, *azılı*, *azman* örneklerinde olduğu gibi. Balkanlardan İran'a Trabzon yoluyla gönderilen koyunların çokluğu karşısında 'bunlar domuzdan azmadır'. Ayının 'azma'sı için bkz. *ayu*.

- B -

BABİZA: 1) Küçük çömlek 2) Karın. Maçka Rumcası. Haçavera. DS: *babiça* Sürmene.

BADA: Saman, DS savrulmak üzere yığılmış ekin, tınaz, Antalya. Yunanca *psatha* saman çöpü.

BADEVA: Bedava. Farsca *bâd-âverd* rüzgar tarafından getirilmiş kolay elde edilmiş.

BAĞA: Bana. Kaşgarlı Divan'da Oğuz, Kıpçak ve Suvalarca *ben*, öteki Türklerde *men*, *min* denildiğini bildirir, -e hali içinse *manğa* biçimini verir. Maçka'da eski Türkçe'nin *ng* sesi korunmuş olduğu gibi bu örnekte de *ğ* sesi görülüyor.

Nereye gideyisun

e ufağum ufağum

Saba yulduzi gibi

alsun bağa şafağın

BAĞLAMAK: Gelinle cinsel ilişki kuramaması için güveyiyi büyüleme, iktidarsız bırakma, gelinde ruhsal sorunlar doğmasına yol açmak. Düğün günü muska yapmak, ipliklerin düğümleri içine üfleme vb yollarla gelin, güveyi bağlanır. Önlemek için bir çok yola başvurulur: Gelinin güveyi evine gidişinde yola gömülmüş olabilecek bağlama büyülerinden kurtulmak için yol değiştirilir, umulmayacak yerlerden dolaşılır. Gelin baba evinden ayrılacağı sırada kadınlar çevresinde üç kez asma kilit dolaştırır ve bu kilidi kapatırlar.

Anahtar yenge kadına (bknz) teslim edilir. Gelin güveyi odasına girince kilit açılır. Gelin evin kapısından çıkarılmayıp ahır kapısından çıkarılır. Alınan önlemlere karşın bağlama büyüü yapılmış ve tutmuş olduğu görülürse şu yollara başvurulur: muska ve tıslım yaptırılır, değirmenin çarkını döndüren su alınarak gelin ve güveyi üç gün bu suyla yıkanır. Gelin ve güveyin haberi olmadan yataklarının altına boş un çuvalı konulur. Gelin ve güveyi birlikte ve ayrı olarak kayıkla 3,5,7 kez dolaştırılırlar. Düğünün bir parçası olan güveyiye müjde götürmek adeti de bağlamak inanışıyla ilgilidir. Gelin baba evinden ayrılınca bir delikanlı güveyiye haberle birlikte bir bıçak götürür ve bahşiş alır. Haberin bıçakla götürülmesinin nedeni bağlanmayı önlemektir. Kurt, ayı, çakal gibi hayvanların ağızları da büyü yapılarak bağlanır. Yaylalarda sürülere, köylerde ekinlere verilen zararın önlenmesi için hocalara muska yaptırılır, bunlar yaylalarda sınır belirten taşların altlarına gömülür, köylerde tarlaların önemli kıyılarına yerleştirilir. Hayvanların ağızları bağlanılarak zararlarından korunulur, bu işlemi yaptırmayıp zarara yol açan komşulara da gücenilir (ÖHK).

BAĞLUK: 1) İneği yemliğe bağlayan bağ. 2) Uçkur (bknz.) takılan yer. Divan *bag*.

Haçan bi gız kaçacak

yan basar ayağuni

Ener ahura çözer

siğurlarun bağıni

BALAK: Ayı yavrusu. *Palah.* Anadolu'da daha yaygın olarak manda yavrusu, bazı bölgelerde tavşan, kedi yavrusu (DS). Divan'da *bala* kuş ve hayvan yavrusu, *balalamak* kuş yavrulemek. Asya Türk dillerinde çocuk, oğlan anlamında. Maçka'da şişman bebeklere benzetme yoluyla balak denir. Ayı kızın birini kaçıtır, define (bknz. *tef*) gizler, kapısını örür. Kızdan balakları olur. Aylar, yıllar geçer, kızı kimse bulamaz. Balaklar büyüyünce biri bir gün dışarı çıkar ve insanlar tarafından görülür. Ayıyı ve bebekleri vurur, kızı kurtarırlar, o ise ağlamaya başlar: 'Ayı idi, mayi idi, kocam idi ya, palağidi, malağidi yavrim idi ya!'

Ayunun palahlari

Ine gideyine ine

Haburadan dönelim

Fadime'mun işine (İZE)

BALALOS: Aptal, deli. Aşırı gülen, kızan ve üzülene '*ha balalos!*' denilerek yaptığının doğru olmadığı anlatılır. Maçka Rumcası. Yunanca *palavos*.

Gez memen kombos etti

beni balalos etti

BALDUDAK: Yüze gelen, tatlı dilli, dalkavuk, iki yüzlü. Bal Divan'da ve Moğolca'da *bal*, Divan Oğuzların *arı yağı* dediklerini bildirir. Uygurca *mir*, Çince *mir-mi*, Toharca *mit*, Latince *mel*, Sanskritce *madhu* sözcükleri bal'la

ilişkilendirilmiştir.

BALDUN: Semerin ileri kayması için atın kuyruğunun altından geçirilen kayış, paldın. Farsca *pâldüm*. Bknz. *kuskun*. Deyim: *Baldundan dışarı osurmak*: haddini bilmemek, çizmeyi aşmak.

Kiratumun beline

palduna bak palduna

Pirakti budamayı

hemen endi altına

BALTA KESMEZ: Görgüsüz, pataatsız. Divan'da *baldu*, Hintce *palette*.

BANGO: Tuhafiyeci tezgahı. İtalyanca banco sıra, kanepce, tezgah. Türkiye Türkçesindeki bank ve banka sözcüklerinin kökeni. İtalyancadan Balkan dillerine yayılmıştır, Yunanca bangos. Bknz. *panga*.

BARAGAME: Köy evlerinde odaların açıldığı kısım, hol (bknz. *lakoz*) Sürmene. DS: *baragami*, Sürmene, ocağın etrafındaki yerler, *parakami*, Rize, evlerde ateş yakılan yer, ocak. Yunanca *para* yakın, yanında, *haminos* soba, ocak (şömine). Bknz. *parakath*.

BARDABAŞ: Tembel, düzensiz pasaklı. Bknz. *vardabaş*. Vardabaşo demir atıldığı veya anbardan yahut herhangi bir yerden ağır eşya alınacağı ve çıkarılacağı zamanda etrafta ve anbar içinde bulunanların korunmaları için ikaz yerine kullanılır bir tâbirdir. Hiçbir işle uğraşmıyan, önünü ardını görmeksizin salma bir halde

dolaşanların halini belirtme yerinde de kullanılır (Pakalın). Sözcük Venedik ağzında *vardabasso*, İtalyanca'da *guarda da basso*'dan gelmektedir, Akdeniz denizcilik terimleri arasına girmiştir (LFL).

BARDO: Dişi çakal. Günay: *pardi* uluması uğursuzluk sayılan çakal. Maçka Rumcasında *partoz* erkek kedi, *kadobardo* (bknz.) dişi çakal. Bu hayvanların ürkütücü bağırışları özdeşleşmelerine neden olmuştur. Türkiye Türkçesinde aygırla dişi eşeğin yavrusuna *bardo* denir. Yunanca *pardin*, *pardos* leopar (Tzitzilis), Pontus diyaleğinde katır (Papadopulos) anlamındadır, Tzitsilis ve Dawkins bordon sözcüğünü de Latince burdo'yla açıklayarak katır anlamını verirler.

BARENİM: Takma ad, lakap. Haçavera. Köylerde kullanılan sınırlı sayıda ad daha çok takma adların gerçek adların yerine geçmesine yol açmıştır. Takma adlarda soy adı (Amişin Hasan, Alho İsiyin), kadınlar için kocanın adıyla birlikte anılma (Neşat'ın Ramiye, Şebeleğin Lütfiye) yanında kişinin belirleyici özelliklerinden esinlenenler daha çok tutulur. Ziganoy ve Haçavera'dan örnekler: Kibar Hasan (yaylalardan hiç inmeyen çoban), Yıldızkapan (çok uzun boylu), Üçgötlü Abdullah (çok iri yarı), Fataka (Fatmacık), Dander, Şantung, Niko, Birdiş, Kuruş Ayşe, Yılankırkan, vb. Bknz. -ina. Barenim eski Yunan diyaleğindendir: paronumion, paromin, paronum,

paranomi. Yunanca'da pseudonimon, parasoukli.

BAROMANA: Loğusaya götürülen yemek. Haçavera. Sütluç, kaygana, baklava, sırıfta, makarna değerli yemek kabul edilerek loğusaya götürülür. Maçka Rumcasında baromana tohumluk hıyar için de kullanılır. DS mana biçimiyle Isparta, Konya'yı bildirmiştir. Of'da üvey anne demektir. Yunanca *para* yakın ve *mana* anne (bknz. mani) *paramana* dadı. Tohumluk hıyarla loğusaya götürülen yemek ve dadılık eşdeğer tutulmuş.

BASABAS: Durmadan, dinlenmeden, aralıksız, tıka basa. Özellikle bedenlen yapılan işlerde ve çuval, vb. doldurmakta kullanılır. Divan: *basmak* basmak, üzerine çökmek, yıkmak, Uygurca *basa basa* biteviye, durmadan fazlasile, kesilmedir, Moğolca daha, keza.

BASARNA: Kaldıraç. Ziganoy basmak kökünden. Kaldıracın kaldırılan tarafından değil bastırılan tarafından adlandırılması. Yapı olarak *akarina*'yı çağrıştırıyor.

BASMAK: Loğusa bir kadın veya ineğin bulunduğu yerden üzerinde silah bulunan biri geçerse, omuzlarında kereste, cenaze bulunan kişiler gelinin yanından geçerse, kırkı dolmamış iki gelin karşılaşarsa, güvey evlenmeden tabutun altına girip taşımaya yardım ederse, loğusa kadın ile inek ve yavruları basılmış olur. Lohusalardan yedi yıl çocuğu olmayacağı gibi çocuklar ve yavrular da büyüyemez

ve cüce kalırlar. Kadın ve inekde çeşitli rahatsızlıklar, halsizlik görülür, çocuk diriliğini yitirir, bacakları bükülür ve basamaz. Basık dermanları çeşitlidir: 1) Loğusa kadın herhangi yeni mezarın üzerine üç gün ayaklarıyla basar ve şimdiye kadar sen beni bastın şimdi ben seni basıyorum der. 2) Aynı hareket çocuğa da yaptırılır fakat bu son çare olarak uygulanmalıdır çünkü bu yapıldıktan sonra da iyileşme görülmezse çocuk ölebilir. 3) Birbirlerini basabilecek kadınlara aynı kaptan tüzsuz un çorbası yedirilir. 4) Ham kurşun eritilerek bir kaba dökülür, kurşunun suda donarak aldığı şekle göre basılma nedeni öğrenilmeye çalışılır ve kurşun herkesin geçeceği bir yere gömülür. 5) Miras kalarak sahiplenilmiş büyük bir kazanın sapından, daire şekline getirilmiş ocak zincirinin içinden basılmış çocuk veya kadın geçirilir. Kadın kazana girip çıkar. İki yerinden toprağa kök salmış böğürtlen (mora bknz.) fidanlarının altından geçilir. 6) Basık çocuğun ayakları bağlanır ve cuma günü cami kapısına götürülerek camiden çıkan ilk kişiye bağ kestirilir. 7) Kurşun dökülmüş sudan içirilir, elleri, yüzü veya bütün gövdesi bu suyla yıkanır. 8) Çocuk hiç kullanılmamış yeni kalburun içine konulur, evin bacasından çıkartılır, tarlaları ayıran taş sınıra gövdesi değiştirilir. Daha önceki çocukları ölen veya basılan kadınların yeni doğan çocuklarına kalbur işlemi hemen yapılır. 9) Çocuk ayakları bir

yıl önceye ait ham kendirle bağlanarak annesinin ilk çocuğu olan (bknz. ilgi) biri tarafından gidiş gelişte hiç konuşmayarak üç cuma cami kapısına götürülür. 10) Üç yol arasında kurşun eritilip dökülür, petek (mumuz bknz.) yedi nikahlıdan toplanılarak yıkanır, eritilir üç kez dökülür ve beze sarılıp aynı yere gömülür. Üç sabah kuşlar ötmeden oraya basılarak yukardaki sözler söylenir. Evlenme ve doğumda basılma tehlikesi bulunan süre kırk gündür. Anadolu'da bu kişiler kırklı olarak tanımlanırlar ve karşılaştıklarında belirli işlemleri yapmazsa basılmaya neden olanın perilerinin kavga etmesi olduğuna inanılır. Basılma sonucu ortaya çıkan etkiler perilerin kavga da yaralanmasından kaynaklanır. Basma ve bağlanma (bknz.) inanışları benzeşmekteyse de bağlamada evliliğe karşı büyü yapan insanlardan korkulmaktadır, basma inanışında söz konusu olansa perilerdir. (ÖHK) Bknz. *basuk*.

BASUK: Kendi durumunda biriyle karşılaşmış ve basma önlemlerini almamış loğusa ve bebek. Daha çok bebek ve çocuklar için kullanılır. Çünkü onlar üstünde özellikle boy atmanın, uzamanın durması sonucunu verir, çocuk cüce kalır. Bknz. *basmak*.

BAŞA ÇAĞIRMAK: Kaza, bela sonucunu doğuracak davranışlarda bulunmak, sözler söylemek. Dikkatsiz davranmak. Başına bela, kaza gelmesine yol açıcı biçimde davran-

mak.

BAŞARAN BARMAK: İşaret parmağı. Divan *baş*. Divanda *başamak* kertik yapmak, *başaklamak* başak, demir uç takmak *başlamak* başlamak, kılavuzluk etmek, komutanlık etmek, *başlanmak* başlanmak, yönelmek, hayvan dağa doğru sürülmek fiilleri bulunmaktır. TS *başarmak* idare etmek, *başuramamak* tahammül edememek, dayanamamak (XIV-XV.yy.) sözcüklerini bildirir. Çocuk dilinde parmakların adları: Baş parmak, başaran parmak, orta direk, nayle hatun, küçük hatun.

BAŞ KOŞMAK: Rekabet etmek, yarışmak, başa baş olmak için uğraşmak.

Deli eyledi beni

Boşboşuna yaşayı

Güya da delikanlı

Benumla baş koşayı

BATOMA: Tahta taban döşemesi. Yunanca *patoma* yer, döşeme, zemin, *pato* üstünde dolaşmak, *patono* dibe değmek, ulaşmak, *patima* üstünde dolaşmak. Türkçe'de denizcilik terimi olarak *podima*, *bodima* kayıkta dolaşmak, *podima* vurmak kayığın tahtalarını tekmeleyerek balıkları korkutup ağa yöneltmeye çalışmak. LFL sözcüğün Bitinya diyaleğindeki *mpodamos*'tan geçtiğini standart *podamos*'la aynı ve *patima*'nın karşılığı olduğunu bildirir. Rize *patima* merdiven basamağı, Çankırı *badıma* örekenin dibi (DS).

Yavrının sancisi var

yürür batomalarda

Elumdan bi şe gelmez

tururum buralarda

BAYAK: Biraz önce, demin. Ziganoy. Uygurca *baya* önce, evvelce *bayakı* yukarıda geçen, deminki, Divan *baya* az önce. TS: *bayak*, *baya*. İZE *bayağı* *bayak-ı* önceki, eskisi gibi.

BEATHOMATH: Bingıldak. Kapuköy.

BEBES: Isıtılan sütün yüzünde oluşan kabuk.

BECİD: Önemli, acele. Ziganoy. *Becidi geçmek:* acelesi kalmamak. Farsca *becidd* ciddi, gerçekten, cidden.

BEDALİZA: Geceleri ışık çevresinde uçan kelebek, evelek. Bedalizayı tunuca kanadı dökülür, buna un denilir. Yunanca *petalouda*.

BEDALİZA ELMASI: Bir tür elma. Ziganoy.

BEKİ: Belki, Farsca *belke* ihtimal, umulur, olabilir, hatta.

BELLEME: Bellenecek yer. Farsca *bil* bel, *bildar* tarla belleyen.

Belle bellemeleri

at tavana belleri

Akşam göster nenene

dişledeğüm yerleri

BEPLASEN: Hayret, kızgınlık, bir şeyin olmaması gerektiğini bildiren ünlem. Haçavera. Maçka Rumcası.

BESTAR: Yavruyken çok tutulmaktan, oynanmaktan büyüymeyip gelişemeyen, cüce kalan kedi,

DS:Of yürüyemeyen çocuk. Tzitzilis Pontus diyaleğinden. Yunanca *pesi-mo* düşme, düşüş.

BEŞKARDEŞ: Beşi bir arada görülen yıldız kümesi.

BEYARADEVEN: Haksızlıkla karşılaşıldığında söylenen söz. Haçavera. Maçka Rumcası yaradan hakkı için!

BEYDUVA:Beddua. Farsca *bed* Arapca *dua*. Bknz. kargış.

BEYUK: Büyük. Türkçe bedhük, bedük. Atasözü: *Beyuk olu da ah-mak olacağına ufak ol da çakmak ol*. Bknz. *beyumek*.

BEYUMEK: Büyümek. Atasözü: *Daş ufağı beyumez insan ufeği beyur*.

Asmayi saldim dala

beyumesi ikbala

E gz senun yüzunden

ya bak kalduğum hala

BİBİL: Bitkilerin, özellikle fasulye, mısır, fındık yeni verdikleri, yeşil, kıvrık uçlar durumundaki filizleri. İZE Farsca *bübül* küçük çocuk çükünden çiçek tomurcuğu, yaprakların açılmadan önceki küçük tomurcuk biçimindeki durumu. DS Gümüşhane buğdayın içine karışan koyu renkli bitki tohumu. Gümüşhane gövdenin bir yerinde doğuştan ya da sonradan olan et parçası, Rize çekirdek anlamlarını verir, *badak* maddesinde de kısa boylu, ufak yapılı, bodur anlamında *b,ibil* Samsun, Trabzon, *bimil* Gün. üşhane, Erzurum, Sivas'ı bildirir. A rının'de ise *bibil* ibik an-

lamındadır. Divanda *bibli* Sanskritce popalada daru fülful, batmul, butmul.

Sarmaşuk bibilleri

yeyeyum o dilleri

Açtı yeşil yapraklar

Tam sevdaluk günleri

BİCİKLENMEK: Yerinde duramamak, kıpır kıpır olmak, kaynaşmak. *Bıcikli dilli* dili durmaz, herşeye karışır. Eski Türkçe *biçmek*'den biçik (TS) kesik, kesilmiş, bicik bicik (DG) küçük küçük. Trabzonda *biçgi* testere.

BİÇİM DÜŞÜRMEK: Yakıştırmak, uygun olmak, terzilikte kesimi iyi olmak.

Bi sigara ver bağa

bakayum içimini

Ne güzel de duşurdın

şalvarun biçimini

BİÇİN: Biçme işi. Biçine gitmek vb.

BİDİ BİDİ KULAKLI DEMEK: Haksızlık, kötü bir durum karşısında bir şey yapamayıp sadece söylenmek, uğranılan haksızlık karşısında yapılanın çok önemsiz kalması, kendini avutmak. Adamın biri eve gelmiş ki bebek yok, karısına sormuş nerde bebek, kadın da köpek kaptı demiş. Daha adamın bir şey demesine kalmadan kadın üzölme demiş, ben de ona seni ham ham ağızlı seni bidi bidi kulaklı dedim. Bidi DS'nda deve yavrusu, bir aylık deve yavrusu, ufak, yavru, Kayseri'de ise göz yummaca anlamlarıyla yer alıyor, *bidibidi* bilye,

misket, küçük, küçücük.

BİKÜR: Hepsi, tamamı, bütünü. *Küri* Uygurca kürek anlamına gelir ve hacim ölçüsüdür. Divanda *kürgek* kürektir, *kürimek* eşinmek, yeri eşmek, *kürümek*, *kürin* kürün, içerisinde kavun, karpuz, hıyar gibi şeyler taşınan küfe, *kürlemek*, *gürlemek*, *küreşmek*, *güreşmek*, *küremek*, kaçmak *kür* ise yiğit, sarsılmaz, pek yürekli anlamlarınadır. Türkçe'deki *küremek* fiilini ve Trabzon'da *kürtük* (bknz.) sözcüğünü düşünerek *bikür*'ün *bir-kür* sözcüğünden geldiğini düşünüyoruz. Trabzon'da ve Anadolu'da *bi* damla, *bi* lokma, *bi* yol, *bi* çimdik değişlerinde olduğu gibi.

BİLBİL: Bülbül. Arapça, Farsça
Giz bubanın evine
etersin bilbil gibi
Sevdiğünün peşine
gidersen maymun gibi

BİLE: Birlikte, beraber. Bile biçimi Anadolu'da ve eski yazı dilinde çok yaygındır. Divanda bile ve birle biçimleri yer alır, *bir-le* kaynaşmasıdır.

Kestum parmaçığımı
kani durmayı kani
Geçen bile gezerduk
hani o günler hani

Kemanumun ustine
mile ekerum mile

Dedi yersen ye peni
memelerimle pile (Of, AC)

BİLEKİ: 1) Düz taş 2) Ocakta kul-

lanılan, mısır ekmeği pişirmeye yayan taş. Bknz. *pileki*. Eski Yunanca plaka yüzey, satır, düz (Yunanca plaj), plaha ve plaka kalın dilim, tabak, döşeme taşı anlamlarına gelir. Denizciler arasında büyük, düz taş anlamına ve taştan oluşmuş burunları adlandırmak için XVI. yy. dan beri kullanılmaktadır. İstanbul Türkçesi: *plak*, *plaka*.

BİLOBO: Yavrum, küçüğüm. Yavru, sevgili anlamına kullanılan *buli* (bknz.) sözcüğüyle küçülüne eki *-bo* insanla ilgilidir: *kızıbo*, *tıfılobo* (bknz.)

BİRİNCİ ORDU GİBİ KONUŞMAK: İstanbul ağzıyla konuşmak. Ziganoy.

BİRLANBİR: Birdenbire. *Bir-ile* (*n*)-*bir*. İle bağlacı Maçka'da hep kalın ve *n* sesiyle kullanılır.

BİRON: Çatal. Haçavera. DS *bıran* biçimiyle yalnız Trabzon'u bildirir. Yunanca *pironi* çatal.

BİŞE: Biraz, az, bir miktar. *bir-sey*. Şey Arapça.

Çıktum karayemişe
ne yedum da ne bişe
Alacağum yarimi
saracağum gimişe

Ayişe
oluyı bağa bişe
Olmasa bağa bişe
as beni karamişe

BİTEMİ: Uzunluk ölçüsü *biri* mi. DS *bidemi* (Maçka) arşın kad ar bir ölçü, *pitemi* (Rize, Trabzon) yarım

metre boyunda bir uzunluk ölçüsü.
Yunanca *pithami* karış uzunluğu.

Tokudum o şali

vur oni bitemiye

Gideyirum Asiye

gel koy beni gemiye

BİTERMEK: Bitirmek, başarıyla sona erdirmek, kurtulmak. Divan *bütmek* bitmek, yaratılmak, doğmak, *bütmek* ses kısılmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yok olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek, *bütürmek* sağaltmak, sağlam hale koymak.

BİYALİTSA: Yaylalarda biten, i-neklerin yediği bir ot cinsi.

BLİDER: El bezi. Haçavera. Yunanca *plino* yıkamak, temizlemek, ovmak, *plintirion* temizlik odası, çamaşır makinesi, *plisimo* yıkama. Çinçiva: *levačka*: bulaşık bezi.

-BO: Sevgi, küçültme soneki. Tzit-zilis Yunanca *-opoulon / -oplon / opon*'dan geldiğini bildirir. DS *opo* isimlerin sonuna takılan, -ceğiz, çağız anlamında küçültme eki, Ayşeopo biçimiyle Çayeli Rize'yi bildirmiştir. Maçka'da özel adlara takılmaz fakat daha çok çocuklara seslenme ünlemi olarak çocuk anlamında sözcüklerde görülür: *bilobo, kızobo, ıfıfılobo, gudiba* (bknz.)

BQBOS: Umacı, yabancı hayvan, canavar. Çocuklar bobos veya momoçla korkutulur. İkisinin kökeni aynı olabilir. Bknz. *momoç*.

BODES: Büyük boy öreke. Bknz.

reke.

BODUÇ: Vuru boducini çıkarırım deyişinde olduğu gibi iflahını keserim anlamında ve gövdeyle, canla (?) ilgili bir sözcüktür. Boduç Anadolu'da ahşap bardak anlamında yaygındır (DS, TS). Türkiye Türkçesinde *boy*, Uygurca *bod*, Divan'da *bod*, *bodh*'dan gelir, boduç'la ilgisi? Boduç'un göçüşmüş biçimi *dobuş* (bknz.) da Maçka'da aynı biçimde kullanılır. Bknz. *hubuş*.

BOĞALMAK: Bunalmak, üstesinden gelememek, boğulmak. Divan *boğmak, boglunmak, bogunmak*. Eski Türkçe *bun* sefalet, kederden de gelebilir.

BOĞMAK: Donmak. Anadolu'da buymak.

BOKYİYEN: Hem insanlar hem nesneler için kullanılan kızgınlık ünlemi. Divan Oğuzca.

BOLAKİ: Belki, olsa, keşke. Divan *bolmak*. Anadolu'da yazı dilinde *bolay ki, bola kim* (TS). Bknz. *volaki*.

Hiç aklumdan çıkmayı

hağu fidanluktaki

Alacağım deyişin

inşallah bolaki.

BOLAŞMAK: Çatmak, sataşmak, sarkıntılık etmek, karışmak, bulaşmak. Divan *bulmak* bulmak, *bulgamak* bulandırmak, barıştırmak, bulanıp kusayazmak, öfkelenmek, *bulgak* bulanık, *bulganmak* bulanmak, kızmak, öfkelenmek, karışmak *bulgaş* düşman gelmesi üzerine halk arasında görülen

karışıklık, *bulgama* yağsız ve tatsız bulamaç. Türkiye Türkçesindeki bulaşmak hep o sesi kazanmıştır: *bolanuk*, *bolanmak*, *bolanti*, *bolaşuk* (bknz.)

*Seni çok seviyirim
içim gitmez demeye
Eller ne derse desin
sen bulaşma kimseye*

*Dripiya dereleri
ne dumanli dumanli
Oyle bir derdum var ki
gene kafam bolandi*

BOLAŞUK: Kavgacı, sataşkan, huysuz kimse, bulaşık, bulaşmayı huy edinmiş. Bknz. *bolaşmak*.

*Gız nenene deyeyim
bağa aşiksun aşuk
Seni çok seviyirim
sakun olma bulaşuk*

BORA: Üstü iki yarım gözlü, altı bütün gözlü büyük ahşap dolap. DS: masa, konsol, Trabzon, Gümüşhane.

BORAN VURMAK: Sağnak yağmur yağmak. Farsca *baran*.

*Mâyıs üyi gelende
boran vuruyi boran
Sevdaluk işlerine
var mı seni buyuran*

BOROMA: Topluca yapılan bir masrafta herkesin kendi payına düşeni ödemesi, Alman usulü.

BOYATMAK: 1) Boyamak 2) Ağır söz söylemek, azarlamak, aşağılamak. Divan: *bodug* boya, *bodumak* boyamak.

BOZDOĞAN: Armut türü. Çin-çivâ'da da var. DS: Gümüşhane, Artvin, Konya.

*Kapunda tavuklara
doğan vuracak doğan
Yüksek yüksek dağlarda
hiç yedun mi bozdoğan*

BUBA: Baba. Türkçe'de *kağ*, *ata*, *dede*, *akan*. Hititce *abba*, Sümerce *abba*, Akadca *abu*, İbranice *abba*, Arapca *eb*, Latince *papa* (dede), Yunanca *pappos* (dede), Sanskritce *tata*, Rusca *tata*, *tyatyä*, Galce *tat*, İngilizce *dad*, Slovence *déd* (dede), Litvanyaca *dede* (amca), İtalyanca *zio* (amca), Baskca *aita*, Grönland dilinde *atata*. Anne, ata sözcükleri gibi birçok dilde ortak ses taşır. Türkçe'de Uygurca döneminden beri baba biçimi kullanılmaktadır. Atasözü: *Gıza demişler kocan çirkin, bubamun evinde o gada da yoğidi demiş*. Bknz. *aga*.

*Yüksek dağın başında
selviye koşacağım
İste beni bubamdan
vermesa kaçacağım*

*Kayna kazanım kayna
bubamun ocağında
Allah canimi alsun
yarumın kucağında*

BUHRİ: Yaşlı kadın. Arapca *be-hire* narin ve soylu kadın (ÖHK)

BULDUR: Geçen yıl, bıldır. Divan: *bıldır*.

Karatavuk uçayı

kanadihi açayı

Buldur sevduğum kızlar

bu yıl benden kaçayı

BULİ: Yavru, sevgili. Maçka Rumcası *buli* kuş. Yunanca *pouli* kuş, *poulimou* canım. Çinçiva: *puli*. Latince *pullus* hayvan yavrusu, özellikle piliç. Batı dillerinde *poultry* kümes hayvanları, tavukculuk. Divan: *bala* kuş yavrusu? *Hamsi pulisi*: ayıklanmayacak kadar küçük hamsi, unla topak yapıp közde pişirilir. Bknz. *hamsi, bilobo*.

Anikson bulim anikson

e gorsobo lalume

Anikson gesangrirage

lalme kaslalağose

Taldım terine taldım

bir avuç toprak aldım

Teyecek misin pulim

pen kaştım da pen aldım

(Vakıkebîr AC)

Oğul benim puligim

çurudimi taligunk

Beşiğin kamasunda

hander kaldı liligunk

(Çamlıhemşin Makrevis)

BULUMAK: Bulutlanmak. Divan *bulut, bulut, bulutlanmak*.

Gece çıktım dışarı

ay bulutum bulutum

Ben beyle değulidim

sevdaluktan kurudum

BUMBUR: İri yabani arı cinsi.

Arapça *zünbûr* eşek arısı, Ermenice *zampur* arıdan benzetilerek. Bknz. *zambula*. DS: *pumbur, pumburi, punburi*.

BURMA: Otun bağ yapılmak üzere sıkıştırılıp hazırlanması, yünün eğilmeye hazır hale getirilmesi. Divan: *burmak* iyi kokmak, *burba-mak* işi sallamak, savsaklamak, *burbaşmak* karışmak, *burbatmak* karıştırmak, geciktirmek, *burkıtmak* buruşturmak, ekşitmek, *burkurmak* buruşmak, büzülmek, *burkı* ekşi yüz, kırışık.

BUZAK: Buzağı. Divan *buzagu*. Çamlıhemşin'de *bucik*.

Yaylannın çimeninde

ot verdim buzaklara

Sevduğun kurban olsun

o ince dudaklara

BUZAKLUK: İnek rahmi. Bknz. *kuzuluk, uşakluk*.

BÜRÜMCÜK: Çok ince yerli dokuma baş örtüsü. Divan: *bürünçük*. *Bürümcük* gibi ince deyişi kumaşların inceliğini anlatır. *Bürünmek*'den.

BÜYÜK TRAZ: Çocuk oyunu. İç içe dikdörtgen çizilir. Köşelerden ve ortarlardan çizilen çizgilerle onbeş nokta elde edilir. Oyuncular dokuz taşlarını (mısır, fasulye, vb) noktalara yerleştirir ve sırayla sürerler. Koyma ve yürütme sırasında üç taş aynı çizgiye gelirse 'traz' olur. Traz yapan karşı tarafın taşlarından kendisi için en elverişli olanı alır. Bir tarafın taşları üçün altına düşene kadar oyun sürer. Değirmenlerde sıra

bekleyenler ve yaylalarda çobanlar
bu oyuna çok rağbet ederler. (ÖHK)
Bknz. *cicoz oyunu*. Yunanca *tris*
üçüncü, üç kez.

-C-

CA: Şiş, örgü şişi. Sürmene. DS *cağ*. Erzurum *ca kebabı*. Ermenice.

CABALAMAK: Hareket etmek, kıpırdamak. Uygurca *çapmak*, vurmak. Divan *çap çap* vurulan kamçının ve dudağın kıpırdamasından çıkan sesleri bildiren sözcük, *çap çap yemek*, *çapumak* saldırmak, *çapıtgan* çok saldıran. Türkiye Türkçesinde *çaba*, *çabalamak*. Kırgızca *capaŋda* hareket etmek, harekete getirmek.

CAME: Cami. Arapça *cem* toplama kökünden. Deyim: *hem camede hem kilisede mum yakmak*: döneklık etmek.

Çocuk oyunlarından tekerlemeler:

- *Hoca hoca nereye?*
- *Cameye*
- *Ben de geleyim mi?*
- *Gel ama osurma.*

Hadiye, sandaliye
Buban gitti cameye
Caminin kapısı kitli
Hadiye'nin başı bitli

Ortaköyün camesi
yanayı minaresi
Arviyem baştan çıktı
nedir bunun çaresi

CANA KOYMAK: Haksız olarak sahiplenmek. Can Farsca *cân* İZE Latin grek dillerinden soy anlamına gelen *genos*, *genus* sözcüğünden

geldiği düşünülebilir. *Genos* Arapça *cins* olarak geçti, sondaki *s*'nin düşmesiyle *cins* kavramı *cin'e* dönüşebilir. "Kandaş grupları tanımlayan Latince *gens* kelimesi Grekçede aynı anlama gelen *genos* kelimesi gibi Aryen dillerde ortaklaşa bulunan *gan* kökünden gelir. (Ki kurala göre Almancada *k* harfi Ar-yence *g* harfinin yerini tutarak sözcük *kan* olur, anlamı dünyaya getirmektir. Sanskritce *canas*, Got dilinde *kuni*, eski kuzey (Nordik) ve Anglo-Sakson dilinde *kyn*, İngilizcede *kin*, orta-yukarı Alman-cada *künne* hepsi aynı kandaşlığı, bir nesilden gelmekle övünen bazı sosyal ve dinsel kurumlarla özel bir topluluk halinde birleşmiş bir grup insanı anlatır. Arapça *cin* sözcüğü örtülü, gizlenmiş demektir, kökü insanları kandıran yılanı kadar çıkar. Grekçedeki *kan* sözcüğü ile oymak şeffleri hanlar arasındaki ilişki de dikkat çekicidir.

Derenun kıyısında
su verdum patlicana
Gel otur konişalum
katalum canı cana

CANGEŞ: Can sıkıntısı, iç darlığı. Farsca *cân-gezâ* can ısıncı, *cân-gir* can sıkıcı.

CANINA GİTMEK: Ölülerini için iyilik yapmak, sevap kazandırmak. Gitsin canına, ölmüşlerinin canına gitsin, ölmüşlerinin canı için.

Garlanguşı vurular
bi damla gani için
Ver ağzuma memeni

buburun cani için

CANİNA YATMAK: Gasp etmek.

CAPLAMA: Hartoma (bkz.) veya kiremit altına konan ince uzun tahta. DS *caplama. Capliga* (Vakfıkebir) ince, uzun, zayıf, yassı bitkiler için söylenir, *Caplike* (Giresun) yassı, zayıf hamsi çeşidi. Kırgızca *cap*-örtmek, kapamak, *capma* örtülmüş, kapanmış.

CARNAK: Çubuk.

Aldum tüfecuğumi

aldum endum dereye

Ordan aldum bi carnak

dayandum pencereye

CAVRAMAK: Gayret etmek, uğraşmak, çalışmak. Sürmene. Arapca *cevr* cefa, eziyet, sıkıntı.

CAZÎ: Cadı. Farsca *câdû*. Haçavera'da cazılar hakkında en çok bilgiyi Fodulacı vermiştir. Gece yaralarına kadar dışarda dolaşan Fodulacı sonunda cazılarla dostluk kurdu. Çocukları boğarken üzüldü üzüldüklerini soran Fodulacıya cazılar üzüldüklerini fakat kendilerinin de emir kulu olduklarını, padişahları ne derse onu yaptıklarını söylediler. Bazı cazılara kötülük yaptıklarında ceza olarak eşek boğdurulmuş. Cazılar düşünlerde insanların sandıklarına besmelesiz koydukları elbiseleri giyerler. Kimin cazi olduğunu anlamak zordur. Çocuklarının ikisini de cazılara kaptıran bir kadın sonuncuyu kurtarmak için ateşte elini yakmış, acıdan uyuyamayıp bebeğini beklemiş. Bebeğe yaklaşan örümceğin cazi olduğunu

anlayınca hayvana vurmuş, örümcek tahtaların arasından ahıra düşmüş. Sabah ahırda Rehime'yi bacağı kırık bulmuşlar. Cazıların çocukları boğmasına engel olmak için çocuğun yanına kum koymak gerekir. Çocuğu boğmaya gelen cazi, kumu görünce saymaya başlar, sabaha kadar sayma işini bitiremediğinden gün ışıyınca kaçmak zorunda kalır, çocuk kurtulur. Kimin cazi olduğunu anlamak için yeni pişirilmiş pideyi kalbur içinde kuşkulanılan kişiye sunmak gerekir, cazılar bunu yiyemezler. Cazıların en korkuncu Kırın'dan küpe binerek gelen kocakarıdır. Hacılar Mekke'den hac toprağı getirdikçe cazılar ortalıkta dolaşamaz olmuşlardır. Atasözü: *cazidan korkanın çocuğı olmaz.*

Lipisa'dan geliyi

tosunun melemesi

Biraz daha oynadum

geldi cazi nenesi

CAZÎ MORASI: Çekirdekli böğürtlen türü. Bkz. *mora*.

CEHDETMEK: Bütün engel ve zorluklara karşı azmetmek. Arapca *cehd*.

Hacilar hacca gider

cehteder gece gider

Bir yumurta içinde

elli bir cüce biter (Kazmaz)

CENDEK: Tek turnaklı hayvan ölüsü, leşi. Çok zayıf olmayı da belirtir. DS: *cemdek, cemdeyh, çendek*. Azerice *cemdek*, Arpaçay *cendeg*. Di-van'da *çanaç* kekez kimse, korkak, gevşek *çandırmak* birbirine sertleşmek, birbirinden kaçınmak,

çekinmek, *çanaçlamak* birini arık-zayıf saymak veya bulmak. TS: *çönge, çöngi* zayıf, kuvvetini kaybetmiş, vazifesini yapamaz hale gelmiş. Anadolu'da *çenmek* oturmak, çölmek. Farsca *çondək* çölmek, bağdaş kurmak sözcüğü de dikkat çekici?

CIBİZ: Sade. DS: Giresun ince ve az tüylü köpek, Isparta keçilerde olan uyuz hastalığı. Daha yaygın olarak *cıbis, cıbil* biçimi görülür, tüyü dökülmüş demektir. *Cıscıbir, cıscıbil, cıscıvırlak* deyişlerinde görüldüğü gibi çıplak anlamı verir. Eski Türkçe *yabız yablak* ikilemesi.

CIMILLAMAK: Tırmalamak. Uygurca *çim* buruşuk, Türkiye Türkçesi *çimdik*. Tırnak, cırmak sözcüğünün bozulmuş biçimi olabilir.

CİBRA: Mürekkepli kalem ucu. DS: *cibre, cibra, cıfra, vb.*

CİCİ MAMA: Çocuk dilinde beyaz buğday ekmeği. Evde mısır ekmeği yapılır, buğday ekmeği çarşıdan alınır.

Akşam geldi çarşıdan

geturdi cici mama

Sakattur yürüyemez

alun oğa mamela

CİCOZ: Üç taş oyunu. Dokuz taşla oynanana *büyük traz* (bknz.) denildiği gibi, *cicoz* oyununa da *traz* denilir. DS: Balıkesir yüzük oyunu. *Cicoz* küçük cam veya toprak bilye demektir, argoda yok anlamına gelir (FD). Bknz. *mile*. Çinçiva: *çúdur* taş oyunu.

CİCÜK: Cıvciv. Farsca *cúce*. Art-

vin'de *cucul*, Çinçiva'da *cicuk, cibik*. Bknz. *cucuk*

Yaylanun çimeninde

bi kuluçka bi' cicuk

Dayi evlendur bizi

ikimiz da gencecuk

CİMLİN: Serçe. Maçka Rumcası. Bknz. *zimlin*.

CİNCİLİS OLMAK: Kaymak. Toprağın kayması, çocukların kayarak oynaması için kullanılır. Maçka Rumcası *cincinis*.

CİNİVİZ: Küçük çocuklar için açıkgoz, zeki, neşeli. DS: *cineviz, cinibiz, cinivit, ciniviz, cinibüzük* biçimlerini bildirir. Cin fikirli deyişinde olduğu gibi Arapca *cin*'den.

CİRLAMAK: Ağlamak, bağırarak. Divan: *ır/yır* koşma, türkü, hava, ır sözcüğünden *ırlamak, yırlamak, cırlamak, zırlamak*.

CORMA: Çayırın içinde otlarla kaplı ıslak, bataklık yer. *Çoran, çorak* sözcüklerinde görüldüğü gibi Farsca *şûr*'dan. İZE *şûr*'un kötülük, uğursuzluk anlamı taşıdığını, *corma*'nın da hastalıklara yol açan bataklık olduğunu bildirir. Bknz. *şorsu*.

Akşam isti gidilir

cormalara yaylima

Muska yapturdum taksun

yavricuğum boynına

CUCUK: Peynir mayası. DS *cücük, cıcuk, şuçuk, cucuk, çiçük*, yalnız Maçka'yı bildirir. Farsca *cúce* küçük, yavru, cıvciv sözcüğünden tomurcuk,

filiz, soğan, marul gibi bitkilerir: özü anlamında *cücük*'ten.

CUDAM: Beceriksiz, görgüsüz, maddi ve manevi olarak zayıf kimse.

DS: *cudam, codam, codar, cıdam, caman, cudamsız*. Arapça *cudam*, Türkiye Türkçesinde *cüzzam*'dan. Çorum, Kars, Bayburt *cudam cüzzam* (DS).

-Ç-

ÇABAK VURMAK: Gözlerini kırmak. Mecaz olarak uyumak. İstanbul Türkçesinde göz pınarında ve kirpiklerde pıhtılaşan veya kuru-yan akıntı anlamına gelen *çapak*'ın ince, ufak parça anlamını içerdiği madencilik, taşıcılık ve matbaacılıktaki anlamlarından anlaşıl-maktadır. *Çapmak* eski Türkçede vur-mak anlamındadır. *Çapkın*, *çapul*, *çaput*, *çapar*, *çaprazmak* örnekle-rinde görüldüğü gibi bir çok türetmede yer alan *çapmak* fiili Di-vanda *çapçap* ses bildiren bir keli-meden gelmektedir. Kırgızca *çabu* el çırpma suretiyle alkışlamak, *çapma* yürük at, *çapma kaşık* adi, elişi kaşık, *çapta-* tıkamak, sımsıkı kapatmak demektir. Trabzon'da *çaba çaba vurmak* el çırpma anlamına kullanılır. Sözcük vurmak an-lamından dağıtılarak küçük küçük olmuş parçacıkları da içermektedir. İstanbul Türkçesindeki *çapak* an-lamını kazanmadan önce belki gözkapagını veya gözkapagının ha-reketini anlatıyordu. Divanda göz çapağı *çelpek*.

ÇADU: Patlamış mısır. DS Tokat, Kırşehir *çadu* Kars, Artvin *cadi* mısır unundan saçta pişirilen mayasız çörek, Ordu, Giresun *çadar* mısır de-meti, Ordu *çadar* tohumluk mısır, Kars, Van *cad* darı ekmeği, Kars *cadı unu* mısır unu demektir. *Çad/cad* sözcüğünün mısır anlamına geldiği görülmüyor. Bknz. *lazur*, *çakli*.

ÇAĞILLUK: Çakıllık yer. Bknz.

çakıldak. Divan *çak çuk* odun, ceviz kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan ses. *Çakır*, *çakmak*, *çağırma* gibi *çakıl* sözcüğü de doğal sestten yansıma olarak türemiştir.

ÇAKA: İskambil oyunu. koz kırmak anlamına gelen *çakmak* fiilinden ad.

ÇAKAN: Kirişlerin üstü, tavanla damın arası.

Çakanın arasında

paslan tüfeğün paslan

Bu da bi gün geçecek

ağlama garip Osman (IZE)

ÇAKILDAK: 1) Çakıllık yer 2) Ekini yabani hayvanlardan korumak için yapılan, rüzgarda döndükçe ses çıkartan *çaklık*. *Çak/çuk* doğal ses-ten. Bknz. *çağılluk*.

ÇAKLI: Patlamış mısır. Patlarken çıkan sisten yansıma., Çağataycada *çaklig*, *çaklik*, *çaklu* parçalanmış. Bknz. *çadu*.

ÇALATMAK: Sahibi tarafından toplandıktan sonra unutulmuş fındıkları toplamak. Çalatmak herke-sin hakkıdır, özellikle çocuklar bu yolla harçlıklarını çıkarırlar. *Çal* kökü atmak, vurmak, çarpmak, al-mak, sürmek, bükmek, koparmak an-lamlarıyla *çalmak*, *çalışmak*, *çalkamak*, vb bir çok sözün türetilmesinde kullanılmıştır. Divan-da *çalang* yanmış gibi siyah, ot bit-meyen, çorak yer, *çalığ* yitik arama, beylerin önemli bir işi çıktığında gelmeleri için köylere, obalara gönderdiği haber, *çalınmak* kendini yere atmak, çalmak, kulağına söz erişmek, arıklanmak, zayıflamak

örnekleri de vardır. *Çalatmak* biçim olarak çalmak fiilinin oldurgan çekimine benzemekteyse de etken olarak kullanılmaktadır.

ÇALDUR: 1) Yonga, ağaç köklerinden çıkartılan parça, çürüyüp parçalanmış ağaç kökü 2) Kaba saba. DS *çalkur* biçimini verir. Gümüşhane'de *çalgap* bir parça, Malatya'da *calga* ağacın kökünden biten sürgün, piç demektir. *Çal* kökünde vurmak, bozmak, kesmek anlamları içerilir. (Bknz. *çalatmak*) Divanda *çaldır çaldır* ses ifade eden bir söz olarak bulunmaktadır. Çalık sözcüğü de aynı kökten gelmektedir.

ÇALKAMA: Yayık ayranı. Yayıkların çoğu ahşap, silindirik biçimindedir, iple tavana asılarak sallanır. Bu harekete *çalkamak* denilir. Divanda *çaklanmak* çalkanmak biçiminde vardır, *çalkçulk* ise iunenin çıkardığı ses olarak açıklanmıştır. Yağın sütten ayrılması güçleşince içine *kuku dali* (bknz.) konulur. Muska yapıp tuz okutnak, bu tuzu hayvanlara yedirmek veya yayığa atmak da başvurulan yollar dandır. Yayıktan iyi sonuç alamayan birinin yayladan geçen birinden böyle bir muska aldığı, uzun zaman sonra muskaya bakıldığında içinde '*muska ne yapar yayığa / göt ister çalkamağa*' yazılı olduğu görüldü. (ÖHK) Atasözü: *Horona giren çalkayacak, seyahata giden harcayacak. Çalkama* Anadolu'da çok yaygın bir sözcüktür.

ÇALPARA: Küçük tencere. *Çalpara* Farsca *çehar* dört *pare* parça, bölüm

söcüklerinden dört telli çalgıdır. Trabzon çevresinde Giresun, Gümüşhane, Rize'de kap anlamında kullanıldığı gibi aynı anlamla Bilecik, İstanbul, Edirne, Sivas'da da kullanılmaktadır. *Çalpara*, *çalpana*, *çalpıra*, *çampara* biçimleriyle ve başka anlamlarla da bilinmektedir.

ÇAMUR YAYIK: Pişirilmiş topraktan yapılmış yayık. Ziganoy. Bknz. *serek*. Uygurca *çomınmak* suya dalmak, *çommak* batmak, dalmak, *çomurmak* batırmak, *çomurmuş* sulu şeyleri almağa mahsus kepçe. *Yayık yay çalkamak*, kımıldamak, sallamak kökünden.

ÇAPULA: Deri ayakkabı. *Çapula* çarıktan gelişmiştir, çarık hasırlanmamış deriden yapılır. Usta iyi deriyi çapula için ayırır. İyi deri daha çok işlendiğinden yani dövüldüğünden '*iyi olan çok dövülür*' diye söz çıkmıştır. *Çapula çaput* örneğinde görüleceği gibi *çap* kökünden gelir. Sivas'da *çapula* başörtüsü anlamındadır.

Çapulali gelinin

tenekeden kazani

Satsun çapulaları

alsun bakır kazani

ÇAPUT: Bez parçası, elbezi. Divan *çapgut*. Deyim: *ağrimayan başa çaput sarmak*.

ÇARUĞU DA YENMEK: İyi şeyin yanında her şey iyi gider anlamında deyim. Özellikle yemekler için kullanılır, '*O etle çaruğum da yenir*' gibi. Ofli lahana çorbasına iç yağı katacak ama çok gitmesin diye

yağı çaputa sarmış, batırıp çıkarıyor. Eriyebildiği kadar yağ koymuş oluyor. Kendisini haklı göstermek için de yağı doğrudan çorbaya atınları eleştirerek 'o kadar yağla çarığım da yenir' diyor. Ofli yağdan memnun kalmış ki çarşıya inmiş 'bilsem ki batacağım bi dirhem yağ alacağım' demiş. Divan: *çaruk*. IZE, FD Farsca *çarug*'dan geldiğini belirtmektedirler.

*Attun sağa bi çaruk
ye oni çabuk çabuk
Attun sağa bi daha
oni sabaha sakla*

*E şeytan kara şeytan
düştin senin eline
Bi çif çaruk yiprattım
giz senin sebebine*

ÇAŞUT: Fesat, kötülük düşünen, içi dışı bir olmayan. Haşarı çocuklara sevgiyle söylenir. Uygurca *çasut* iftira, leke, *casurmak* leke sürmek, çamur atmak, iftira atmak. Eski Türkçe *çaşut* casus. Anadolu'da *çaşut*. DS, TS.

ÇATMAK: Rasılamak. İstanbul Türkçesinde hoşla gitmeyen bir şey ile veya kimse ile karşılaşmak. *Çatmak* yansıma ses, birbirine çarpan nesnelerin çıkardığı sestir. Divan *çat çat, çatmak* kuzuyu koyuna katmak.

ÇAYNIK: Çaydanlık. Farsca *-dan* eki Türkçe *-lık/luk* eki ile aynı anlamdadır, *çay-dan-lık* çay sözcüğüne hem Türkçe hem Farsca aynı anlamda iki ek eklenerek türetilmiştir. Bazı

bölgelerde çaydan biçimi görülür. *Çay Çince, çaynik* Rusca.

ÇEBİÇ: Altı aylık keçi yavrusu. Divan: *çepiş*. Anadolu'da yaygın sözcüktür. Deyim: *Kubya boynuz çıkarmasa çebiş midur?* Köselik nede niyle yaşından küçük gösterenlerin çocukca davranışlarının haklı görülmeyeceğini bildirir.

ÇEBİÇ²: Ölçü birimi. Benzetme yoluyla *çebiş burunlu*.

ÇEKMEK: Kız kaçırmak. Divan *çekmek* sıkılan oku çekmek, çekerek bağlamak.

*Yaylanın çümeninde
vaga bağırır vaga*

*Çekdiler Asiye'yi
bağırdı Bilal Aga* (Maçka AC)

ÇELİK ÇOMAK: Çelik ve çomak adlı farklı uzunlukta iki sopayla iki kişi veya iki takım halinde oynanan çocuk oyunlarının genel adı. 1) Aşıрма oyunu: geniş bir alanda iki çocuk tarafından oynanır. Alanın ortasından başlanılarak ikisi de çomakla çeliğe vurarak rakibin alanının sonuna gelmeye çalışırlar. 2) Yakan yakana: Çocuklar ve kimi günlerde büyükler tarafından oynanır. Çomakla çelik fırlatılır, karşı taraf çomakla vurarak veya elle tutarak atan tarafı 'yakmaya' çalışır. Yakanlar oyundan çıkarlar. Takımın hepsi yanınca taraflar yer değiştirirler. Fırlatılan çelik yakalanamadığında veya çomakla vurulamadığında sayı (çül: bknz.) olur. Çüller rakamlarla sayılabileceği gibi sıradan evler işaretlenerek de belirle-

nebilir. Oyunun sonunda çölü çok olan taraf kaybeder. (ÖHK) Çelik çomak yaygındır, Çamlıhemşin'de *mei* adıyla bilinir. Çelik Farsca *celuc*, *cülük*, çomak Divan *çomak*. Farsca *çomak*, Moğolca *çomağ*. Farsca çelik, çomak: *élék-dolék*. Azerice *mete* saklambaç oyunu için yere çizilen daire.

ÇELPEŞİK: Yaz günlerinin bozuk havası. Divan *çalpaşmak* çarpışmak, mücadele etmek, sertleşmek, bir şey kötüleşip pisleşmek, *çalpuşlanmak* yapışkan olmak, çelpeklenmek. Anadolu'da *çelbeşik*, *çepreşik*, *çerpeşik* vb biçimleriyle karışık, bozuk anlamlarında yaygındır. Bknz. *çepel*.

ÇELTİK: İneğin ahırda bağlandığı tahta. Arhavi'de *çelti* üzerinde meyva kurutulan ince ağaç dallarından örülmüş sergidir. DS *çelt* biçimini verir. Konya'da *çelte* deriden yapılan kalbur anlamındadır. Rize'de, Artvin'de balık, kuş yakalamak için örülmüş tuzak *çelti*, İstanbul, Kırklareli'nde kesilmiş odun parçası *çeltik* anlamlarıyla görülür. Kabuğu alınmış pirinç anlamıyla *çeltik* İstanbul Türkçesine Farsca *şelük*'den geçmiştir, Anadolu'da da yakın anlamlarıyla kullanılır.

ÇENGE: Çene. Trabzon, Rize, Artvin'de *çenge* biçimi bilinmektedir. DS ayrıca Gümüşhane, Erzurum'u bildirir. Farsca *çâne*'den gelir. Divan'da *enğek* avurt anlamındadır, Uygurca *ängäk* ise çene kemiği, çene demektir. Anadolu'da halk ve yazı dilinde *enek* biçimiyle görülür.

Rize'den auma türkü (Kazmaz):

Hemşinli: *Rize kayıklarını
gene verdum engine*

Raşit Çavuş: *Kendun eyi çocuksun
purnikluk var çengene*

ÇEPEL: Sisle karışık yağmur, hafif yağmur, devamlı aşırı nemli hava. Farsca *çep* yanlış, sol, *çependaz* hileci, hilekar, *çepel* kirli, bulaşık, yabancı maddelerle karışmış, çamurlu bataklık yer. Anadolu'da *çipil* biçimi daha da yaygındır.

ÇEPNİ: Trabzon'da özellikle Vakfıkebir yöresinde yaşayan insan topluluğu ve bu topluluktan olan kişi. Çepniler tanınmış Oğuz boylarındandır. Kaşgarlı'da yirmi iki boy arasında sayılır. Reşüdüddin Çepni'nin anlamını 'nerede yağı görürse hemen savaşırsın' diye açıklamaktadır. *Çepni* adı *çap* kökünden gelmektedir (bknz. *çabak*). *Çapmak*/*çapınmak* kamçılar, yüzmek, vurmak anlamlarına geldiği gibi yazı dilinde de uzun süre yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek anlamlarıyla kullanılmıştır (TS). Çepniler 1277 yılında Sinop yöresine yerleştiler. Trabzon Komnenos İmparatorluğuyla çatışmaya girdiler. Zamanla Samsun, Giresun bölgesine kaydılar. 1358 yılında Maçka'yı yağmalayıp ülkelerine döndüler. 1404 yılında Timur'a giden İspanyol elçisi Clavijo da Trabzon-Erzincan yolu üstünde Çepni kalesi görmüştü. Çepniler Aleviydiler, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin kuruluşunda rol oynadılar. 1452'de Şeyh Cüneyd'in Trabzon Komnenos İmparatorluğuna saldırısında rol

almış ve bu tarihten sonra Alevi siyasal oluşumlara eğilimleri artmış olmalıdır. I. Selim devrinde Çepnilerin yaşadığı bölge 'Vilayet-i Çepni' olarak Osmanlı kayıtlarına geçmişti. Bu bölge Giresun, Torul, Görele ve Kürtün'ü kapsıyordu. Çepniler bir çok tımar beyliği elde etmiş ve Doğu Anadolu'ya kadar bir çok kale muhafızlığı görevlerine getirilmişlerdi. 1548 yılında Van kale-si muhafızı Çepni Şah Ali'nin Osmanlıların saldırısına uğramasından sonra İran Şahı Tahmasp Anadolu seferinde Çepnilerden yardım görmüş, Trabzon ili sınırlarına da girmiş ve İran'a çekilirken Çepniler de onunla birlikte gitmişlerdir. 1565 yılında Trabzon sancağı beyine yazılan bir hükümde İran'la ilişkisi bulunanların yakalamıp gönderilmesi isteniyordu. 1568 yılında benzer bir hüküm Van beylerbeyine gönderilerek Van, Erciş, Ahlat ve Bitlis kalelerinde bir adam kalmamak üzere bütün Çepnilerin çıkarılması emredilmiştir. Çepnilerin Osmanlı-İran savaşlarından zarar gördükleri ve bir bölümünün İran'a göç ettiği anlaşıyor. 1555 Trabzon doğumlu Mehmed Aşîkî resmi görüşün Çepnilere bakışını ortaya koymaktadır: "Tirabuzon'un... canib-i garbi-i cenubisi cibal-i Çepnidir ki Etrakdan kaba yaradılışı ve kötü ahlaklı ve lûgatleri türki lûgatının agrebidir. Ve sûret-i ehl-i islamda bir alay râfîzî-i bîdindir. Cehele-i avâmı, Şah-i Revâfızı hâşâ, ulûhiyetten dûn mer-tebe üzere itikaad etmez." DS'nde Çepni soysuz, ahlaki bozuk olan

kimse, fahişe anlamlarıyla yer almıştır. Her vadinin kendi 'konuşuğu' ve adetleriyle ayrı soy kabul edildiği Maçka'da Çepniler özellikle Çepni gelinlerin etkisiyle kadınları becerikli ve gözüpek insanlar olarak tanınmışlardır. Bknz. uz.

ÇEPNİ KOYUNİ: Kuyruğu uzun bir tür koyun. Bknz. *çepni, herek, ulus koyuni*.

ÇERGA: Ot biçme işinde biçilen sıra. Divan *çerkeşmek* saf haline girmek, sıralanmak, dizilmek, *çer* savaşta karşılıklı duran sağlar. *Çeri* sözcüğü de *çerig* asker, asker dizisi, ordu sözcüğünden gelir. Biçilmiş ot-ların ne zamandan beri asker safına benzetildiği bilinmiyor, sözcük Farsçada da *çerge* sıra, grup, çember anlamında bulunmaktadır. Bknz. *serga, zerga*. Azerice *cerge*, Moğolca *cerge* sıra, dizi.

ÇERKEZ KEMERİ: Süslenildiği zaman, düğünde, horonda takılan sarkıntılı kemer. Çamlıhemşin'de *çalaska*. Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkaslarda yaygın olan sarkıntılı kemerin tarihi Karadeniz kuzeyinde çok eskilere gider (İskitler, Avarlar), Uygurlarda da saptanmıştır. Bknz. *tarabulus kuşağı*.

ÇERLEMMEK: Gebermek, ölmek. Divan: *çer* vücudun ağırlığını bildiren bir kelime, *çerlenmek* vücut ağırlaşmak, hastalanmak. Anadolu'da *çer* daha çok hayvan hastalığı, *çer deye* ilenç olarak ve *çerlemek, çerletmek, çelermek, cerlemek* vb biçimleriyle fiil olarak yaşamaktadır. Atasözü: *Eşek dağda*

çerlemdi, zararı eve geldi.

ÇETE: Soyguncu. Yaramaz, çevreye zarar veren çocuklar için de kullanılır, afacan, cinfikirli anlamlarını içerir. Halk ağzında *eşkiya* sözcüğünün tekil olması gibi Maçka'da *çete* bir kişi için kullanılır. Bulgarca *çeta*'dan. Pakalın: Arnavutca'dan.

ÇETEN: 1) İnce ağaç dallarından yapılan örgü. 2) En büyük boylu sepet hamen'in (bknz.) örgüsü ve kendisine verilen ad. 3) Serander'in (bknz.) örülerek çatılmış bölümü. Divan: *çit* kamıştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak. DS: *çelen, çöten, çiten.*

Çetende mısırlara

kise dadandı kise

İler gün gidi geleyi

uzakdur bize lise

ÇETİN: Zor, sert, zorlu. *Çat* kökünden (bknz. *çatmak*) türetilmiş olabilir. Uygurca *çatık* birbirine kenetlenmiş, yapışık. Atasözü: *el kapi-si çetin açılır.*

ÇEVİRME: Çevresi firahti (bknz.) vb. ile belirlenmiş arazi. Divan: *çewürmek.*

Çayiri çevirmeli

evim iki belmeli

Elbise kestim sağ

otuz iki dügmeli

ÇİBA: Kırk günlük olmuş keçi. DS: *çibi, çibe, cibi* Kars, Zonguldak, Kütahya oğlak. Bknz. *çebiç.*

ÇIKACAK: Çıkar, yarar. Türkçe *çıkma*'tan. Divan: *çıkış* menfaat,

çıkar.

ÇİLKİ: Pamuklu çorap, çülki. Bknz. *çirki.* Pamuklu dokumalar için çarşadan pamuk teli (ipi) alınır, kendir ise ekilirdi. Gelinlerin çeyizlerinde ne kadar çok çorap bulursan o kadar makbul sayılır, düğünde çoraplar akraba ve komşulara dağıtılır. DS: *çulki, çülki, çülkü, çölgü, cülkü, çörkü.* Tietze Rusca *culki*, Bulgarca *culka*. Divan'da *çikten* eğer örtüsü, *çikin* ibrişim, *cigil* düğüm sıkıştırılmak, ip düğümlemek, *çikmek* sıkı dikmek, ipek kumaş üzerine nakış işlemek, *çek* çizgili, kumaş gibi bir pamuk dokuma, *çığmak* dürmek, sıkılamak, bağlamak, *çükreklenmek* yün elbise sahibi olmak ve giymek, Uygurca *çökrök* altın giyilen, kısa giyim demektir. Çuvaşça *çelha* çorap, Kazan, Çağatayca *çelgau* ayak sargısı, dolak.

ÇİLKİ TOPUĞU: Topuğu köylü topuğu gibi çorabın ana gövdesinden ayrı dokunmamış çorap, çarşı işi çorap. Çorapların topuğu çabuk yıprandığından ayrı örülür, yıprandıkça yeniden örülmesi ola-nağı doğar (bknz. *aşlamak*2). Bknz. *çilki.*

ÇİLLENMEK: Bitkilerin yeşermesi. Divan'da *çil*, bere, döğmek yüzünden deri üzerinde olan iz, *çilemek* yaşartmak, ıslatmak, *çilgü at al at* anlamlarındadır. Anadolu'da da *çil* topraktan yeni çıkan bitki, ekin ve yeşile çalar mavi renk anlamlarında yaygındır. *Çillenmek çil* sözcüğünden fiildir, renk, sağlık ve

yeşermek anlamlarında yaygındır. *Yaş, yeşil, yaşarmak, yeşermek* sözcüklerinde görenen tazelik, renk, ıslaklık ve bitmek anlamları *çil* kökünde de görülmektedir. Türkçede *ç-y* ve *ş-l* ses değişimleri dilin önemli konularından birini oluşturmaktadır.

ÇİNCİ: Cin için muska yazan ve başka sağaltma yollarına başvurabilen, cinlerin neden oldukları rahatsızlıklarda uzmanlaşmış kişi, hoca. Arapça *cin* gözle görülmeyen, gizli kökünden gelir, *cennet, cinin*'de olduğu gibi.

ÇİNGAN: Çingene. Kadının biri ölümsüz yer ararmış, kocasıyla dünyayı dolaşmışlar. Nereye gitseleler mezarlık görüyorlar, kadın hemen yola düşüyor. Bir köye gelmişler, mezarlık yok, kadın buraya yerleşelim demiş. Sabah adam işe gitmiş. Komşular kadına bir kıyılı (bkz.) el getirmişler: "Komşu, bizim kocakarı öldü, sana da etinden bu düştü" Meğer çingan yeriymiş, ölümlerini yiyorlarmış. Çingan düğünü: Çingenelerde erkeğin geçimini kadın sağlar. Düğünlerde gelin çuvala konulur ve çuvalın ağzından tutularak sallanır. Erkek 'sigaram boynuna mı?' diye sorar, 'boynuma' yanıtını alınca 'çık çuvaldan gir koynuma' der ve evlenme işlemi tamamlanır!

ÇİRAKMAK: Seyyar lamba asacağı. Bknz. *çirakman*.

ÇİRAKMAN: Seyyar lamba asacağı. Lambanın oturacağı düz yeri ile sırtında asma yeri vardır, duvara

asılır veya duvar içindeki özel lamba yerine konulur, lambanın taşınmasında kolaylık sağlar. Farsça *çirag* fitil, kandil, mum demektir. *Man* eki Çamlıhemşin 'de eşya adlarında yaygındır: *çaçaman* ot sepeti, *gelaman* yün kese, *lagaman* kedi, köpek tabağı, *naldaman* nal çantası gibi. Farsçada *çerağpâ çerağpâye* üzerinde meşale yakılan kule veya demir direk demektir.

ÇİRKİ: Pamuklu çorap. Ziganoy.L-r ses değişimiyle çilki'den (bkz.). Bknz. *çörka*.

ÇİRNAK: Hayvanların boğazına takılan küçük çan, çingirak. Divan: *çing* çinlama, çan ve leğen gibi şeylerin verdiği ses, *çingrak* gür ve pürüzsüz ses. Bknz. *golgon*.

ÇİRAPĞU: Zavallı durumda çocuk. DS *cırbağa, cırbağu, cırbala, cırbana, cırba* küçük çocuk, aşağılık, yaramaz, arsız, Ordu, Gümüşhane, Artvin, Kars, Erzurum, Edirne, Muğla, İstanbul DS. Türkçe çağa-bala bileşimi?

Ettum gürgen yaprağı

bağuma bak bağuma

Gavat basti bağurdi

eldürdin çirpağumi

ÇİRPİ: Yoğurdu karıştırmak için kumar (bkz.) dalından yapılan araç. Divan: *çıbırtmak* çırpırtmak, taze çubukla döğmek, Türkiye Türkçesinde *çırpmak, çırpı*'dan. Bknz. *çirpilemek*.

ÇİRPİLEMEK: Çirpi (bkz.) ile yoğurdu karıştırmak.

ÇİVİ: Örgü şişi. Bknz. *ca*. Divanda

yigi, cigi sık, birbirine girmiş, dikişte sağlam, Kırgızca *çege* çivi, çivicik. Bknz. *muğ, pasal*.

ÇİVİT: Çekirdek, özellikle zeytin çekirdeği. Divan'da (Arguca) pamuk çekirdeği anlamında *cigit* sözcüğü Asya Türk dillerinde ve Anadolu'da çekirdek anlamıyla yaygındır.

ÇİVİTLİ SÖZ: Acı, dokunaklı söz. Dostca konuşur gibi görünüp karşıdakini yaralamayı amaçlayan söz. Bknz. *çivit*.

ÇOLBAZ: Sakar. Divanda *çolak*. Uygurca *çolmak* sakatlamak, *culug* çolak, sakat. Farsca *çolpa* sakat ayaklı, *çolak* sakat. TS: *çolpa, çulpa* bön, beceriksiz, aciz, zavallı, *çolpalık* işe yaramazlık, sünepelik, bönlük.

ÇOMBER: Kadınların baş örtüsü, çember. Farsca *cenber* kasnak, hal-ka. Bknz. *yaşmak*.

*Başundaki çomberin
dali var çiçeği yok
Habu benum göğnimun
senden geçeceği yok*

*Başundaki çomberin
kenarlari paralı
Niye geçer günlerum
hapoyle hep karalı*

ÇORAK SUYU: Tuzlu, acı su. Farsca *şürek* tuzlu yer, *şûr* kötülük, uğursuzluk. Uygurca *şor* tuzlu. *Çoran, çorak, çorsu* (bknz.) *corma* (bknz.) örneklerindeki gibi tuzluluk, acılık bildirir.

ÇORLANMAK: Yemek, tıkmak

(olumsuz anlamda). Divan'da *çür* menfaat, *çürlemek* menfaatlenmek, faydalanmak. Çorlanmak ç-ş değişimiyle şorlanmak biçimiyle de kullanılır. *Çor, şor* sözcüğüyle de ilgili olabilir. Bknz. *çorsu, şorlanmak*.

ÇORSU: Tuzlu, acı su. *Çor çor kokmak:* bulaşık, ıslak çamaşır kötü kokmak. Bataklik, nem, çürümüşlük anlatır. Farsca *şur*'dan. Bknz. *corma, çorak suyu*.

ÇÖLÜK: Yonga. Bknz. *çaldur*.

ÇÖRE: Değirmen taşı. Değirmendeki buğday teknesi oluşuna verilen *çörtü, çörlü* adları ve yuvarlaklık anlatan *çörek* (Divan *çörek*) sözcüklerinden başka kayıt bulunamamıştır. DS: *çörten* ağaç, te-neke oluk.

ÇÖRKA: Pamuklu çorap. Ziganoy. Bknz. *çirki, çilki, çülkü*.

ÇUKUDA: 1) Kuru çam dalı 2) Çam dalından yapılmış süpürge.

*Çukuladaları serdi
ambarın kenarına
Elinde var mı senet*

çikacasun yarina

ÇULSUZ: Müsrif. *Çuldan çaputtan* olmak deyim, varını yoğunu yitirmek, *çulu* dereye aitti *istina da taş atiy* deyim iflas edip yenik düşmek, her şeyden vazgeçmek örneklerinde görüldüğü gibi *çul* mal varlığının simgesidir. *Çulu deveye atmak* utanmaz olmak, *at uçtu çulu düştü* kendi bildiğine göre iş yapanlara söylenen deyimler de giyimle kişiliğin özdeşleştirilmesinin göstergesidir.

Çul Arapça *cull* kıldan yapılmış kaba dokuma, kilim anlamlarına İstanbul Türkçesinde bulunmaktadır.

ÇUVAL: Çocuk oyunu. Haşlanmış mısırdan bir defada birbirine yapışık çok tane çıkarma oyunudur. Her taneye *çuval* denir. En çok iki üç tane yapışık çıkar, beşli çıkması nadirdir. *Çuval* Farsca büyük torba.

ÇÜL: Çelik çomak oyununda (bknz.) sayı. Açık farkla yenilene (çok çülü olana) "kışın üşümezsın sarın da yat" denilerek kızdırılır. Oysa *çül-çul* farklı şeylerdir.

ÇÜLKİ: Pamuklu çorap. Ziganoy. Bknz. *çörka*, *çilki*, *çirki*.

ÇÜRÜK: Çürümenin başladığı temmuz, ağustos ayları. DS: Samsun, Trabzon. Bknz. *kalandar*. *Çerez*, *çiroz* örneklerinde görüldüğü gibi *çürük* Yunanca *tsiros* kuru kökünden gelmektedir. Bknz. *sira*.

-D-

DABAK: Çift tırnaklı hayvanların ayaklarında görülen hastalık, şap hastalığı. Arapça *tabak* ince kat. Bknz. *tabak*.

DADUK: Çocuk dilinde ayak. Çamlıhemşin Çiçiva'da *tat* kedi, köpeğin ön ayağı, *tatik*. *Daduk* da *tatik* gibi küçültme eki almış biçimdir, Ermenice *tat* pençe, el. Kazmaz: *tatula* el ayası, avuç içi, çoğu zaman ayının pençesini anlatmak için kullanılır.

Yaşlı biriyle evlendirilen kız masalının deyişleri:

kız: *yandı kütüğün birisi*

oldu gecenin yarısı

kalk dedenin iyisi

dede: dede dede derlice

dede burda yerlice

kinali dudakların

sar dedenin boynına

kız: *karlı karlı dağlar aştım*

soğuk soğuk sular içtim

senin gibi dedenin

koyunına sığıttım

DADULİS ETMEK: Sinirli hareketler, el kol sallıyarak itiraz etmek. Yunanca *diadilono* itiraz etmek, ispat etmek, göstermek, *diadilosis* siyasal gösteri anlamlarına gelmektedir.

DAĞ ARMUDU: Ağacı 10-15 santimetre boyunca olan yaylalarda yetişen bir cins yabani armut. Ziganoy. *Dağ* Türkçe, *Armud* Farsca.

DAL: Tohumluk olarak ayrılan

mısırların bağlanmasıyla yapılan örgü. Bknz. *hevenk*. Eski Türkçe *tal*.

DALABA GELMEK: Dişi hayvan erkek istemek. Arapça *talep* isteme, dileme. Bknz. *oğura gelmek*, *kızana gelmek*.

DALAK: Bozulmamış, kovandaki bal peteği. Eski Türkçe *talak*.

DALAKLAMAK: Dalağına vurulmasından veya yorgunluktan hayvanın rahatsızlanması. İnsan ve hayvanlarda dalak şişmesinden baygınlık.

DALAŞGAN: Kavgacı. Bknz. *dalmak*, *dalaşmak*.

DALAŞMAK: 1) Köpeklerin kavgacı etmesi, uluyarak saldırması. 2) Didişmek, uğraşmak, ağız kavgası yapmak. Bknz. *ağız dalaşı*. *Dalmak* fiilinin işteş biçimi. *Dalamak* doku-narak insan tenini kabartmak ve acıtmak, köpek, vb. ısırarak demektir. Bknz. *dalmak*.

DALAVERA: Üstüne keçe ve çevresine dışa dönük uzun çiviler çakılmış ahşap topuz uzun bir sıırıgın ucuna takılarak yerden elma toplamakta kullanılır. Dalavara denilen bu araçla elma keçe üstüne oturtulur, dalavera çevrilerek elmanın incinmeden dalından kopması sağlanır. İtalyanca. Türkiye Türkçesinde gizlice görülen kötü iş.

DALDA: Açıkta olmayan yer, kenar, gölgelik, ağaç altı, korunaklı yer. Azerice, Moğolca gizli. Bknz. *daldalanmak*. Anadolu'da *dulda* yaygındır.

DALDALANMAK: Gölge, gölgelik, ko-

runaklı yere girmek. Gizlenmek, sığınmak. Bknz. *dalda*. TS: *dulda*, *dalda*, *duldalanmak*, *tuldalanmak*.

DAL DAL AŞAĞA GEL: Çok abartılı konuşanlara söylenen deyim. Dal dal aşağı gel abartıyı bırak, gerçeği, gerçek miktarı söyle. Güzel bir kız üvey annesinin kışkırtıcılığından kaçarak bir ağaca çıkar. Padişahın oğlu oradan geçerken auna su içirmek ister fakat at kızı farkederek ürker. Merak eden şehzade suda ne var diye bakar ve suda kızın yansımalarını görür. Kıza seslenip aşağıya inmesini ister ama kız hiç karşılık vermez. İyice meraklanan delikanlı rastladığı bir kocakarıdan kızı sorar, incitmeden aşağıya indirilmesini ve neyin nesi olduğunu öğrenmesini ister. Kocakarı kolayı var der, gidip ağacın altına bir örtü serer, un elemeye başlar. Fakat unu örtüye elemeyi, yere, toprağa eler. Durumu gören kız kocakarıya seslenir, 'Nene, nene, unu yere eli-yorsun! Kocakarı 'kızım gözüüm görmeyi, kulağım işitmez, dal dal aşağı gel' der. Kız bir dal aşağı inerek 'nene' der 'boşluğa eliyorsun'. Kocakarı 'kızım' der, 'işitmiyorum, dal dal aşağı gel.' Sonunda kız aşağı indirilerek yakalar. Ziganoy.

DALDIZ: Arıcıların kovandan bal peteklerini almak için kullandıkları alet. Türkçe *dalmak*'tan. bknz. *dalmak*.

DALLAMA: Benekli yelek. Çorum, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri'de *dallama*, Y o z g a t Akdağmadeninde *dallılama* (DS) dal

budaklı desenlere işaretler.

DALMAK: Köpek havlamak, saldırmak. Uygurca *talmak* talan ve yağma etmek, *talamak* yağma ve talan etmek, *talaşmak* dalaşmak, vuruşmak, kavga etmek, itiraz etmek, *talım* hırsız, yırtıcı, yağma, cenk, *talımak* talan etmek, *talguk* kazık, çivi, Türkiye Türkçesinde *dalmak* bir yere hızla girmek, habersiz, izinsiz bir yere sokulmak. Bknz. *dalaşmak*.

Köprüden geçeyiken

başum aldı buzlara

Buba evlendir beni

dalacağum gızlara

DALYA: Çelik çomak oyununda (bknz.) 50.sayı. Çomağı rakip takım tutarsa sayılar silinir fakat dalya silinmez. İtalyanca *tagliare*, *taglia* kökünden. Türkiye Türkçesinde bir şey sayılırken birim olarak alınan sayıya gelince söylenir. Bknz. *kama*².

DAM: Tütün kurutulan yer. Anadolu'da çeşitli anlamlara gelen *dam* Divanda *tam* duvar, dam, kale anlamlarıyla vardır. Sanskritce *tama* duvardan Türkçeye geçtiği kabul edilmektedir. Hint-Avrupa dillerinde kök olarak ev, kadın, eş anlamlarına gelir. Sümerce'de de kadın, eş anlamındadır. Latince ve Rusca'da da ev anlamına gelir.

DAMAK: Atlarda görülen damak hastalığı. Eski Türkçe *tamak*.

DAMAR OTİ: İnce, uzun yapraklı, yaprakları damarlı, 10-30 santimetre kadar uzanan, suyu sıkılarak yaraya

sürülen veya doğrudan yaraya bağlanan, yaralara, sıyrıklara iyi gelen ot. Bknz. *kırmızıbacaklı, tilki kuyruğu*. Damar eski Türkçe *tamar*.

DAMLA: Felç, inme. Divan: *tam-mak, tamçırmaq* damlamak.

DAMLAMA: Peteği kırmadan bal yeme.

DAMLAMAK: Akla gelivermek, hemen düşünmek. Argoda çıkagelmek, bir yere zamanında yetişmek.

DANDANAZ: Buğday temizlemede kullanılan alet. DS: Gümüşhane, Yozgat *dandazlamak* bir şeyin kusurunu inceden inceye aramak, üzerine çok düşmek, Gümüşhane *dandannamak* oyalanmak, sallanmak. Yunanca *tinazo* sallamak, Tzitzilis *dandanguşi, dandaniçe, dannannamak* (DS) sözcükleri için sallamak, sallanmak, çalkamak anlamlarına gelen *tantalikso, tantelizo* sözcüklerini Yunanca köken olarak göstermiştir. Bknz. *dandarlamak*.

DANDARLAMAK: El üstünde tutmak, şımartmak, nazlandırmak. Çocukları diz üstünde oturtup sıçratmak temel nazlanlandırma hareketi olduğuna göre Yunanca sallamak *tinazo*'dan geldiği düşünülebilir. Gümüşhane'den *dandannamak* 'da (bknz. *dandanaz*) bu görüşü destekler. Çocukları sallamakla buğday temizleyen aletin sallanması benzetilmiş. Keresteciyan Türkçe *dandini* için Fransızca *dandiner*, İngilizce *dandling*, İtalyanca *dondolare* gövdesini sallamak fiillerini gösterir. Bknz. *dangalak, tinton*.

DANDE: Çocuk dilinde eşek.

DANGALAK: Değirmende taneyi akıtan oynak kol. Divan: *tang* şaşacak şaşılacak nesne, *tang* elek (bknz. *denk*), *tangmak* bir şey ile sarmak, *tangıl* iple sarılmak, *tanglamak* taaccüp etmek, *tanglaşmak* şaşmak, *tang tung* etmek tantan diye ses vermek anlamlarında. Türkiye Türkçesinde *dangalak* şaşkın anlamına geldiği gibi, Anadolu'da *dangırdak* çingirak, *dangal dungal* kaba saba, *dangırdamak* bağıra bağıra konuşmak örnekleri vardır (DS). Çinçiva'da *dangal* hayvanların boynuna takılan çandır. *Dangalak* şaşkın anlamıyla Farsca *dânâ* bilen, bilgiç, bilici ve *kulık* sözcüklerinin bileşimi olarak açıklanmıştır. *Danışmend* ve *danışmak* sözcükleri de Farsça aynı kökten *dânisten* bilmekten Türkçeye girmiş kabul edilir. Divanda *tanumak* danışmak, işaret etmek, söylemek, emretmek, *tanuşmak* danışmak, işaretleşmek ve *tanuk* şahit, tanık sözcükleri varsa da *tagmakıdanmak* şaşmak ve *tang tung dangıl dungul* doğal ses yansıması sallanan çana ve değirmen koluna kök olmaya daha yakın görülmektedir. Eğer kök olarak *tang* kabul edilebilirse Tzitzilis'in Yunanca kökle açıkladığı *dandanaz, dandarlamak* sözcüklerini de yeniden gözden geçirmek gerekecektir. Bknz. *dandanaz, dandarlamak*. *Danmak* XIX.yy.a kadar yazı dilinde kullanılmıştır(TS).

DAPTA: Çocuk dilinde yumurta. Bknz. *vovola*.

DARABA: Tahta perde, tahta bölme, duvar. Arapça. Bknz. *taraba*. Anadolu'da yaygın.

Bir gürşun adacağum

evin darabasına

Kuşuğı duruyiken

vuruldu abulasına

DARAHIZIMAK: Elbise daralmak. DS daralmak, sıkışmak anlamlarıyla Gaziantep Tokat, Sivas'da *darahızımak*, *darazımah*, *darazmak* biçimleriyle görülür. Divanda *tar dar* (sıkı, geniş olmayan), *tarmak* dağıtmak, yaymak, ayırmak, *taralmak*, *taranmak* taranmak, *taraslamak* bir şeyi kuvvet ile dağıtmak, *targak* tarak sözcükler vardır, *daralmak*, *darılmak* biçimleri Anadolu'da görülür. Divanda *tarumak daralmak*, *tarunmak* canı sıkılmak, usanmak, sıkılmak, *tarutmak* darlaştırmak demektir. Anadolu'da canı sıkılmak anlamında sözcüklerde gene z sesi görülür: *darazımak*, *darazmak*, *darıhmak*, *darsıhmak*, *darsıkmak*, *darsımak*. Bknz. *darılmak*, *darlanmak*.

DAR CANLI: Aceleci, sabırsız, sinirli Türkçe *dar*, Farsça *can*. Bknz. *cana koymak*.

DARDAĞAN: Düzensiz, dağınık, karışıklık yaratan kişi. Divandaki *tarmak* dağıtmak, yaymak, ayırmak anlamıyla daha yakın. Bknz. *darahızımak*. Türkiye Türkçesi *darda-dağınık*. Ziganoy'da ev, giyim için de kullanılır.

DARDAR ETMEK: Gevezelik etmek, çok konuşmak. Türkiye

Türkçesi *dırdır etmek*.

DARILMAK: Küsmek, gücenmek. *Darıldım senden:* sana küstüm, gücendim. Atasözü *Darıl da kar et*. Bknz. *darahızımak*, *daralmak*.

Kiremit parçaları

kilim alacaları

Severim gelinleri

darılır kocaları

DARLANMAK: Sıkıntıya girmek, üzülmek, bunalmak. Bknz. *darahızımak*, *darcanlı*, *geniş*, *boğalmak*.

DAVARA: Gece rüyaya girip kabusa neden olan yaratık. İnsanın üstüne çıkarak onu kıpırdıyamaz duruma getirir ve bunaltır. *Davara gibi yorgan* çok ağır yorgan anlamında benzetmeye de girmiştir. *Davara*'nın husyeleri sıkılarak esir alınması olanağı da vardır, Ziganoy'da bunu beceren bir kişi uzun yıllar *davara*'ya hizmetçilik yaptırmıştır. *Tavar* (Oğuz) ve *tawar* mal, mülk eşya, davar anlamındadır, *tavuş*, *tawış* duygu ve kımıldanma, *tawramak* davranmak, büyümek, kavvetlenmek, *tawrak* çabuk, acele, kıvrak demektir (Divan). DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir. İnek adlarında *a-* sonekinin yaygınlığı *davara* sözcüğünün hem *tavuş*, *tawramak* hem de *tavar* sözcüklerinin türetmesi olabileceğini düşündürüyor. Bknz. *nazara*. Çinçiva: *hıpilig*.

DAYALI: Kapalı, Divanda *tayamak* dayak koymak, dayak dikmek, dayamak. Kapıların koldemiriyle kapanmasından.

Sabahtan kalkar yarum

verur siglara yalı

Dayandum kapisina

kapilari dayali (IZE)

DAYANIK: Kuvvetten düşmüş yürüyemiycek kadar yorgun (özellikle hayvan). *Dayanmak direnmek* anlamına geldiği gibi bir yere *dayanmak* anlamında yorgunluğu da gösterebiliyor. DS Trabzon'dan başka Ordu, Konya'yı bildiriyor.

DAYMAN: Daima, devamlı, sürekli. Arapça *devam* kökünden.

Yayla yollari taşıli

geliyi güzel başli

Ne oldi sağa yavrim

dayman gözlerin yaşli

DEĞİRMEN ARMUDU: Armut cinsi. Ziganoy. Farsca *armut*. Bknz. *değirmi*.

DEĞİRMİ: 1) Başörtüsü. 2) Boyu eni kadar olan kumaş ölçüsü. *Bi değirmi tülbeni*. Anadolu'da yuvarlak anlamında *değirmi* çok yaygındır, başörtüsü anlamında DS bildirmektedir. Divan: *teg* değmek, dokunmak, ermek, erişmek, *tegirme* çörek, değirmen taşı, para gibi değirmi olan her nesne, *tegirmen* değirmen, değirmen taşı, *tegiş* değişme. Bknz. *çömber*.

DEĞMEK: Meyva olgunlaşmak, olmak. *Değmek* Türkiye Türkçesinde belli bir değerde olmak, layık olmak, yaraşmak, Divanda *tegmek* ermek, erişmek, varmak. *Ermek, erişmek* anlamlarında da olgunlaşmak anlamı vardır.

DEHLEMEK: Farkına varmak, dik-

kat etmek. DS yakın anlamlarla *değemek, degenlemek, değetlemek, dehelemek, deneklemek, deynemek, dihelemek*, vb biçimlerini verir. Divandaki *teng* denk, öğür, akran sözcüğünden *tenglenmek* işi düşünmek, çarc düşünmek sözcüğünden gelmektedir.

DELÇA: Yaylada sürülerin yattıkları yer. DS *delçah* biçimiyle yalnız Maçka'yı bildiriyor. Divanda *telmek*, sürüye katmak demektir. *Telçak, delçah* sürüye katma yeri, sürüye katılan yer.

DELİ BAL: Çok yenildiğinde başağrısı, sarhoşluk, kendini bilmezlik, baygınlık ve zehirlenme etkileri gösteren bal türü. Deli bal komar (bknz.) ve özellikle zifin'le (bknz.) ihlamur'dan (*felamur*, bknz.) yapılır. Trabzon tarihinde deli bal iki dönem cfsanecleşmiştir: I.Ö. 400 yılında Ksenophon ve askerleri Kolch ülkesinde çok sayıda kovanla karşılaştılar. Bal yiyen askerler kusular, ishal oldular, hiç biri ayakta duramıyordu. Az yiyenler sarhoşlara, çok yiyenler çılgınlara dönmüştü, hatta can çekişen insanlara benziyorlardı. Üçüncü ve dördüncü gün bitkin düşmüş halde ayaklandılar ve yollarına devam ettiler, iki günde deniz kıyısında Trabzon şehrine vardılar. I.Ö.65 yılında Romalı Pompeius ordusuyla Trabzon'dan geçerken Hep takometler onlara bal vermiş, askerlerden çok sayıda ölen olmuştu. Çağdaş bilimler gelişene kadar Trabzon İmparatoru Mihirdad'ın zehirlenme korkusuyla hazırladığı ve doktoru Kretauas'ın (I.Ö. 120-63)

tanımları ve resimleriyle verimli bir yöntemsel buluş olan otlarla ilgili kitabına Methoroditos adı ile aldığı ilaç tıp dünyasının çok ilgisini çekmiştir. Trabzon yöresinin bitki zenginliğinin tarihsel bir kanıtı ve bilime konu olmasının nadir örneklerinden biridir. Deli sözcüğü Türkçe telve, telü sözcüğünden gelir, İZE'na göre telmek delmek, sürüye katmak, azmak, sağa sola bakmak, dengesini yitirmek gibi anlam genişlemesiyle bu anlam: kazanmıştır. Bal Divanda bal ve arı yağı olarak geçer. Moğolca'da da baldır. Deyim *deli bal yemek*: olmayacak bir iş yapmak *Deli bal mı yedun?* Saçmalayanlara denir.

DELİMSEK: Sersem, delişmen, yarı deli.

DEMİRLİ: On beş kilo buğday alan hububat ölçeği. Bknz. kod. Eski Türkçe *temür, temir*'den.

DEMİR OTU: Bir cins ot.

DEMON: Evin düzeni, birlik, ahenk. (ÖHK)

DENK: Yük. Divanda *teng* denk, öğür, akran, Uygurca *töng* denk, her çeşit, her nevi, benzer, terazi, siklet, ağırlık, kadar, ölçü. Bknz. *tay*.

Galdurdun vuramadun

katirumun dengini

Yağış vurdi da aldı

yanagının rengini (IZE)

DENKSİZ: Terbiyesiz kadın. Eski Türkçe *teng*'den, Türkiye Türkçesinde *densiz*. DS *denksiz* maddesinde yalnız Maçka'yı bildirir, *değsiz* maddesinde ayrıca *densüz* biçimini verir.

DEPREŞMEK: Hastalığın yeniden ortaya çıkması, tekrarlanması. Divanda *tepmek* döğmek, vurmak, *tepmek*, *tepremek* kımıldamak, *tepreşmek* oynamak, *depreşmek*, *kaynaşmak*, *tepretmek* kımıldatmak, *saldırmak* vb anlamlarına gelir. Hastalığın yeniden kıpırdaması, sallanması anlamında anlam genişlemesi.

DERNEK: Mevsimlik kır şölenleri. Eğlenmek için yapılan toplanılara da dernek denildiği gibi yaylalarda çeşitli köylerden insanlara açık olan yerleri ve günleri geleneksel olarak saptanmış bulunan '*dernek*'ler toplumsal kurum haline gelmişlerdir. Dernek geleneği o kadar güçlüdür ki İstanbul'da yaşayan Trabzonlular da Samandıra'da aynı geleneği devam ettirmektedirler. Son yıllarda devletin katılımıyla resmileştirilen derneklerin arasında en ün salmış olanları *İlidiirnebi, Kadırğa, Sisdağı, Sultan Murat, Karaptal, Ilonefter, İzmiks* ve *Ayeser*'dir. Divanda *térmek* dermek, toplamak anlamındadır. Anadolu'da *dernek* düğün, toplantı, panayır, pazar kurulan gün anlamlarına gelir (DS). Rize'de de yaşayan '*dernek*' geleneği orda *vartivor* adıyla bilinmektedir.

İlidiirnebi kayası

ne bakayısın bağa

Oragun yedisinde

ben geleceğüm sağa

Ey Karaptal Karaptal
geçtim senden bu sene
Ben gene geleceğüm
gızlarla gelen sene

*Karaptal Honeftera
çümene çigar gızlar
Bilmeyen de zander
gögden endi yılduzlar*

*Karaptal yok deyiler
nedur hau donarırma
Eyle bi güne gelduk
bubana da inanırma*

DESDAR: İnce kilim, beyaz basma, kıymetsiz astar. Farsca sarık, tül bent.

DİBARACI: Hileci, yalancı, Farsca *dubârâ* hile, yalan sözcüğünden *dubarracı* biçimiyle argoya da geçmiştir (FD). DS yalnız Trabzon'u bildirir.

Dİ Dİ Dİ: Köpekleri kovma sesi.

DİĞNEK: Çoban yamağı. Ziganoy. *Değnek*, Türkçe *teğenek*. *Değnek* Türkiye Türkçesinde özel görevli kişilere verilen ad olarak görülür, *değnekçi* arabacı, sandalacı, otomobilci esnafın arasında geçim ve düzen sağlayan kişidir, Çankırı'da ise düğünlerde düzeni sağlayan efeye denilir.

DİLBURAN: Acı yabani mantar. DS: Kütahya, Bolu, Trabzon'u bildirir. Bknz. *guguvaga*.

DİLDÜK: Çok zayıf insan veya hayvan. DS *düldük*, Maçka, Bknz. *sildüdük*.

DİLİ DAMAĞINA YETMEMEK: Hakkını arayabilmek. Dili damağına yetmez: hakkını arayamamak, aciz olmak.

DİLLEMEK: Kadınlar hakkında de-

dikodu yapmak, dile düşürmek. Eski Türkçe *til* dil'den fiil. DS, TS.

DİLLİ: Geveze özellikle büyükleriyle konuşurken saygı sınırını aşan ve her sözü karşılık yetiştirmeye çalışan. Yaşı geldiği halde konuşamayan çocuk içinse şu yöntemlere başvurulur: Çocuk ahırda bakımlı, değerli bir ineğin yerine bağlanır, bu işlem üç sabah sürdürülür ve çocuk korkutulur. Bu etkiyle çocuk konuşmaya başlar ve devam eder. (ÖHK)

DİMİYAT: Yüzük oyununda ceza.

DİMLA: Azıcık, *azacuk*. Türkçe *damlamak* anlamına *tammak*'tan *damla*, bir *damla* deyişinde bir parça, biraz anlamını verir. Rize'de *dimila* çok küçük parça demektir. Anadolu'da *dımıcak*, *dımıcık*, *dımık*, *dıkım*, v b biçimleri görülür (DS). Divan: *tikim*, *tikü*, *tikkü* parça.

DİMRİK: Ahşap veya demirden yapılmış, ucunda halka bulunan çayırı toplamak için kullanılan alet. Ziganoy. Göçüşmeyle *tırmık*'tan geliyor olabilir. Divanda *tırmalamak* tırmalanmak, *tırmaşmak* kaşınmak anlamlarıyla ve biçimleriyle görülen *tırmalama* ve ordan gelen *tırmık* sözcüğü çok yaygındır. Yalnız ucundaki halkayla bilinen tırmıkla *dimrik* arasında fark vardır.

DİNELMEK: Dinlenmek, istirahat etmek. Anadolu'da ayakta durmak, ayağa kalkmak, dik durmak anlamlarına gelen ve çok yaygın olan *dinelmek* sözcüğü *dikilmekle* ilgilidir, *dik* anlamına gelen *ting* sözcüğünden gelmektedir. Dinlenmek anlamına *dinelmek* sözcüğü ise *tin* ruh nefes, so-

luk sözcüğünden gelmektedir, soluklanmak, nefes almak anlamındadır. Divanda da *tın* dinmiş, haylaz, işsiz, tembelleşmiş *tınmak* dinlenmek, solumak, nefes almak, *tındurmak* rahat ettirmek, dinlendirmek demektir. Türkiye Türkçesindeki *dingin* sözcüğü de aynı kökten gelmektedir.

DİNG: Mısır, vb tahılın kabuğunu ayırmakta kullanılan alet. Divanda *tang* elek (Arguca) olarak geçer, Uygurca *tang* bir ölçüdür. Bknz. *dinge vurmak*. Azerice *ding* değirmen.

DİNGE VURMAK: Kabuğunu çıkarmak için mısır vb tahılları ding (bknz.) denilen aletten geçirmek.

DİNGİRCİ: Sevişenler arasında aracılık eden kişi. Bknz. *yenge*.

DİNG İSTİ DURMAK: Yorgunluktan, sıkıntı ve üzüntüden ayakta zor durmak, tedirgin olmak, bekleyiş içinde olmak. *Ting* dik sözcüğünün eski biçimidir, *ding isti durmak* ayak üstü durmak demektir. Maçkada eski Türkçenin *ng* sesinin korunduğu bir çok örnek vardır.

DİNKLIŞİFRA: Gereksiz, yersiz ufak tefek şeyler. Maçka Rumcasında da kullanılır. Anadolu'da *dingil* yaygın olarak ufak tefek, irili ufaklı ve kımıldamak, sallanmak anlamlarıyla ilgili sözcük türetmelerinde görülür. Bknz. *dangalak*.

DİRLİK: Aile içindeki uyum ve huzur. DS sağlık, servet, varlık, geçimin yolunda olması, bir ailenin yıllık yiyecek, içecek ve giyeceği, hayvan yiyeceği anlamlarını verir. Eski Türkçe diri, canlı, yaşayan anlamlarında *tiriğ* sözcüğünden gel-

mektedir. Bknz. *dirliksiz*.

DİRLİKSİZ: Geçimsiz. Bknz. *dirlik*.

DİRMAÇ: Sırta yük yüklenmek için kullanılan yünden ya da kıldan örülmüş ip. DS *durmaç*, *dirmaç* biçimleriyle Giresun ve Trabzon'u bildirir. Adana, İçel'de *durmaçlamak* çocuğu sarıp sırtında taşımak, bir şeyi yüklenmek, Mersin, Niğde, İçel'de *durmaçlanmak* çocuk durmaç bağı denilen iple sırta bağlanmak demektir. TS (XIV.yy.) *durmaç* ipekli kumaş, şal anlamını verir, örnekte "*Bular aydur köyümüz üş yakındır, ip ile boynuna durmaç takındır*" biçiminde geçer. Eski Türkçe *turmak* durmak, çıkmak, yükselmek, ayakta durmak, kalkmak sözcüğünden türetilmiş olmalıdır. Bknz. *tirmaş*.

DİŞ ÇAKMAK: Köpeğin saldırmaya hazırlanması, dişlerini göstermesi. Çakmak birbirine vurmak anlamındadır. Divanda da *çak* ses anlatan bir söz, *çakmak* çakmak, eriştirmek, kıskırtmak anlamlarına gelir. Mecaz olarak *diş çakmak* kızmak, sinirlenmek, saldıracak gibi olmak demektir.

DİŞARİ ŞERRİ: Adlarıyla anılmaları tehlikeli olan cin, peri vb yaratıklardan söz etmek gerektiğinde şerleri (Arapça *şerr* kötülük, fenalık, kavg, gürültü) dışarı olsun anlamında söylenerek kullanılan ve bu tür yaratıkların genel adı durumuna gelmiş söz. Cinlerin, perilerin hoşlanmayacağı bir hareketi yapmak (kuytu yerlerde, mezar yakınlarında dolaşmak, işlemek, vb) onların

saldırısına uğramakla sonuçlanır ve çeşitli ruhi, bedeni rahatsızlıklar doğar, felç inmesi (*çalınmak*) bile olabilir. Çincilere (bknz.) başvuru olarak sağalma yolları aranır. Çinci rahatsızlığına hangi cinin neden olduğunu bularak onun şerrini gidermeye çalışır. (ÖHK)

DİŞ DİŞ: Keçileri çağırma ünlemi.

DİVDİ SURATLI: Sevimsiz kişi. DS *divdilemek* kendine iş güc çıkarp ayak altında dolaşmak (Bolu), *divdili* tepesi sivri tüylü büyük serçe (Yozgat), *divdiv* kerkenez kuşu (Çankırı, Tokat, vb), *divdiv* dikenli bir bitki (Samsun), *divdildek* yerinde duramayan, sessiz sedasız birşeyle uğraşan (Bolu), *divildemek* kımıldanıp durmak, sessiz ve yavaş hareketlerle gezinmek (Bolu, Giresun), tırtıl, kurtçuk, tahta kurusu, pire, vb böcekler kımıldamak, gezinmek (Zonguldak, Giresun) örneklerini verir. Haçavera'da yalnız *divdi suratlı* tamamlamasında yaşayan *divdi* sözcüğünün bu örneklerle anlam birliği içinde olması gerekir. *Divandem etmek* (bknz.) fiili de herhalde aynı kökle ilgilidir. Bknz. *divermek*, *divina*.

DİVANDEM ETMEK: Rahatsız etmek. Haçavera. Bknz. *divdi suratlı*. Azerice *divan tutmak* tepelemek, üstesinden gelmek.

DİVERMEK: Düzeltmek, çevreyi derleyip toplamak. *Devirmek*, *devirmek* gibi *teğ*, *değmek* kökünden türetilmiştir.

DİVİNA: Bir tür kuş. Bknz. *divranos*.

DİVRANOS: Bir kuş türü, dirvana.

Tzitzilis *dirgona* (boz renkte ve eti yenir bir nevi kuş), *ırgona* (yandan ağızlı bir çeşit balık, Samsun,) ve *dirvana* (güvercin büyüklüğünde gri renkli göçmen bir kuş, Gümüşhane, DS) sözcükleriyle eski Yunanca *triyon* (güvercin türü, balık türü) ve yeni Yunanca *triyona* sözcükleriyle ilişkisini kurar. Yunanca *triyoni* güvercin, kumru ailesinden kuş, üveyik (*streptopelis turtur*) demektir. **DİVRİN:** Bir yaşında erkek keçi. DS Maçka'dan başka yer belirtmemiştir. Yaramaz, gayretli, çalışkan, genç olmadığı halde yıpranmamış sağlam anlamlarına gelen *divriki*, *divringi*, *divreki*, cesur anlamına gelen *divringi* ve yerinde duramamak, hareket etmek anlamlarına gelen *divşinmek* ile araştırmak anlamına gelen *divrinmek* *divrinle* ilgili görülmektedir.

DİZA: Kene. DS *diz* Çayeli, Rize ve *tiza* Maçka'yı bildirmiştir. Çamlıhemşin, Çinçiva'da da *diz* denir. Bknz. *tiza*.

DİZBAĞI: Kadın donu. Bknz. *a-yakkabı*. Türkçe *diz* ve *bağ*. Bknz. *dizluk*.

DİZLUK: Şalvar. Bknz. *karavona*.

DİZMA: Tahta bölme, taraba (bknz.) yapmaya yarayan tahta. DS *dizmelik* biçimiyle Trabzon'u bildirir. Divan: *tiz diz*, *tizmek* *dizmek*.

DİZMAN: Şeytan. Adam kırk yıl uğraşmış şeytanı şişeye sokmuş. Karısı bir türlü şeytanın şişeye hapsedildiğine inanmamış. Şişeyi açmış, şeytan kaçmış. Adam o kadar uğraşının boşa gittiğine yanınca kadın önemli bir işi bozduğunu an-

lamış şeytana demiş ki 'sen nesin?' 'Şeytan'. 'Nerden çıktın?' 'Şişeden'. Kadın 'Hadi canım şeytan şişeye girer mi? Ordan çıkmadın. Şeytanla inatlaşmış, çıktım, çıkmadım, şeytan göstermek için şişeye girmiş kadın hemen şişenin ağzını kapamış. Adama da 'Ne kırk yıl uğraştım diye bağıırıyorsun, işte şeytan şişede' demiş! DS *dizman* şeytan için yalnız. Manisa ve Bolu'yu bildiriyor fakat uzun boylu, iri yapılı, kocaman, kart teke anlamlarıyla *dizman* da *dizman*-la ilgili görülüyor. *Dizman*'ın DS'nde başka anlamları da var. Yazı dilinde de *dizman*, *dizmanlık* iri yarı, irilik anlamında kullanılmıştır (XVIII-XIX.yy., TS). Yunanca *dusmanis* kaba, iri, ağır.

DOĞAN: Tarım aleti belin sapına yatay olarak takılan ve beli tutmaya yarayaş sap.

DOKS: Köpekleri saldırtmak için ünlem.

DOKUZDAN: Zehirli, lifor'a (bknz.) benzeyen bir tür ot. Eski Türkçe *tokuz*: dokuz.

DOLANMAK: Kur yapmak, karşı cinsten birine kendini sevdirmeye çalışmak, gönlünü kazanmaya çalışmak. Divan: *tolmak* girmek, *tolgamak* takınmak, dolamak, *tolgarlamak* dolanmak, vb.

DOMUZBAŞI: Sıracaya benzer bir tür hayvan hastalığı. Hayvanın şiş yerlerini domuz dişi ile yarmak gerekir. Domuz dişinin sağlam olması için domuzun başından kırmadan çıkartılması gerekir. Bunun için domuzun başını gömüp çürütme yoluna başvurulur. Çürütülen baştan

çıkartılan dişler deri kese içinde saklanır ve gerektiğinde kullanılır. Domuz Türkçe *tonguş*. Bknz. *hınzır*.

DONATMAK: 1) Süslemek, bezemek, tefriş etmek. 2) Azarlamak. Bknz. *boyatmak*. Divanda *ton* don, *tonatmak* giydirmek, donatmak. İZE *ton*'un Sanskritce *thauna*'dan geldiğini bildirir.

*Aştı yeşil yapraklar
donaniyi ormanlar
Ben seni görmeyeli
oldi hayli zamanlar*

*Karaptal yok deyiler
nedur hau donarına
Eyle bi güne gelduk
bubana da inanırna*

DONGABAŞ: Ahmak. Farcsa *deng* hayran, şaşkın, ahmak sersem. Türkçe *tağ* şaşacak, şaşılacak nesne, *tağlamak* taaccüp etmek, Türkiye Türkçesinde *danmak*. Bknz. *dangalak*. DS Trabzon'la Eskişehir'i bildirir.

DÖŞÜRMEK: Fındık toplamak. *Devşirmek*'ten *deşirmek*, *deşürmek*, *değşürmek*, *döşürmek*, *dirşürmek* biçimleriyle Trabzon'da ve Anadolu'da kullanılır.

*Eğdumfunduk dalini
gel doşüre doşüre
Aduni değışelum
osun adun Menşure*

*Komar yapraklarını
doşürdüüm da pişirdüm
Uzadaki yarumi
yakunlara düşürdüm*

DÖKME: Ev yapımında kullanılan

ağaç kiriş. Türkçe *tökmek*'den.

DÖNME TAVASI: Kapaklı tava. Hamsi pişirildiğinde kapağa alınarak ters yüz edilir. Bknz. *hamsi tavasi*. Türkçe *dönmek*, Farsca *tava*.

DUBUÇUNİ ÇIKARMAK: Bknz. *boduç*. *Boduç*, *bocut* biçimiyle Anadolu'da oldukça yaygın olan sözcük aynı anlamda Trabzon, Erzincan, Denizli'de *dobuç*, *dabuş* olarak bilinir. *Boduç* kısa boylu, şişman anlamına geldiği gibi *dobuç* da kısa boylu, tıknaz, deyyus anlamlarına gelir. Şişman anlamına *dobuşga*, çirkin anlamına *dıbiş* da *dobuç*'tan gelmektedir. *Boducini çıkarmak dubuçuni çıkarmak* iflahını kesmek anlamında gövden, karın, işkembeyeyle ilişkilendirilmektedir.

DUDİLİ: Tarla kuşu, çobanaldatan. DS: *dodili* (Trabzon, Kayseri), *dodibik* (Çorum), *dodili kuşu* (Amasya), *dudibik* (Çokum) tarlakuşu. Tzitzilis'e göre eski Yunanca *irohilos* ve Yunanca diyalekte *irasiladan* gelmektedir. Muğla'daki *dorfıl* ve *dorahili* biçimleri de aynı sözcükle ilgilidir.

DUG: Devlet. İspela. (ÖHK)

DUMAN: Sis. Duman Zigana yaylalarından yukarılara gidince Hâltlar (bknz.) Lazların (bknz.) denizi geldi diye atlar ve uçurumlardan aşağı yuvarlanıp telef olurlar. Divan *tuman*. *Duman güzele gider*: ateş dumanından gözleri yanan çocukları avutmak için söylenir.

Karadeniz istina

gemi limana battı

Bakayiken yarima

geldi duman kapattı

Duman aldı dağlara

yittin ufağum yittin

Ağlama beni nenem

ben askerlere gittim.

DURNA GİBİ: Çok temiz su, Tur-na gibi su benzetmesiyle suyun temizliğini anlatır. Ziganoy. Divanda *turna* biçimiyle bulunan turna kuşuyla mı ilgili?

DURUNUK: Temiz, temizlenmiş su. Duru, durgun gibi durmak *turmak* kökünden.

DÜĞMECİK: Kayıkta, dümendeki karşılıklı birer delik olup, iğnecik denilen demir bunlara sokulur. Trabzon. Düğme Türkçe *tüğme*.

DÜŞ: Tesadüf, rastlantı. DS aynı anlamıyla Antalya, Isparta, belli olmayan bilinmeyen anlamıyla Isparta'yı bildirmiştir. TS: *düş*, *tuş*, *tüş* cihet, yön, yol El idrak *tuş* bir şeyin dosdoğru olduğu cihet, *evim tuşu* evimin olduğu cihet, *bu tuştan var* bu taraftan var. Doğu Türk dillerinde 'misafir geldi' yerine konak *tüştü* denir, buradaki 'tüştü' ancak konuk, misafir sözcüğüyle birlikte söylenir, başka sözcükle söylenmez. A. İnân'ın açıklamasına göre Orta Asya'nın genel olarak orman kavimlerinde barınakların çukur içinde olması, damdan 'düşme'yi gerektirir. konuk hakkı geleneğiyle birlikte 'konuk düştü' konak *tüştü* kalıp olarak yaşamıştır. Arapçay'da da *tüşmek* inmek anlamındadır.

-E-

EBETİ: Asla. Türkiye Türkçesinde ebedi, sonsuz, sürekli, Arapça *ebed* den. Günay: Rize.

EBİR: Öbür. Eski Türkçe *o bir* 'in kaynaşmasıyla *o* sesi yumuşayarak *öbür* biçimine dönüştü, Maçka'da *ebir* biçimini kazandı.

EDİŞMEK: Münakaşa etmek, tartışmak. Türkçede *ayıtmak* söylemek (Oğuzca), sormak fiili (Divan) uzun zaman önce *etmek* söylemek, demek biçim ve anlamını kazanmıştır. *Edişmek* bu anlamda *etmek* 'in işdeş biçimidir. Bknz. *etmek*.

EFSENE: Dengesiz kişi. DS Trabzon'la birlikte Bayburt ve Kars'ı da bildirir. Farsça *efsâne* asılsız söz, saçma sapan lakırdı.

EGEREM: Eğer, şayct. Farsça *eger*. Kırgızca *egerim* asla, katiyyen.

EĞLEMEK: Durdurmak, beklemek için durmak, zaman geçirmek. Divan *eğmek* eğmek, *eğleşmek* birbirine uyup durmak.

Türki türkiyi eğler

Türkiyi bilen söyler

Türki sevda getirmez

Söyler da gönül eğler

EĞLENTİ: Piknik, eğlence. Eğlenmek fiilinden *-(in)ti* takısıyla. Bknz. *eğlenti etmek*.

EĞLENTİ ETMEK: Piknik yapmak, kıra gezmeye, eğlenmeye gitmek.

Soğuksuya gidelum

Bi eğleni edelum

Ordi vapuri geldi

İstanbul'a gidelum

EĞLEYİN: Öğle zamanı, öğleyin. Divan: *öyle öğle vakti* (Oğuzca), *özle* (Kıpçakca).

EĞRİ: Harman tahtasının oku. Divan *egri eğri*.

EHİL TAŞ: Yapımda kullanılabilir, işlenerek şekil verilebilir taş. Arapça *ehli*, Türkçe *taş*. Bknz. *yaban taşı*.

EHLES: Gelişmemiş, zayıf, cılız. Anadolu'da görülen biçimleriyle *eneze* sözcüğüne bağlanabilir, DS *eneze* maddesine almıştır: *eneze, egeze, egeze, ehnez, ehlez*. Yanıkoğlu *igles*, TS *kehlez*. Bknz. *hira*.

EHYA: Gübre, DS Giresun: toprak altından çıkan yumuşak, beyazımsı, yağlı ve tarlalara çok faydalı olan bir çeşit taş, Rize: kirizme, toprağı derince sürerek altını üstüne getirme, havalandırma, Maraş: *ehyalık* gübrelenmiş toprak.

EKENEK: Ekin yeri, ekilmeye elverişli yer. Türkçe *ekmek* 'ten türetilmiş. Divanda *ekin* (Oğuzca) çiftlik, ekin ekilen yer.

EKİLEMEK: Mısır tarlası ayıklandıktan sonra yapılan ikinci işlem. Mısırların birinci kez çapalanmasına, havalandırılmasına *'ayıklama'* ikinci kez aynı işlemin yapılmasına *'ekileme'* denir, *iki* sözcüğünden türetilmiştir.

Ekiledum tarlayı

Rüzgar oni sallayı

E gız bağla gocani

Yolculara hırlayı

EKLEŞMEK: Sataşmak, birine musallat olmak. Trabzon'da bir başkasına uymak, onunla birlikte hareket etmek anlamı da vardır. Türkçe *ek* sözcüğünden türetme.

EKSER: Demirden, çekiçle dövülerek yapılan, gövdesi dört köşe, iri, kara çivi. Anadolu'daki biçimlerine göre *enser*, *eğser*, *enkser*, *ekser* sözcüğüyle aynı. Bknz. *muh*. Yazı dilinde görülen *yeğseri* biçimi daha eski olmalıdır (TS).

ELAF: Yulaf. Önses *y*-'nin düşmesiyle *yulaf*'dan.

ELAVİNA: El yordamıyla. Ordu ve Giresun'da *el avı* (DS). Türkçe *eliğ* ve *aw*.

ELÇİNMEK: Vurur gibi yapmak, vurmaya kalkmak, el kaldırmak. DS: *ölçünmek* Trabzon ve Konya. TS: *ölçülenmek* niyetlenmek, hazırlamak, *ölçümlemek* heveslenmek, niyet etmek, hazırlanmak, kalkışmak.

ELÇEFTER: Kırkayak cinsi böcek, ölçefter (DS).

ELDEMİRİ: Marangoz ve taşçıların kullandıkları alet, murç.

ELEFE: Ücret. Arapça saman, hayvan yemi, kurutulmuş ot anlamlarına gelen *a'lâf* sözcüğünden türetilen *ulûfe*'nin yerli ağza uydurulmuş biçimidir. DS'de *alefe* imam, çoban gibi kimselere belli bir süre için verilen ücrettir. Ücretin aynı olması eskiden daha sık olabilen bir durumdu. Bknz. *gabiz*, *alaf*, *alefe*.

ELEKÇİ: Çok gezmeye gidip işi

gücüyle uğraşmayan, tembel, komşulara çok ziyarete giden. Çingene tabiatlı, bir yerde durmayan. Eleğin sallanmasından benzetmeyle. Bknz. *elekleme*. Divan: *elemek* elemek.

ELEKTİRİK: Pilli el feneri. *Elektirik* Türkiye Türkçesine Fransızcadan geçti. Maçka köylerine elektirik gelmeden önce el fenerine ad oldu.

ELEKLEMEK: Dolanmak, çok gezmek. Bknz. *elekçi*. Eleğin sallanmasından benzetmeyle anlam genişlemesine uğraşmış olabileceği gibi Çingenelerin *elek* üretip satmalarından benzetilmiş de olabilir. Samsun'da *fiil* olarak, Amasya, Yozgat, Niğde, Çorum, Ankarada, Burdur'da *elekçi*, *elegci* biçimleriyle yakın anlamlarla kullanılmaktadır (DS).

ELETMEK: Götürmek, iletmek. Divanda *elgetmek* ve *iletmek* biçimleri bulunmaktadır.

ELİM: Ölüm, Maçka 'da *ö* sesinin *e*'ye dönüşmesi çok yaygındır. Bknz. *elmek*.

Ayağum yara oldı

Ezmedendir ezmeden

Elim daha eyudu

Boyle ayrı gezmeden

ELİNİN KÖRÜ: Bir şeyin olumsuzluğunu anlatmak için kullanılan deyim: *Yok elinin körü! Ölü'nün goru* deyişinin Maçka ağzında aldığı biçimdir. Doğu Anadolu'da *'babain goru'*, *'anain goru'* babanın mezarı, annenin mezarı demektir, *'babain goruna gitsin'* deyişi iyilik dilemek ya

da sövmek anlamlarına gelebilir. *Gor Farsca mezar demek olan gûr sözcüğünden gelmektedir. (IZE)*

ELİŞMEK: Müdahale etmek, karışmak, sataşmak, takılmak. Türkiye Türkçesinde *ilişmek* fiilinden daha geniş ve olumsuz anlamda ve geçişlidir. Divanda *elüklemek* alay etmek, *elük* alay etme, maskarayaya alma, *ilmek* ilişmek anlamlarına gelir, *ilinmek* tutulmak, yakalanmak, *ilişmek* birbirine ilişmek, çatışmak, asmakta yardım ve yardım etmek demektir. Anadolu'da *ilişmek* şaka etmek ve gene bir çok yerde ırza geçmek anlamlarında kullanılmaktadır. Yazı dilinde de yapışkan tabiatlı, sırnaşık anlamlarına gelen *ilişken* (TS) Anadolu'da da sırnaşık anlamıyla bilinmektedir. (DS) *Erişmek* daha yaygındır.

ELLEK: Eğirilmek üzere ele alınan yün. Türkçe *elleliğ*'den.

ELLEME: Taze incir. DS: Samsun, Ordu, Trabzon. Türkçe *el eliğ*'den.

ELMEK: Ölmek. Divan: *öl* yaş, ıslak, *ölmek* ölmek. Maçka'da *ö-e* ses değişimi. Deyim: *elim elim, hırlamaya ne borcum var?* Ölüme rıza fakat hırlamaya, acı çekmeye itirazla felaket üstüne felaket gelmesi durumunu anlatır. Bknz. *elim*.

*Oy derecik derecik,
Suyun akar incecik
Ağlayun beni kızlar*

Eleceğüm gencecik

EL TUTMAK: 1) Semizlemek. 2) Yardım etmek.

EMBİYET: Emniyet. Arapça *em-*

niyyet eminlik, korkusuzluk, inanma.

İlana bak ilana

Dağı taşı dolana

Hiç embiyet olur mı

Saçı uzun olana

EMEK ETMEK: Çabalamak, uğraşmak, sonuç olumsuz olsa da dinmek, başarmaya çalışmak. Divan: *emgek* emek, zahmet, *emgemek* emek çekmek, zahmet çekmek.

EMEN: 1) Çocuk oyunlarında hedefe verilen gencl ad. 2) Kumarda herkesin ilk verdiği. *Eme* Uşak, Ankara'da çocukların işaretledikleri yer, ebenin yeri, kale, Bursa, Eskişehir ve Çorum'da çocukların oyun için kazdıkları ufak çukur, Tokat'da çocukların çizgi oyunu oynadıkları taş anlamına gelir. Ordu'da *emen* biçimi bilinmektedir. Giresun'da *hemencük* oyuncaktır. *Henek* Sivas'ta oyun yeri, Hatay'da pay, hisse demektir. Bknz. *heneke*. Sözcüğün aslının *hemen* mi *h* sesinin türeme mi olduğu bilinmemektedir.

EMİCE: Amca. Türk Yazıtlarında *äçi* büyük erkek kardeş ve ağabey anlamlarındadır. Akrabalık sistemlerinin gelişimi içinde Türk dillerinde *aba*, *eke*, *eçe* sözcüklerinin *amca* anlamında kullanılmış olduğu görülmektedir. Bknz. *aba*. Anadolu'da *abça*, *apça*, *abuca*, *abıca* (DS) biçimleri de yaşayan *amca* sözcüğü *eçe* sözcüğünün bileşimiyle *aba-eçe* sözcüğünden gelmektedir. T.Timur.

Çiktum ayva dalına

Gel salına salına

Emicemun gızını

Vermem dünya malına

EM OLMAK Nimetten sayılmak, değerli bir şey yerine geçmek, kıymet kazanmak. *Em* Türk Yazıtlarında (Irk Bitiğ) *emig* biçimiyle bulunur, meme, şifa olarak açıklanmıştır. Uygurca *äm* ilaç, tedavi vasıtasıdır, *ämçi* doktor, hekim, *ämlänäk* tedavi etmek, *ämsiz* ilaçsız demektir. Divanda da *em* ilaç anlamında bulunur, *emçi* ilaç yapan adam, eczacı, *emlemek* ilaçlamak, sağaltmak anlamlarındadır. Gene Türkçe *emmek* ve meme anlamında *emig* sözcüğü de çok eski ve yaygındır. İlaç ve emmek anlamlarını içeren sözcüğün dişil anlamı olduğu (Divanda *em* (Oğuzca ve Kıpçakca) kadının dişilik aygıtı), Şamanlıkta koruyucu diş ruhların genel adının *amagat*, *emeget* olduğu görülmektedir. *Em* sözcüğü Asya'da halen yaygın olduğu gibi Anadolu'da da ilaç, merhem, yetenek anlamlarıyla yaşamaktadır. Bursa, Kütahya, Çorum, Sivas, Kayseri, Edirne'de eczacı, Adana, İçel'de doktor anlamlarıyla *emci* 'nin yaşadığı, *emçi*, *emçin*, *emici* biçimleriyle başka yörelerde de kullanıldığı DS'nde bildirilmektedir. Yazı dilinde de ilaç, deva, çare anlamlarıyla yaygın olarak kullanılmıştır (TS). Maçka'da *em olmak* deyiminde yaşamaktadır. Elazığ'da *eme geçmek* işe yaramak, makbule geçmek demektir (DS, *emelli*, *eme yaramak*, *emleme*, *emsem*, vb).

EMRAZLI: Hastalıklı. *Emraz* Arap-

ca *maraz*'ın çoğuludur.

ENAM: Kuran. Herhangi bir şeyin hırsızını aramak için 'kitap mushaf çevirmek' yoluna başvurulur: Kuran'ın yaprakları arasına dikine olarak büyük bir anahtar konulur, kitap kapatılır, anahtarın iki yanından bağlanır. Anahtarın dışarda kalan halkasından iki kişi parmaklarının ucunu takarak kitabı kaldırır ve kuşkulananların adı söylenerek kitaptan sağa veya sola dönmesi istenir. Gerçek hırsızın adı söylendiğinde kitap döner. Kitap üzerinden veya yazılı yumurta üzerinden geçirtmekle de kuşkulanan kişinin gerçekten hırsız olup olmadığı anlaşılır. Kitap çevirme büsbütün unutulmamışsa da dargınlık ve kavga çıkartmaktan başka yararı görülmediğinden eskisi kadar güven vermemektedir diyen ÖHK zamanında da bu adetin bırakılmaya başlandığı anlaşılıyor. *Enam* Kuran'ın 6.suresinin adıdır: *En'âm* arapça at, deve, sığır koyun gibi hayvanları anlatır. Bazı ayet ve sureleri içeren dua kitaplarına yaygın olarak *enam* denilir.

Cebimde sari enam

Gocakarılar anam

Gelunler gızkardaşum

Gızlara dayanmam

ENDİME: Korunaklı yer. DS köy evlerinde herhangi bir eşya koymak için yapılan kapalı yer anlamıyla *endime endimen* biçimleriyle Maçka'yı bildirir. Isparta, Antalya'da *endeme* fidan dikmek için açılan çukur, Antalya'da sebzeleri sulamak için açılan

su yoludur. Bknz. *dalda*.

ENİŞ: Meyil, iniş. Divan: *én, in* çukur, *inmek* inmek. Bknz. *enmek*.

ENİŞTE: Damat. Damat Farscadır, Türkiye Türkçesinde enişte öncelikle kız kardeşin ve teyze, halanın kocasıdır. Maçka'da öncelikle damat ve aileden bir kızla evlenen bütün erkeklerle ad olur.

E gız senin kocanı

Bineceğüm enişte

Salim Efendi etti

Bi gız iki enişte

ENMEK: İnmek. Divan: *inmek*. Bknz. *eniş*.

Kar yağar sere sere

Enayı derelere

Al beni yavrularım

Durduğunuz yerlere

ENÜK: Hayvan, özellikle köpek, domuz yavrusu. Anadolu'da *enik, en-cik* biçimleriyle yaygındır. İZE'na göre Rumca *inik* köpek yavrusu, yavru sözcüğünden. Uygurca *änük, änüg* hayvan yavrusu, *änüklemek* hayvan için yavrolmak, Divan 'da *enük, enik* hayvan yavrusu, arslan, kurt, sırtlan, köpek yavrusu, *enüklüg* yavru, *enüklemek* yavrolmak, *enüklenmek* enik sahibi olmak.

Derenin kıyısında

İlanın gömükleri

Gene düştü peşime

Domuzun enükleri

EPEK: Yıkılan, yok olan binanın yeri, izi. DS yalnız Maçka'yı bildirerek arsa açıklamasını yapmıştır, arsa, yapı yıkıntısı ve arsası, ağıl

anlamlarındaki *peg, pek, peh, pege* sözcükleriyle aynıdır.

EPMEK: Öpmek, Uygurca öpişmək, öpögsämäk, Divan'da *öpmek, öpüş, öpüşmek*. Adamın birinin babası ölmüş annesine haca mı kocaya mı gitmek istersin demiş kadın bu yaşta gözüm görmez, ayağım yürümez haca nasıl gideyim deyince, kızmış kadını dağ başında bırakmış, şimdi kocan gelecek demiş. Kocakarı gözü görmez kocasını beklerken, kurt gelmiş kadını yemeğe başlamış. Kadın 'epme epme helal ama dişleme de ne bela!' dermiş.

Yaylanun çiçeninde

Koyun kuzi alur mı

Eper dişlerum seni

Memem gıdıklanur mı

EREME: Özellikle keçinin boynuzları için, eğri.

EREM PEREM: Darmadağınık, karışık. Anadolu'da *erem peren, erenk perenk, eren peren, esen pesen, evenk perenk*, biçimleri kullanılır (DS) Olgunlaşmak, büyümek anlamında *ermek*'le, bozulmak, çürümek, dağılmak anlamında *epri-mek*'ten gelebilir. Yaşlı keçinin uzamış boynuzları dolaşır ve eğrilik gösterir (bknz. *ereme*). *Perелеmek, perelendirmek, perelenmek, perem perem olmak* kaçırarak, kuşkulandırmak, dağıtmak, parça parça olmak anlamlarıyla Anadolu'da kullanılmaktadır.

ERETİ: İğreti, geçici, emanet verilen, üzere alınan, kalıcı olmayan. DS

Gümüşhane, Trabzon ve Rize'yi bildirir. Türkçe *egri egrî*'den gelir kökü *egmek* anlamında *eg* 'dir. Türkiye Türkçesinde *igretli igretli* iyi yerleşmemiş, yerini bulamamış, takma olan, yerli ve sabit bulunmayan ve ödünç anlamlarını içerir.

ERİMCAK: Örümcek. Türkçe *örmek*'ten, Divan: *Örümçek*.

ERSELEMEK: Örselemek, hırpalamak, zedelemek. Maçka ağzının *ö-e* ses değişimiyle *örs* üzerinde maden dövülen çelik yüzeyli demir kütle sözcüğünden türetme.

ERTMEK: Yok etmek. Divanda *ertmek* geçmek demektir, *ertik* işlek yol, *ertürmek* v a z geçmek, başışlamak, kabullenmek, geçirmek. Türkiye Türkçesinde *erte*, *ertesı*, *ertelemek* biçimlerinde yaşıyor.

ESERLİ: Perili, cinlerin etkisinde kalan kişi. Anadolu'nun çok yerinde yaklaşık biçimlerle *deli*, *delişmen*, *sinirli*, *saralı*, *azgın*, *sarhoş* anlamlarında kullanılır (DS). Arapça *eser* nişan, iz, alamet anlamına gelir ve örtmece olarak bu kişilerde cinlerin eseri bulunduğu anlamında türetilmiş olabilir. Türkçe *esmek* fiili (*esip savurmak*, *estirmek*, vb) ile *esrimek* (sarhoş olmak) fiili de anlam içerikleriyle eserli'nin kökü olabilirler.

ESLEK: Söz tutan, söz dinleyen, uysal. Verilen işi yapan, tembel olmayan itaatkar. Bknz. *eslemek*.

ESLEMEK: Söz tutmak, itaat etmek, önem vermek, verilen işi yapmak. DS *eslek* ve *eslemek* maddeleğinde Trabzon, Rize, Ordu,

Gümüşhane, Erzurum, Bolu, İstanbul, Çorum, Hatay'ı bildirir. Çanakkale ve Sivas için olumsuz biçimini vermiştir, Tokat'da ise gözetlemek anlamına gelir. Yazı dilinde de *eslemek*, *eslememek*, *eslenmemek* dinlemek, ısga etmek, kabul etmek, itaat etmek, dinlememek, aldırış etmemek, kulak asmamak, hatırlamamak, çekinmemek, ihtiraz etmemek anlamlarıyla kullanılmıştır (TS). *Esmek* Türkçede savurmak, uzatmak, *esen* sağ salım, *esenlemek* selamlamak, esirgemek acımak, eslenmek *esnemek* esmek, *esnemek*, *esnetmek* estirmek, *esnetmek* anlamlarıyla bir çok türetmede yer almıştır. *Eslemek*'in kökü de anlam genişlemesiyle *esmek* olabilir. Bknz. *esnek*.

ESNEK: Uysal. Türkiye Türkçesinde kaybettiği biçimine veya hacmine dönebilme özelliği olan, anlamı istenilen tarafa çekilebilen, kolaylıkla eğilen, bükülen, keskin olmayan, uzlaşmaya yatkın anlamlarına gelen *esnek esmek* uzatmak, uzaklaşmak, yayılmak kökünden anlam genişlemesiyle türetilmiştir. Maçka'da *eslemek* fiili *eslek* sıfatı gibi söz dinlemeyi, uyum göstermeyi gösterir. Bknz. *eslemek*.

EŞBEH: Verimli toprak. Bknz. *gümrah*.

EŞEK: Çatal kazıklar üstüne oturtulmuş, sabit veya seyyar, odun kesmek, çamaşır yıkamak, vb için kullanılan tezgâh. Türkçe *eşgek eşek eş*, yardımcı veya iş, iş gören köklerinden türetilmiştir (İZE).

Taşıma işlerinde kullanılmasından dolayı tezgaha da benzetmeyle *eşek* adı verilmiştir. Bknz. *eşek*².

EŞEK²: Kemencenin tellerinin bindiği köprü. Sazın köprüsüne Anadolu'da yaygın olarak *eşik* denilmektedir. Bknz. *eşek*.

Kemenceyi çalduran

Eşşeyudur eşşeyi

Nasi gabardun e giz

Oldun goyun şişeyi (AC)

EŞEK PAHLİSİ: Büyük boy bakla türü. Anadolu'da büyük, sert bitki ve cisimlere *eşek* denilmesi yaygındır: *eşek elması*, *eşek diken*i, *eşek eriği*, *eşek helvası*, vb. DS *eşek baklası* maddesinde Trabzon, Zonguldak, Tokat'ı bildirir. Bknz. *Anapa pahlisi*.

EŞEK NALİYLE DAMGALAMAK: İddia sonunda kaybedenin cezalandırılmasını bildiren deyim.

EŞEK OTLAMASI: 1) Ot biçiminin düzensiz yapılması, her yerdeki otların aynı biçilmeyip bazılarının bırakılması veya uzun kalması. 2) Saç tıraşının düzensizliği, saçın her yerde aynı uzunlukta kesilmemesi.

EŞKA: Gölge. Özellikle insan gölgesi. Bknz. *serin*. Yunanca *skia*, *oshai*, *ashia* çeşitli diyaleklerde gölge anlamındadır. Deyim: *boyuni eşkasından uzun görmek*: böbürlenmek, boş övünmek.

EŞKİN: Filiz, sürgün. Tzitzilis *eşgın*, *eşgun*, *eşgun*, *ensin*, *ıskın*, *uşgun* adlı bitkileri Yunanca ekşi *oksinos* sözcüğüne bağlıyor.

Ah kuşburni kuşburni

Dipten veru eşkini

Kaldum kapularında

Yalvarmaya kış günü

ETİK: Çizme. Anadolu'da köylü çizmesi, çocuk ayakkabısı, mest, yünden örülen çok kısa konçlu çorap, yemeni, terlik anlamlarıyla biliniyor, *edik*, *edük*, *kedik* biçimleri var, Divan'da *etük*. Clausen'e göre çarık'a karşılık *etük* profesyonel olarak yapılmaktadır. Konçları yaklaşık kırk santimetre uzunluğunda, ökçesiz, uçları kıvrık, sarı ve kırmızı renkli bir çizme türüdür ve kadınlar tarafından da giyilmekteydi, Selçuklular döneminde Anadolu'da çok yaygındı.

ETİŞ: Gürültü. DS Giresun ve Maçka'yı bildirir. Türkçe *ötmek*'ten. Divan'da *ötüş* bir çeşit çocuk oyunu.

ETLEK: Ödlek. Bknz. *etlemek*.

ETLEMEK: Korkmak, korkudan taş kesilmek, kaskatı kalmak, ödü patlamak. Ödü patlamak, ödü yarılınak deyimlerinde olduğu gibi, korku *öd* kesesiyle ilişkilendirilmiştir. Divan'da *öt* öd kesesi, acılık anlamındadır. *ö-e* sesi değişimi, *ödlemek-etlemek*, *ödlek-etlek* (bknz.).

ETMEK: Demek, söylemek. Divan'da *ayutmak* söylemek (Oğuzca), sormak Anadolu'da uzun zaman ve yaygın olarak kullanılmıştır.

Gün gelende uşaklar

Bizi köyden beklerler

Ederler birbirine

Yılbaşı gelecekle

ETMEK 2: Ekmek. İZE *ekmek*'i ekmek eylemiyle özdeş görmektedir. Uygurca *äkmeK*, Divanda *etmek*, *étmek*, *ötmek*.

İpek peştamalinun

Yanına bak yanına

Bubun etmek batırdı

İkimuzun kanına (İZE)

EVETİ: İvedi. Bknz. *evetlemek*.

EVETLEMEK: Acele etmek. Divanda *éwmek* acele etmek, bir şeyin etrafında koşuşmak, *ewdirmek* toplamak, *éwek* acele, aceleci *ewet* acele, ivme, *ewilmek* acele edilmek biçimleriyle görülür ve Anadolu'da *evecen*, *ivedi*, *evmek* biçimleriyle yaygın olan kök Türkiye Türkçesinde İvme türetmesiyle yaşamaktadır. Bknz. *eveti*, *ivini bulmak*.

Buluştüğümüz yerde

Vardi bi guri kiraz

Dedi gözüm garardı

Ulan evetle biraz (İZE)

EVLEK: Bahçe ve tarlalarda açılan su yolu. Anadolu'da tarlaya tohum ekmek için saban iziyle bölünen kısımlardan herbiri, sebze, vb. dikmek için ayrılan bölümlerden her biri, öküzlerin bir seferde sürebileceği tarla parçası anlamlarıyla Yunanca saban izi *aulaki* sözcüğünden gelmektedir. Atasözü: *Evleğin derinini ihtiyar öküz yapar*.

Su akar kaldurumdan

Evleksuz olduğundan

Pek yanarım kızları

Muhacir olduğumdan (AC Vakfıkebir)

EZA: Kibrit. Arapça *cüz*'ün çoğulu *ecza* parçalar, kısımlar anlamındadır. Eczayla ilaç, kimyasal maddeler arasında kurulan ilişki kibritte de kükürt bulunması nedeniyle benzetmeyle *ecza eza* olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Bknz. *kavluk*.

EZALAMAK: Şiddetli ağrı geçirmek. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir. Arapça *ezâ* incinme, incitme, can yakma, eziyet sözcüğünden.

EZİNTİ: Kullanılmış küçük sabun parçaları. Türkçe *ezmek*'ten çöküntü, döküntü gibi *-(in)* ti ekiyle.

EZVE: Kirpi. DS yalnız Trabzon'u bildirmiştir. Tietze: Makedonya diyalektinde *asvos*.

-F-

FANİLA: Hırka. *Fanila fanile* Türkiye Türkçesinde örme iç gömleği anlamındadır. Maçka'da Arapça *hırka* yerine (Türkiye Türkçesinde özellikle kadınların elbise üzerine giydikleri önden açık kollu giyecek) Yunanca'dan alınma *fanila* denilir. Türkiye Türkçesindeki *fanila* yerine de *iç fanila* denir. Farsçası da *fanila*'dır.

Arkasında fanila

dokunmadur dokuma

Seni kurban edeyum

buzagımın bokına

FANTİ: Ekmek içinin dökülen ufak parçaları. Ufalanana küçük parçalar, ufantı. Türkçede *ufak* sözcüğünden *uşalmak* ufalanmak, *uşatmak* ufalamak, *uvmak* ufalamak demektir. Ufantı çöküntü, döküntü örneğinde olduğu gibi *-(in) ti* ekiyle türetilmiştir. Maçka'da *eğlenti*, *ezinti* örneklerinde olduğu gibi canlı bir ektir.

FARSI: Eğri, meyilli. Türkiye Türkçesinde bir köşenin kesilmesiyle meydana gelen kısım. Tokat'da bir tür rende (DS).

FARTOK: Kunduracı önlüğü. Rusca *fartuk* önlükten.

FELEK: Bknz. *felenk*.

FELEKA: Ahırda hayvanların bağlandığı *çeltik*'in (bknz.) geçtiği halka. Maçka Rumcasında *feleka* düğüm, ilmek demektir. Yunanca *filakas* gardiyan, gözcü, *filayo* beklemek, korumak, *filakion* gözetimevi, *filaki* cezaevi, hapisane demektir.

Çanakkale'de *falaku* süpürge yapılırken bağlamayı kolaylaştıran sıkıştırma aracı.

FELEMİT: Çeyiz sandıklarının yan gözleri. DS: Trabzon, Giresun, *felemidi* Rize. Tzitzilis'de Yunanca oda anlamında *thalamos* sözcüğünden diyalektlerde *falamidin*, *thalamis*, *felamid*.

FELENK: 1) Kayıkların denize indirilmesinde yardımcı olmak üzere üstünde kaydırıldıkları ortadan kertikli ağaç. İş daha da kolaylaştırmak için felenkler yağlanır. 2) Kazanın iki kişi tarafından taşınmasında sapın altından geçirilen uzun sırık. Kökü, aynı olmakla birlikte denizcilik terimi olarak daha çok *felenk*, kazan sırgı olarak da *felek* biçimleri yerleşmiştir. Latince *phalanga* sözcüğünden Yunanca *falanka* parmak kemiği, sık saflarla yürüyen mızraklı, kalkanlı asker alayı anlamlarından V.yy.dan beri üstünde tanelerin kaydırıldığı ağaç anlamında denizcilik terimi olarak kullanılmaktadır, öteki Akdeniz dillerine de geçmiştir. Yunanca *falagi*. Türkçede *felenk*, *filenk*, *felek*, *pelek*, *pelenk*, *falak* biçimleriyle denizcilik terimi olmuştur. DS felenk ve felek maddelerinde yer verir.

FELİ: Dilim, özellikle ekmek, elma, kabak, vb dilimi. Bknz. *felilemek*.

Koynundaki memenin

Delisiyum delisi

Çikardi verdi bağa

Dersun karpuz felisi

FELİLEMEK: Dilimlemek. Divan-da tilmek, dilmek, uzunluğuna yar-mak veya kesmek, tilge tilim dilim. Tietze feli Yunanca. Yunanca *filios* kabuğunu soyamak, kabuk an-lamındadır. Bknz. *filis*.

FERBELALİ: Büzgülü, saçaklı etek. Türkiye Türkçesinde farbala. Yunanca *frambalas saçak*, şatafatlı, süslü farbala ile süslü demektir. İtalyancası *falbala*'dır.

Daha istine giydi

Ferbelali fistanı

Sihti göğüslerini

Eldüriyi adami (İZE)

FERİ FERİ: Işıl Işıl. Farsca aydınlık, parlaklık anlamına gelen fer sözcüğü Türkiye Türkçesinde ge-nellikle gözle ilgili deyimlerde yaşamaktadır: gözünün ferî sönmek, gözünün ferî kaçmak, vb.

Fadimemun gözleri

Parladi ferî ferî

Birden geldi aklına

Şalvarcuğun işleri (İZE)

FERİK: Kümes hayvanlarının civ-civlikten çıkmış yavrusu, piliç. Arapcadan.

Evin dibi düz tarla

Ekelim oni soğan

Oldun gugulli ferik

Alacak seni doğan

FERMENE: Önü açık, yeleğe ben-zer, işlemeli giyecek. Anadolu'da fer-mana, fermene, yazı dilinde *fermele* (DS,TS). Rumca ve İtalyanca *parama-no* İZE'na göre Fransızca *parement* tören giysisi kolundan. Tietze *ferme-li*, Yunanca, fermana ile farbala'yı

karıştırır.

Fermenenun altında

Beyaz gudikli meme

Dişledum guduğunu

Basti bağurdi nene

FERZENK: Ahlaksız kadın. Farsca *pâr seng* taş parçası'ndan persenk te-raziyi denkleştirmek için hafif kalan tarafa konulan ağırlık demektir, konuşurken gereksiz yere tekrarlanan söz anlamını kazanmıştır. Anado-lu'da *persek, pesenk, pelessek, pelen-sek, pelesenk* araba tekerleğinin çıkmaması için mazının ucuna takılan çividir, bakım, özen, güvence, inanca, tepesi üstü düşmek, dağılmış, yayılmış, uğraştırmak, o-yalamak anlamlarını kazanmıştır. Ferzek, ferzenk ile zeki, akıllı, kur-naz anlamında ferzek ve gene Farsca *pérse* dolaşmak, tur atmak sözcüğü de ilgili olabilir.

FİŞ FİŞ ETMEK: Fısıldamak. Yansıma sesi fıs'dan Türkçe fısıldamak, Maçka'da *ş* sesi ka-zanmış.

FİLE: Kadınların saçlarını toplama için başlarına taktıkları seyrek örgülü başlık. Fransızcadan Türkiye Türkçesine giren file ağ torba ve başlık anlamlarıyla İngilizce, Yu-nanca'ya da geçmiştir. Fransızca *filet* Latince ip, tel anlamında *filum*'dan gelir. Bknz. *filesur*.

FİLESUR: İnce giysi. Kapuköy. Yunanca *foro* giyinmek, *foresis* el-bise demektir.

FİLİK: Yumuşak kıllı keçi veya yumuşak keçi kılı. DS Trabzon'u tek

başına bildirir, *filik* maddesinde ise tiftik keçisi veya tiftiğe yaygın olarak *filik* denildiğini gösterir.

FİLİM: Gülünç, eğlenceli durum veya kişi. *Ha filim uşak!* Argoda da film seyredilen şey, manzara anlamındadır, sinema mı oynuyor değişinde olduğu gibi. Film Fransızca.

FİLİS: Kabak dilimi. Akçabat. Yunanca kabunuğu soyamak, kabuk anlamında *filios*'tan? Bknz. *feli manat*.

FİLİSTER: Hartoma (bknz.) satırı, yalılık yapmakta da kullanılır, Tzitzilis *horastarin*, *horastari* Yunanca testere, Anadolu diyaleklerinde golastar, golaskar, golester, kolustur.

FİNDUK: Fındık. Kayıngillerden bir ağaç ve meyvası. Dış kabukları (bknz. *zuluf*) sararmaya, iç kabukları kızarmaya başladığı zaman, Temmuz-Ağustos aylarında (bknz. *finduk ayı*) toplanır, harmanlanır, dış kabukları ayrıldıktan sonra elenir, savrulur, kurutularak tanelenir (bknz. *kansi*). Kabukları yakılır. Son yıllarda içi boş olanların da piyasası olduğundan bunlar da satılmaya başlanmıştır (bknz. *karambuk*). Fındık değneği yılana dokundurulunca hayvanı hareketsiz, zararsız duruma getirir. Fındığın çatallı dallarının yeraltı sularını, madenleri bulmada yol gösterici olduğu inancı İngiltere ve Kuzey Amerika'da yaygındır. Eski Yunanlılarda tanrı Hermes'in asası fındık dalıydı, Bakhüs törenlerinde fındık dallarına sarılı teke yakılırdı. Roma'da da tören ve eğlencelerde fındık dalı yakılırdı. İtalyanlar fındık

türlerine aziz adları vermişlerdir, Noel sofralarında da fındık dalları süsleme olarak kullanılır. Fındık sözcüğünün eski Yunanlılarca *karua pontika* Pontuslu ceviz diye adlandırıldığı ve *pontika* sözcüğünün fındık biçimine dönüştüğü ileri sürülür. A.Bryer göremediğimiz yazısında bu etimolojinin yanlışlığını gösterdiğini yazmaktadır. Çağdaş Yunanca'da fındık *fun-tuki*'dir. Maçka Rumcasında löffdegara'dır, *gara* ceviz, *leptos* ince narin demektir. Tzitzilis Yunanca *leptokarion*'un Pontus diyaleğinde *leftogaro* olduğunu bildirir, Trabzon'dan *tiftikar* yeni fındık yetiştirilen bahçe örneğini verir. Arnavutca'da da *Leftokar*'dır.

Eğma finduk dalini

Sevma elin yarini

Seversan bekari sev

Bilsin sevda halini

Finduk dallarina

Yağan karlar eriyi

Bi bakişda tanidum

Sevdiceğum geliyi

Finduk toplayun gızlar

Finduk dalda kalmasun

Gel göreyum sevduğum

Aklum senda kalmasun

FİNDUK AYI: Fındığın toplanıp harmanlanıp, satıldığı ay, Temmuz, Ağustos, Eylül.

FİNDUK DIŞI: Azı dişi, fındık kıran diş.

Düş oğume e şalvar

Gezelum yaylaları

Sade finduk dişimlan

Parçalarum şalvari

FİNOFESİ: Kadınların başörtülerinin altlarından giydikleri küçük fes. Farsca *fine* fes.

FİRAHTİ: Bahçe ve tarlaların çevresine, kazıklar arasına kumar ya da fındık dallarıyla örülerek yapılan çit. Çinçiva: *ferahiti*. Yunanca *fragma*, *frahtis* çit, perde, çalılık.

Buzacığum bağlidur

Firahtinin başında

Başladi sevdaluğa

Bu kuçüçük yaşında

FİRAMBUL: İhlamur. Kerestesi makbul olan ve yaprakları çay gibi kurutularak içilen güzel kokulu çiçeği bulunan ağaç. İhlamur Arapcadır. Maçka'da *firambul*, *filambul*, *ferambul* biçimleriyle söylenir, r sesi zayıftır. Çinçiva'da *felamur*. Yunanca *filer*. Maçka Rumcasında *filer* ve *felamur*.

Çikma sevduğum çikma

Felamur ağacına

Dal kirilur düşersun

Dayanamam acına (Çinçiva)

FİRAVN: Aşırı yaramaz çocuk. Ziganoy. *Firaan*. Eski Mısır krallarına verilen *Firavun* adı Arapca'da kibirli, gururlu anlamlarını kazanmıştır. Dinsel öykülerde 'baş gavur' olarak görülen Firavun mecaz anlam kazanmış.

FİRENGİ: Kapı kapamakta yatay olarak kullanılan tahta. DS: Maçka'da

yapılarda direklerin arasına eğik olarak çakılan direk, frenk Çankır, Ankara büyük anahtar, *frenği* Giresun kilidinin zemberek kısmı, *freklemek* Tokat ve çevresi kapamak, kilitlemek. Türkçe denizcilik terimlerinde *firenği* döşeme tahtası. Venedik ağzında veringola, Almanca'da wrang, wrangel denizcilik terimi olarak Fransızca'ya ve öteki Akdeniz dillerine yayıldı, İspanyolca varena, Katalanca varengus, vb. Türkçe'de Yunanca çit, perde anlamında *fragma* sözcüğünden gelme olasılığı da vardır. denizcilik terimi olarak daha çok *firenği* deliği biçiminde kullanılır. LF: Maçka'da *fragma*'dan *firahti* yaşadığına göre, kapamakta kullanılan yatay tahta Almanca yoluyla İtalyanca'dan yayılan *firenği*'yle aynı kökten olmalıdır.

FİRFİLA: Fırında pişirilmiş elma. Bknz. *furfula*.

FİRTEN: Papatya. Tzitzilis *firten'i* Yunanca *pirathron*'a bağlıyor. *Pirethron* Yunanca'dan Batı dillerine geçmiş ve Türkçe'de *pirekapan*, *pireotu* denilen bitki türlerinin genel adı olmuştur; *pyrethrum*. Papatya aynı tür olmakla birlikte *pireotu* türünden *anthemis pyrethrum* ile *papatya* türünden *anthemis*'lerin birbirine karıştırıldığı düşünülebilir. *Pireotu* daha çok Doğu Anadolu'da yaygındır. Bknz. *sirtin*.

FİRTOLAYI: Çepeçevre. Tol, dolu kökünden dolanmak, dolay. Bknz. *tolayi*.

FİSKUL: Kabarmış, tarazlanmış. Patlamış mısır, iplikleri çıkmış halı,

vb. Yunanca *fuskoma* şişmek, kabarmak. Tzitzilis *fuska*+ala bileşimi. Bknz. *fuska*, *fiştil*.

FİSLUK: Oyuna başlamak için sürülen pey. Yunanca *fisa*- Türkiye Türkçesinde *fiş*. Maçka'da *fisa+lık* bileşimi.

FİSTİL: İltihap, cerahat. Latince *pistula* sivilce. DS: *fisgul* ufak çiban başı. Bknz. *fuska*.

FİSTO: Tanesi sivrice, bir salkımda çok sayıda tane bulunan ve çabuk çürümeyen bir tür karayemiş (bknz.) Tzitzilis Rize, Samsun, Trabzon'da böğürtlen, olmamış incir. taflanın iyi olmayan cinsi anları'ındaki *fiska*, *fiske*, *faska*, *fıska*, *pisko* sözcüklerinin kökenini Yunanca *fushi*, *fusha* sözcüklerine bağlar.

FİŞKİ: Atgillerin taze gübresi. Yunanca *phuski*, Farsca *pişgi*.

FİŞTİL: Tiftiklenmiş, tarazlı kumaş. Bknz. *fiskul*.

FİŞTİLLENMEK: Kumaş tarazlanmak, tiftiklenmek. Bknz. *fiştil*.

FİTRE: Tam anlamıyla gelişmemiş mısır koçanı. Ziganoy. Bknz. *roko-bul*. DS: Rize *fitra* tahılın topraktan yeni çıkmış hali, mısır fidanı. Yunanca *fitra* tohum, embriyo.

FODA: Peştemal (bknz.) Foda pamuktan yapılmış, ince peştemaldir. Ahmed Cevad Bizde Kadın adlı yapıtında Büyük Petro'nun kadınların yüzünden fata denilen peçeyi kaldırdığını yazar. Çağdaş Rusca'da duvak anlamındadır. DS: *fita*, *fite*, *fota*, *futa*, *fita* hamam havlusu, önlük, baş örtüsü, çiftçilerin içine ekmek bağladıkları yün dokuma men-

dil ve *foda* Maçka'da kadınların köylerde kuşandıkları peştemal. TS: *futa tutmak* (XV. yy.) Keresteciyan Arapca, FD Farsca ÖHK'nun şiirinden:

Sahte Musolini'nin yollarda namı vardır

Çokarlardan bir şose açmak meramı vardır

Kutsal foda savaşın cephesinde

Dalgalandı bir daha Saruoğlu tepesinde

FÖKA VERMEK: Sökün etmek, meydana çıkmak, belirlemek. İtalyanca *foga!* ateş! emri *fuoco* ateş'ten, bütün Akdeniz'de denizcilik terimi olarak yaygındır (LFL).

FOL: Özellikle kuş, yılan, arı gibi hayvanların yuvaları. Türkiye Türkçesinde *fol* folluğa konulan yumurta veya yumurta biçiminde beyaz taş, *folluk* tavukların yumurtlaması için hazırlanan yerdir. Yunanca *folea* yuva, kuş yuvası, in, mağara, sığınak, ağıl, çukur anlamındadır (bknz. *fol*). Doğal liman olan Vakfıkebir'in eski adı Fol'dur, Fol deresi adını korumaktadır. Atasözü: *sabah yağar yola, akşam yağar fol*: sabah hava nasıl olursa olsun işe gitme zorunluluğunu anlattığı gibi, sabah yağmurunun dineceğini akşam başlayan yağmurun ise uzun süreceğini de anlatır.

Çiktum dere ukari

Buldu m kuşin folini

Pencereden aşğa

Ver boncikli kolini

Derenin kenarinde

Sari ilanın foli

Geldi geçti yanından

Gözleri doli doli

FOLA: Oyun merkezi. Yunanca *fo-lea*'dan, bkzn. *fol*.

FOLLUK: Kadın cinsiyet organı. Küfürlerde kullanılır. Argoda da aynı anlamda (FD). Yunanca (bkzn. *fol*). Çiğirva'da folluk *punagal*, Anadolu'nun çok yerinde fol olarak kullanılan yumurta anlamında *pingel*, *pingal*, *pingelik*, *pingellik*, *pinkel*, *pungal*, Ermenice *puyn* kuş yuvası, *pungâl* fol yumurtası.

FORT: Otomobil, taksi olarak çalışan otomobil. Ellili yıllara kadar bütün taksiler fort olarak adlandırılırdı. Amerikalı Henry Ford 1896'da ilk Ford marka arabayı üretmiş, 1915'de bir milyonuncu yapılmıştı. 1926'da fabrika yılda iki milyon araba üretecek duruma geldi. 1928'de 15 milyonuncu yapıldı. Seri üretime geçen ilk araba olan Ford hızla yayıldı. Trabzon Lisesinde çok hızlı ders anlatan fizik öğretmeni Fort Osman'a da lakap oldu.

FOSİ: Kazmayla yapılan iz, sebzeçilikte dikim için açılan çukur, suyun oyduğu tünel. Maçka Rumcası. Ziganoy'da lakap Fosi Mehmet. Tzitzilis Yunanca- Latince *fossa* çukur, kuyu, hendek. Bknz. *fosuk*, *fotuk*.

FOSUK: Porsuğun eştigi yer. Çukur, kazma izi anlamına gelen *fosi*'den. Bknz.

FOTUK: Misket oyununda misketlerin içine atıldığı ufak çukur. DS: *fo-duk* hendek, Maçka *fotuk* küçük çukur Trabzon. Bknz. *fosi*.

FOTUL: Aksi, sinirli kişi. Türkiye Türkçesinde *fodul*, hem kel hem fodul

değişinde yaşıyor. DS: *fo-tul* Trabzon, *hodol*, *hadul*, *hodul*, *hodu*, *hot* kendini beğenmiş, kibirli, çok yerde. Maçka'da *hot zot etmek* deyiminde geçer, bkzn. *zot*. Arapça *fazl* kökünden *fuzûl* fazlalık, gereksizlik, kendini beğenme.

FOTULA: Ekmek. *Fotulaci*: ekmekci, fırıncı. *Fodla* imaretlerde yoksullara verilen, kepekli undan yapılmış pidemsi ekmektir, *fodlacı* bu ekmeği dağıtana denir.

FUÇA: Mısır koçanının yaprakları. Ziganoy. Akçaabat'ta *puşa* denilir. (bkzn.) Tietze İslav dillerinden *puch*, *puh* sözcüklerini bitkilerin pamuğumsu tohumları, vb için önermektedir. *P f* ses değişimi yaygın olduğuna göre *fuça* ile *puşa* aynı kökten olmalıdır. Bknz. *furça*, *humı*. **FUFU:** Çocuk dilinde yara. Maçka Rumcasında da aynı. Bknz. *fusuza*, *furful*.

FUFUZA: Durumundan memnun olmayan, şikayetçi, her şeyden büyük zarar gördüğü iddiasında bulunan, çıt kırıldım, çekingen. Maçka Rumcasında *fufu* yara, *fufuga* yaracak demektir. Rize'de de *fufudi*, *fufuli* ergenlik, sivilce anlamlarına gelir (DS). Bknz. *furful*.

FULİ: Erkek çocuk. Latince oğul *fil-ius* Latin dillerinde yaşamaktadır, İtalyancası *figlio*. Konya'da *fuluş* yaramaz (DS).

FURÇA: Mısır koçanının yaprakları. Bknz. *fuça*, *humı*. Akçaabat.

FURÇİ: Domuz kılından yapılmış, kendir elyafını ayıklamada kullanılan alet. Yunanca *bourtsa* Türkçe *fırça*.

FURFUL: Çocuk dilinde yara. Bknz. *fufu*. Daha çok yanık yaraları. Bknz. *furfula, fuska, fuşkaril*.

FURFULA: Kurutulmuş meyvadan yapılan hoşaf. *Firfila* (bknz.) fırında pişirilen meyvadır. Artvin'de *furuş* fırında kurutulmuş armut, Sinop'da *furuş* çok olgunlaştığı için üzeri buruşuk olan incir, *hurüş* Kars'da ve *hurüş* Sinop'da fırında kurutulmuş meyvadır (DS). *Firfila furfula* sözcüklerinin ateşte yanmak, kabarmak, kurutulmakla ilgili anlamlar içerdiği görülüyor. *Furful* çocuk dilinde yara olduğu gibi *fuşkaril* de (bknz.) derinin yanıp kabarmasıdır. Yansıma sesine benzeyen *fuşfuş* da pişirilmiş elmaya verilen addır. Sözcüklerin kökü olaraksa *fuska* görülmektedir. Bknz. *fuska*.

FURNO: Kurbağa. Maçka Rumcasında *furnos*. Maçka Rumcasında *vrosaga* dişi kurbağadır. Yunanca kurbağa ise *vatrahos*'dur. Tzitzilis Yunanca *frunos, frounos* biçimlerini verir. DS Maçka'yı bildirerek *furnas* bir çeşit kurbağa, *furnoz* akrep diye almıştır. Kurbağalar niye öter? Birinin öbürüne borcu vardır, onu ister: Borcun var, borcun var / Ne kadar, ne kadar? / Bırrup bırrup / Verruk verruk. **FÜROKAL:** Süpürge. Dawkins Yunanca *frokalon*, Anadolu'da *frokali, firkal, fkal, fkali*.

FUSAN: Kepek. Mısır, buğday tozu. Mısır yarmasının kabukları. Çorbada suyun üstüne çıkar, bazıları bunu atar, bazı kişiler atmaz. Saç kepeği. Toz gibi hemen dağılan kar. Maçka Rumcasında da toz ve kepek. DS *fuşan, fuşanu*, Yanıkoğlu *fuzan*.

Tzitzilis Yunanca *ptisani*, diyalekt *futzanin*. Bknz. *fusanis etmek*.

FUSKA: Kabarcık, yanmaktan ileri gelen deri kabarcığı. Mecaz anlamıyla hınç, kin, gizli tutulan düşmanlık: *fuskasi var*. Yunanca *fouskoma* şişme, kabarma, *fouska* mesane, balon, vb. *fisime* nefes, üfleme, soluklanma, Tzitzilis Anadolu'dan *fuska, faşka, fıska* sözcüklerinin kökü olarak *fishi, fusha* sözcüklerini göstermiştir. İZE Türkiye Türkçesindeki *fiske* sözcüğünü Yunanca *phouska* şişik, kabarcık olarak açıklar. Maçka'da bilinen *fiskul, fiştil, fistil, fırfila, furfula, fuşfuş, fufu, fufuza, furful, fuşkaril, fuskal* (bknz.) sözcükleri birbiriyle bağıntılı görülmektedir. HE *fişgil, fisirgi, fiskil, fıska, fiske* sözcüklerini Rumca *fuska*'ya, Tzitzilis *fiske, fisko, faska, pisko, koska, fıska* sözcüklerini aynı köke bağlar. Misialidis Seyreyle Dünyayı adlı eserinde *fusta* biçimini kullanır. DS: *fıska*.

FUSKAL: Derinin sinek ısırığı, kaynar su sıçraması, ısırğan sürülmesi gibi nedenlerle yanıp kabarması. Bknz. *fuska*.

FUŞFUŞ: Pişirilmiş, fırınlanmış elma. Bknz. *furfula, fuska*.

FUŞKARİL: Derinin yanıp kabarması. Bknz. *fuskal, fufu, fuska*.

FUTSANİS ETMEK: Karın çok ve rüzgarlı havada yağması, tozlamak. DS: rüzgarla karışık yağın kar ya da yağmur, Bilecik, Eskişehir, Bolu, Ankara'da *fuşan*. *Fusan* sözcüğünden fiil (bknz.)

-G-

GABİZ: Değirmenciye verilen ücret. Herkes öğüttüğü üründen bir miktar verir, değirmenci de değirmen sahibine kirasını bu üründen öder. Ziganoy. Bknz. *kepiş*. Anadolu'da *kabiş*, *kübiş*, *gebiş*, *gebis* biçimleri bilinmektedir. Tzitzilis eski Yunanca *hapithi* sözcüğünden Pontus diyalektinde *hapitzin*, *hapitz* sözcüklerinin bulunduğunu sözcüğün Ermenicede *kapiş*, Gürcücede *kabici* Ossetcede *kabic* varlığını bildirir. *Kebis* eski Arap parasıdır, eski Arapçada *kebs* bir çukuru toprak vb ile doldurma, düzleme anlamındadır. Değirmenci *gabizini* ürün değişik türden de olsa aynı çuvala doldurur. DS: *gebiş*, *kebiş*.

GADA: Dert, hastalık, sıkıntı, bela. Arapça *dad* Türkçede *d* veya *z*'ye dönüşmektedir, *hademe*, *hizmetci* örneklerinde olduğu gibi aynı kökten sözcüklerde her iki sesle de sözcükler qlabilmektedir. Takdir, istemeden yapılan kötü iş anlamlarında *kaza* sözcüğü de böyledir, *kadı* örneğinde görüldüğü gibi. *Gada* Arapça *kaza*'dan gelmektedir. Gene Arapça *kâd* mahzun olma demektir. Özellikle Doğu Anadolu'da *gada* sözcüğü yaygındır, *gada almak* (*gadan alim*) türkölere girmiştir. Maçka'da *kuru kuru gadalarını almak*: derde gerçekten çare olmayıp yalnızca avutmak, gadanı alıym diye söylemek, kandırmak anlamına gelir. Deyim: *Götümüzden çıktı bi gada kime gidelim imdada*.

GADAM: Kardeşim. *Gadam/gadem*

kadem biçimleriyle daha çok Trabzon 'delikanlı' ağzında seslenme, hitap olarak yaşamını sürdürmektedir. Türk Yazıtlarında *qadaş* hısım, akraba, Uygurca *kadaş* arkadaş, akraba, *hadaş* kardeş, Divanda *kadaş* kardeş, hısım, akraba *kadhaş* kardeş gibi yakın olan hısım, akraba anlamlarındadır. Kaşgarlı "Kardeşe, hısıma *kadaş* denir, aslı ka'dır, zarf, kap anlamındadır. Buna daş getirilerek *kadaş* olmuştur" diyor. A. İnan, Gilyakların akraba, kabile sözcüğüyle kap, torba, zarf anlamına gelen *khal* sözcüğünün aynı olduğuna dikkati çekerek ka sözcüğünün çok eski devirlere ait olması gerektiğini belirtir. *Kutadgu Bilig*'de de *kap kadaş* ikileme olarak görülür. Clausen *ka*'nın Çince *ale* anlamında *chia*'dan gelebileceğini, kap anlamında *ka*'nın da Çince'den alınmış olabileceğini fakat kesin kanıt bulunmadığını bildirir. *Ka kadaş*, *kam kadaş*, *kab kadaş* ikilemeleri de sözcüğün ilk anlamının eskiden beri bulanmaya başladığını ortaya koyar. DS *gada* maddesinde kardeş anlamıyla Trabzon, Gümüşhane, Kars, Sivas, Edirne, Tokat'ı gaam akraba anlamıyla Ankara, gaam Eskişehir, Çankırı, Yozgat, Ankara'yı, *gamısım* Kastamonu'yu, *kada* maddesinde ise *kadak*, *kadaş*, *kade*, *kadik*, *kadiko*, *kağa*, *kaş* biçimleri ile kardeş, ağabey, kız kardeş, küçük kardeş, abla, arkadaş ve teyze anlamlarını bir çok yer için bildirir. *Kadaş* Samsun'da kendinden küçük olan kimse, Zonguldak'ta *kade* hala anlamındadır.

GADAMAYA: Ucuna çuval, çaput

sarılmış, fırın temizlemek için kullanılan uzun sırık. Her evde fırın bulunduğu için her evde *gadamaya* da bulunur. Anlam genişlemesiyle elbiselerin, üst başın kirliliğini, döküntülüğünü anlatan benzetme olarak da kullanılır. Maçka Rumcasında da vardır. *Gada* Maçka Rumcasında aşağı anlamındadır, bir çok sözcükte görülür: *gadador*, *kadarahti* gibi. Tzitzilis Yunanca *katamayion*, *katamaye* sözcüklerinden geldiğini bildirmektedir.

Gadamaya gibisun

Seni alan ne yapsun

Aramuzi sen açtun

Ilandan dafenasun

GAGA: Çocuk dilinde fındık. Kuş, tavuk ağız anlamında gaga yansıma sözcüktür (bknz. *guduk*), Anadolu'nun çok yerinde, çocuk dilinde gaga meyva ve kuru yemiş anlamındadır. DS: *gaal*, *gaga*, *kaka*, *gakka*, *kakala*, *kakali*, *gagala* yumurta, ceviz ve dolu anlamlarını da verir. Tzitzilis Yunanca *kokkalion*, *kokkalos*, diyaleklerde *kokkali*, *kokkal*, *kakkalo* biçimlerini bildirerek Gürcüce *kakali*, Lazca *kokali*, *gagali* örnekleriyle Kafkas kökeni üstünde durur. *Gugus*, *kukuç*, *kukuli* sözcükleri de tane, dolu anlamına gelir ve Yunanca'ya bağlanmış (bknz. *gugus*).

Finduğa gaga derum

Darulma şaka derum

Sen beni bastırursan

Ben sağa aga derum

GAGOŞ: Kötü. Yunanca *kakos*. Zi-

ganoy'da aile adı.

GALAK: Özellikle at, katır gibi hayvanların burun ucu. Kalak. *Galaklarini asmak*: küsmek, bozulmak, canı sıkılmak. TS: *kalaklu* (burun için) yüksek, büyük. Dede Korkut'ta *kalak*. Arapça *galaq* kapatmak, kapı girişi, Suriye'de özellikle bir taş kemerin üstünü kapatan bölüm anlamındadır. DS'de bulunan tezek yığını, ekin, ot yığını, öbek, yığın, yufka ekmek yığını, şapka siperliği, gelin tacı anlamları Arapça'ya yakın görülmektedir (Tietze), hayvan burnu anlamının aynı kökten olup olmadığı araştırılmalıdır.

GALLE: Yağda yapılmış sebze yemeği. DS: *galle*, *galye*, *gelle*. Arapça *galle* yemek kızartmak, *galiye* kızartılmış demektir, gene Arapça *galle* ekin, zahire, mahsul anlamlarındadır. Un çorbası anlamında *herle* de aynı sözcüğün değişmiş biçimi olabilir (bknz.)

GALOVRIYA: Mıymıntı, uyuşuk. Yunanca *kalmaro* sakinleşmek, rahatlamak, gevşemek. Bknz. *kalovriya*.

GAMBAT: İnsan gövdesinin yanları, koltuk altından bele kadar olan kısım. *Gamballarım ağriy*.

GAMBO: Lahana böceği. Ziganoy. Tzitzilis: eski Yunanca *hampi*, yeni Yunanca *hampia*, Pontus *hampi* ırtıl. DS: Antalya *gembi*, *genbi* ırtıl. Bknz. *kambos*.

GANGEL: 1) Tel, ip, kurşun boru gibi uzun ve bükülebilir nesnelerin halka biçiminde sarılmasından oluşan bağ. 2) Yün kelesi (bknz.) 3)

Eğri. Eğrilmiş çivi. 4) Dönemeçli yol. Yolu diktir ama gangelleye gangelleye gidecesun. Türkiye Türkçesi *kangal*. Anadolu'da *gangal*, *kanger*, *kankal* vb. LFL dört kaynak bildirir: Doğu Akdeniz'de Yunanca *haghalos*'un ve Türkçe *kangal*'ın, Sırp-Hırvatca *kangal* küçük bohçadan geldiği kök, İtalya'da eski İtalyanca demir kapı halkası *cancalo*, *ganghero*, *cancara*, Provans bölgesinde eski Provansca *ganguil* ve İberya'da İspanyolca *câncamo*, Katalanca *câncamo*. Yunanca kök kesin değildir, Sicilya'dan demir kapı halkası veya ip çilesi anlamlarıyla Yunanca'ya geçmiş olabilir. Tietze Girit'i bildirmektedir. Çağdaş Yunanca'da *ganglion*, İngilizce gibi sinir düğümü anlamına gelmektedir.

Yayla yollari gangel

Ne etsun sağa zangel

Beni ararmisunuz

Yavrularım orada

Yaylaya gideyiken

oiudum gangelata

GANT: Ev, bark. (ÖHK)

GANZI: Fındık içi. Soğan, sarmısak dişi. Maçka Rumcası *kanzi*. Bknz. *kanzi*. DS Samsun ve Maçka'yı bildirerek yalnız sarmısak dişi anlamını vermiştir, *kanzi* maddesinde ise fındık, ceviz içi anlamıyla Trabzon, Ordu, Gümüşhane, Erzurum, tane anlamıyla Gümüşhane'yi bildirmektedir. Giresun'da fındık fabrikasında taneyi kabuğundan ayıran bölümün adı da *kanziye*'dir. Tzitzilis eski Yunanca *hanthos*, orta Yunanca *hatzion*, Pon-

tus diyalektinde *hantin*, *hantzin* biçimlerini verir ve Gürcüce *kanzi*, Lazca *kandzi* sözcüklerini bildirir. Bknz. *ganzilemek*, *kanzilis*.

GANZİLEMEK: Fındığın içini çıkarmak. *Ganzi*'den fiil. Bknz. *ganzi*, *kanzi*, *kanzilis*.

GARAK: Kapı mandalı. Bknz. *karak*.

GARAK GETİRMEK: Bademcikleri şişmek. Kapı mandalının (*garak*) boğazı kapaması gibi benzetme yoluyla. DS yalnız Trabzon'u bildirmiştir. Bknz. *karak*.

GARGALAK: 1) Dere ve ırmakların getirdiği, dalgaların sahile vurduğu küçük ağaç parçaları. 2) Elma, erik, vb. meyvaların ve yaraların kabuğu. Birinci anlamıyla DS'nde bulunmaktadır: *gargalak*, *gergelek*, *kargalak*, *karkalak*. Yunanca sert, katı anlamında *harharos*'tan *harhalo*, *harhano*, *harhalah*.

GARLANGUŞ: Kırılma. Divanda *kargılaç*, *karlıgaç*.

Garlanguşı vuruler

Bi damla gani için

Ver ağzuma memeni

bubanın cari için (IZE)

GASKAM: Hiç işlenmemiş, ilk kez işlenecek toprak, sert, kazılması zor toprak. DS Gümüşhane, Sivas'da *gaskan*, Trabzon, Gümüşhane *kaskam*.

GAYBANA: Yok olasıca, kötü, kaybolsun, kaybolasıca anlamında ilenç. Arapca kaybolmaktan. Bknz. *Anderin gaybanası*.

Derenin değirmeni

Yine aldı dert beni

Bu gaybana sevdaluk

Ipsiz bağladı beni

GAY GAY: Çocuk dilinde ateş. Cız. Oksekle (bknz. *oksek*) havada çizilen ateş de *gaygay* denir. Ziganoy.

GAZEL: Kuru yaprak. Arapça *hazel*'den. Bknz. *haşofila*.

Ayna düştü cebumdan

karişti gazellere

Gız bağa bişe oldi

bakarum güzellere

GEBRE: At ve at türü hayvanları kaşağıladıktan sonra kullanılan temizleme aleti. Latince *capra* keçiden. Keçi kılından yapılır. DS *gebre, gepre, gerbe*, Trabzon'u bildirmez.

GECEKUŞU: Yarasa. Ziganoy.

GEÇEMEK: Geçit, boğaz. DS: Trabzon, Ordu, Muğla, Burdur, Balıkesir, Samsun'u bildirir. Geçek de aynı anlamdadır. Divanda *keçmek* geçmek, *keçik* köprü, geçit, vb.

GEDENE: Fıçı.

GELBERİ: Harmanda taneleri toplamada kullanılan ahşap tırmık. Türkçe *gel* ve *beri* (Uygurca *börü*, Divanda *berü*) bileşimiyle türetilen sözcük Anadolu'da tırmık, maşa, çapa, vb araçların adı olmuştur.

GELİN ELMASI: Bir tür kırmızı renkli elma. DS Maçka'dan başka Gümüşhane'yi bildirmiştir.

GELİNLİK ETMEK: Gelinin, kocasının büyükleri yanında konuşmasına gelinlik etmek denir. Gelinlik etmek saygı konusu olarak

algılanır, başta kocanın babası olmak üzere yaşlı akrabalarla ve başka köydense köyün büyükleriyle gelin konuşmaz, başkalarıyla konuşmasının duyulmamasına da özen gösterir. Bu tutum büyüklerin 'bağışlama'sına kadar sürer. Yabanıl toplumlarda kadınlar için tabu olan 'erkek dili' örneklerinde rastlandığı gibi, gelinlik etmek de başka soydan veya köyden gelin almanın kurallı olduğu dıştan evlenme kurumu içinde değerlendirilebilir. Trabzon'da ve Anadolu'nun çok yerinde yaşayan düğün geleneklerinde gelin ve güveyin soyları arasında gerçekleşen çekişme, gelinlik etme kurumuyla birlikte dıştan evlenme dönemini çağrıştırmakta, o dönemin izleri olarak görülmektedir. Maçka'da yaşayan *aba, adaş, gadam, uşak* gibi sözcükler Türkçe'nin eski akrabalık terimlerinin kalıntıları, *milliyetçi, kabile* gibi kavramlar aşiret döneminin kavramlarıdır (bknz.) Gelin başka köyden olduğu zaman gelinin köylüleri gelini almak için gelenlere çeşitli zorluklar çıkarırlar, özellikle 'güveyi tarafından koç alma'ya çalışırlar. Onur sorunu haline getirilen 'almak' ve 'vermemek' iddiaları ciddi tartışmalara yol açar. Fakat konunun hükümete haber verilmesi de hoş görülmez, etkin kişilerin araya girmesiyle ve çoğunlukla güvey tarafının uyum gösterip koç yerine bedelini ödemek, bir miktar eğlence için- para verilmek suretiyle delikanlılar yatıştırılır. Aşırı hareketler köyler arası düşmanlığa hatta ölümlere yol açabilir. Gelinin

büyüklerin yanında konuşmaması gibi, kocasının adını söylemesi de hoş karşılanmaz (bknz. *köroğlu*). Gelin, düğün süresince de hiç konuşmamak durumundadır, 'yazılı gelin gibi susmak' bu nedenle deyim olarak yerleşmiştir. Düğün adetleri için bknz. *zenginluk*, *istolis*, *baglanmak*. DS *gelinlik etmek*, *gelinlik tutmak* biçimleriyle Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Kars, Erzurum, Elazığ, Malatya, Maraş, Sivas, Niğde, Konya, Amasya, Isparta'yı bildirmiştir.

GELİN TIRNAĞI: Tırnak biçiminde, normal fındıktan daha koyu renkli bir tür fındık. Bknz. *hanum tırnağı*. Kırmızı rengin gelini çağrıştırdığı görülüyor. Bknz. *gelin elması*.

GELİŞAT: 1) Süreç, gelişim. 2) Boy atma, gelişme, serpilme. Türkiye Türkçesinde gidişat: işlerin ve olayların yürüyüşü, gidişleri, bir kişinin yaptığı işteki tutumu.

GEME: İri farc türü. Halk ağzında ve yazı dilinde yaygındır. (DS, TS)

GENİŞ: Umursamaz, rahat, dert edinmeyen. Deyim: Benum yüreğüm geniş, sen yirt yakalarını. Uygurca *käng* geniş, *känlig* genişlik, Divan'da *kängütme* genişletmek. Bknz. *dar canlı*.

Haburadan aşığa

Eniş gidelum eniş

Beni goydin dertlere

Sen duruysin geniş

GENT: İrice parçalar halinde, zor eriyen, kılama şeker. Arapça *kand*

şeker kamışı, şeker kamışının şeker. Türkiye Türkçesinde *kant* şeker, sıcak su ve limondan yapılan içecek. Kırgızca *kant* şeker. Pancar öncesi şeker üretiminde Arapların, özellikle Suriye'nin özel yeri vardı.

GERDAN TATLISI: İçine dövülmüş şekerli ceviz veya fındık konulan hamur işi tatlı. Oklavaya sarılan hazırlanmış hamur parçaları (beze) oklavadan sıyrılıp çıkarılır ve daire halinde tepsiye dizilir, ikişer parmak kalınlığında, on santim uzunluğunda olan büzüşmüş parçalar gerdana benzetilmiştir. Bknz. *sarığuburma*.

GEREKENMEK: Elde bulunanlarla gereksinimi karşılamak, dikkatli, iyi kullanmak. DS yalnız Maçka'yı bildirir. Divan *kerek*, gerek olmalı, yaraşır, lazım, ihtiyaç, gerekli.

GEVREMEK: Gebermek. Gebermek *kebe* şişmekten gelir, Türkiye Türkçesinde gebe, gebeş örnekleri görülür. Gevremek ise gevşek, gevrek örneklerinde olduğu gibi kendini bırakmak anlamı içerir. Divan'da *kewmek* gevelemek, gevemek, gevşetmek, *kewelmek* gevşemek, zayıflamak, *kewgin aş* doyurmayan aş, *kewremek* zayıflamak, gevşemek.

GEVŞESE ETİ YENMEK: İyi huylu, yumuşak başlı, uysal olmayı anlatan deyim.

GEYMELEMEK: Kakmak, geçirmek, kenetlemek. Kars'ta nalbant dükkanı *geymene* (DS). Divan'da *kedhnek* giymek, *kedhirmek* hayvan derisi yüzmek, *kedhük* kepenek, yağmurluk, elbise, giyecek. TS: *gey-*

mek takınmak, takmak, giymek, giyinmek, kuşanmak. Giyecek, elbise anlamında *geyme*.

Kinsede yok Fadimun

Gerdan sarmasi gibi

Geymelenduk ikimiz

Çerkez armasi gibi (IZE)

GIDI GIDI: Keçileri çağırma ünlemi.

GİLİ GİLİ: Buzakları çağırma ünlemi.

GİLİMUR: Eğri. Ziganoy. Sözcük Çamlıhemşin Çiçiva'da tavandan asılan ocak zincirinin adıdır. Zincirin kancalı kollarının bulunması ve kendi halkalarına üst üste asılması 'eğri' anlamı kazanmasına neden olabilir. Yunanca *kremazo* asmak. Tzitzilis *hremouli*, *hremo*'dan Pontus'u, Rize'den *kalembur*, *gelembur*, Lazca'dan *lemuri* biçimlerini bildirir.

GIRNAV: Kedilerin çiftleşme isteği. Argo *gırnavlamak* cimağ etmek (FD). Bknz. *kırnava*.

GIVİTÇA: Sepet. Sürmene.

GIVRİŞUK: Kıvrıkcık saç.

GİDE GİT: Git gide. Rize'de Maçka'dan çok daha yaygın biçimde zarf fiil olarak kullanılan biçimin örneğidir. Bknz. Günay.

GİMİŞANA ELMASI: Gümüşhane elması, elma türü.

GİMİŞGÖZ: Para canlısı, açgözlü, cimri. Gümüşgöz. DS: Isparta, Burdur, Samsun, Trabzon, Sivas, Kırşehir, Niğde, Konya, İçel, Tokat. Türkçe *gümüş* ve *göz*'den.

GİLLİ: Sabun parçası. Yunanca

Pontus diyaleğinde *gluman* sabun artığı anlamındadır. Tzitzilis sözcüğü *exluo* kurtarmak kökünden süda çözülen anlamında *gluo*'ya bağlar, Tzietze ise artık anlamında *leimma* geri vermek, parlatmak, yumuşatmak, parçalamak, kullanmak anlamında *leion* köküne bağlar. Rize'de *gilima*, Kastamonu, Giresun'da *ilima* sabun parçası, Giresun'da *lima* sabun demektir. Anlam olarak Maçka'da sabun parçaları anlamına gelen *ezinti*'yle benzeşmektedir (bknz.)

GİRAN: Tepe, tümsek. Yunanca *kranos*. Anadolu'da yaygındır.

Aşma girani aşma

Ben seni görüyorum

Yayla çiçeklerini

Sevdiğim saniyirum

GİREME: Fırsat. Azerice *gireve* uygun zaman, fırsat.

GİRVE: Türklerle Rumların birbirlerine saygı anlamında seslenmeleri, hitapları. Kirve Anadolu'da sünnet olan çocuğun elini, kolunu tutan ve çocuk üzerinde babalık hakkı olan kişi, isim babası, düğünde damada yardımcı olan kişi, Alevilerde bir tür akrabalık anlamında yaygın olarak bilinen bir sözcük ve önemli bir kudurumdur. İZE Yezidi dilinde ata yerine geçen erkek, bey anlamına gelen *krişve*'nin *kirve*'nin kökü olabileceğini fakat Rumca bey, efendi anlamına *kirvelkirva*'dan geldiği kanısında olduğunu yazar. Yunanca *kirios* efendi, bey, bay, şef, öncü, *kiria* hanım, bayan demektir. Çamlıhemşin-Çiçiva'da *ka*

kadınlara hitap biçimidir.

GOBAL: Ağaç köklerinden kesilen parçalar. Bknz. *çaldur*. Tzitzilis eski Yunanca *hopahos* vuruş, darbe, havan eli sözcüğünden Pontus diyaleğinde *hopanin*, *hopal* sözcükleriyle Anadolu'da kullanılan ve tokmak, baston, sopa, tokaç, değnek anlamlarına gelen *kopal*, *kopali*, *kobal*, *kubal*, *gubal*, *gobal* sözcüklerini aynı köke bağlar. *Gobal* değnek olamayacak kadar küçüktür, gene de aynı kökten olabilir. Gürcüce *sopa*, *lobut* anlamında *kumbali*, şekil anlamında *komble* sözcüğü ise *kubal*'a (bknz.) daha yakın görünmektedir.

GOBİT: İskemle. Bknz. *gorzit*, *kor-sil*. Bilmecce: *Gelursun bizim eve / korum götine*.

GOCAYUÇ: İki avucun yanyana getirilmesiyle oluşturulan birleşik, büyük avuç, koca avuç. Divan: *adhut*, *avut* avuç.

GODİK: Tomruk, kütük. Gotik. Bknz. *godikci*.

GODİKÇİ: Tomrukcu, kütükcü, kütük yapan.

GODİLA: Düz yer. İnsan başının üstü, düz yeri. Ense çukuru. Yunanca *hotuli* oluk, boşluk, kap, çanak, Pontus diyaleğinde *hotula* oluk, boşluk, kubbe, çıkıntı, ense. Lazca *kolula*. DS: *gatila* ensedeki hafif çukurluk, Rize. Maçka'da yer adı olarak sık görülür.

GODOF: Kaba, anlayışsız, işe yatkın olmayan, beceriksiz. Godof kafali, godof gibi elleri var. Godof, kot kafa, koca kafa, anlayışsız

deyişini çağrıştırmaktadır (bknz. kot). Godof elli değil godof gibi elli biçiminde kullanılış dikkat çekicidir. Bknz. *kodof*.

GOFLAN: Dolap. Sürmene.

GOFRAK: İçi boşalmış yaşlı ağaç. Ziganoy. Divan: *kovı* içi kof ve çürümüş, *kowı*, *kowuk*, *kovuk* biçimleri de vardır. Yunanca *kofios* boş demektir. Gofrak Tütkiye Türkçesine Yunanca'dan geçen *kof* sözcüğünden türetme olmalıdır, olumsuzluk içerir. Bknz. *govoksila*, *gofraklamak*.

GOFRAKLAMAK: İhtiyarlamak, çökmek, buruşmak. Gofrak'tan türetilmiş fiil (bknz.)

GOGİNAP: Kırmızı renkli armut türü. Maçka Rumcasında *kokinos* kırmızı, *apir* armut demektir. Yunanca *kokinas*, *apidi*. Armut türlerinin adlandırılmasında *apir* sözcüğü -*ap* biçimiyle yer alır: *kidonap* ayva armudu, *şekerap* şeker armudu, *istavrap* istavrit ayında (bknz.) olan armut, *gulenap* sütlü armut, *kerasap* kirez ayında (bknz.) olan armut.

GOGİNOFORODE: Soğukta korunmamış, sıkı giyinmemiş durumda kalan kimseler için kullanılır. Maçka Rumcasından gelmektedir. Kapuköy. Yunanca *kokinos* kırmızı, *fero* giyinmek demektir, sözlük anlamıyla kırmızı giyen olur, soğukta üşüyen kişinin kızarmasını anlatır.

GOGİYA: Mısır, fasulye yemeği. Ziganoy. Maçka Rumcasında *goki* buğdaydır, Yunanca *kokkos* hububat, tohumu, tane sözcüğünden gelmektedir. Maçka'da mısır, buğday, genel

anlamda tahıl yerine geçtiği için mısır yemeğine *gogiya* denilmesi olağandır. Gene buğday katılmadan yapılan *golfa* (bknz.) yemeğinde de aynı durum görülür. *Gogiya*, bir çok örnekte görüldüğü gibi, *sapliya*, *şafstaya*, *kahleya* örneklerine uygun olarak, türetilmiştir.

GOGİZA: Boğmaca. *Gogiza*'nın sağaltma yolları şunlardır: hasta çocuk ceviz ağaçlarının kökleri altından geçirilir, miras kalmış kazan sapının içinden geçirilir veya miras kalmış sandık içine konulur, çocuğa çek sütü içirilir. Maçka Rumcası. Yunanca *hohutizo*, Pontus diyaleğinde *hohhuzos*, *houtzos*. DS: *kogusa* öksürük Ordu, *gouca* (Sam-sun), *koço* (Rize) boğmaca biçim ve anlamlarını bildirir.

GOGO: 1) Cin. 2) Horoz. Yunanca *kohhuks*, *hohhu* guguk kuşudur (Planche) Sanskritce *kuhuka*, Latince *cuculus*, Almancakuckkuck, Fransızca *coucou*, İngilizce *cuckoo*. Kuş adlarında, özellikle Maçka'da benzer sesler yaygındır. Bknz. *gugo*.

GOGODİNA: Sevgili. Haçavera. Haçavera'da yaygın olan *-ina* sonekini çağrıştırmaktadır (bknz.).

GOGORİNA: Sutavuğu. Bataklik kuşlarının (Grallae) sutavuğugiller (Rallidae) ailesinden kuş türü. Yunanca *haharinos*.

GOGORİSLEMEK: Canı sıkılmak, üzölmek, dertlenmek. Bknz. *gogoşlamak*.

GOGOŞLAMAK: Azarlamak, dövmek. *Gongoşlamak*'la ilgili mi? (bknz.)

GOHLİS: Salyangoz. DS: *kahliç* Trabzon, *kaflez* Gümüşhane, *kafliz* Ordu, *kahlaz* Trabzon, *kehlis* Maçka, *kohlidi* Çayeli Rize, *kohrili* Güneyce Rize, *hiles* Giresun salyangoz ve sümöklüböcek. Tzitzilis *kohlías*'ı salyangoz, *kohlidion*'u sümöklüböcek olarak almıştır. Salyangozla (Helix), sümöklüböceğin (Limex) halk dilinde karıştırıldığı görölmektedir. Yunanca *koholi* deniz kabuğu demektir, *saliangas* ise salyangozdur. DS salyangoz anlamıyla *goklangız*, *gablangoz*, *gavlangoz*, *goklangoz*, *gorlangoz* vb. biçimleri bildirmektedir. Çinçiva'da *lordu* denilir. DS: *lordi* Erzincan ve Mollaveyis Artvin salyangoz, sümöklüböcek anlamlarıyla almıştır. Bil-dğim kadarıyla Molleveyis Çamlıhemşin'in köyüdür. Tzitzilis *lordu* sözcüğünü* *liordi*, *liorda* sözcüğüne bağlar. Ermenice'de *lord-nug* salyangoz, sümöklüböcek, *lordu* ise zehirli yılan, engerek, sağır yılan demektir. 1977-78'lerde Fransızlar Trabzon'da *gohlis* alımına başlamış, özellikle Akçaabat'da çocuklar yağmurdan sonra *gohlis* avına çıkarak harçlıklarını çıkarmışlardır. Gohlislerin kırk kadarı bir kilo gelmektedir ve önceleri yetmiş beş kuruş ederken sonraları fiyat yirmi liraya kadar çıkmıştır. Gohlisin koyu rengiyle ayırt edilen 'yabani'leri, 'ehil'lerini yediğinden onların tor-baya katılmaması gerekir. Bknz. *mahles*.

GOKİR: Çalışkan, becerikli, elinden iş gelen, rençber. Ziganoy. Yunanca. Bknz. *ikogir*.

GOLBUT: Parça et. Ziganoy

GOLFA: Mısır, fasulye yemeği. Bknz. *gogiya*. DS: *gölle*, *kölle*, *kölük aşı*, *koliva* maddelerinde suda kaynatılmış mısır, fasulye, nohut vb., bulgur, irmik tatlısı, aşure anlamlarıyla vermiştir. Yunanca *koliva* ölümün üçüncü, dokuzuncu, kırkinci günlerinde ve her yıldönümünde, çocuğun ilk dişi çıktığında, memeden kesildiğinde (bknz. *hedik*) evde yapıp kilisede kutsanan ve dağıtılan, törenselliği bakımından aşureyle özdeşleşen yemektir (Bknz. Marie-Helene, Sauner Leroy: *Türk Aşuresi, Ermeni Anuş-Aburu, Rum Kolivası*, Tarih ve Toplum, sayı: 40). Türkler için törensel nitelik taşımadığı gibi, Maçka'nın buğday yetiştirmeyen yörelerinde mısırla yapıldığı görülmektedir. Günay *goliva*, *koliva* biçimleriyle mısır haşlaması olarak açıklar. Maçka'da da *koliva*, *goliva* biçimleri kullanılır.

Koliva kazanına

siksara vuruyorum

Müşterinin yanına

harçılan duruyorum (Mataracı)

GOLGON: Buzak, kuzu gibi hayvanların boynuna asılan küçük çan. Çanların büyüklüğü hayvanların cinsine ve yaşına göre değişir, ayrı ayrı adlandırılır. Bknz. *çirnak*, *kelek*, *zil*. Rusca'da *kolakal* zil, çan anlamındadır. DS Trabzon için *holhon* biçimini vermiştir. Tietze Sinop'tan *korkor*, Trabzon, Ankara, Kastamonu'dan *kor*, Giresun'dan *gor* biçimlerini göstererek Rusca *kólokol*, Ukrayna dilinde *kólokil*

sözcüklerini köken olarak gösterir. Divan'da *kağ* kazın çıkardığı ses, *kağrak* çan, *kongragu* çingirak, çan demektir. Anadolu'da *kongurdak*, *konguldak*, *kankakur*, *kongrak*, vb. biçimleri görülür. Azerice *gomrov*. Kırgızca *kağgıra* çınlamak. Kökenin yansıma olduğu görülmektedir.

Buzacığın başına

Taktıgu golgona bak

Senlan baş edilmeyi

Gızum yakamı pirak

GOLLANZA: Küçük boylu bir tür ördek.

GOLOT: 1) Bir kaç santim kalınlığında, tekerlek biçiminde peynir. 2) İçine bütün yumurta konularak pişirilen ekmek. Birinci anlamıyla Türkiye Türkçesinde kolot. İkinci anlamıyla DS: *kolot* Ordu, Trabzon, Gümüşhane, *kolotu* Rize ocak ya da tandırda pişirilen una yoğurt, yumurta ve yağ karıştırılarak yapılan ekmek, bir çeşit pide, *golot*, *golit*, *goleti* biçimleriyle Ordu, Giresun, Rize, Çankırı, Gümüşhane'de küllü çöreği, mısır ekmeği, bazlama, *francala*, pide, çörek. Maçka'da *golot* çocuklar için pişirilen küçük ekmektir, çocuk içinde yumurta bulur ve sevinir. *Kolaç*, *kalaç*, *kalaçı*, *kolak*, *kulaç* mayalı, mayasız hamurdan yapılan küçük ekmektir (DS), TS'nde *kolaç* bir tür börek olarak açıklanır. Tietze *kolaç*'ı Rusca, Ukraynaca, Bulgarca, Slovence, Sırp-Hırvatca'da göstererek Slav dillerinden geldiğini ileri sürer. HE'nin dediği gibi *kolaç*'la *golot*'un ilgisi saptanmamış

durumdadır.

Peyniri mi yuklersun

Bi goloti bağa at

Bakma çok fiyatını

Ucuz bahali sat

GOMSİLEMEK: Arkasından söylemek, çekiştirmek, dedikodusunu yapmak. DS: *gomsu* Muğla bilgiçlik taşıyan, Giresun birinden ötekine söz taşıyan, *komsulamak* Rize, *komsilamak* Maçka, Rize. Arapça *gamz* kaşla, gözle işaret, göz kırpmaya, münaflıklık etme, koğulama.

GONGOR: Kibir, büyüklük taslama. Kırgızca *kingır* dik kafalı demektir, eğri, bir yana eğilmiş anlamından gelir, *kingıranğda-* hakaret etmek, *kingırıl-* büzülmek, kısılmak, direnmek, inat etmek, *kangkanğda-* dimdik durmak. Gümüşhane'de *konga* o-yunda aşığın dik durumudur. Anadolu'da *konur*, *koğur*, *kurgun*, *korgaf* Gaziantep, Maraş, Hatay, Adana, Samsun, Isparta, Denizli, Edirne, vb.(DS).

GONGOŞ: 1) Ağacın gövdesinden dallarının ayrıldığı şişkin yeri. 2) Dananın bacaklarının, derisi çarık yapılan bölümü. 3) Diz, dirsek. DS: *kongoş* inek bacaklarının derisinden yapılan çarık, Rize, Bayburt, Kars'da kullanılan *gongoyu dikmek* ölmek deyiminin de bacakla ilgisi olması gerekir. Türkçe *kön*, *gön* veya *konç*'la ilgili olabilir.

GONGOŞLAMAK: Dirsekleme, dirseğiyle, diziyle dayanarak ezmek, abanarak rahatsız etmek. Dayananın dirseğini, dizini hayvanın bacağına

benzetir, *gongoş*'tan türetilmiştir (bknz.).

GORZİT: Iskemle. Ziganoy. Bknz. *gobit*, *korsil*.

GOSGOS: Tek ayak gitme. Türkiye Türkçesinde *kös.kös* gitmek küsüp gitmek, başı önde, sağa sola bakmadan, neşesiz ve düşünceli bir halde gitmektir. Anadolu'da ise *koskos* çalımlı, salınarak, kabadayıcı yürüyüşü (Çorum, Isparta, Niğde), atların rahvanla dörtlal arası yürüyüşünü, çalımlı yürüyüşünü (Artvin, İçel), Trabzon'da ise topallamayı anlatır (DS). Yansıma sözcüktür. Kırgızca çocuklara tıptış tıptış anlamında *kaz kaz* denilir.

GOVOKSİLA: Kamış, içi boş dal, masir'in (bknz.) içi. Maçka Rumcasında *kafoksilo*, *kıfos* boş, *ksilon* odun. Yunanca *kofios* ve *ksilo*'dan.

Govoksila dibinde

Oturdum serinledum

Geldi yengen yanuma

Ben de oni dinledum (İZE)

GOYAH: Kuytu yer, vadi, koyak. Divan'da *kuy* dere, kuytu yer, dip, koy.

GOYERMEK: Serbest bırakmak, birden çıkmak, saldırmak. Koy-mak'tan koyuvermek. Divan *kodh* koymak, bırakmak, terk edilmek, koyuvermek, koyturmak döktürmek, koydurmak.

Ayvalar çiçek aştı

Yonan goyerdi kaştı

Yonanin bahçesinde

Osmanlı cadir açtı

GÖÇ: Aile, çoluk çocuk, ev eşyası. *Göçün geldi mi?:* Evini taşıdın mı? *Göç yaylaya çıktı:* ev halkı gerekli eşyalarıyla birlikte yaylaya çıktı. Türkçe *köç*.

GÖKBAKLA: Çubuğa sarılarak yukarı doğru büyüyen fasulye cinsi. *Gök kök* Türkçe, *bakla* Arapça. Bakla ile fasulye birbiriyle karıştırılır. Bknz. *anapa pahlisi, eşek pahlisi, lobiya*. DS *gök bakla* taze, yeşil fasulye Vakfıkebir, *gök börülce* Antalya olarak açıklamıştır.

GÖLLEME: Su birikintisi, su birikmesi. Türkçe *köl*'den.

GÖMME: Ocak külünde ekmek, patates, vb pişirme, böyle pişirilen. Türkçe *köm göm*.

GÖMUK: Kemik. Sanskritce emuka, yamaka. Asya Türkçesinde *sünüg, süngüg*'dür (İZE). Türkiye Türkçesinde *süngü* örneği. Deyim: *kuçuk ama gömukli:* kendisinden, yaşından umulmayan işler yapan.

GOMUĞUNİ SEVMEK: Dış güzelliğini değil manevi niteliklerini sevmek. *Onun gömuğu sevilir:* cana yakındır, sempattiktir, tavşan tüyü var.

Kızılagaç fidanı
yaş iken eğilecek
Güzellikten ne çıkar
gömuğu sevillecek

GÖNSLUK: Göğüslük. Kadınların göğüslerine bağladıkları küçük önlük. Bknz. *isparel*. Divanda *kögüz, köküs, göğüs*.

GÖN YÜRÜTMEK: Büyücülük yapmak. DS yalnız Trabzon'u bildir-

miştir. *Gönükön* Türkçe deri, tabaklanmış deri. Günden yapılmış çeşitli giyecek ve eşyaların adında geçer. İnsan için *'ne eli yenir, ne gönü giyilir bir tatlı dili var'*denilir. Bknz. *küpe binmek, aponlamak, çinci*.

GÖRESLEMEK: Göreceği gelmek, görmeyi arzulamak, özlemek. DS *göresimek, gereslemek, goresimek, göresmek, görülenmek* vb. biçimlerini bildirmektedir. Divanda *körmek* görmek, bakmak.

Kanatı kırık idi
Buldurcini pesledim
E vallaha billaha
Koyimi göresledim

GÖRÜM: Görümce. *Görüm* biçimi Anadolu'da oldukça yaygındır (DS). *Görmek*'ten.

Boğazunda paralar
İlan olur yer seni
Güvenme görümüne
Gider da der seni

GÖT ATMAK: Dayanamamak, kaçınmak, tırsamak, çekinip caymak. Divanda *köt, İZE* Farsca *gevt* arka, kıçtan. Deyimler: *Götten nefes almak:* hali kalmamak, çok yorulmak, *götü çıkmak:* çok sıkıntı çekmek, *götünde pireler uçmak:* tasasız, kaygısız olmak, *götünün harcı olmamak:* yeteneklerinin dışında olmak, *güclü yetmemek*, *götü patlamak:* çok sıkıntı çekmek, *götü tutmak:* dayanamamak, direnç gösterebilmek, *götü Diyarbakır'dan görünmek:* çok fakir olmak, *denize düşse götüyle balık tutmak:* her işten karlı çıkmak.

GÖVERMEK: Yeşermek, morar-

mak. sıcaktan, korkudan elleri, ayakları, dudakları 'göverdi'. Anadolu'da ayrıca filizlenmek, küflenmek anlamlarıyla da kullanılır, eski Türkçe *kök* mavi sözcüğünden gelmektedir.

GÖZ DEĞMEK: Nazar değmek. Arapça *nazar* bakma, göz atma demektir, çok yaygın inanıştır. İnsanlara, hayvanlara, eşyaya imrenme ile, kötü niyetle bakma sonucu kötülöklere hatta ölüme yol açılabilir. Bazı insanların bakışları ise niyetleri kötü olmasa bile nazara göz değmesine neden olabilir. Örnek olarak Rizeli Nazar Osman olmuş. meyvalara bakınca meyvalar ağaçtan dökölür, hatta bu yolla kendisinden yararlanılır. Nazar boncuğu ve muska göz değmesine karşı en çok başvuru olan önlemlerdir. Göz değmesine uğrayan kişiler için tuz okutulur, suya kor atılarak göz değmesine neden olduğundan kuşku lanılan kişinin adı söylenerek çıkan seslerden doğruluğu saptanmaya çalışılır, bu sudan hastanın ellerine, yüzüne sürölür, bir miktar geçirilir. Kible yönünde yedi kapıdan yonga alınır, yedi çift bir tek on beş tane pirinçle, mavi kağıt ve fırınlanmış mısır yongayla karıştırılır (eski süpürge, kart lahana kökleri de katılabilir), bunlar yakılarak dumanıyla hasta tütsülenir. Karışım ahırda tütmeye bırakılır. Bir kez nihaklanmış yedi Fatma'dan birer parça bez alınır, tütsü yapılır. Tütsü hastanın elbiselerinden gizlice alınan parçalarla da yapılabilir. Miras kalmış bir sahanda saçayak veya ocak zinciri kızdırılır, sütün içine

atılarak buğusuyla tütsü yapılır. Hayvanlar için de benzer tütsüler yapılır, okunmuş tuz yedirilir, başında yumurta kırılır. Aksiliklerin nedeni göz değmesine yorulur, ineğin sütünün kesilmesi, sütün ekşimesi, eşyanın kırılması, çocukların hastalanması, hayvanların gebe kalmaması, vb göz değmesi sonucudur. (ÖHK)

Bahçede kizilağaç

Yemez içmez kar etmez

Merak etme e Necmi

Gözüm kimseye değmez

İki kemi geliyi

İkisi de yanyana

Nazar alursun yavrim

Vur yanana kara

GÖZDEKİNE GETİRMEK: Sığırlarda göz şişmesiyle görülen hastalık. Yavrusundan ayrılan, ötekilerle birlikte dışarı çıkarılmayıp ahırda bırakılan veya başka nedenlerle 'üzülen' hayvan rahatsızlanır, yememeye başlar uyuşuk bir hal alır, göz kapakları şişer. Şişlerin kesilip kan akıtılarak hayvan rahatlatılır.

GÖZGÖRE: Ocak yanında yapılan duvar içindeki göz, hücrecik. DS gözgöre, gözgenc, gözgöre.

GRAFAN: 1) Değirmen oluşu (bkz. *zimbon*) tıkanmaması için takılan süzgeç görevi gören madeni çivi. 2) Çok zayıf, kaburgaları sayılan. Sıra çivilerle kaburgalar benzetilerek. DS girafan çok zayıf, arık anlamıyla Maçka'yı bildirmiştir.

GREBİ: Eğri uçlu budama orağı, tahrar. DS girebi, Giresun, Trabzon, kürebi Kars, görebi, görebiye, kürebiye Çorum, kurebi Sinop, Sam-sun, Gümüşhane, kurabi Trabzon.

Çektum grebicuğu

Togradum ericuğu

Benum vardir bi yarum

Ayni küz ferucuğu

GUDALIS: 1) takım oyunlarında çocuk sayısı tek olduğunda iki takımda da oynayan çocuk. 2) Evlilikle ilgili olarak iki ailenin uzlaşmasına çalışan kimse. Maçka Rumcası, Yunanca kudal'dan. Bknz.kudal, kudallamak.

GUDİBA: Çocuk. Yunanca kutavi köpek yavrusudur. Rize'de kutavi biçimiyle DS'nde bildirilmiştir. Kutüyh, gıdık, godik, güdük, kutuk, kutik, kutaf, kidik köpek yavrusu anlamına gelir ayrıca sıpa, oğlak, kuzu anlamları da vardır. Maçka'da da gudi gudi köpeklerle sevgiyle çağırma ünlemi ve kutik köpekcik demektir. *Gudi* yansıma ses olabilir, Maçka'da görülen -bo sevgi sonekiyle benzetmeyle çocuk anlamına gelmektedir. Bknz. *gudi gudi*, *kutik*, -bo. , *gudime*, *gudizlanmak*.

GUDİ GUDİ: Köpeklerle sevgiyle çağırma ünlemi. Kutik (bknz.) köpekcik demektir, gudi godik kutaf kutüyh yaygın olarak köpek yavrusu anlamına gelmektedir. Bknz. *gudiba*, *gudizlanmak*.

GUDİME: Çocuk dilinde inek. *Godik*, *gıdık*, *kotik* Anadolu'da yaygın olarak köpek, keçi, koyun, eşek yav-

rusu anlamına gelir. Maçka'da da *kutik*, *gudi gudi* köpeklerle ilgilidir (bknz.) Sözcüğün küçük, küdük'le ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Türkçesinde gıdık birinin gövdesine dokunmak, bir anlık dokunuştur, *gıdıklamak* sözcüğünün köküdür. Çene altına da gıdık denir. *Gudima gudi* ile inek melemesinden me sesinin bileşimi. Bknz. *gudiba*.

GUDİZLANMAK: Köpek gibi yalvarmak, istemek, kuyruk sallamak. Köpekcik anlamında *kutik* ve köpeklerle seslenme ünlemi *gudi gudi* (bknz.) örneklerinde görüldüğü gibi *gudi*'den türetilmiştir.

GUDUBET: Çirkin sevimsiz. DS: *gudubet*, *gudübet*, *kudübet*, Trabzon'u bildirmez. Arapça *gazab*'tan.

GUDUK: 1) Gaga. 2) Ekmeğin iki uç kısmı. 3) Kibirli, beğenmezlikten gelen, özellikle yemek seçip yemeyen kimse. DS: *guduk*, *kuduk*, *kutuk*, Trabzon, Rize, Tokat bir şeyin sivri uçları. *guduz*, *kutuz* Bitlis. (bknz. *kuduz*). Ermenice *gi'duts*'tan. Türkçe'de *gaga tımşık*, *tımşuk*. Bknz. *guduklamak*. Çiçeva: *guduk*.

GUDUKLAMAK: 1) Gagalamak. 2) Hırpalamak, zarar vermek. 3) Bir işi üstünkörü yapmak, baştan savmak, özellikle yemeği biraz yeyip bırakmak. *Guduk*'tan (bknz.) fiil. Bknz. *guduktera*.

Mısır tanelerini

Tağucuklar guduklar

Sandiki oldum herif

Takti boynına yular

GUDUKTERA: Ağaçkakan kuşu.

Guduk (gaga,bknz.) sözcüğünden.
DS: *gudukdena*, yalnız Maçka'yı bildirir.

Kürge ağaçlarına

Guduktera vuruyi

Yarimin tabancası

Belinde kuduruyi

GUDUYMA: Leblebi. DS: kudama, kadayma, kudeyme, godayma, codayma, budayma. Arapça kadh çekıştirmekten kadhama. Leblebi Arapça sermaşıktan (IZE) gelir, Farsça *leblebu* haşılanmış veya fırınlanmış pancar demektir, leblebinin karşılığı ise *nehodçi*'dir.

GUGAR: Uçu çengel gibi eğri dal. Gugar meyva toplarken sepeti yukarı çekmekte veya dalları aşağı çekmekte kullanılır. Tepesi eğri nesnelere genel olarak *gugar* denilir. Bknz. kukar, kukara, kukarlamak.

Gugar kayanın başı

Kaldirimun olacak

Şakir de Emine'sine

Beşbirlik alacak

GUGO: Baykuş. Bknz. gogo, kuku.

Gene geldi yazbaşı

bagiruyi gogolar

Nenenilan bubani

alsun derin uykular (IZE)

GUGUL: 1) Erkeklerin başlarına doladıkları yün başlık. 2) Tavukların başındaki tüyden kabarıklık. DS kukul, kukula, gugula. Latince *cuculla*, İtalyanca *cocelletta* Türkiye Türkçesine kukuleta, kukulata biçimleriyle girmiştir. Trabzon'a Yunanca khukhula biçiminden gugul,

gugula olarak girdiği görülmektedir. Bknz. *gugulli*.

Kara gugulalılar

Geliyi Yomralılar

Var midur bizim gibi

Yigit delikanlılar

Yarim gitti ovaya

Karişti furtinaya

Ander kalsun ovası

İslandi gugulası

GUGULLİ: Tepelikli, dik uçlu. *Gugul*'dan (bknz.)

Uy kemencemin puli

Ben alamam o duli

Alursam gız alurum

Memeleri gugulli

GUGUS: 1) Tomurcuk. 2) Tuz, şeker. Maçka Rumcasında tomurcuk, tane. Tzitizilis Yunanca *kukus*'un çekirdek, tane anlamına geldiğini bildirir *huhudion* gibi Trabzon'da da *gugus*'un aynı kökten küçük dolu tanesi demek olduğunu açıklar. DS: *gugus* küçük dolu tanesi, Vakfıkebir, *kukus* tomurcuk Trabzon, Gülmüşhane, *kukuş* çiçek tomurcuğu Maçka, *kukuşi* olgunlaşmamış meyva Rize, *kukuli* yuvarlak Rize, *kuskut* çam kozalağı Trabzon. Çağdaş Yunanca'da *kokos* tane, habbe, tohum, *kukuli* koza, *kukunari* kozalak, *kokutse* taş çekirdek, bazı çiçeklerin kökü anlamındadır. Tietze ise Türkçe'den *göcü gocu, göçe, göce, güce* (DS: tarhana, bulgur yapmak için kullanılan kabuğu soyulmuş ve kırılmış buğday danı yarması, bulgur,

mısır haşlaması, vb.) sözcüklerini Yunanca *hohhi'*ye bağlar, Kapadokya diyaleğinden *goji*, *hotze*, *hoçe*, *hotzi* biçimlerini verir. HE sözcüğün Asya Türk dillerinde de bulunduğunu ve Türkçe olduğunu göstermiştir. Maçka'daki *gugus* sözcüğü ise Yunanca 'dan gelmektedir, tomurcuk yanında taneli nesneleri de anlatmaktadır, kesme makamaya da kuskus (bknz.) denilir. Bknz. *gugusli*.

GUGUSLİ: Boğazı işlemeli, girintili çıkıntılı biçimde düğümlenerek örülmüş çorap. Tomurcuğa benzetilerek *gugus*'tan (bknz.).

Gugusli çorapları

Yıka da as iplere

Daha yeni evlendün

ne bakarsun ellere

GUGUTCUK: Kumru. DS gugucuk, guguftu, guguk, gugukcuk, guguşcuk, vb. Kuş adlarında yansıma ses olarak gogo/gugu'nun bulunduğu görülmektedir. Bknz. *gogo*, *gugo*, *guguvaga*, *kuku*, *gogorina*. Tietze'ye göre Bulgarcı gugutka'dan.

GUGUVAGA: Baykuş. Yunanca kukuvayia. Bknz. *gugo*, *gogo*.

GUGUVAGA: Yenen mantar türü. DS *guguvak* Maçka.

Koyun gider yaylaya

Alacak guguvağı

Haydi gidelum haydi

Nenesinin ufağı

GULA: Boyununda kırmızı tüyler bulunan hayvan. Türkçe *kula* kırmızıya çalar renktir, özellikle at donu olarak çok yaygındır.

GULİNCAK: Dokuma tezgahlarında ayak pedalı.

Kerenmüştün dalından

Asalum salıncağı

Kızlar keten tokuyur

Ben olsam gulıncağı (Sürmene AC)

GUMGUDUZ: Yapayalnız. Bknz. kuduz.

GUNZİ: Mısır sapının, kendir sapının, govoksila'nın (bknz.) içi, özü. Bknz. *kumsi*, *gunzi gunzi*.

GUNZİ GUNZİ: Parça parça. Toharcadan Türkçeye giren ve Uygurcadan beri bilinen künçit susam yağı sözcüğü Anadolu'da *küncüt*, *küncü* (DS) biçimleriyle yaşamaktadır. DS'nün Rize, Maçka ve Of için kendir sapı anlamıyla *konçı*, *koncı*, *kunsi* biçimlerinde verdiği sözcüğün kökü olabilir. Bknz. *gunzi*.

GURGUT: Un çorbasının (bknz. *herle*) içindeki un topakları. Ziganoy.

GUSGUSTERA: Güneş duası geleneği. Maçka'da yazları çok yağın yağmur özellikle yayladakilere sıkıntılı günler yaşatır. Gusgustera geleneği güneş duasının kalıntısıdır. Toplanan gençler ev ev dolaşarak tekerlemeler söylerler ve ev sahiplerinden yiyecek isterler. Tekerlemeler güneş açması ve bereketle ilgili istekler, yiyecek verenlere dualar, vermeyenlere tehditler içerir. Toplanan yiyecekler daha sonra topluca yenilir.

Gusgustera ne istersin

Yağ ilen bal isterim

Allah'tan gineş isterim

Laistera gusgustera
Vincas olsun yineginiz
Dökülsün kileginiz
Yükli olsun yineginiz
Dökülsün kileginiz.

Laistera Maçka Rumcasında koşarsın çalkarsın (bknz. çalkama), *gusgustera* çömelirsin demektir. Trabzon'da yaygın olan gelenek *kuşkura*, *guza* *guza* adlarıyla da bilinir. Maçka'da *kuşiris* eylemek çömelmek, *kuşura* çömelik durumdur. Çamlıhemşin Çinçiva'da da ev kadınlarından inek otlatmaya, odun etmeye, vb gitmeyip evde kalan en kıdemli kadına *kuşira* denilir. Tzitzilis Kars ve Erzurum'da bilinen *kukuz* diz çökme durumunu alarak Pontus diyaleğinde çömelme demek olan *khukhuda* sözcüğünden geldiğini bildirir. DS'nün *koşıra* tutumlu ve *koşırılık* kiler, yiyecek dolabı Çayeli Rize maddelerini ise Yunanca *ikokiro*, *nikokiris* evin efendisi, ev sahibi (Yunanca *niki* kira, *nikokirio* ev bakımı) sözcükleriyle açıklamış, Trabzon'da çalışan, becerikli anlamıyla aldığı *kokir* sözcüğünü de aynı köke bağlamıştır (bknz. *gokir*, *ikogir*). Evde kalan kadının, *kuşiranın* tutumluluğu onun dolaylı işlevidir, *koşırılık* ise ona ait yer. Maçka'da *igokir* erkeğe ait sıfattır, kadının ev işlerinde becerikliliği onun *ikogirliğini* değil *kodespanalığını* gösterir. Bknz. *kuşiris* eylemek, *kodespana*, Mustafa Duman, Trabzon Yöresinde *Kuşkuşura* (Güneş Duası) Geleneği, Kıyı, sayı: 37, *kalandar*.

Rumca gusgustera tekerlemesi:
nağasrundun dayalağas
nagamından takovlakes
danaların yüklü olsun
küleklerin dolsun

GUTSUR: Tepesi kırık fidan.

GUBÜKALDIRAN: Ormanlarda çam ağaçlarının dibinde yetişen bir tür mantar. DS gübürkaldıran olarak almış ve çam gübrelerini kaldıran olarak açıklamış, yalnız Trabzon'u bildirmiştir. Anadolu'da süprüntü, toz, çöp, gübre, kuru ağaç yaprakları, gazel, selin sürüklediği ağaç ya da başka şeylere *gübür*, *gubür*, *gupre*, *gübürge*, vb. denir (DS) Tietze gübü gübür'ü gübre'ye bağlayarak Yunanca *kopros*, *kopris*, *koprana*'dan geldiğini bildirir. Bknz. *kemre*.

GÜGÜM: Su taşımaya ve ısıtmaya yarayan yandan kulplu, boynu uzun ağız dar bakır kap, güğüm. Latince *cucuma* İtalyanca *cuccuma*, *cogoma*, Yunanca *kukumion*. Çinçiva'da *gukma*. Azerice *kügüm*, Bulgarca *gjum*, Arnavutca *gjim*.

At güğümü istina

Güğüm susuz kaynamaz

Bizum koyin kızları

Kemençesiz oynamaz

GÜME: İçine ceviz, fındık, vb. konulan hamurdan yapılmış pestil. DS Trabzon'u ve cevizli sucuk anlamıyla İstanbul'u bildirir.

GÜMEN: Sezgi, tahmin, şüphe. Farsça *gümân* sanma, sezme, *bed gümân* fena düşünceli.

GÜMEŞ: Arı peteği, gömeç.

Gömmek kökünden. Divan *kömmek* gömmek, *kömüş* gömü, define, *kömüşmek* gömmekte yardım etmek.

GÜMRAH: 1) Gelişkin, iyi yetişmiş, büyümüş ağaç. 2) Verimli yer. Azerice bol, gür, Farsca *gom-râh* yolundan sapıtılmış.

GÜNBAKLA: Çubuk fasulye. Bknz. *gökbakla*.

GÜNEŞ ÇALIMI: Güneş doğduktan sonraki zaman, güneşin çaldığı zaman. Güneş eski Türkçe *kuyaş*, *çalmak* atmak, vurmak, yenmek, sarsmak, vb. çalgı, yoğurt çalmak, çelme örneklerinde görüldüğü gibi.

GÜNEŞİNDE MENDİL KURUMAMAK: Kimseye yararı dokunmamak.

GÜN DOĞRUSİNA ALMAK: Azarlamak. *Gün doğrusi* doğu rüzgarı.

GÜNGÖRMEZ: Çamların içindeki, görülmeyen zift.

GÜRE: 1) Bir yaşından üç yaşına kadar tay. 2) Kulakları küçük koyun, keçi. Anadolu'da yaklaşık anlamlarıyla yaygın bir sözcüktür. Azerice *küre kere*.

GÜVEÇ GÖRMÜŞ GAVUR GİBİ OLMAK: Çok şaşırmak. Güvecin özelliği ateşten indikten sonra da ateşin üstündeymiş gibi içindekinin kaynamasıdır. Gavurun biri geçerken ateşten inmiş güvecin kaynadığını görünce çok şaşırmış şu müslümanların şeytan işleri diye söylenmiş.

GÜVERCİNA: İneklere verilen adlardan. Bknz. *nazara*. Güvercin Di-

vanda *kökürçkün*.

Kemencemun teline

Sürecogum recina

Yarum çıkdi kapiya

Bağır Güvercina

GÜZ FASULYESİ: Güzün yetişen, daha küçük boylu ve açık renkli fasulye. Türkçe *küz*. Bknz. *lobiya*.

GÜZ KUŞI: Açık mavi renkli, 'bir kanş boyunda, güz mevsiminde gelen bir kuş türü. Türkçe *küz*, *kuş*.

GÜZLÜK: Buğday biçildikten sonra yerine ekilen fasulye, vb. ekin.

- H -

HABER BECUĞI: Kız böceği. Haber Arapca, böcek eski Türkçe *bög* böy bir çeşit örümcek'ten.

HABOYLE: Böyle, öyle, bu biçimde. Böyle *bu* ile'nin bileşiminden.

Haboyle habu yana

Bulurlar izimizi

Kalun uzun tabancam

Kurtarur ikimizi

HA BOLAKI: İnşallah olur ama yazık ki yapamıyorsun anlamında. Bolmak Türk Yazıtlarında, Uygurcada, Divanda *olmak*. Anadolu'da uzun dönem kullanılmıştır. Bknz. *bolaki*, *volaki*.

HABU: Bu, şu.

Habu dere kanlidir

Baluklari çanlidir

Habu koyın gızları

Hep bağa nişanlidir.

HABURA: Burası, bu yer.

Haburadan aşğa

Yol eneyi dereye

Beni çoban koştular

Goynundaki memeye

Haburada yürirdum

kese ilen parayı

Nerde kaldun sevdiğum

gözim seni arayı

HACET: Makas. Makas Arapca *mikras*'dan gelir, *hacet* ise yaygın olarak ihtiyaç, lüzum, gereklilik, di-

lek anlamında kullanılır, Arapcadır.

Halk arasında her türlü iş, ayakyolu-na gitmek hacetini görmek kullanımı yaygındır.

HAÇAN: Ne zaman, ne zaman ki, madem. Uygurca *kaçan*, Divan'da *kaçan*. Asya Türk dillerinde yaygındır, Kırgızca *haçan*, Azerice *haçağ*, Anadolu'da *haçan*, *haçağ*, *haçanda*, *haçen* (DS).

Çikma dağlara çikma

Çiçecüğüm üşürsun

Bal akar dudagundan

Haçan ki konışursun

E Olasa olasa

Bu sevdaluk olmasa

Haçan oldi olacak

Seven seveni alsa

HAÇAPUR: Soya fasulyesinden yapılan ekmek. Sürmene. DS: *haçanpur* mısır ve fasulye ile yapılan ekmek. Sürmene, *hasabır* Rize.

HAHALA: Üstü başı dağınık kimse. Ziganoy. Yanıkoğlu: *hahot* eski, kullanılmış hale gelmiş. Tzitzilis Yunanca *hahaleo*. Bknz. *hahul*.

HAHUL: Kaba, bayağı kimse. Rize'de *hahali* fındık, fasulye gibi kabuklu bitki taneleri, *hahalis* olmak karışmak, dolaşmak (DS). Bknz. *hahala*, *halapot*.

HALAPOT: Çingar, kavga, gürültü. DS. *halaput*, *halapart*, *halaport*, *halapurt* Trabzon, Rize, Artvin, Kars, Gümüşhane. Bknz. *hahul*.

HALAS: Dolu tanesi. Rize *halaç* Trabzon *halaz*, Gümüşhane *halaz*

(DS). Tietze Yunanca halazi

HALASKAR: Bknz. *halastar*.

HALASLAMAK: Bknz. *hasıllamak*. DS: döğmek, yalnız Trabzon'u bildirir.

HALASTAR: Ucu az eğri ibrik. *Halastar*, *halastır* çay demliğı, küçük güğüm Bursa, Çanakkale, Samsun, Amasya, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin (DS).

HALATA YATMAK: Uyum sağlamak, her koşula, uymak. *Halat* Yunanca.

HALBUSE: Halbuki. Anadolu'da *halbuksam*, *hulbukısa*, *halbuku*, *halbusam* biçimleri görülür (DS), Arapcadır.

HALİMADE: Sahipsiz yer.

HALT: Bayburt ve Gümüşhanelilere verilen ad. Khaldi Urartuların tanrısının adıdır. Urartulardan ilk kez Asurlular söz eder, İ.Ö. 1270'lerde Uruatri-dağlık bölge diye adlandırdıkları Doğu Anadolu'ya girerek buradaki sekiz karallığı kendilerine bağlamışlardır. 1200'lerden itibaren bu bölgeye Nairi adı verilir, Van gölünün adı da Nairi gölüdür. Dicle'den Çoruh'a kadar uzanan Nairi ülkeleri dokuzuncu yüzyılda birleştiler ve Biaini devleti adını aldılar. Aras boylarından kuzey Suriye'ye kadar yayıldılar, bu bölgelerde yeni şehirler ve Khaldi tapınakları kurdular. Kimner ve İskit akınlarına uğrayan Urartular zayıfladılar, İ.Ö.585'de Medler Tuşpa'ya (Van'a) girdi. Urartuların bir bölümü Çoruh vadisine göç etti.

Khaldi adı Bizans döneminde idari birim olan bölgeye verildi. Komnenoslar zamanında da aynı ad yaşadı. Komnenoslar zamanında Trabzon şehrinden farklı bir toplumsal yapıyı taşıyan Zigana dağları ardı halkı aristokrat aileleri eliyle devletin siyasetinde etkili olmuş, saray entrikalarına, darbelere karışmıştır. Of ilçesinin Söğütlü köyünün eski adı Halt, Çaykara ilçesinin Demirkapı köyününki ise Haldizen'di.

HALVANA: Duvar diplerinde biten, ineklerin yediğı bir tür ot. DS *halvan* Vakfıkebir.

HAMAYLI: Dört köşe madeni kutu içinde büyük muska. Arapça *himale*, *hamile* kökünden *hamail* kılıç bağı, kılıç kayışı, Azerice *hemail*.

HAMEN: Sel ağzı, içinden küçük çekilebilen derin dere yatağı.

Hemenden aşğa ver

Sayılan kudukleri

Doğri değil yalandur

Sağa soyledukleri

HAMEN²: Sepetlerin en büyük boyulusu olan ot sepeti. Bknz. *hemence*.

HAMOFTA: Yaban çileğı, orman çileğı (*Fragaria vesca*). DS *amofsta*, *hamofsta* Trabzon. Çamlıhemşin Çinçiva'da *amofsta*. Yunanca *khamakherasos*'dan Epir ve Tesalya'da *khamokheraso*, *khamoukherason*, Pontus'da *khamofsta*. Rize'de *hamukerea*, *hamukara*, *hamuçara* çilek (DS, Tzitzilis).

HAMSI: Hamsi, Kasımdan yirmi gün sonra Karadeniz'den akmaya

başlar, Martın sonuna kadar süren akından sonra Mart, Nisan aylarında Marmara'da yumurtılar gene Karadeniz'e dönerler. Av mevsimi Aralıktan Mart'a kadar sürer, hamsinin avlanabilmesi için 'gözüne kar suyu kaçması' gerekir, 'bıyıklandıktan' sonra avlanmaz. Avlanma mevsiminin elli gün sürmesinden dolayı Arapça elli anlamına gelen *hamsin*'den hamsi adını almıştır. Kanun-ül Edeb Tercümesi (XVIII.yy.) hamsin, Arapcasını El-biyah olarak alır (TS). Yunancası *hampsi*, batı dillerindeki karşılığı, Bask dilinde *anizua* kurutulmuş balık demek olan *anchova*, *anchua*'dan İspanyolca, Portekizce *anchoca*, İngilizce *anchovy*, Fransızca *anchois*. Mehmet Aşık hamsiyi ve Trabzonluları şöyle anlatır: "Trabzon denizinde hamsin günlerinde bir küçük balık avlanır ki Trabzon halkı hamsin sözünü bozarak hapsi balığı derler. Trabzon halkının zarifleri, avamıyla 'hapsi balığı' diye alay ederler, doğrusu alay edilecek denli vardır. Çünkü hamsin günlerinde bu küçük balık avcıları küçük kayıklarla bunu avladıkları zaman halka bir boru öttürürler ki sesi iki üç fersah mesafeye erişir. Bu borunun sesini işitenlerin ölüsü dirisine binip 'hapsi balığı çıkmış' diye baş açık, yalınayak giderler. Bununla birlikte bu küçük balık sindirimi güç bir ağır yiyecektir. Meğer 'mahikuş' dedikleri bir içeceklerle sindirilsin. Şaşılacak bundadır ki 'mahikuş' sözünü işitmeyenler de bu küçük balığın üzerine kovulmuş gibi üşerler. Kış günlerinde bu küçük

balığın kötü kokusundan evlerde ve konaklarda durulmaz" Hamsi adının yalnız değil 'hamsi balığı' biçiminde söylenmesi, 31 Ocak 20 Mart arasını anlatan kışın en şiddetli kırk gününün ardından gelen elli günün adı olan hamsin'le ilgili bulunduğunun kanıtıdır. Hamsi yemekleri: hamsi kuşu, hamsili pide, hamsi tavası, hamsi kayganası, ekşili, hamsili pilav, hamsi tuzlaması, hamsili ekmek, hamsi buğulama, hamsi ızgara, hamsi pulisi. Hamsi folklor ve yazında geniş yer bulmuştur. Bknz. Hamamizade İhsan, Hamsiname, 1928, 1972; Murat Yüksel, Türk Edebiyatında Hamsi. Azerice *pori*, Rusca'dan *kilke*.

*Hamsi vurdi karaya
Okkasi baş paraya
Hamsi kurbanı olayum
Seni veren Allaha*

*Hamsi kurban o göze
Ne bakarsun denize
Kurusun tabiatun
Çok su içirirsin bize*

*Hamsi koydum tavaya
Başladı oynamaya
Döndüm bakıum hamsi yok
Başladım ağlamaya*

HAMSİ GÖZ: Açık mavi renkli, su mavisi renkli göz.

H A M U R G E L M E K : Kıvamlanmak. Arapça hamir mayalanmak, kabarmak, ekşimek anlamında *hamr* kökünden.

HANCURA: Yanmış, yanık. Ziganoy. Bknz. *hansar*.

HANGU: Tembel, işe yaramaz. Angut'un yöre ağzında kazandığı biçim olmalıdır, bknz. *angoş*.

HANSAR: Kömür olmamış kütük. Odun kömürü yapılırken yanmadan kalan kütüklere denir. Bknz. *marsuk*. Ziganoy'da Hansar yer adıdır, adını odun kömürü yapılan bir bölge olmasından almıştır. Yöre ağzında sık rastlanan c-s değişimiyle hancura da aynı köktendir (bknz.)

Olasalı Ömer Turan Eyüboğlu'nun Orman Dönüşü şiirinden:

Babam dedi "iş başa geldi oğul"

Çıktım Hanzar dağlarında pusu kurdum

Günü geldi tosun gibi böğürdü mavzerim

Hızarcıoğlu Mehmeti vurdum

HANSEPS: Yakmak, tütülemek. Tavuk kıllarını yakmak gibi. Çinçiva'da *hancuş etmek* yünün kıllarını yakmak. Maçka Rumcasında kuru ateşte haşlamak. Yunanca *kapnizo* tütümek, *kapnia* is, *kapnodohos* baca, *kapnos* duman, tütün. Bknz. *hancura*, *hansar*.

HANUM BARMAĞI: Biçim olarak parmağa benzeyen fındık türü. Türkçe hanım, parmak. Bknz. *gelin turnağı*.

HAPAHAP: Birdenbire, ansızın. Olumsuzluk taşır, korkutma aceleyle kötü sonuçlara neden olma gibi durumlarında kullanılır.

HARAK: 1) Sarkan bitkilerin dik durması için dikilen sırık. 2) Elma di-

limi, dilim. DS: *herək*, birinci anlamıyla bir çok yer bildirir, *harak* üzerinde küçük dalcıklar bulunan kesilmiş ağaç dalı, Trabzon.

HARAR: Kıl çuval. Arapça gırare. *Elli çuval, yüz harar, karar eski karar*.

HARAROT: Çocuk maması. DS: *Hararot* ararot bitkisi, Samsun. Ararot Amerika yerlilerince ok yaralarını tedavi etmekte kullanılan zencefilgillerden, alınıp türü bulunan bir ottur (*Maranta arundinacea*), ararot kamışı (*Maranta*) ve başka bitkilerden çıkartılan nişastasıyla çocuk maması yapılır. Bitkinin İngilizce adı okla olan ilgisinden dolayı arrow-root'tur, hararot, ararot adı burdan gelmektedir. E. Misailidis 1871'de ararot'un kullanıldığına tanırur: "...o gelinceye değin ben çocukları ararot ve badem şekerlemesi ile ve taklit memeden süt ile idare ettim" (Seyreyle Dünyayı, s. 113).

HARAZA: Sığırların pek azının ciğerlerinde bulunan ceviz büyüklüğünde et parçası. Haraza sarılık hastalığını iyileştirmede kullanılır ve kasaplar tarafından saklanarak isteklilere satılır. Kurutulup toz haline getirilen haraza çay veya suyla hastaya içirilir. Başka sarılık dermanları şunlardır: taze yumurtanın üstüne bol limon sıkılarak iki, üç gün bekletilir, kabuğu eriyip limonla karışan yumurta hastaya içirilir. Hastanın idrarından biraz erik veya kayısı üstüne dökülür, bir zaman bekletildikten sonra hastaya içirilir, meyva kullanılması içimi kolaylaş-

tırmak içindir. Hastanın dil altı, damağı veya kafasından tıraş edilen bir bölüm kertildikten sonra bahartla karıştırılan inek dalağı sarmısakla dövülüp buraya bağlanır. Miras kalan veya bulunabilirse Kabe'den gelme denilen içi ayetlerle yazılı kaftan hastaya su içirilir. Hasta bataklığa götürülerek yüzü kibleye döndürülür, bir daire içine tuz ve sabun konulur, bunlar eridiği gibi sarılık da erisin denilir. Sarılık odunu olarak bilinen sarı renkte, küçük boylu bir ağaçtan dal kesilip suda kaynatılır, hastaya bu su içirilir. DS *haraza*'yı Trabzon için bildirmiştir. Niğde de çok semirmiş hayvanlarda kalbin çevresinde oluşan yağ, Çanakkale'de sığır ciğerinden çıkarılan, öde benzeyen bir madde anlamındadır. Çankırı, Çorum, Amasya'da ciğer hastalığı, öksürük, Antalya, Kıbrıs'ta öfke, sinir, Antalya'da heyecan, Zonguldak, Muğla'da ve Isparta'da *harbaza* biçimiyle kavga, gürültü, karışıklık demektir. Mütercim Asım Bürhan-ı Katı Tercümesinde endarza (Farsca): gâv-zehr mânasındadır, Arabide heccer-ül bakar ve Türkide haraza ta'bir olunan taştır. Öküzün meraresinde ve şirdeninde tevvün eder açıklamasını yapmıştır. Arapca haraza ipe dizilen incik boncuk demektir.

HARBİ: Çabuk, tez. Argoda ve Anadolü'da doğru, hilesiz anlamlarıyla bilinmektedir (FD, DS).

HARCI EKMEĞİ: İkinci sınıf, kepekli undan yapılan ekmek. Arapca harc vergi, sarf, gider, bir iş için kullanılan madde demektir. Harc-ı alem

herkese ve her keseye uygun anlamındadır, has ekmek karşısı olarak halkın, fakirlerin ekmeği anlamında ilgili olabilir.

HARÇİ: Uzun çubuk, sırık, fasulye sırığı. DS: *harci, harçı, harçi* Rize, Artvin.

Koliva kazanına

siksara vuruyorum

Müşterinin yanına

harçılan duruyorum (Matarcı)

HARELİ: Çizgili ve beyaz iplikli bir kumaş türü. Farsca hare meneviş menevişli kumaş.

HARES: Hırslı, kin tutan, çekemeyen kimse. Arapca *garaz* hedef, gaye, istek, gizli düşmanlık, kin, kötü niyet.

HARK: Ark. Arapca *yanp* yırtma, yırtılma, su akacak yanık, ark.

HARMANLAMAK: Kırıp dökmek, parçalamak. Harman Farsca.

HARMANINA YAĞMAMAK: Tuzu kuru olmak, işi yolunda gitmek.

HARRAM GÜRRAM: Gürültü, patırtı. DS: *harren gürren* Niğde, *har-nam parnam* param parça Yozgat. Arpaçay *herrendi farrandı*, Harput *haram keçem*, Urfa *haran gürra*. Farsca *hurrem* şen, sevinçli, gülyüzlü, gönül açıcı, taze?

HARTOMA: Kiremit yerine kullanılan, çam ağaçlarından elde edilen ince örtü tahtası. Kütük filister (bknz.) ile ganzi ganzi (bknz.) yapılır, tokmakla vurulan parçalar elle ayrılır. Ustası günde bin tane yapabilir. Her ağaçtan hartoma çıkmaz, kesilen parçalar 'işlemedi' mi

bırakılır, ormanların tahribinde hartomanın etkisi olmuştur. DS: hartoma, hartoma, hartuma Sakarya Bolu, Sinop, Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Sivas, Yozgat, Rize, Samsun. Bknz. tom.

*Hartoma yüklerini
gel vuralum taylara
Seneleri biterduk
sira geldi aylara*

HAS: İyi, uygun. Arapca hass. Osmanlıcada has padişaha ait olanı belirtir.

*Siçan oti yedurdum
yarimun köpeğine
Suyu da has uyayi
diş kapinin oğüne*

HASBA DÖKMEK: Gövdesinde kızarıklık çıkmak. Arapca hasba kızamık. DS: haspa tehlikeli çiban, yara Kocaeli, Niğde, Adana, Kıbrıs.

HASEN: Balkabağının yenilmeyen kısmı, posası. DS: hasen, hatsen, yalnız Maçka'yı bildirir.

HASİL: Hayvanlara yedirilmek için yetiştirilen arpa, yeşilken yedirilmek için ekilmiş ekin. Arapca kasıl hayvanlara yedirmek üzere vaktinden önce biçilen yeşil ot. Farsca'da qésil, Anadolu'da hasıl.

HASİL²: Bezelye. Bezelye yenmez, hayvanlara yedirilir, bu nedenle hasıl (bknz.) olarak adlandırılır. Bknz. külür.

HASİLLAMAK: 1) Ham deriyi yumuşatmak, işlemek. 2) Dövmek. Dericilerin deriyi döverek işlemesinden benzetmeyle. Arapca

kasıl biçmek, koparmak, yolmak. Belki hasırlamak'tan (bknz.) r-l değişimiyle. Ayuya hasıllamak için deri vermişler, yemiş da emeğine saymış. Bknz. *halaslamak*.

HASİRLAMAK: Deri tabaklamak. Hasır Arapca.

HASTA OLMAK: Loğusa olmak. *Haste Farsca, loğusa Yunanca.* Örtmece.

Çayeli'nden atma türkü:

*Evunda hastam vardır
derdum derdume ekli
İşallah erkek olur*

ayağum uğurakli (Kazmaz)

HAŞA: Büyük çuval, saman çuvalı. Emek harcayarak bir şeyi kazanmak çok değerlidir, fare bile, çuvalın ağzı açık olsa da kemirerek içine girer! Azerice *heşe* keçi kılından dokunmuş çuval.

HAŞİL: Un yağ lapası. DS buğday, mısır ya da darı unundan yapılan bir çeşit yemek, tarhana mayası, mısır unundan yapılan bulamaç, pirinç, darı, mısır yarmasından bazan da süt karıştırılarak yapılan lapa, unlu bulamaç, bulanık su, vb anlamlarıyla bir çok yeri bildirmiştir. Azerice *heşil*.

HAŞİNDİ: Hemen şimdi. Türkçe şu-emi'ten şimdi.

HAŞLAK: 1) Çok sıcak su. 2) Olgunlaşmamış, yetişmemiş, utangaç kimse. Bknz. haşlamak.

HAŞLAMAK: 1) Sıcak suyun yakması. 2) Güneşin ekinleri, meyvaları yakması. Bknz. *haşlak, haşli*.

HAŞLI: Çok sıcak su, yakıcı, çok

sıcak. Bknz. *haşlamak*.

HAŞOFİLA: Kuru yaprak. Bknz. *gazel*. Maçka Rumcası fila yaprak. Yunanca filon. Çiçniva: *çaça* kurut ot *çaçaman* ot sepeti.

HAŞURA: Yağmurdan sonraki güneşli hava, yağmur arasında çıkan güneş. DS yalnız Maçka'yı bildir-miştir.

HATNE: Büyükanne. DS hatnene Kerkük. Arapça kaynana.

HAVA: Ezgi. Arapça *hava* boşluk, yel, soluk, saz veya söz müziğine ait olup bir isimle belirtilmeyen parça. Yunancaya da geçmiştir: *havas*. Kemente havaları: yolci, oturak, hon, kına. Bknz. *kayde*.

Ver bağa kemencemi

bi hava deyeceğüm

Ya seni alacağüm

ya da ben eleceğüm

HAVA ÇARPMASI: Sıtma olmak. Sıtma hastalığı ile ani olarak beliren sıtma nöbeti birbirinden farklı kabul edilmekte, ikincisine hava çarpması denilmektedir. Hava cereyanında kalmanın bununla ilgisi olduğu kabullenilmektedir. Sağılıtmaları için başvurulmuş yollar da farklıdır. Sıtma hastalığı için özel etkisi olduğuna inanılan bir kişinin hastanın parmağına iplik bağliyerek dua okuması en yaygın yoldur. İplik yerine yumurta akı da bağlanabilir. İplik veya sargı serçe parmağına bağlanmalıdır. 'Dalak şişmesi' ayrı bir hastalık olarak kabul edilir. Bu hastalığa karşı şu yollara başvurulur: bir kaptaki su kaynatılarak dalak üzerinde gezdirilir.

Hoca veya etkisi kabul edilen kişi tarafından dalağa baltayla vurulur gibi yapılarak 'çık, git, defol!' denilir. Sıtma nöbeti sırasında hastanın korkutulması esastır. Hastaya sezdirmeden üstüne soğuk su atılır. Korkutucu gürültü, sese de başvurulur. Hava çarpmasına uğrayan kişi ise taze kızılbaş yapraklarına sarılır, terletilir. Hastanın başından bir tutam saç kesilerek kertilir, buraya sarmısak konulur ve pilicin karnı yarılarak ilaç konulan yere gelecek biçimde sarılır.

HAVU: Şu. Bu *habu*, böyle *haboyle*, bura *habura*, şu *havu*, şöyle *havoyle*, şura *havura*.

Dişe diyeyum sağa

diyeyum da darılma

Havu domuz gocana

goca diye sarılma

HAVZAL: Odun kömürü tozu. *Birşeye benzemeyi, hep havzal!* DS *havcar* çürük meyva, *havzarlamak* erimek, *havcar olmak* eskimek, dağılmak, *havzal* buğdayın işe yaramayan kısmı, elenen, ayrılan şeylerin kalıntıları, kötüler, kömür tozu kırıntısı, ufak taş, kumlu toprak anlamlarıyla Trabzonla birlikte bir çok yeri bildirir.

HAYA HAYA: Çakal kovalama ünlemi.

HAYHUY: Bir evin kapısında geldiğini haber verme ünlemi.

HAYLAMAK: 1) Hayvanları sürmek, yön vermek. 2) Birine odun, yumruk vurmak, taş atmak, itip kakmak. DS: *haylamak*. Tietze Rusca

ehájat, Bulgarca châga, Sırp-Hırvatca hájati. Slovence hajati itina, endişe. Yansıma sese benzeremektir.

Haylattun boynuni

tuze gideyu tuze

simsar arkadaşımız

türki söylesun bize

HAYNETE: Gerçekten, öyle. DS haymede, haymete, biçimiyle Maçka'yı bildirir. Haymedet Burdur'da göz yumma, hoş görme, nasıl olsa anlamındadır. Arapca aslı, kendisi, bir şeyin tıpkısı anlamlarına gelen *aynı* Türkiye Türkçesine çeşitli biçimleriyle girmiştir, *aynen* tıpkısı, tamamı, aynı olarak, *ayniyyet* bir şeyin aslı gibi, tıpkısı olma, *aynehu* aynı onun gibi ta kendisi demektir. Maraş'ta *aynelaçık* apaçık, besbelli anlamındadır.

HEDİK: İnce ağaç dallarından örülmüş, karda yürümeye yarayan kar ayakkabısı.

HEDİK²: Haşlanmış buğday. İçine ceviz de konulabilir, çocuk yaşına girince konuklara hedik yedirmek gelektir. Anadolu'da hedik, hadik, hatik, hëdek, hedük, hevdik biçimleriyle yaygındır, DS Trabzon'u anmamıştır. Ermenicedir.

HEKE: Hürs, öfke. Bknz. *hekelenmek*. Bknz. *höke*.

HEKEMANA: Çok bilmiş. Arapca-Farsca zarf hakim-ane hikmet sahibi, hakim olana yakışacak surette demektir.

HEKELENMEK: Öfkelenmek, Eski Türkçede öfke övke akciğer demektir. Hiddetlenmenin akciğerin kabar-

masıyla ilgisi kurulmuştur. Sevginin karaciğerle (bağır-bağırına basmak), korkunun öd'le (ödü patlamak, ödle bknz. etlemek) ilgisi kurulduğu gibi. Heke, hekelenmek Türkçe öfke'nin yöre ağzında aldığı biçimdir.

HEKKET: Gerçek hakikat. Arapca bir şeyin aslı ve esası, mahiyeti.

HELA MELA: Şöyle böyle. DS *hele mele*, Trabzon'u bildirmez.

Havu dağın yamacı

çift gezer iki baci

Beyuğu hela mela

kuçugi can ilaci

HELBET: Elbet, elbette. Arapca.

Karaptal Kadırkaya

yük taşıyi katırlar

Helbette Urum gızı

sevdasini hatırlar

HELEBİ: Arşın. DS *halebi* olarak almıştır. Arapca *Halebi* Halepli, Halep halkından olan demektir.

HELEMEŞ: Ahlaksız kadın. DS ağırbaşlı olmayan kadın anlamıyla *helemeş* Maçka. Kırgızca *kelemeş* maskara, gülünç. Bknz. *helhel*.

HELHEL: Boğaları çiftleşmeye teşvik ünlemi. DS *helhel* ünlem olarak Maçka'yı bildirir, Sivas'da birini kızdırmak için, Maçka'da kadına hareket olarak söylendiğini bildirmektedir. Artvin'de serseri, Gümüşhane'de ağırbaşlı olmayan kimse demektir. Bknz. *helemeş*.

HELKE: Bakır kap. Maçka Rumcası *helgos*, Yunanca *khalkos*, bakır, bronz. Bknz. *argosup*. Anadolu'da *helke*, *halke*, *heke*, *hekke*, *heleke*,

helge, helgin, helike, helkek, helki biçimleriyle çok yaygındır (DS).

HELMELEMEK: Katılaşmak, sıvı yoğun duruma gelmek. Fasulye veya pirinç, buğday gibi tanelerin kaynatılması sonucu suyun yoğunlaşması. Arapça *helme, helime* bazı bitkilerin kök, çiçek ve tohumlarında bulunan koyu kıvamlı madde.

HELVANE: Uzun bakır tas, küçük tencere. DS *harana* maddesinde almıştır. Arapça *helva* tatlı; *helva-hane* helva pişirilen kap. Küçük tencere olan *kuşhane* gibi.

HEMENCE: Yünden örülmüş küçük çanta. Egerin yanına bağlanır. DS: omuza asılan yün, bez ya da deriden yapılmış azık çantası, Trabzon, Rize *hemence* Giresun, Maçka, Rize, Sivas, Erzurum. Ot sepeti anlamında *hamen*'le ilgili mi? Çingçiva: *koknuc. Tarabadan aşağı*

astılar hemencemi

Fena türki söyledum

kırdılar kemencemi

HENEK: Şaka. DS: *hanek, henek, hernek, hevek* söz lakırdı, *hanek etmek, hemek etmek, henek etmek* konuşmak, şakalaşmak. Farsca *héndiden* gülmek, *héndândén* güldürmek, *hênde* gülme, gülüş. Bknz. *heneke*.

HENEKE: Fındıkla misket oynarken fındıkların üst üste konulmasıyla yapılan üçgen kümeleriyle oynanan oyunun ve üçgen kümelerin adı. DS: Rize. Sivas'da *henek* oyun yeri. *Henek*'in bir anlamı da şakadır, bknz.

HEPEYİ: Epey, az denmeyecek kadar, oldukça. Ep-iyi. Divan'da *ep pe-*

kiime ve abartma edatı.

HEPTEN: toptan, daima, tamamen. Divan'da *köp* çok, sık.

HEREK: Kıvrırcık koyun.

HEREK²: Kap dolabı. Anadolu'da *terek*. Azerice *herek* bir ev bölümü olarak bildirilir, S. Tezcan 'sözlüklerde bulunamıyor, krş. Türkm. *Herek* çadırın orta direğinin hac biçiminde olan üst ucu' açıklamasını yapar.

HERLE: Un çorbası. DS: *herle, helle*.

HERS: Öfke. DS: Maçka, Gümüşhane, Artvin, Kars, Arapça *hırs* öfke, kızgınlık, azgınlık, sonu gelmeyen istek. Bknz. *herslenmek*.

HERSLENMEK: Öfkelenmek, sinirlenmek. Arapça. Bknz. *hers*.

HEVENK: Birbirine bağlanmış tohumluk mısır koçanları. Bknz. *dal*. Farsca *aveng* bir ipc, çubuğa dizilmiş, saplarından bağlı meyva demeti.

HIMİK: Sert, kuru sümük. DS *hımık* burundan, genizden konuşan.

HINZIR: Domuz. Mecaz anlamı pis, katı yürekli kimse. Arapça. Bknz. *domuzbaşı*. Hinzır örtmecedir, hem müslümanlık inancı gereği hem ekinlere büyük zarar verdiğinden sevilmez. 1975 21 Ocak günlü Hizmet gazetesinden: "Trabzon bölgesinde 130 domuz öldürüldü... Maçka köylerini tehdit eden domuzların yok edilmesi için girişilen sürekl avı... vilayet tarafından bir tamim yayınlanarak sürekl avının Ocak ve Şubat ayında yapılması önerilmiştir... Zirai

Mücadele ve Karantina Reisliği tarafından 48. Piyade Alay Komutanlığında yapılan müracaat olumlu karşılanmıştır... köylüler tarafından öldürülen domuzların kuyruğu kesilip gönderildiğinde bir kuyruk karşılığında kendilerine beş kurşun verilmektedir... bir köylü Esiroğlu civarında öldürdüğü 143 kilo ağırlığındaki domuzu ecnebi gemilerden birine 5100 lira karşılığında satmıştır".

HINZOS: Dırdırcı, dedikoducu, tahrikci.

HIRA: Zayıf, cılız. Bknz. *ehles*. DS *hıra, here, herce, hırak, hıras, hurca, hurda* vb.

HIRLİ: Eksiksiz, kusursuz, uslu, iyi kimse. Eski Türkçe *ır* utanma, sıkılma *ırsız* utanmaz'dan *hırsız* türedi, *hırlı* anlam genişlemesine uğradı.

HIRZİYA: 1) Ağzı uzun, ağır kazma. 2) Uzun süredir ekilen tarlalarda toprağın yavanlaşmasına karşı alt üst etme işi. Ziganoy. bknz. *rızıya*. Tzit-zilis *girizme* (Bursa) ormandan açılan tarla, *hırızma* (Niğde) toprağı derince belleme anlamlarıyla Yunanca *girisma, girziya* (Trabzon) tarlayı iki üç karış derinliğinde kazmak, *giriz* (Trabzon) taşları ayıklanmış ham tarla, *ivriz etmek* (Trabzon) karıştırmak anlamlarıyla Yunanca *yrizea* sözcüklerinden geldiğini belirtir.

HİSTİYANAR: Aralık ayı. Maçka Rumcasında *Hristos* İsa, *yenos* doğmaktan İsa'nın doğduğu ay. Yunanca *Hristoyeno* İsa'nın doğum yortusu. Pontus diyaleğinde aralık ayı.

DS: *hasyanar* İzmir, ocak ayı.

HİŞİR: Bir şeyin kötüsü, artığı, işe yaramazı. Arapça *kısr* kavun, karpuzun içinde sert kalan kabuk kısım. Bknz. *hışır etmek*.

HİŞİR ETMEK: Birini çok dövmek. *Hışırını çıkarmak* işe yaramaz duruma getirmek. Bknz. *hışır*.

HİŞİR OLMAK: Eskimek, parçalanmak, kötülemek, çok yorulmak. Arapça. Bknz. *hışır, hışır etmek*.

HİŞLAMAK: Hızlı solumak, çok yorulmak. Yansıma ses.

HİDİRELLEZ KABAĞI: Hidrellez günü yapılan işlerin getireceği kötülükleri önlemek için Hidrellez akşamı kabak dikilir, kötülüklerin ona gelmesi sağlanır. Hidrellez kabağı bu nedönle eğri büğrü olur. Benzetmeyle çirkinlik anlatılır. M.Y.'nın karısı bıçakla ip keserken kendisine hamile ve hidrellez olduğu hatırlatılmış, bıçağı ilk sürtüşte bırakmış olmasına karşın, doğan kızın iki ayağında da iz olmuştu. H.K. da kendisine hidrellez olduğu hatırlatılmasına karşın, sülalede hamile kimse olmadığını düşünerek yayık vurmaya devam etmiş, ineklerden birinin yüklü olduğunu aklına getirmemiş. Doğan buzak yayık vurur gibi sallanmış, ancak adı bağırılınca durmuş. Bknz. *kızıl yurmurt*.

HİZAN: Miskin, huysuz, tembel, görmemiş, aç gözlü. Taze soğanı yemeye yaprağından değil, başından başlayan! DS: *hızan, hırzan, hıyız, hızam, hizan, hizen*. Yanıkoğlu yok-

sul, kimsesiz, geçinmekten aciz.

*Hakim çıktı ukari
postu serdi hozana
Bu dava uzun sürdi
hizan çaldı hizana*

HİZMETKAR: Lamba taşıyıcı. Bknz. *çirakmak, çirakman*. Arapça.

HODAK: Çiftçi, çoban yamağı. Gümüşhane'de fakir aileler tarafından başka köylülere yıllık olarak kirala-
nan erkek çocuk. Ds *hodak, hotak*
çiftçi yamağı, erkek hizmetçi
Gümüşhane, Arivin, Kars, Erzurum,
Erzincan, Ağrı, Bitlis, Elazığ;
kağnılarda boyunduruğun gerisinde,
öküzün boynuna oturup öküzü süren
çocuk Gümüşhane, Artvin, Kars,
Van; hayvanlara bakan uşak,
sığırtmaç Erzincan, Van. Ayrıca *ho-
dah*. Azerice *hodağ* çift süren adam.
Keresteciyan *hudek* sığa, Farsça *ku-
dek* küçük çocuk, Ermenice *godak*.

HODİ MODİ: Dedikodu, boş, ge-
reksiz konuşma.

*Karadeniz uşağı
alçak bağlar kuşağı
Ilodi modi dinlemez
hemen çeker pişağı*

HODOŞ: Mısır koçanının içi, tane-
siz koçan. Akçaabat. Bknz. *kutul,
kodoş*.

HOĞLUM: Köpekleri saldırtma
ünlemi. Ds *hoglamak* saldırtmak.

HOHOL: Çöp, toz. *Kimse'nin
gözünden hohol çıkarmaz:* kimseye
yardımı olmaz. DShohol, *hoholu*
Maçka, Rize.

HOHOLLU PİDE: İspanaklı pide.

Bknz. *lamesli pide*. Sürmene.

HOHOR: Başkuş. Maçka Rum-
casında *hohoro*. Ds *hohor, hahor,
hahore, hohora, hohore, hohori*
Balıkesir, Sinop, Trabzon, Rize.
Çinçiva'da *hohol*. Bknz. *gugo, gugu-
vaga*.

HOLBOR: Yallık yapılan bir tür
ot.

HOLHOL: Yallık yapılan bir tür ot.
'Holhon ayusu'.

HOPAL: Eti yenir bir tür kuş. Ds
hopal, hapal, hopa, hopan yabani
güvercin, Trabzon'u bildirmemiştir.

HOR: Yumurta sarısı, mecaz göz
bebeği. Ds: Akçaabat, Maçka, *har*
pişmiş yumurta sarısı Maçka. Tzitzi-
lis'e göre Yunanca **ihorion*
sözcüğünden *ihor* Pontus diyaleğinde
ihorin, ihor.

HORİK: Baca. Ds: *hirik* Çankırı,
horik Trabzon, Gümüşhane. Bknz.
ofreya.

HOROM: 1) Kesilmiş mısır sap-
larının birbirine desteklenmesiyle
yapılan yığın. 2) Ot yığını, bir tutam
ot. Çinçiva'da *horum*. Ds: Trabzon,
Artvin, *korum* dağların sarp
yamaçlarındaki düzlükler Konya,
İçel, uçurumlarda ancak keçilerin
geçebilecekleri basamak gibi setler,
İçel. Atasözü: *keçiye yardan uçuran
bir horom ottur*.

HORON: Halk dansı. *Ilora* Yunanca
horeia Anadolu'nun çeşitli yerlerinde
oylanan halk dansıdır. Atasözü: *ho-
ron dışardan kolay görünür*. Horon
türleri: siksara, ağırlama, sallama,
biçak oyunu, dirvana, kız horonu, düz

horon, Sürmene sallaması, Akçaabat sallaması.

*Şu karşıda görinen
boğda yiguni midur
Doldurun bu horoni
yedim duğuni midur*

*Uyun horona uyun
tavan tahası gibin
Sarıluyum boynına
yaban asması gibin*

*Titireme horoni
kimden öğrendun oni
E kız kocam kalaycı
ondan öğrendum oni*

HOROS OLMAK: Ateşin üstünde uzun kalıp pişmeyen fasulye, patates, vb. yemeklerin kart kalması. Pa-
kalın: *horos* İstanbul'da ekmekçi, francalacı, uncu değirmenlerinde mevcut alt ve üst taşlarının bulunduğu ve etrafında hayvanın döndüğü yere esnaf arasında verilen addır. *Horos işi* *çarşaf*: çarşaf nevelerinden birine verilen addır, görünüşte süslü fakat dayanıksız olmaları bu adın verilmesine neden olmuştur. *Horos oğlu işi*: mecaz yoluyla kalb ve kaba iş, taklit mal yerinde kullanılır bir tabirdir.

HORTUM: Kümes hayvanlarının kursağı. Arapça *hortum* fil burnu.

HOŞMERİ: Kaymak ve mısır unundan yapılan yemek. DS: *hoşmer*, *hoşmerim*, Trabzon, Rize. Anadolu'da *hüşmelim*, *hüşmer*, *hüşmedi*, *hüşmerim* çeşitli yemek adları.

*Yaylaya gidenlerin
yemeği hoşmeridur*

*Ne var onda çalimler
belli yeni gelindur*

HOŞOT: Ot, yaprak kırıntısını, döküntüsü. Bknz. *haşofila*.

HOV: Şiddet, hız, sürat. Bknz. *hov-lamak*.

HOVLAMAK: Başaklı bitkilerin kesilmesinden sonra tarlanın durumu. Azerice *hozan* saman.

*Aldum da vuramadum
hozanun çakalini*

*Dağuşanlar otlasun
bubunun sakalini*

HOZANA ATLAMAK: İsyan etmek, kızgınlıkla olağan davranışın dışına çıkmak, doğru yoldan ayrılmak. Bknz. *hozan*.

HÖKE: Öfke, hiddet. Bknz. *heke*, *hekelenmek*. Öfke'nin Maçka ağzındaki biçimidir. Türkçe.

*Basarum göbeğune
omizundan atlarum*

*Tüyoğlu benden usta
ben hokemden patlarum* (Kazmaz)

HÖL: Rutubet, nem, tav. Anadolu'da yaygındır. Divan'da *höl* ıslak, yaş, nem, *ölmek* ıslanmak, *ölmek* nemlenmek, yaşlık yayılmak. Bknz. *höliya*.

HÖLİYA: Lahananın kökten sürdüğü yapraklarla yapılan yemek. Türkçe yaş, nem *öl - höl* den (bknz. *höl*) yaş, taze yapraktan anlamında.

HUBUŞ: Can, gövdenin esenliği. *Vurdi, hubuşini çıkardı*. Bknz. *boduç*, *dubucuni çıkarmak*

HUHURİS ETMEK: Türku

söylerken, horonda, coşku, öfke anlarında anlamsız seslerle bağırarak. Maçka Rumcası *hohoro* başkuş sesinden türetme (bknz. *hohor*). Yunanca *gargara*, *gargariza* gargara, feryat anlamlarındadır, Tzitzilis *gargaris* (Trabzon) yaygara, gürültü, *gargaris* feryat, bağırıp çağırma, *gargarizma* bağırarak konuşma, *gargarizme* bir şeyden korkup bağırarak, Rize, sözcüklerini bu sözcüğe bağlar.

HUMAR: Süzgün ve baygın bakış, uykulu gözlerle bakma. Arapça içkiden sonra gelen başağrısı, sersemlik.

*Ayurun gözleri humar
birin açar birin yumar*

HUMÎ: Mısır koçanının yaprağı. Bknz. *fuça*, *abohomis etmek*. Maçka Rumcası. DS: *humi*, yalnız Maçka'yı bildirir. Tietze Bulgarca *suma*, Rusca *suma*, Sup-Hırvatca *süma* kuru yaprak, mısır sapı, süprüntü, kuru odun, Tekirdağ'da *şuma* mısır sapı (DS).

Keçi verdum ormana

humi çalayı bağa

Dünya gavurluk mudur

verun gızları bağa

HUMİLİYA: Baca. Bknz. *horik*, *ofreya*.

HUMRİZ: Çamaşır yıkamakta kullanılan kül suyu.

Gara deyiler sağa

ah yavrum gara misun

Goysam seni humriza

aca beyazlar misun (IZE)

HURDA: Çökelek peyniri. Farsca *hurd* küçük, ufak, kırık önemsiz.

HURHUT: Ezik. Bknz. *hurhut etmek*.

HURHUT ETMEK: Çok dövmek. DS: *hurhut*, *hurhur etmek*, yorgunluktan bitkin düşen, birini çok dövmek, parçalamak, ufalamak anlamlarıyla yalnız Maçka'yı bildirir.

HURMA: Türkiye Türkçesinde Trabzon hurması olarak bilinen abanozgillerden ebenacene'nin ağacı ve meyvası. Anayurdu Japonya'dır, 1796'da Avrupa'ya getirildi, Trakya, İstanbul ve Doğu Karadeniz'de yetişir. Maçka'da fırınlanıp kurutulur. Farsca *hurma*'dan. Bknz. *vayo*.

HURNİ: Büyük yalak. Maçka Rumcası *vurni*.

HURZULA: Tavuk midesi, gırtlak. DS: *hordela* gırtlak Vakfıkebir. Tzitzilis Yunanca *gurguras*, Dawkins *loulala*, Latince *gula*.

HÜLAK: Kesilmiş mısır saplarının birbirine desteklenmesiyle yapılan yığın. Bknz. *horom*, *yigun*.

HÜLLÜK: Isıtılıp sabun yerine kullanılan toprak. Bknz. *höl*, *höliye*.

HÜNKAR KINASI: El içine kağıttan kalıpla çiçek biçiminde yapılan kına. *Hünkar* Farsca, *kına* Arapca. Pakalın: Hüseyin Hüsameddin'e göre Uygurca *unkar*'dan *unkmak* nabit olmak, büyümek, neşvünema bulmak, muvaffak, destres olmak.

-I-

IRLAMAK: Beşik sallıyarak ninni söyleme. Divandı *yır* koşma, türkü, hava, ır, musikide ırlama, gazel, *yıragu* çalgıcı, şarkıcı, *yırlamak* şarkı, gazel söylemek demektir, *ır* biçimi de verilmiştir. Anadolu'da ve Asya Türk dillerinde *yırlır* kökünden sözcükler (Kırgızca *ır* şarkı, şiir *bastır ırı* kahraman destanı, Kazakca *zır* durmadan konuşmak, feryat etmek, *cırlatuv* ağıt söylemek, hikaye ettirmek, vb) yaygındır, *ırlamak*, *yırlamak*, *cırlamak*, *zırlamak* biçimlerini kazanmıştır. Maçka'da *cırlamak* (bknz.) ve *ırlamak* ayrı anlamlar kazanmıştır. DS şarkı, türkü söylemek, kendi kendine söylenmek anlamlarıyla *ırlamak* ve *ırlanmak* biçimleriyle almıştır. Bknz. *zirlemek*.

IŞIKLUK: Lamba taşıyıcısı. Bknz. *çırakmak*, *çırakman*, *hizmetkar*. Uy-gurca ışık *yulag*, *yulak*'tır, *yulka* meşale, yalın alev, parıltı, yalınamak, alevlenmek, yanmak, parlamak, *yaltırmak* parlamak, ışık saçmak, *yaltırak/yaltırık* parıltı, ışık anlamlarına gelir. Divanda da *yula* kandil, *yaldramak* az ışımak, az parlamak, *yaldruk/yoldruk* parlak, süslü anlamlarına gelir. Türkiye Türkçesinde yalım, yıldız, yıldırım sözcükleri yaşamaktadır. Işık sözcüğünün kökeni de l - ş değişimi ile *yal* köküdür. (bknz. *alaz gitmek*, *alazlamak*, *alışmak*). Türkiye Türkçesinde ışık, ışımak, ışıdamak,

ışın, vb. Bknz. *ışıkluk*², *ışlamak*. DS *ışıklık*.

IŞIKLUK²: Evin eşiği. Eşik *eşmek/aşmak* kökünden geçmek, geçilen yer demektir. Maçka'da ise ışık gelen yer anlamında *ışıkluk* denilmiştir. DS bu anlamıyla Maçka ve Rize'yi, pencere anlamıyla İzmir, Kars, Van, Antalya'yı bildirmiştir.

IŞLAMAK: Işıdamak, aydınlanmak, parlamak. DS *ışlamak* madde-sinde parlamak anlamıyla *ışlamak* biçimi için yalnız Maçka'yı anmıştır.

-İ-

İBİTMEK: İslatmak. DS Urfa ve Kerkük'ü bildirir.

İCRAN: İrin, cerahat. DS *iciren* Kars, *icren* Tokat, *ıçran* Trabzon.

İDARE: Küçük gaz lambası. Arapça *devr*'den. Savaşın sonra Ruslar, Türkler sigaralarını idareden yakmasalardı onları yenemezdi demişler, idareden sigara yakmak o kadar zararlıdır!

İFTERİ: Eğrelti otu. Eğreltiler on bin türü olan Eufilicales, Ophioglossales, Hydropteridales takımlarından oluşan bitki sınıfıdır. Eğrelti otu Pteridophyta şubesinde. Yunancası *ifiri*'dir. Maçka'da bulunan türleri *kozetfera*, *manestera* ve *ifteri*'dir. (bknz.) Çiçiva'daki adı *pilunçtur*. Bağırsak kurtlarına karşı kullanılır.

Girdum ifteruluğa

bolaştım deluluğa

Ben güveyi olmadan

sen girdun gelunluğa

İĞNECİK: Kayıkta, dümendeki karşılıklı deliklere (bknz. *düğmecik* geçirilen demir. Trabzon. İğne eski Türkçe *yigne*, Maçka'da *yigne*.

İKİ CANLI: Hamile (kadın veya inek). Bknz *yükli*. DS yalnız Van'ı bildirmiştir. Loğusa yerine *hasta* (bknz.) denildiği gibi hamile yerine de (Türkçesi *yüklilyüklü*) iki canlı demenin yeğlendiği görülüyor.

İKİ YAPRAK OLMAK: Mutlu olmak, istediği olmak, iki yakası bir araya gelmek gibi.

İKOGİR: Çalışkan, becerikli, elinden iş gelen, rençber. Haçavera. Ziganoy'da *gokir* (bknz.) Yunanca *nikokiris*, *ikokira* erkek ve *nikokira*, *ikokiris* kadın ev sahibi, efendi demektir. *Nikokirio* ev bakımı, *niki* kira anlamlarına gelir. Tzitzilis Pontus diyaleğindeki *ikokiris*, *ikokir* biçimlerini verir. Bknz. *kuçiris eylemek*, *kodospena*.

İKRAH ETMEK: Nefret etmek, pis kabul etmek, kabul edememek. Arapça *kerh*'den, birine zorla iş yaptırma, tikslenme, iğrenme.

İLAN: Yılan. Yılanın başında tası vardır, su içmek istediği zaman indirir, içer. Yılanın tasını indirdiğinde alıp kaçabilirsen, içine koyduğun parayı iki katına çıkarır. Angona (bknz.) dışında yılanlar düşmandır, öldürülmeleri gerekir. Biri birini haince dövse veya biri çocuğunu döverken 'yeter, dur' demek istense 'ne vuruyorsun yılan döver gibi' denir. Başkasına yaptırılan işin ne kadar kötü yapılacağını anlatmak için de 'el eliyle yılan tuttum, yazık yılan yazık!' deyişi yerleşmiştir. Yılan sözcüğü (Divanda *yılan*) Çince *lung* (*loon*) sözcüğünden gelmektedir, Türkçede *ılan/yılan* biçiminde kullanılmıştır (IZE). Anadolu yazı dilinde ilan biçiminde kullanılışının örnekleri çoktur (TS). Kırgızca *cılan*, Azerice *ilan*. Maçka'da baştaki y düşmesinin veya türemesinin örnekleri çoktur.

*Bu dere ilan olsa
derdumi bilen olsa
Oturu da ağlarım*

yaşumi silen olsa

İLANCUK: Yılancık, mikropların bir sıyrığa veya yaraya bulaşmasıyla oluşan hastalık. İlançuk'un dişi ve erkek olmak üzere iki türü olduğuna inanılır. Denenerek, cinsine göre, kadına veya erkeğe afsunlatılır. (ÖHK)

İLGİ: İlk çocuk. 'Nenemin ilgisiyim, bubamin tilkisiyim'. Basık (bknz.) kesmek için çocuk iki ucu toprakta olan kök altından annesinin ilki bir adam tarafından geçirilir, inek memesi şiştiğinde annesinin ilki olan bir çocuğun başı şiş yere sürülür. Bu işlemin ay kesiminde (bknz.) yapılması daha etkili olur. Türkçe *ilk*.

İLİNCİK: Salıncak. DS *ılıncak*, *ılıncaş*, *ılıncah*, *ılınkaş*, *ilincak*, vb biçimleriyle çok yeri bildirmiştir. Divanda *ılınmak/ilinmek* ilişmek, tutulmak, uğramak, takılmak anlamlarına gelir. Türkiye Türkçesinden *iletmek*, *ilinti*, *ilmek*, *iletişim*, vb türemeleriyle *ilincek* aynı *ilil* kökündendir. Maçka'da *ilinti*, *ilmek*, *aldırmak*, *elişmek* (bknz.). Çingçiva: *ceynik*.

İLİNCİK²: Ilık su. Divan *yılmak* ılımak, *yılığ* ılık, *yılırmak* ılmak, az ısınmak.

İLİNTİ: Çorap vb. örgü işlerinde ilme. Türkçe *il* kökünden *ilinmek*, *ilmek*, vb. Anadolu'da ve yazı dilinde daha çok teğel, seyrek dikiş anlamında (DS, TS) Bknz. *ilincak*.

İLMEK: Basit biçimde dikmek, tutturmak. Türkçe *il* kökünden. Bknz. *ilincak*.

İMANLI: Yağı alınmamış süt. Yağı çıkarılmış süt: *imansız*. *İman* Arapça *emn*'den inanma, inanç.

İMRO: Kütük çekmekte kullanılan halkalı çivi. Bknz. *dimrik*. Yunanca *yiros* dolaşım, deveren, daire biçiminde sözcüğünde Pontus di-yaleğinde *iros* (Tzitzilis): *iro*, *ıra* gökkuşağı (Rize), *iro*, *ınro* kütük çekmekte kullanılan halkalı çivi (Trabzon) (DS).

İN: Köpek için yapılan yer, köpek kulubesi. Türkiye Türkçesinde yabancı hayvanların kendilerine yuva edindikleri küçük kovuk, mağara. Divanda *yın*, *yin*, *in*.

-İNA: Kadınlara kocalarının adlarına sonek olarak takılarak ad vermede kullanılır. Kocanın adına, barrenimine (bknz.) vb. takılabilir. Haçavera. Ethemina Ethem'in karısı, Muallimina Muallimin karısı, Hafizina - Hafızın karısı, Topalina Topalın karısı, Keşkelina Keşkel'in karısı gibi.

İNCE KUŞLUK: Tan açma zamanı, kuşluk ile sabah arası zaman. Türkçe *ince* ve *kuş*'tan Bknz. *kuşluk*, *kaba kuşluk*.

İNCELEMEK: Araştırmak, titizlik göstermek, tahkik etmek. Türkçe *ince/inçge* kökünden.

İNDİRMEK: İneğin memelerini oğuşturarak süt getirmek. Türkçe *in* kökünden Bknz. *murseps*.

İNKİR MİNKİR: Nazlanma.

İPEK PEŞTEMAL: İpekten, eslatun, sarı renkli, düğünlerde takılan peştemal. Eski Türkçe *ipek/ıyipek*,

Farsca *peştemal*. Bknz. *peştemal*.

IRGAÇ: Dokumalarda çözgü üzerine enliliğine atılan ip. Divanda *arkağ*. Anadolu'da *argaç*, *argeç*, *argıç*, *arkaç* (DS), yazı dilinde *argac*, *arkaç* (TS).

İRGAT: İmece. İmece Türkçe *emeklemek* kökünden. İrgat Türkiye Türkçesinde *ırgat* tarımla geçinen emekçi Yunanca *ergates*'ten, işçi, çalışan, *ergatia* işçi sınıfı. Çayelinde (Kazmaz) *eğrat*: eğratlığa giden kişi, *eğratluk*: imece. İmece en çok fındık kabuklarını ayıklamakta yapılır, bknz. *parakath*.

İRGAMAK: Sürümek. Arapça *irgam* yere sürme, sürtülme, hakir kılma.

Aldum ırgadum oni

Gamenadan aşğa

Bağirdi dedi bağa

ne eidum sağa (İZE)

İSKAT ETMEK İkna etmek, razı etmek. Arapça *iskât*, sükût ettirme, susturma, münakaşada cevap vermeyecek duruma getirme, ağzını kapama, kandırma, razı etme.

İSKOLEK: Solucan. Bknz. *zizil*. Maçka Rumcası *skolek*, Yunanca *skoliki*.

İSKUNDUVLAK: Çomak, ağaçtan meyva düşürmek için atılan çomak.

İSPAREL: Göğüslük (bknz. *gönsluk*), kadınların enseden ve sırttan bağladıkları, elbisenin üstüne göğüslerine taktıkları küçük önlük. 'Yedi isparel ya eskiteceksin ya vereceksin' deyişiyle takmanın sevap olduğu anlatılır. Maçka Rumcasında *sparel*.

Goynundaki gavunu

oy yeyeyim yeyeyim

Gevşet isparelini

guduğini göreyim (IZE)

İSPENDAM: Akçaağaçlar ailesinden çınar gibi yaprakları yallık yapımında kullanılan ağaç türü. Kemence yapımında da kullanılır. Farsca *isfendam*, Yunanca *sfendamnos*. Akcaabat'ta köy adı.

Mataram ispendamdan

yandan asılır yandan

Evel yarım yogidi

şimdi sardi her yandan

İSPİR: Kasapların ince deri soymakta kullandıkları bıçak. Anadolu'da *ispir* av kuşu olarak kullanılan bir çeşit yırtıcı kuş, *ispire* gön ve derilerdeki bıçak yaraları, karnı bıçakla yüzülen hayvan etlerinin üzerindeki dilim, *ispiri* iyi, güzel (DS) demektir.

İSPONKAR: Değirmende buğday süpürmekte kullanılan bez. Yunanca *plino* yıkamak, temizlemek, ovmak. Bknz. *blider*.

İSPORİT: Tohum atırken kazmayla çizip belirlenen şerit. Maçka Rumcasında spor tohum, *asispor* tohum atmak, *sporit* ilk tohum atılan yer demektir. Yunanca *sporos* tohum.

İSRİÇ: Odunundan yararlanılan gürgene benzer bir ağaç türü. Maçka Rumcasında *osril*. Yunanca *ostris* sözcüğünden Pontus, Tesalya, Trakya diyaleklerinde *ostria*, Rize, Trabzon'da *istriç*, *istiriç*, *isteriç* (DS).

İsriç yapraklarını

yar harmanda kurutur

Livata'dan aşğa

güzelim yalnız yürür

İSTANBUL ERUĞU: Bir tür erik. Erik Türkçe *ermek*'ten (IZE).

İSTAVRİT: Ekim ayı. Maçka Rumcasında *stauridi*. *Istavrap*: istavrit ayında olan armut (bkz. goginap). Yunanca *septemvris*, Pontus diyalogunda *etavrites*. *Istavrut*, *istavrit*, Rize.

İSTEKAN: İnce belli çay bardağı. Doğu Anadolu'da yaygındır. Rusca *stakan*'dan, Azerice *istekan*, Farsca *estekan*.

İSTEYİCİ: Dilenci. DS: *isteci*, *istenci*, *isteyici*, *istiyici*, *istici*.. İstemek *is*, *issi*, *ıssı* bir nesneyi elinde bulundurandan (IZE), dilemek *til*, *dil*'den isteğini söylemek, yapılması kendi elinde olmayan bir şeyin olması isteğinde bulunmak.

İSTIRAÇ: Şans, talih. DS: *ıstıraç*, *ıstureç* yazgı, baht.

İSTİVE: Yakılmak üzere hazırlanmış odun yığını. Latince *stipula* veya *stipare*'den *stipa* ve Yunanca yığmak, yerleştirmek, üst üste koymak anlamında *stoivazo*'dan *stoiva*, İtalyanca *stivare*'den *stiva*, Türkiye Türkçesinde *istif*. Bknz. *kayan*.

İSTOL: Masa. DS: *istol* sandalye Artvin, Kars, Erzincan, masa Rize. Maçka Rumcasında *stol*. Rusca *stol* masa, *stul* sandalye. Orta İngilizcede *stool*, Anglo-Saksonca *stol* tek kişilik, üç veya dört ayaklı, arkılığı ve kolları olmayan sandalye, taht.

İSTOLİS: Güveyi tıraşı geleneğine verilen ad. Güveyi tıraşının temeli evlenecek gençlere yardımda bulun-

maktır. Düğün günü güvey arkadaşlarınca harmana veya kalabalığın sığabileceği elverişli bir yere getirilir, masaya oturtulur. Elinde ustura ve başka traş araçları bulunan biri güveyi tıraş eder gibi yaparak usturayı her yaklaşışında 'ustura kesmiy' diye bağırır. Bağırışlarında 'baba, babaluk, nene, emice' gibi sırayla akrabalara, yakınlara, arkadaşlara seslenir. Adı bağırılan masaya para atarak usturanın kesme parasını vermiş olur. Sonra güveyin başına şapka yerleştirilmeye çalışılır. Berber rolü yapan kişi şapkayı (eskiden fesi) biçimsiz şekillerde güveyin başına koyar ve 'oldu mi, yakuştı mu?' diye sorar. Olumsuz karşılık aldıkça yeni biçimler dener. Sonunda şapka da başa konur, toplanan paralarla birlikte güvey götürülür. En çok parayı babanın ve babalığın vermesi gerekir. Aynı gelenek Maçka Rumlarında da vardır ve onlar masa başında içerler. İstolis Yunanca *stolizo* süslemek, dekore etmek, kesip düzeltmek, temizleyip düzene koymak demektir.

İŞGİL: Şüphe, korku. Yunanca köpek anlamına gelen *skylos*, XVI-XVII. yüzyıllarda Rumlarca kendi inançlarını benimsemeyen Ermenileri küçümsemek amacıyla yaygın biçimde kullanılmaya başlandı ve zamanla tedirgin olma, kuşkulanma, sıkıntı duyma anlamlarını kazandı (IZE). Anadolu'da *işgil*, *işkil* (DS). Hamzaname'de *işkil alma* (XIV- XV. yy.) (TS) Bknz. *işgillenmek*.

İŞGİLLENMEK: Kuşkulanmak. Bknz. *işgil*.

*İşgillendurdun beni
daga inanmam sağa
Gidersam buralardan
ararsun yana yana*

İŞKEBİR: Yaban arısı. Bknz. *bumbur, zambula*.

İŞLEMEK: Yün eğirmek. Türkçe *iş*'ten. Türk Yazıtlarında *iş, işg*, Di-
van'da *iş, iş*. Anadolu'da çalışmak, Türkiye Türkçesinde bir şeye emek vererek daha elverişli duruma getirmek ve oya, nakış gibi ince ve süslü şeyler yapmak. Bknz. *işlik*².

*İnce işle ipliği
yarimun gömleklüğü
Ben bi gız alacağım
yedi dağurn keklüğü*

İŞLİK: İçe giyilen beyaz gömlek. Ç - ş değişimiyle *içlik*'ten. DS, TS: *içlik, işlik, işluk*. Türkçe.

*Aldum gimış kopçalar
yarum işliğun için
Alaca misun beni
söyle gençliğun için*

*Ne kada hoş a gider
boğazlı işlikleri
Yan yatur gimış kama
eldi mi gençlikleri*

İŞLİK²: İş yaparken takılan önlük, kadınlarınki için seyrek kullanılır, daha çok esnafın taktığı önlüktür. Türkçe *iş*'ten.

İŞMAR: Baş, göz, kaş, elle işaret. Keresticiyan Ermenice, Tzitzilis eski

Yunanca. Çağdaş Yunanca *sima* işaret, marka, nişan, elle işaret. Bknz. *işmar etmek*.

İŞMAR ETMEK: Baş, göz, kaş, elle işaret yapmak, işaretle gizlice bir şey anlatmaya çalışmak.

*Derenin gıyısında
ıufegumla göl yaptım*

*İşmar ederum sağa
mendilini salladım*

İT NAZARI: Öfkeli, sert yanıt. Arapca *nazar* hakma, göz atmadan.

İTOĞLI IT: Cesur, becerikli, işini yürütür kişi. Böyle biri hakkında övgü sözü olarak kullanılır. Çingiva: *itoğlu iti*.

İVINİ BULMAK: Kolayını bulmak. Türkçe *evmek/ivmek* sözcüğünden. Bknz. *evetlemek, iv koymak*.

İV KOYMAK: Bahane bulmak, sorun çıkarmak için neden bulmak. Bknz. *ivini bulmak*.

İZİLMEK: 1) Hasta olmak (bknz.), loğusa olmak. 2) Hastalık nüks etmek, yeniden hastalanmak. İkinci anlamıyla DS'de *üzülmek* maddesinde yer almıştır. Divanda *üzmek* ip ve benzeri şeyleri kesmek, *üzelmek* yorulmak, sıkılmak, güç işe düşmek, *üzlüşmek* üzüşmek, kopmak, karı koca ayrılmak demektir. DS *üznük* ve *üznülmek* biçimini de bildirmiştir, Divanda *üzmemek* karşı koymak, söz dinlememek demektir.

İZİM AYI: Eylül ayı, üzüm ayı. DS *üzümayı* Kasım Giresun, Vakfıkebir, Ekim Erzurum, Eylül Trabzon. Türkçe *üzüm*'den, Bknz. *kalandar*.

İZMEK Yüzmek, kaymak. Türkçe yüz kökünden, Türkiye Türkçesinde *yüzey*, *yüzmek* derisini soymak, yüzmek.

Izdirdim kayugumi

Körelé'den uyana

Kirer miyim ufagum

uyurken da ruyana

İZMİRA: Sivri uçlu testere. Yunanca *smini* iki uçlu kazma, Pontus diyaleğinde bahçe makası (Tzitzilis).

-K-

KABA: Büyük, iri. 'Kaba ceviz ağaçları'. İzmir'de *kabaç* büyük ağaç, Denizli, Çanakkale, Bilecik, Maraş, Isparta'da *kabaagaç*, *kabaaç*, *kabaç*, *kabagaç* kalın gödeli meşe ağacı (DS). Divan: *kapa*.

KABA KUŞLUK: Kuşluk ile sabah arası zaman. Bknz. *kuşluk*, *ince kuşluk*. DS bir çok yeri anarak öğleden bir iki saat önceki zaman anlamını verir. (TS).

KABALAK: Keçe bazan çuvaldan yapılan bir tür çoban başlığı. I. Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda kullanılan bir tür asker başlığına ad olmuştur. TS: serpuş, XV. yy.

KABAN: Tümsek, yığın, yükselti, sırt. DS: dik yokuş, kayalık, uçurum, tepe, yüksek tepe için bir çok yeri, derenin iki tarafındaki orman anlamıyla yalnız Trabzon'u bildirir.

Karşıya kaban derler

keçiye yaban derler

Ne kada güzel olsun

adına çoban derler

KABALEŞKA: Süzülerek tuzla, soğan ekmekle yenilen haşlanmış fasulye. Kaba ve laksiya'dan? (bknz. *laksiya*).

KABE PIRASASI: Sivri uzun yapraklı, mezarlara süs olarak dikilen bitki. Pırasa Latince *brassica*, eski Yunanca *prason*.

KABSUYU: Bulaşık suyu. Türkçe *kab*, su.

KAÇAK: Dörmal at koşuşu. Türkçe

kaçmak'tan.

KADABARLOS: İnsanı uykuda basan cin, karabasan. Bardo dişi çakal demektir (bknz.), *kado* kedi. Dişi çakal ve kedilerin özellikle kızana geldiklerinde ürkütücü bağırışları, gizemli hayvan veya cin olan *kadabar-do*, *kadabarlos*'a yakıştırılır. Tzitzilis *pardi*, *pardı*, *bardu*, *bardi çakalı* (Rize, Trabzon) biçimlerini bir cins çakal anlamıyla Yunanca *pardos*'a bağlar, yavrularını yiyen kedi anlamında *parduş* (Balıkesir) de aynı köktendir. Maçka'da yavrularını yiyen kedi erkektir, *margo* diye bilinir. (bknz.)

KADARAHTI: Evin içinden alt kattaki ahıra açılan merdiven kapağı. Yunanca *kata* aşağı, altında, *kataraktis* çağılayan, çağılayan gibi aşağı dökülen, *katapakti* tuzak, *kataripto* devirmek. Sinanoğlu *katarahiti* aşağıya atılan. Bknz. *kepek*.

Kadarahdeden uzak

sigirlerin yalini

Çalıştuğunu yedun

düşünmedun yarini

KAFKAL: Fındık kozalığı, yeşil kabuğu içinde fındık salkımlı. Giresun'da *çotanak*. DS: *kafkal* fındık kozalığı Trabzon, büyük ekin desteği Hatay, *kafkalı* ippek kozası, delik deşik, zayıf, aralıklı yığılan odun Rize. Tzitzilis Pontus diyaleğindeki fındık, ceviz kabuğu anlamında *kaukal* sözcüğünü bardak, kova, kupa anlamında *kaukalion* sözcüğüne ve ikisinin kökünü de kafatası anlamında *kaukalon*'a bağlar. Yunanca

koukoli koza demektir.

KAFUL: Çalı kümesi, sık ve alçak boylu bitki kümesi, dikenlik, fundalık. DS Trabzon ve Rize'yi bildirmiştir. Gümüşhane'deki anlamı daha değişik: bağlanmadan bir yere toplanmış biçilmiş ekin, bitki topluluğu. Atasözü: *saymaduğun kafuldan davşan çıkar*. Bknz. *kafulluk*.

Evin başında tullar

çigar tavuglar ollar

Ayşen senin kızın

kafullarda yomurtılar (Vakfıkebir, AC)

KAFULLUK: 1) İnsan elinden uzak, kafulların sarmış olduğu yer. 2) Dağınık, dlizensiz, karmakarışık. DS *kafulbaşı* taranmamış, dağınık saçlı, Gümüşhane. Bknz. *kaful*.

KAHIRLANMAK: Üzüntüye kapılmak. Arapça *kahr* zorlama, zorla iş gördürme, üstün gelerek mahfeme, helak etme, çok kederlenme. DS Afyon'u bildirmiştir: *kahirlenmek*.

KAHLEYA: Öksürüklü, sık sık öksüren kişi. Maçka Rumcası. Ancak Maçka Rumcasında öksürük *veksiyo*'dur, Yunancası *vihas* olduğuna göre kahleya ya başka kökten gelme olmalıdır veya yansıma sestir. Maçka'da *şafılaya*, *gogiya*, *sapliya* örneklerinde görüldüğü gibi bu tür türetmeler vardır.

KAL: Kırkılmış yığın halinde koyun yünü. DS yalnız Trabzon'u bildirmiştir.

KALANDAR: Ocak ayı. Yılbaşı günü. Yılbaşı günü, 13 Ocak gecesi ve 14 Ocak günü kalandar eğlenceleri

başlığı altında çeşitli biçimlerde kutlanırdı. Toplanan gençler gece ev ev dolanarak ev sahibine görünmeden ip bağladıkları çuval, torba, çanta vb. yi evden içeri atar ve ev sahibi içine çeşitli yiyecekler, özellikle fındık, ceviz, meyva, vb koyduğunda çekip alır, sonra bir ateş çevresinde toplananları yerler. Kalandar eğlencelerinden momoyer oyunu, geyik oyunu, ev gezmesini Mustafa Duman' anlatmıştır. (Bknz. *Trabzon Yöresinde Kalandar [Yılbaşı] Eğlenceleri* Kıyı, sayı: 41). *Kalandar* Latince ayların birinci gününün adı olan *calendae*, *kalandae*'den gelir, Latince hesap tutulan defter demek olan *calendarium* Batı dillerinde takvim anlamıyla bulunur. İngilizce *calendar*, Fransızca *calendrier*, İtalyanca *kalandarya*, *kalendarıya*, Rusca *kalendar*. Maçka Rumcasında da ocak ayı ve yılbaşı günü anlamlarındadır. Yunanca Ocak, Batı dillerindeki ortak kökle *Gennaris*, takvim ise *imer*a gün sözcüğünden türetilen *imerologyon*'dur. Maçka'da ay adları: *Kalandar*: ocak, *küçük*: şubat, *avril*: nisan, *kirez* hazi-
ran, *orak*: temmuz, *çürük*: temmuz-ağustos (finduk ayı), *izim*: eylül, *istavrit*: ekim, *koş ayı*: kasım, *hıstıyanar-hırıstıyanar*: aralık (bknz.)

KALDIRMAK: Ağır iş nedeniyle veya başka nedenlerle karın ve kurgası ağrıyan kimselere uygulanan sağaltma yöntemleri. Bu işi yapacak kişinin, öteki sağlık konularında olduğu gibi 'izinli' olması aranır. Bakıcı, parmağının ucuyla göbek üzerinde araştırma yaparak nabız

atışına göre göbeğin kayıp kaymadığını anlar. Mesajla, vantuz veya yakıyla göbeği kaldırmaya çalışır. Kaburga kaldırma işleminde de benzer yöntemler uygulanır. Gemi zifti, yumurta ve undan yapılan yakı kullanılır. (ÖHK). Divan'da *kalmak* kalmak, bırakmak, *kalturmak* geçmek, arkada bırakmak, *kalıtmak* kalkıtmak, sıçratmak.

KALEM: Diz ile ayak bileği arasındaki bacak bölümü, bu bölgedeki kemik. '*Kalemlerim ağrıy*'. Kalem adını, başlangıçta yazı kumuyla yazıldığı için bu bitkiden almıştır. Sanskritce *kalema*, Arapça *kalem*, Latince *kalamis*, Yunanca *kalamos*, İtalyanca *calamo*. Maçka'da çubuk, sürgün, murç anlamlarında da kullanılır.

KALORA: Evde kalmış kız. Bknz. *kalovriya*, *kaluk*.

KALOVRIYA: Evde kalmış kız. Ziganoy'da özellikle Rum kız. Yunanca *kaloyeros* keşiş, *kaloyria* rahibe. *Galovriya* mıymıntı, uyuşuk anlamındadır (bknz.) aynı kökten türetilmiştir, *kalora* da (bknz.) değişik söylenişi olmalıdır. Bknz. *kaluk*.

KALUK: Evde kalmış kız. DS: *kaluk*, *kalgın*, *kalık*, *kalmık*, *kalmış*, *kaluh*, *galuk*, *galgın*, *galıntı*, *galtak*, vb. TS: aciz, düşkün. Bknz. *kaluk*².

KALUK²: Bir tür kaba ayakkabı. DS: *kalık*, *kaluk*, *kaltak*, *kaloç* bir çeşit ayakkabı, eski ayakkabı, *kaluç*a taban, *kalçın* çoraba geçirilmek üzere terlik biçiminde ince deriden dikilmiş giyecek, *galuç* eskiden giyilen

bir çeşit kadın ayakkabısı, *galuç* gönden yapılmış bir çeşit ayakkabı. İstanbul'da *koloş* potinleri çamurdan korumak için sokakta potin üstüne giyilen yarım kundura (Pakalın). Yunanca *haliki*, Farsça *kélék* sandal. Kaluk ile eski ayakkabı ve evde kalmış kız arasında köken birliği yoksa da benzetme görülmektedir. Bknz. *kalovriya*, *kaluk*, *kanevra*.

KAMA: Basit kabızlı, iki yüzü keskin, kında taşınan hançer. Ermenice çivi. Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaygındır.

Bi taş aldum aşirdum

ben aklimu şaşirdum

Bi güzelun peşina

kama löver taşirdum

KAMA: Çocuk oyunlarında birim olarak kabul edilen sayı, *dalya* (bknz.). Pakalın: akran olan saraylıların buluştuklarında birbirlerine yeni bir havadis vermek isteyenlerin, söylemeden evvel mülsaade makamında kullanılan bir tabirdir. Karşısındaki aynı kelimeyi tekrar ederse havadisi söylerdi. Muhatap *kama* demedikçe söylemek saray adabına muhalifti.

KAMAK: Fırından ateş, mısır, vb. çekmeye yarayan ucu eğri kürek. DS: yalnız Maçka'yı bildirir. Tzitzilis *gemek* (Isparta) sözcüğünü de aynı kökten saymaktadır. Gemek (DS) yüksek dallardaki meyvaları toplamak için kullanılan çatallı sopadır. Bknz. DS: *gelberan*. Yunanca zıpkın anlamında *kamakion*'dan. Maçka'da mecaz olarak kaba kadın anlamına

gelir.

KAMARA: Fırının üstündeki çıra, lamba, bez, vb. koyulan raf gibi çıkıntı. *Kamara* Latince güverte demektir. gemi odası anlamında Akdeniz dillerine girmiştir. Türkiye Türkçesinde gene denizcilik terimi olarak gemi güvertesinin enine konmuş kirişlerinden her biri anlamında *kemere* sözcüğü eski Yunanca *kamara*'dan gelmektedir ve üstü kavisli kemerli her şeyi anlatır. Latince *camar*'nın kökü de budur.

KAMBOS: Lahana böceği. Haçavera. Yunanca. Bknz. *gambo*.

KAMİSELA: Yağmurluk. Yunanca *khlamys*, Türkçe'de *klamse*, *kamsela*. İZE.

KAN ETMEK: Öldürmek, özellikle tabancayla vurmak.

İnce bele bel derler

kalinına ne derler

İnce belin istine

günde bi kan ederler

KAN GETİRMEK: Büyük baş hayvanların beyin kanaması geçirmesi. Yavrusundan ayrılan, ahırda yalnız bırakılan inek kana getirebileceği gibi, yaylaya çıkarken yükseklik farkından da beyin kanaması olabilir. Hayvanın kulağını keserek kanını akıtmak, başına soğuk su dökmek tehlikeyi giderir. DS yalnız Trabzon'u bildirir.

KANANMAK: 1) Köpeğin çakal, vb. hayvanlarla boğuşma deneyimi olması, kan dökmeye alışmış olması. 2) Bir konuda deneyim sahibi olmak. Türkiye Türkçesinde *kanmak* özellik-

le suya doymak anlamındadır. *Kananmak kanamak* dönüşlü çekim.

KANARABAŞI: Hesaplaşma. *Kanarabaşına gelmek* son an ve fırsatın gelmesi, o anda başarmak. Kanara hayvan satılan ve kesilen yerdir (DS), kanarabaşı *kanara*'dan türetilmiş deyimdir. TS: mezbaha. Tietze Arapca et asılan kanca.

KANAYAKLI: Kadın için çaresizliği, garipliği, çekingenliği anlatır deyim. Kadın, eksik etek, zavallı. TS: fakir, biçare, zavallı, aciz, XVII.yy.

KANETA: Sürahi biçiminde bakır kap. İtalyanca *canette*, Yunanca *kanata*. TS: *kanata* tahtadan oyulmuş şarap kabı, çotra, XVII.yy. Trabzon'da *Ganita* yer adı, oyulmuş yer?

KANEVRA: Bir tür çapula. DS: Trabzon, Sivas *kanevre*, *karevle*, *kalevle*, *kanere*, *karaevle*, *karaevle*, *kavelle*, vb. HE: *kalevre* kenarı dikişli ayakkabı, Rumca. Bknz. *kaluk*, *kalora*. *Pakalın*: galavra nazır.

KANSİMİTRA: Kulağakaçan, akarya. Dermaptera takımı forficulidae ailesinden kulağakaçangillerden böcek. Forficula auricularia. Kansimitra fındıkta çok bulunur, *kanzi* (bknz.) ve *mitra* (?) sözcüklerinin bileşimi?

KANTRUK: Kambur, biçimsiz kimse. DS: arık, zayıf, biçimsiz, yalnız Maçka'yı bildirir.

KANZI: Fındıktaneşi, fındık içi. Yunanca *hantios*, Pontus diyaleğinde *hantin*, *hantzin*, Gürcüce *kanci*, Lazca *kandzi*. Bknz. *ganzi*,

kanzilis.

Finduk kanzilerini

kavur da sakla kışa

Acı bağa ufağum

tutma beni yokuşa

KANZİLİS ETMEK: Fındığın içini çıkarmak, kabuğunu soymak. Kanziden (bknz.) türetilmiş. Bknz. *ganzilemek*. Sürmene'de *caleps*. Tzit-zilis'e göre *celeps* Yunanca *ehlepizo*, *ehlepo* kabuğunu soymaktan, Pontus diyaleğinde 'ylepizo' sözcüğünden gelir. Arsin'de *zalis*.

KAPMAK: Köpek ısırarak. Di-van'da çalmak, dokunmak, çarpmak, uçurmak, hücum ve def etmek, Türkiye Türkçesinde ansızın yakalayıp kaçırmak, şiddetle zorla almak, koparmak, elde etmek.

KARAÇAL: Gövdesi beyaz, başı kara koyun. DS: *karaca*, yalnız Maçka'yı bildirir. *Çalmak* sürmek, benzemek, bulaşmak anlamlarını içerir, *karaçal* başına kara çalınmış, başı kara boyalı.

KARADAYAK: Çok, fazla dayak. *Kara* çokluk bildirir, kara kış, kara ateş, kara duman (bknz.) örneklerindeki gibi. *Dayak*, *tayak* dayamak kökünden dayanak, değnek demektir, dayak atmak dayakla vurmaktır.

KARADUMAN: Yoğun sis. Bknz. *duman*.

Aldı bi karaduman

yıtdum Allahum yıtdum

Ne ağlaysun e gız

ben askere mi gıdum

KARAGÜLMEZ: Somurtkan, çatık kaşlı kimse.

KARAHNİ: Ahlaksız kadın, orospu. DS *karahni*, yalnız Maçka'yı bildirir.

KARAK: Kapı mandalı. Yunanca *korakjon*, *koraks*, diyaleklerde *korakin*, *korak*, *karak*. Arnavutca *korak*, Bulgarca *korak*, *koraç*, *kyrak*, Sırp-Hırvatca *kórác*. Lazca *koraki*. Tzit-zilis. DS: anahtar, örs, çivi, sürgü, kepenk *korak*, *kora*, *kara*, *garak*, *körek*. Bknz. *garak*, *karaklamak*.

Kapınun karağınu

kabatma geleceğum

İçinden sevdiğuni

ben nerden bileceğum

Aç kapiyi karaktan

eleyirum meraktan

Alamadum havesluk

o kırmızı yanaktan

KARAKLAMAK: Karakla kapıyı kapatmak. Bknz. *karak*.

KARAKONCOLOS: Kışın en soğuk günlerinde insanlara musallat olan bir yaratık. Zemherinin ilk on gününde sokaklarda dolaşır, rastladığı insanlara 'Nereden geliyorsun? Nereye gidiyorsun? Adın ne?' diye sorular sorar. Verilen yanıtlarda hep 'kara' sözcüğünün bulunması gerekir: 'Karaköyden geliyorum, Karalardanım, vb', yoksa elindeki kocaman tarağı insanın başına vurup öldürür. Bugünlerde evdeki taraklar kilit altına alınır. Anadolu'da *koncalıs*, *koncoluz*, *goncolos*, *congalez*, *concoloz*, *congala*, *conkalaz*, vb ad-

larıyla hortlak, cadı, ihtiyar kadın, vb anlamlarıyla bilinmektedir (DS). Karakoncolos Evliya Çelebi'de "Rum kefelcreleri ekseriya Esvet Nikola, ve Sanı Salık ve Meryem Ana ve Kasım ve Ayanta ve Hızır İlyas ve Şem'ün ve Berhük ve Kara Koncoloz nâm bednâmları günlerinde perhiz üzere oldukları zaman" diye geçmektedir. Türkçede fırtına adı ve 25 Aralık- 6 Ocak günleri arasındaki zaman, karakış olarak da geçmektedir. Yunan deniz folklorunda *khallikhavizaros* vb biçimlerde deniz ciniyken Türkçede bir yandan fırtına veya fırtınaya bağlı olarak belirli bir zaman dilimini anlatmaya başlamış, bir yandan gulyabani, cin adı olmuştur. Bknz. *karakura*. (LFL)

KARAKURA: Lağusalara musallat olan cin. Karabasan. Kedi büyüklüğündedir, uyuyanların üstüne çöker ve boğmaya çalışır. Anadolu'da *kargura, karakura, karakada, karavura, garagura* adlarıyla bilinir (DS) Türkiye Türkçesinde de karabasan sözcüğünde kara sözcüğü bulunmaktır. Yazı dilinde *kara kura, kara kura düş* biçimleriyle yer almıştır (XV.-XVI.yy., TS). Bknz. *davara*.

KARA LAHANA: Lahana türü (Ocraces). Lahana Yunancadır, *lahanagora* sebze pazarı demektir.

KARAMBUK: 1) İçi gelişmemiş, boş kalmış çürümüş fındık. 2) Ham, çürük, işe yaramaz. Karamuk Türkiye Türkçesinde ekin içinde yetişen istenmeyen ottur (karanfilgiller ailesinden, tohumları zehirli, bir yıllık otsu bitki). Divan: *karamuk*.

KARAMUS: Uçurum, yar.

KARASKAN: Zayıf, cılız kimse.

KARATAVUK: Sığırcık kuşu. Ötücü kuşlar takımının karatavukgiller ailesinden kuş türü. Dağ bülbülü. Türkçe *kara* ve *tavuk*.

*Karatavuk kanadı
ben evlendim olmadı
bi dağa evlenmeğe
daha param kalmadı*

KARAVONA: Bir tür şalvar. DS: *karavana*, Manisa, Maçka. Tietze: Bulgarca *karavani* Yunanca *karavana*, Çingenece *karavana*.

*Oturdular yediler
bağa da ye dediler
Giydim karavonamı
Del' Ahmettir dediler*

KARAYEMİŞ: İkiçenekliler sınıfının gülgiller ailesinden anayurdu Kuzey İran, Karadenizin doğu kıyıları ve Balkanlar olan ağaç ve meyvası. *Prunus laurocerasus*. Maçka Rumcasında *zozafına*.

*Çıktım karayemişe
ne yedim da ne bişe
Alacağım yarımı
saracağım gimişe*

*karayemiş yernemiş
kaderim boyleyimiş
Gizli sevda çekmesi
ateşten gömlegimiş*

KARBAĞI: Çatının orta kirişi. Yağan kara karşı direnen kiriş. Türkçe *kar* ve *bağ*. Bknz. *kirva*.

KARDEŞLUK: Çocuklar, gençler ve kadınlar arasında, bazan ikiden

fazla kişinin, babalık veya analık seçilen kişi tarafından, şerbet içirilerek birbirinin kardeşi olması, en yakın arkadaşlığı ve sırdaşlığı kurumlaştırması geleneği eski toplumlar da yaygındır. İki yabancıнын kendi kandaşlarının önünde kardeş, dost olduğu 'anda' törenleri Hun ve İskitlerden beri kaydedilmiştir. Şerbet içirenin koca veya karısı da kardeşliklerin analığı veya babalığı olur. Anadolu'da kankardeşliği olarak bilinir.

*Baksana e kardeşluk
gene yarım gelmedi
Duymadin mi kardeşluk
senin yarin evlendi*

KARDEŞ PAYI: Bir fındık tanesinin içinden iki tane fındık çıkınca biri kardeşin hakkı, payıdır, çocuklar bunu yememeye, kardeşlerine vermeye dikkat ederler. O anda kardeşleri yanlarında yoksa arkadaşlarıyla paylaşırlar.

KARENES: Çayırılarda biten, küçük boylu, ince yapraklı ot. Trabzon'da *karanis*.

KARGABURUN: Küçük kapı demiri, ucu kıvrık kapı mandalı. DS: *kargaburun, kargaburnu, kargacuk, kargaburnu*. *Karga* ve *burun* Türkçedir, kıvrık ucundan dolayı bu adı almıştır.

KARGANAK: Değirmende taneyi akıtan oynak kol. Bknz. *dangalak*.

*Keç gitdum doğurmene
nebeti alamadum
Karganağın sesinden
uyku uyuyamadum*

KARGIŞ: Beddua, lanet. Divan'da *kargak, kargış, kargamak*. Eski ve yaygın bir sözcüktür. Bknz. *kargışlamak*.

KARGIŞLAMAK: Beddua etmek, lanetlemek. Türkçe. Bknz. *kargış*.

*Anan var midur
buban var midur
Seni bağa metettiler
asli var midur*

*Dema nenene
deme nenene*

*Kargışlar da koyar
bizi vereme*

KARKALAK: Patlak göz, dışarıya doğru çıkık göz. Divan: *karak* göz, göz bebeği. Clausen göz yuvanı.

KARKALAK: Yumuşak gövdeli, ceviz büyüklüğünde yemişi olan yabani, bodur ağaç türü.

KARLAMAK: Kar yağmak. Türkçe *kar* 'dan fiil.

*Yayla yollari karlar
su olu da akarlar*

*Gonuşmayalum yavrum
gizlenu da bakarlar*

KARMUKADAL: Karmakarışık. *Karma kudal* bileşimi. Bknz. *kudal*.

KARNAL: Kol sepeti, saplı yayvan sepet. Asılarak içine ekmek, vb. konulur. Satıcılar karnal kullanılır. DS: *karnal*, *karkan*, *karnali*, Giresun, Maçka, Rize, Gümüşhane. Tzitzilis Latince *carinarium*'dan, Yunanca *karnarion*, Pontus diyaleğinde *karnalin*, karnal. Bulgarca *karnalya*.

KARNAN: Azarlama ünlemi.

**KARNUNÎ SİRKEYE KOY-
MAK:** Gerçekleşmeyecek umutlar
peşinde koşmak.

KARSAN: Süt teknesi. DS: *karsan*,
kersen, *kersan*, *kerse*. Farsca *kersen*
ekmek kabı. TS: *gersen*, Bühran-ı
Katı Tercümesi: sergiç (Farsca): ağaç
çanağa denir ki gersen ve kavata
ta'bir olunur; Lâk (Farsca): ağaç tek-
neye denir ki Türki'de büyüğüne gers-
sen ve küçüğüne kavata derler.
Çinçiva: *karsan*.

KARŞİLEYİ: Karşı karşıya. DS
yalnız Trabzon'u bildirir. TS:
karşulayu çıkmak istikbal etmek. Di-
van: *karşı*, *karşu*.

*Karşileyin bakarsun
fese püşkil takarsun
Ne kada güzel olsun
sen da beni yakarsun*

KARTOF: Patates. Almanca patates
kortoffel Rusca *kartofyel*, Anadolu'da
kartol, *kardeh*, *kardof*, *kardoğ*, *kardu*,
kartâl, *kartof*, *kartop*, *kartopi*, *kar-
tul*, *kastul*, *kertol*, *kortal*, vb (DS).
Almanya'dan Rusya'ya, Rusya'dan
Anadolu'ya geçen orta boyda, yuvar-
lak şekilli, kabuğu ince, eti beyaz ve
sert patates türü.

KASA: Sigil. Bknz. *tavuk göti*.
Bknz. *kuza*. Yunanca.

KASA²: Tırpan. DS kasa, kosa.
Rusca *kasa* tırpan, *kaset* 'tırpanla-
mak, tırpanla biçmek. Tietze İslav
dillerinden ve Balkanlardan örnekler
verir.

KASAR: Giysileri kat yapıp tekrar
dikerek kısaltma. Rize'de kirli giysi-

lerin kül suyuyla yıkanması,
kireçkaymağı vb. ağartıcı özelliği
olan boya, giysileri ve dokuma
ipliklerini ağartmak için
kireçkaymağına yatırma işlemi (DS).
Arapca kasaret, kassâr temizleme,
ağartma, lekesini çıkarma. Yozgat'ta
kasmak geniş bol giysi, torba, vb.
nesneyi daraltmak, büzmek anlamı
daha yakın (DS).

KASARLAMAK: Tırpanlamak,
tırpanla biçmek. Arapca kasar
kısaltmak, temizlemek. Bknz. *kasar*.

KASGORİKA: Hile, oyun aldatma-
ca. Argoda kaşkariko (FD). Yunanca.

KASIK: Kaytan, ince ip gibi şerit
biçiminde dokuma. Eski Türkçe *kas*
kabuk, her ağacın kabuğu, sertlik,
katılık bildirir, *kasuk* at derisinden
yapılan tulumdur, *kasığ* ağzın içi,
sağ ve sol yanları, avurt, Uygurca
kasığ, Türkiye türkçesinde *kasık*.
Kasık gerilen, kasılan gövde
bölümü. Kasık taşıma işlerinde
yardımcı olması için bele bağlanır.

*Belinde kaydan kasık
kabadayı bi kari*

*E gız senün derdunden
eridum kaldum yari*

KASİDARİ: Bozuk para, ufağ para.
Eskiden 10,40 para. Kadınlar süs ola-
rak finofesi (bknz.) üstüne takardı.
DS: *kaside* boncuk, altın kolye Si-
vas, Ankara, *kasıtarı* Maçka
*Başında paralara
bela vursin olara
kızardı yanakların
bal mi sürdin olara*

Oy paralı paralı

para yarım turali
Var midur köyinizde
böyle dünya kurali

KAŞ: Tümsek, çıkıntı. Türkiye Türkçesinde *kaş*, Divan'da kıyı, Anadolu'da yaygındır. Taşlık, yığma toprak, yer seviyesinden yüksek yer, semerin yanındaki çıkıntı, yüzük taşı, vb. çıkıntılar. Keçi kaştan atlayan koyuna götün göründü demiş, koyun senin her gün görünüyor diye karşılık vermiş. **TS:** eyerin önünde ve ardında olan yükseklikler, kavun ve karpuz dilimi, damın saçağı, ufuk, *kaştan kaşa uçtan uca*.

Dizlerum ağuriyi
ben inemem kaştan
Alaman karilari
yari çıkardi baştan

Ustalar ne yiyecek
pide yapalum saçta
Arkasında sepedi
yarım oturu kašta

KAŞKAŞ: Sincap. Sincap, gelincik türünden yemişlere zarar veren hayvan. DS sincap anlamıyla yalnız Maçka'yı bildirmiştir. **IZE** *gaşgaş kaşkaş* sözcüğünün bozucu, saldırgan, karıştırıcı kimse anlamına geldiğini bildirerek sözcüğü *Gaşkalara* bağlar. *Kaşkalar* İ.Ö. 1650'den İ.Ö. 700'e kadar Anadolu'da yaşamış, Hititler döneminde Batı, Orta ve Doğu Karadeniz'de Hititler için tehdit oluşturmuşlar, Hititlerin yıkılmasından sonra eski Hitit topraklarına yayılarak batıda Frigler, doğuda Urartular ve güneyde Taballar-

la komşu olmuş bir halktır. **IZE'**na göre Sümerce'den Hititçe'ye geçen ve koşmak anlamına gelen *kaş* sözcüğüyle *Gaşka* arasında anlam bağlantısı vardır.

KATARLAMAK: Kovmak, kovalamak, önüne katıp sürmek. DS *katlamak, katalamak, katarlamak* biçimlerini verir, Trabzon'u anmaz. *Katar* Arapcadır, çeşitli taşıtların oluşturduğu dizi anlamında Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır.

KATMA: Kıldan, yünden yapılmış ip, bağ. Divanda *katmak* katmak, karıştırmak, katılaşmak, vb. anlamlarına gelir.

Ayağunda çaruğu
katmalan mi bağladun
Ayrı düşenda yarım
söyle nasi ağıladun

KATOLİK: Oruç tutmayan müslüman. Yunanca *kata* aşağı, tama- miyle *holos* bütün sözcüklerinin bileşimiyle Latince *catholicus* evrensel, genel anlamında Roma Kilisesi'nin kendisine verdiği ad olmuştur. Oruç tutmayanlara 'katolik' denilmesi 'ortodoksa' kaçmaktadır!

KATSİ: Geniz. *Kaçar katsina!* Bunun çekildiğinde de söylenir. *Geniz* sözcüğü Yunanca *genis*, Latince *gena*'dan.

KATUK: Yoğurt. Türkçe katmak'tan katık Türkiye Türkçesinde ekmekle doymak gerektiğinde yanına katılan yiyecekler, peynir, zeytin, vb.dir. Anadolu'da yağı alınmış yoğurt, ayran (Tokat, Gaziantep, Yozgat, Niğde), ayran, yoğurt, çökelek (Tunceli) anlamlarına gelir. Artvin'de

katıh yemek(DS). Kırgızca *katık* ekşimiş süt, yoğurt, Azerice *gatıg* yoğurt.

KAVANA: Yekpare oyulmuş ahşap kutu. Tietze: Yunanca *kavano*'nun Makedonya, Pontus diyalektlerindeki biçimi. DS *kavran* maddesinde ağaçtan yapılmış kapaklı kavanoz İsparta, Ordu.

Kestim kızılağacı
yapacağum kavana
Alluğum akil versun
hau külek kafana

KAVARA: Osuruk. Kibarcası kabahat. Kadının biri kabahat yapa yapa gidiyormuş, çok utanmış kimse gördü mü diye çevresine bakınmış. Hocayı görmüş. Acaba hoca farkına vardı mı diye düşünmüş hoca efendi demiş, ne zamandır peşimdesin? Hoca, 'kızım' demiş, 'zarttan tutta, zurttan beri peşindeyim' Anadolu'da kavara gürültü, patırtı, yalan, balı alınmış petek (DS). Ermenice gübre *ka-gor*'dan. Bknz.*kovor*. Misailidisde 'baktım ki iş yahşi olmayup davulcu gavarası tarzı araya gideceğim...' (Seyreyle Dünyayı, S.622).

I. Dünya Savaşından:

Değirmendere yollari
hep kaldilar avara

Urusun beyükleri
yesin biraz kavara

KAVGA KÜTLEMEK: Birdenbire kavga çıkmak, patlak vermek. Kavga Farsca *gevgâ*, *gavga* sözcüğüne bağlanmaktadır. Ancak Türkçede *kawçımak* saldırmak, üstüne düşmek, *kawramak* sıkmak, kavramak,

kavuşmak kavuşmak, yaklaşmak (Divan) örnekleri bulunmaktadır. Kavga *kavgas* biçimiyle Yuranc'a'ya da geçmiştir. Bknz. *kavrangoz*.

KAVIYA: Kirli dolaşık saç. Kavi Maçka'da ve Anadolu'da sağlam, sert anlamıyla çok yaygındır. Kirli saçın kolay taranmayacağı, açılmayacağı düşünülerek Arapca *kuvvet* sözcüğünden *kavi* olan anlamında türetilmiştir. Maçka'da örnekleri çoktur: *gogiya*, *kahleya*, *şasliya*, *sapliya* gibi. Bknz.

KAVLAĞAN: Çınar. *Kav* çakmaktan çıkan kıvılcım yanına tutularak yakılan ve sigara yakmak için kullanılan kurumuş ve kof bir hale gelmiş ağaç kabuğudur. Bazı ağaçların kabukları çatlıyarak dökülür, kav haline gelir, buna *kavlamak* denir. Çınar çok *kavladığı* için bu anlamda *kavlağan* olarak adlandırılmıştır. Türkçe *kav* kökünden türetilmiştir. Bknz. *kavlak*, *kavluk*.

KAVLAK: Kaba, anlayışsız, kof kimse. DS *kavçar* maddesinde (Kavlak Artvin) içi çürük, kurumuş ağaç anlamıyla, *kavlak* maddesinde yaşlı, zayıf öküz (Gümüşhane) anlamıyla almıştır. *Kav* sözcüğünden *kav* gibi olan anlamında türetilmiştir. Bknz. *kavlağan*, *kavluk*.

KAVLUK: Kavlık, sigara yakmak için içine kav, çakmak taşı konan, bece asılan kutu. Kibritin parayla satın alınması yeğlenmediği dönemde özellikle dere içlerinden çakmak taşı ve *kav* toplanırdı. Kav güzel koku çıkardığı için sigara içmeyenler de kav yakardı. Divanda *kaw* biçimiyle yer alır, Uyğurca

kavağı fitil, kaytan, kav demektir. *Kav çakmak* boşa konuşmak, kafadan atmak anlamında deyimdir, kavın gerçekte o kadar kolay yanmadığına bu deyim tanıktır. Bknz. *Kavlağan, kavlak*. DS *kavlık* maddesinde Maçka'daki anlamıyla *kavluk* madde-
sinde küçük bohça anlamıyla almıştır. İbnü Mühenna: *kavlık*.

KAVRAN: Silindir biçiminde arı kovanı. Eskiden gofrak'tan (bknz.) yapıldı. DS boş arı peteği, boş arı kovanı, ağaçtan oyulmuş kapaklı kavanoz, içi boş ağaç fıçı anlamlarıyla almıştır (bknz. *kavana*). *Kavran, kavana* Yunanca *kofios*'u çağrıştırıyor.

KAVRANGOZ: Kavgacıların birbirine girmesi. 'Vurdim oğa, vurdi bağa, olduk kavrangoz. Karışık, dağınık anlamını kazanmıştır. DS: Trabzon, Rize. İtalyanca karışıklık, düzensizlik anlamına gelen *garbuglio*'dan *garabulla* Akdeniz dillerine yayılmıştır. Türkçe'de *karavela, kara-vele, karevele* (LFL).

KAYUŞMAK: Tesadüf etmek, rastlamak, buluşmak. Türkiye Türkçesinde ayrılıktan sonra birbirini yeniden görmek, yokluğu çekilen birine veya birşeye erişmek, katılmak, bir araya gelmek.

KAVUŞTURMAK: Yetiştirmek, zamanında bitirmek. Türkçe *kavuşmak* 'tan.

KAYAN: Yakılmaya hazır odunlardan yapılan yığın. Ziganoy. DS: *kaymak*. Bknz. *istive*.

KAYAR: Nal. DS: Trabzon'da eski nalların çivilerini değiştirmek, An-

kara'da eski nal, Kıbrıs'da hayvanların uzayan tırnaklarını kesme işlemi, çok yerde kayarlamak eski nalları onarmak, eski nalın çivilerini yenilemek anlamındadır. Arapça eskimiş nalları yalnız mihlalarını değiştirmek suretiyle yeniden kullanma (Tietze, HE).

KAYBET ÇEKMEK: Çekiştirmek, arkasından konuşmak, gıybet yapmak. Arapça *gıybet*, kaybolma sözcüğünden. Bknz. *gomsilemek*.

KAYDE: 1) Ezgi, müzikte ahenk. 2) Davranış biçimi, yordam, usul. Arapça *kaide* esas, temel, usul, nizam, yol, kural. Bknz. *hava*. DS: *kayda* Amasya, Erzurum, Yozgat, Nevşehir, Antalya, *kayde* Trabzon. Bknz. *kaydelemek*.

*Bu kayde güzel kayde
hem soyle hem da hayde*

*Eminem sevdam idi
görmedum ondan fayde*

KAYDELEMEK: 1) Söylenmek, çok ve sürekli aynı şeyleri yineliyerek konuşmak. 2) Ağlamak, ağıt yapmak. Arapça *kaide*'den, bknz. *kayde*. *Geçende bizim uşak bu kaydeden eldi:* sonuç alınmayacak yerde ısrar edene, boşuna çenesini yordugunu anlatmak için söylenir.

KAYGANA: Tavada yumurta ve sebzecyle yapılan yemek. Anadolu'da *kayağına, kaygama, kaygana, kaygına*, vb. yumurtayla yapılan çeşitli yemeklerin adıdır. (DS). Farsça *hâye* sözcüğünden *haygine* peynir, kıyma gibi şeyler un ve yumurta ile

karıştırıldıktan sonra yağda kızartılarak yapılan yemek. Kendisine düşmeyen işe karışana '*şana kim soruyor kaç yumurtadan kaygana olur*' denir.

*Tarladan aldum bazı
yabacağum kaygana
senin zalim anandan
olmaz olsun kaynana*

KAYMAK: Çıban kabuğu. Türkçe *kaymak* bazı sıvıların özellikle sütün yüzünde zar halinde toplanan koyu katman, benzetmeyle çıban kabuğu.

KAYNAMA: Kum ve kireç karıştırılarak yapılan duvar. DS yalnız Trabzon'u bildirir. Türkiye Türkçesinde *kaynamak* birbirine yapışmak bütün halini almak, özellikle kaynak işlerinde ve yaralar için kullanılır.

KAYTAK: Sözünde durmayan, kaypak, döneke. DS *kaypak* maddesinde kaytak biçimini Manisa, Zonguldak, Konya Niğde, Antalya, Ordu ve Trabzon için bildirir. TS: *kaypak, kaypancak, kaypıncak* kaygan, çok kayan yer, *kaypak, kaypınmak* çekinmek, kaçınmak, *kaypmak* kaymak. Divan'da *kaymak* meyletmek, kaymak, caymak, acımak, kayırmak, tınmak, iltifat etmek, *kaynamak* kaynamak, karşı gelmek, kabulden çekinmek, sözünü reddetmek.

KAZAYAĞLI: Üzerinde üç direk bulunan kollu tahta dirsek, düzlem olarak üçgen biçimi veren üç direk. Kaz Türkçe'ye çok eski geçmiş Farsca sözcük, *gaz, ayak* Türkçe.

KAZIKALDIRAN: Çok yağlı,

mısır unundan yapılan yemek. DS: *kozıkaldıran*, Maçka.

KAZMAÇ: Ormanlarda yetişen, küçük boylu, yapraklarını dökmeyen, yal yapımında özellikle kışın yeğlenen bir ot türü.

KEBELEK: Kelebek hastalığı. Otlaklarda oluşan ve kelebek denilen kurtcuğun koyunun beynine giderek ölüme yol açtığı hastalık. Kelebek göçüşme ile kebelek olmuştur, Divanda kebeli ışık etrafından uçan kelebek, pervane, evelek biçimiyle vardır. Clausen bütün Türk dillerinde, Moğolcasını kullananlar dışında ortak olduğunu belirtir, köbölük, képilek, köbelek, kapalak, kübelek, kepenek, vb.

KEÇEBUR: Hallaç kirişinde bal mumuyla tokmağın vuracağı kısma tutturulan pamuk.

KEDE: Kedi. Bknz. *pisik*. İZE Türkçe 'ye Anadolu'da Rumca *gada*'dan geçtiğini bildirir. Yunanca *gata*, İngilizce *cat*, Almanca *katze*, Fransızca *chat*, vb Batı dillerinde ortaklıktır.

Goyerdum ufaguma

Yunan gavuru gibi

Birden bire cirladi

kede bağıru gibi (IZE)

KEFENK: Boş, kof. *Kefenk suyu:* arı, mineralsiz, saf su. *Kefenk taşı:* beyaz, kireçli taş, dere içinde suyun akıp içini boşalttığı taş. *Kefenk fındık:* içi boş fındık. DS *kefek, kefeke, kefeki, kefengi, küfeki*, vb biçimleriyle kolay işlenen yumuşak taş, gevrek tatsız elma, diş diplerinde

olan taş, yumuşak maden anlamlarıyla bildirmiş, kefenk suyu madde-sinde yalnız Trabzon'u anarak içil-meye elverişli olmayan acı su an-lamını vermiştir. TS'nde *kefuk* için-deki boşluklar sebebiyle hafif olan anlamıyla yer almaktadır. Yunanca kofios boştan. Bknz. *kufa, kofonk*.

KELBURAN: Acı kır mantarı.

KELEK: Hayvanların, özellikle keçilerin boynuna takılan büyük çingirak. DS: *kelek, kelenk, kerek*. Bknz. *golgon*.

Sığurları biraktum

çayirlarun içine

Uyan gızelum uyan

keleklerin sesine

KELEK²: Mısır koçanı.

KELE KELE: Sığıruları azarlama ünlemi.

KELEP: Çile, halka, dalda kalıp eri-memiş kar. Bknz. *gangel*. 'İlan ke-leplendi oturiy'. Kelep Anadolu'da yaygındır (DS, TS). İZE Farsca *kelâbe* ipek, iplik bağından gel-diğini bildirir. Azerice'de *keleftir*. Kırgızcası *kelep'tir*. A.T. sözcüğün Kuzey ve Doğu Türkleri arasında da çok yaygın olduğunu belirtir ve Türkçe olması gerektiğini bildirir. Bknz. *kelepçe*.

KELEPÇE: İpliği kelep yapmak için kullanılan bir ucunda iki çıkıntısı olan çubuk. İZE Türkiye Türkçesinde ellere takılan özel bağ anlamındaki *kelepçe'nin* Farsca *ke-leb* kuş gagası, bağlama aracından gagacık, bağcık anlamına geldiğini bildiriyor. Bknz. *kelep*.

KELETUS: Başlanıp yarım bırakılarak zorlaştırılan iş. Anado-lu'da yaygın olan hemen kullanılmak için öğütülen az ölçüde buğday *kelete* sözcüğüyle, Çorum, Ordu'da önemsiz nesne, ufak tefek, küçük parça, artık anlamlarına gelen *kelete*, Amas-ya'daki çamaşır yıkanırken komşudan yıkanmak için gelen bir-kaç parça çamaşır anlamında *kelete* ve Gümüşhane'de kullanılan kaçamak yapmak anlamında *kelete çalmak ke-letus* sözcüğüyle ilgili olabilir. *Ke-lete* ayrıca zayıf, cılız, işe yaramaz anlamlarını da kazanmıştır. Yunanca iyi , uygun, doğru anlamında *kala'dan* türetilen *kalistos* ince , zarif, mükemmel, keskin, şiddetli, züppe kişi anlamlarına gelmektedir. Ses benzerliğinden ibaret olup olmadığı araştırılmalıdır.

KELİF: Yayla evi. Fındıklık, tarla beklemek için yapılmış küçük kulübe. *Kelefe, galve, kalif, kalif, galif, kalef, kelif, gelif, kilif*, Trab-zon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Is-parta, Antalya, Konya, Malatya, Ordu, Giresun, Burdur, Kayseri, Ağrı, Bilecik, Bitlis, Van. Tzitzilis ve Tietze Yunanca *kalivi, kaliva* biçimleriyle kulübe anlamını verirler Trabzon'da *kelif, gelif, geliv, kalif* biçimleriyle bilinir. İZE Strabon'un kullandığı, Türkçeye 'kule' diye çevrilen sözcüğün gerçek anlamda kule değil, Trabzon dolaylarında bugün 'kelif' diye nitelenen, dört di-rek üzerinde kurulmuş daha çok gece-leri mısır tarlalarını korumaya yara-yan yerden yüksek barınaklar olduğunu bildirir. 'Yunancaya Anado-

lu dillerinden geçen 'klaybe' ya da Farsca 'külbe' kelimelerinden türeyen 'kelif', Strabon'un 'mosynos'dediği kelimedir'.

*Yaylanun kelifleri
hartomalan kablidur
Kırmızı yanakların
gız bağa mı saklıdur*

KELLE: Mısır koçanı. Türkiye Türkçesinde aşağılama anlamıyla baş, kafa, benzetmeyle koçan. Farsca *kelle*. Bknz. *kelek* 2.

KEMENCE: Müzik aleti. Farsca *kemânçe* küçük keman. Keman eski Farsca'da ok atmaya yarayan iki ucu kırıla birleştirilmiş esnek çubuk, yay demektir. Kemence çalmak zordur, ya kırk çeşme bozmak ya kırk sabah, ezana karşı çalmak gerekir!

*Kemencemin istine
yay işlesun işlesun
O kırmızı yanagi
bu Maçkali dişlesun*

*Kapisinin oğunde
etdum yari geceyi
Herkes aldı yarini
ben aldum kemenceyi*

*Kemencemin telleri
gezer gurbet elleri
Ne zaman saracağum
o incecik belleri*

KEMER: Aşhana'da (bknz.) duvara gömme dolap. Üstü kemer biçimindedir. Kemer Farsca.

KEMRE: İnek gübresi. DS: *kemre*,

kemüre, kerme, kemire, gemre, gömre (Maçka), *gömse* (Trabzon), TS. Yunancakopris, *kopros* gübre'den. Çinçiva: *kemre*.

KENDİME: Buğday kırmaması, yarma. Anadolu'da *kendime, kandime, gendime, vb.* Farsca *gendom* buğday.

KENES: Süt üstünden kaymağı almak için kullanılan büyük, yassı kaşık. DS yalnız Maçka'yı bildirir.

KEPEK: Evden ahıra inmek için kullanılan kapak. Ziganoy. Bknz. *kadarahti*.

KEPENEK: Gece ışık çevresinde dolanan kelebek, pervane. Divan'da *kebeli*. Kebelek'in Ziganoy ağzındaki biçimi. Bknz. *kebelek*.

KEPİZ: Değirmenciye öğütme ücreti olarak öğütülen üründen verilen pay. Bknz. *gabiz*.

*Kepiz keldi alacak
doğurmenun sahibi
Sen yaptun bu halayı
sağa olsun ayibi*

KERAN: 1) Tahta çit. 2) Yapım işlerinde kullanılan kerestelik. DS kalın tavan direği, büyük ağaç, Sam-sun, Maçka, Gümüşhane, Rize, Artvin, Kars, Erzurum, Elazığ, Tunceli, Van, Bitlis. Keran Farsca uç kenar, son anlamına gelir.

KEREK: Mısır koçanı yaprağı. Bknz. *humi*.

KERENTİ: Turpan. DS *kerendi, kerimti, kerindi, kerinti*, Amasya, Rize, Kars, Gümüşhane, Kırşehir, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Ordu, Maraş, Sivas, Sürmene, Trabzon.

Maçka Rumcasında da *kerenti*'dir. Ermenice *kyrantiden* gelmektedir. Bknz. *kasa*.

KERES: Ekmeğin kuru kabuğu. Ziganoy. Çinçiva'da keriñç. Kırıntı anlamında kullanılır: '*Bi şey aldum da bi keres gelmedi*'.

KERMAN: Kirmen. Ziganoy. Haçavera'da *kermâne*. Anadolu'da *kirman*, *kırman*, *kırmen*, *kirmeni*, *kermen*, vb. (DS). Türkçe *egirmek* sözcüğünden *egirman*, *gırman*, *kirman*.

Kermancm yere duştı

bi kanadi kırıldı

Ben oni sevdiğumi

abulasi bilurdi.

KERMESUT: Bir tür bez. Kermesit doğal antimon oksisülfür'dür. Kızıl renginden dolayı İngilizce ve Fransızca'da *kermes* sözcüğünden türetilmiştir. Kermes Arapca ve Farsca kırmızı koyu kırmızı, kırmızı boya anlamına gelir, Sanskritce *krimi* bir tür solucan ve *jan* üretmek sözcüklerinden *krimija* boyası çıkarılan kurutulmuş kırmızı böceği demektir. Akdeniz yöresinde yaygın olarak boyamacılıkta kullanılan *coccus ilicis* adlı kurtcuğun *qirmiz*, *kermes*, *crimson*, *kermesit* sözcüklerinin kökü olduğu gibi *kermesut* sözcüğünün de kökü olması gerekir.

KERTEL: Büyük tekne, esnafın yoğurt, peynir, vb. koyup sattığı ahşap tekne. DS: *gelder*, *gerdel*, *gerdele*, TS: *gerdel*. Latince *kazan* anlamında *caldaria* çok yaygın bir sözcüktür, Romence *caldare*, Arma-

vufca kaldar, Yunanca *kardari*. LFL'a göre Türkçe denizcilik terimi olarak kullanılmış, Arapca'ya *gardal* ve tekrar Yunanca'ya *kertel* olarak geçmiştir. Eski Yunanca *kados* su kabından türediği görüşü de vardır.

KERTİLMEK: Temruğu (bknz.) tedavisi için damağın usturayla çizilmesi. Divan *kertük* ağaçtan açılan kertik, *kertik* ekmek ve ekmeğe benzer şeylerin sayısını bilmek için ağaçta yapılan kertik, çetele. Kertmek fiilinden (bknz.)

KERTMEK: Çentik açmak, kazımak, sivri uçla çizmek. Bknz. *kertilme*. Çok uzayan çocukların daha fazla uzamaları için boylarını *kertmek* gerekir, çocuk duvara yaslanır, başının üstünden duvar çizilir.

KERVANKIRAN: Çolpan (Venüs) gezegeni. Kervanların yıldızlara bakarak yol aldıkları zamanda sabah yıldızıyla karıştırılan yıldız. Adını burdan alıyor, Farsca *karvan*, *karban* iş yapan, alışveriş eden Türkçe *kırmak* öldürmek, yok etmek anlamında. DS: *kervankıran*, *kıranıyıldızı*.

Çıktı saba yulduzi

peşina kervankıran

Üç gün mi yaşıyacak

yarım seni kanduran

KERZE: Zayıf, zayıflıktan kemikleri görünen.

KESECEK: Değirmende un akışını durduran alet. *Kesmek*'ten.

KESENEK: Toptan verilen iş. Bknz. *kesim*.

KESİLMEK: 1) Çok yorulmak, bit-

kin düşmek. 2) Sevmek, vurulmak, tutulmak. *Kesileym sağıl*

KESİM: Bir iş için üzerinde anlaşılan ücret. DS: pazarlık, anlaşma Kırşehir, Muğla, değer, eder Kırşehir, Çorum, ücret Kırşehir.

KESKES: Cimri. Bknz. *kıskıs*.

KEŞAN: Peştemal (bknz.) türlü. Kazmaz: *ç'eşan*. DS: *keşan, keşen*.

Keşan peştemallari

diz istine dokunur

E kız senin memene

yazı yazsam okunur

KEŞAN 2: Odunluk tomruk. DS Artvin, Erzurum, Erzincan sarp yerden kesilmiş odunları indirmeye yarayan kalın çatal ağaçtan yapılmış kızak, Kastamonu, Sinop, Samsun tırmık, Sinop'da *keşen*.

KEŞİK: Nöbet, sıra. DS: *keşik*, *keşşik* bir çok yerde, *keşikçi* bekçi, nöbetçi Kastamonu, Ağrı, *kezek* geceleri evlerde sıra ile yapılan aile toplantısı Afyon, Kütahya, *keşek* imeceyle yapılan iş İzmir. TS: *keşik*, *kezik*. Divanda *kezik*.

KETAN: Ketan. Arapca. Maçka'da ketenden dokunan kumaş.

Geđeyirum Tonya'ya

Tonya'ya okumaya

Tonya'dan bi göz aldum

ketani dokumaya

İnce doki ketani

soğanun zari gibi

Soyun da gir goynima

kalandar kari gibi

KETE: Yağlı bir tür çörek. (DS TS).

KEYVAN: Ev işlerinde ve yemek pişirmede becerikli kadın, ev kadını.

DS: *keyveni*, *keyfam*, *keyfeni*, *keyvani*, *keyvene*. TS: Keyveni ev idaresini iyi bilen. Et-Tuhfet-üs Seniyye'de (XVI.yy.) *ked-bârû* (Farsca)... ve her evde kethûda olan avrat ki ârûme tahrif idip keyveni dirler.

KICI: Çam kozalağı. DS *kıcı* kırağı, koyun, keçi, vb. hayvanların yuvarlak, katı pisliği, hardal tohumu, tarlalarda biten ve yenebilen bir cins bitkidir. Divanda *kıcı* hardal'dır, Asya Türk dillerinde aynı anlamda bulunmaktadır.

KIDIK: Oğlak. *Kıdık/ kidik* Anadolu'da yaygındır, yaklaşık biçimleriyle koyun, keçi, köpek yavrusu anlamında kullanılır. Bknz. *kutik*.

KIDI KIDI: Keçi çağırma ünlemi.

KIDIK: Parça, tutam, kırım. Divanda *kıdığ* kıyı, yan kenar.

KIH: Çocuk dilinde insan pisliği. Anadolu'da *kıh*, *kiak*, *kıg*, *kıgalak*, *kıgıl*, *kıhak*, *kıkı*, *kıkın*, *kıyığ* biçimleri Türkiye Türkçesinde kaka. Kaka Farsca keke'den gelmektedir ancak hepsi doğal ses yansıması olabilir. Kıkı biçimi Maçka'da da kullanılır.

KILAV: Yerli yerinde, düzenli. DS bu anlamıyla Trabzon'u, düzeltme, çeki düzen verme işi, cila anlamıyla Kayseri'yi bildirmiştir. Ayrıca Trabzon için korku, dikkat, Gaziantep için bağırıp çağırma, uyarma anlamlarını, Bitlis, Maraş, Adana için dinçlik, beden sağlığı, neşe anlamlarını bildirmiştir. Niğde de *kılavına*

getirmek sırasına *getirmek* demektir Bknz. *kılavlamak*, *kılavlı*.

KILAVLAMAK: Bıçak bileme işleminde son düzeltme. Anadolu'da bu anlamıyla ve yaklaşık anlamlarla bilinmektedir (DS). Bknz. *kılav*, *kılavlı*

KILAVLI: 1) Keskin. Kılavlı bıçak gibi. 2) Güzel, yerinde. Kılavlı kemence çalmak gibi. Bknz. *kılav*, *kılavlamak*.

KILINMAK: Boyun eğmek, minnet etmek. DS kılınmak, kışışlanmak, kılınmek, kıllanmak, kıllav etmek, kınış yanış etmek, vb. Türkçe *kulmak* yapmak, etmek, cylemek, olmak anlamında eskiden çok işlekti.

KİLOSTERA: Bir direk üstüne geçirilmiş, çocukların üstüne binip dönerek oynadıkları ahşap oyuncak. Maçka Rumcası dönmek kökünden, Yunanca *kilao* dönmek, yuvarlanmak.

KINDIRMAK: Kızdırmak, sinirlendirmek, öğüt vererek öfkelen-dirmek. DS *kındırmak* Bilecik, Bolu, Niğde'de kandırmak, *inandırmak* maddesinde kışkırtmak Maçka, Edime, sinirlendirmek Trabzon, Ankara anlamlarıyla bildirmiştir. TS'nde *kındırmak*, *kındurmak* tahrik, teşvik, tergip etmek, *kındırtmak* tahrik, teşvik ettirmek biçimleriyle yer alır. Türkçe *kın ceza*, işkence, azap, zorluklar, engeller anlamına gelir. Divanda *kınamak* işkence etmek, cezalandırmak, *kingir* kızgın, hiddetli, *kınışmak* istekle işe koyulmak demektir.

KIRANTA: Kır sakallı, ağarmaya

başlamış orta yaşlı erkek. İtalyanca kırk'tan *quaranta* kırk yaşına basmış, saç ağarmaya başlamış kimse anlamında.

KIRENİ: Tahtadan su oluğu. Maçka Rumcasında oluk, Yunanca kaynak, menba. İZE sözcüğün kökeninin Yunanca ile açıklanamadığını, eski Anadolu dillerinden geldiğini bildirmektedir.

KIRGAN: Toptan ölüm, kırim, katliam. Divanda *kırmak* kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak, kırmak demektir. Türkçede kıran girmek, kırıp geçirmek, soykırım örneklerindeki gibi türetmelerde kullanılmaktadır. Atasözü: *kırk yıl kırgan oldi, eceli gelen eldi*.

KIRLATMAK: Germek, direnmek, inat etmek. DS'nde *kırlatmak* / *kırnatmak* dışarı atmak, fırlatmak demektir.

KIRMA: Ağaç ve fundalık kesilerek açılan çayır. Türkçe *kırmak*'tan.

KIRMİZİBACAKLI: Dalları toprak üstünde uzanan kırmızı renkli bir ot. Adını renginden ve dallarının uzamasından alır. Kırmızı Arapca *kırmıs*, *kırmız*. Kanın durması, yarının çabuk kapanması için suyu veya kendisi yaralara sürülür, bağlanır. Bknz. *damar oti*, *ülkikuyruğı*

KIRNAŞMAK: Kımıldamak, kıpırdamak. Anadolu'da kullanılan *kırna* çok konuşan kadın, *kırnak* çalılımlı, süslü gezen kimse, boyu bosu yerinde olan, güzel, titiz, çevik, cilveli, oynak kadın, becerikli, oyun bozan, kalleş, uşak, hiz-

metçi, *kırnaşık* kıvrıkcık, *kırnaşmak* yüzünü çevirip bakmak, iş yapan adamın başında dolaşarak engel olmak sözcükleriyle TS'ndeki *kırnacuk* küçük cariyeye, *kırnak* cariyeye, halayık, Divan'daki *kırnak* cariyeye ve kırkın sözcükleri ilgili görülmektedir. Clausen kırnak sözcüğünün Arapça ğurnuq yakışıklı çocuk, güzel kız sözcüğünden gelebileceğini bildirir.

KIRNAVA: Kızana gelmiş kedi. Bknz *ğirnav*.

KIRPICI: Parakendeci, ayaküstü alışveriş yapan.

KIRTİL: Yaylalarda yetişen, koyu yeşil renkli, dikenli bir ot. DS: *kirtül* Denizli, Ordu, Giresun, Trabzon, Meraş, Sivas, Ankara. Bknz. *kirtil hakkı*.

KIRTİL HAKKI: Yaylada hayvan otlatma ücreti. Pakalın: *kırnil resmi* otlakiye demektir. Bu tabir münhasıran Trabzon vilayetinde kullanılırdı. Miriye ait otlaklarda gezdirilen hayvanların beherinden Trabzon vilayet idare meclisi kararıyla tayin olunan miktar ve nispette alınır.

KISKIS: Cimri. Divan: *kısınmak* kısmak, cimrilik etmek. Bknz. *keskes*.

KISKISLAMAK: Köpeği kışkırtmak, saldırtmak.

KITMİR: Cimri. Anadolu'da *kısmık*, *kısımkık*, *kısır*, *kısırgan*, *kısıksısı*, *kısmır*, *kısnak*, *kısnak*, *kısnak*, *kışnek*, vb. (DS). *Kıtmir*, *kıtmır*, *kıtmır* de aynı anlamdadır. Ağırlık ölçüsü *kıtmir* için

bknz. Pakalın.

KIVILCIK: Kivılcım. Bknz. *zinak*.

KIVIRCIK: Zonguldak ve çevresine yerleşmiş Trabzonlularca yöre halkına, yerlilere verilen ad.

KIYLİ: Kenarları yüksek tepsi. Kıyı Türkçe.

KIZANA GELMEK: Dişi hayvanların çiftleşme arzusu duymaları. Kızışmak örneğinden görüldüğü gibi *kızmak*'tan. IZE'na göre *kız* sözcüğü sıcak, kızgın, ısınmış anlamlarını içerir, kızıl sözcüğü de aynı kökten gelmektedir. Bknz. *dalaba gelmek*, *oğura gelmek*, *kızan ayı*.

KIZAN AYI: Hayvanların cinsel isteklerinin arttığı ay. Bknz. *kızana gelmek*.

KIZILYUMURTA: Hidrellez günü, Rumi 23 Nisan, 6 Mayıs. (ÖHK) Hidrellez gününde iş yapmanın tekin olmadığı inancı yaygındır. İş yapanların, özellikle hamilelerin kötülüğe uğrayacağına, çocuklarda sakatlıklara neden olunacağına inanılır. Bknz. *hidirellez kabağı*.

KIZOBO: Kızcağızım. Türkçe *kız*, küçültme eki *-bo* (bknz.).

KİLAR: Otlak, yaylım (bknz.) Haçavera'da kılarlar: Emine kıları, Alofora, İmets, Lipodama kıları, Kerem suyu. Hozorikka, Terebiye dere-si, Boluha kıları, Ayanes kıları. Türkiye Türkçesinde *kiler* Latince *cellarium*'dan gelir, Anadolu'da *kiler*, *kılar*?

Yaydi yineklerini

Ayanes kılarına

Bu günden halledelim

kalmayalım yarına

KİLEK: Ahşap kova. DS: *külek, kilek, kilik, küleyp*, TS: *külek, güvlek*.

Yağ kileği ambarda

küflendi dura dura

Çokarlara gelince

görünüyi Mağura

KİLOS: Bakır eşyanın çarpmayla zedelenmesi.

KİLSE KÜŞİ: Parlak renkli, gösterişli kuş, Kilise kuşu. Yunanca.

KİNDİYİN: İkinci zamanı. İkinci Türkçe iki'den.

Kindiyinden sora gel

gören olmasun seni

Gurbete gidecesun

orda unulma beni

KİNSİ: Elma, armut çöpü. Mecaz olarak zayıf çocukların boğazına denir.

KİP: Tıpatıp, sımsıkı. *Kip olmak:* elbise sıkmak, sımsıkı sarmak. Anadolu'da *kip, kipekip, kipi, kirp* biçimleriyle uygun, tıpatıp gelen, *kip, kirt* biçimleriyle sağlam, dayanıklı, *kip, kipi* biçimleriyle sık, zarif, biçimli, ayrıca tutumlu, kullanışlı anlamlarına gelir (DS). TS'nde *kip* muhkem, iyice demektir. Divanda kalıp, benzer, öğür anlamlarıyla bulunur. Kırgızca *kep* şekil, giyim, libas, maske anlamlarına gelmektedir. *Üydün kebi cakşı:* evin kipi yahşi, *kep cığgaç:* kunduracı kalıbı. Bknz. *kip tutmak*.

KİP TUTMAK: Sımsıkı tutmak. *Kip olmak, kip gelmek* sarmak,

sıkmak, uymak, tıpatıp gelmek anlamlarındadır. *Kip tutmak*'ta sıfatlaşmıştır. Türkçe *kip*. Bknz. *kip*.

KİREZ: Kiraz. Kiraz ayı, Haziran ayı. Kirazın anayurdu Doğu Karadeniz'dir, Avrupa'ya götürülüşü Romalılar eliyle İ.Ö. 66 yılında olmuştur, adını Kerassus/Giresun'dan alır. Deyim *Dikenli kirez gibi beklemek:* gözül gibi korumak.

Kirez ayın on dördü

gız saçını kim erdi

Erdisa nenem erdi

eloglina ne oldi

KİREZ KARAYEMİŞİ: Öteki karayemiş türlerinden daha önce olgunlaşan, rengi daha kırmızı karayemiş türü.

Yema kara kirezi

kararacak ellerun

Remazana gireli

incelendi bellerin

KİRİŞ: Hallaç yayının bağırsak kısmı. Türkçe *kiriş*.

KİRVA: Evin ana kirişi. DS: *kirva* gemilerde kayıkları kaldıran büyük demir, İzmir. Türkçe denizcilik terimlerinden olan *guruva, giriva, giriva, griva* eski gemilerde göz demirlerini akova vaziyetine almak veya yatağına oturarak kapona vurmakta kullanılan metafora demektir. Metafora bordadon dışarı uzatılarak filika, borda iskelesi, gemi çapası, vb. donanımı asmak, mayna ve viralarını kolaylıkla yapmak için kullanılan gemi parçasıdır. *Grua* vinç anlamıyla XIV. yy. dan beri bilinmektedir, Batı

ve Orta Akdeniz'de yaygındır, Türkçedeki anlamı Portekizce'de kazanmış, Venedik ağzıyla Doğu Akdeniz'e yayılmıştır. Taşıyıcı özelliğiyle ana kırıya *griva*'dan *kirva* denilmiştir. (LFL).

KİSE: Kargadan küçük bir tür kuş. Yunanca *kise* saksagan. Anadolu'da *alakesa* (Tokat) insan sesine benzer şekilde öten bir orman kuşu, *alakese* (Tokat) alaca karga, *alakise* (Amasya) saksagana benzer bir kuş, *alankese* (Sinop) saksagan, (DS, Tzitzilis).

Kapıdaki armuta

kiseler gelu konar

Akluma geldiniz mi

gözlerim heman dolar

Cevizin toruğunda

bağırır kara kise

Sevdaluk ediyiruk

tuymasa oni kimse

KOBAT: Beceriksiz. DS: *kobat* görünüşü biçimsiz, kaba, kullanışsız eşya, Manisa, Bilecik, Gümüşhane, Muğla, *kubat*, *kobat*, *kubak*, *kübat* kaba, şişman, biçimsiz, çok yerde. Keresteciyan Ermenice *kobad*, İbranice *kabhedh* kaba, nezaketsiz, ağır, beceriksiz. Bknz. *kobatlama*.

KOBATLAMAK: Beceriksizce iş yapmak. Bknz. *kobat*.

KOCAKARI: Yaşlı kadın, kocakarı. Kocakari sıfat olarak *kocakari kari* biçiminde de kullanılır. Türkçe *kocamak* da *karımak* da yaşlanmak demektir. Bknz. *kocaman*, *kocaluk*.

KOCAMAN: Yaşlı erkek.

KOCALUK: İhtiyarlık, yaşlılık.

Atasözü: *Köpek aştırmaları kocar.*

KOÇ AVUCU: İki avucun yanyana getirilmesiyle oluşturulan koca avuç. Bknz. *gocavuç*.

KOÇ AYI: Ekim, Kasım ayı. Koyunların koçlara katıldığı ay. Divan koçgar Oğuzca koç. Anadolu'da yaygındır.

KODESBA: Bir kimsenin çok iyi anlaştığı, özellikle sırlarını açtığı arkadaşı. Kadınlar arasında daha çok kullanılır.

KODOF: Misket oyununda güçlü ve uğurlu sayılan ve oyunda gerçek oyuncu taş olarak kullanılan misket. Bknz. *godof*.

KODOSPENA: Becerikli ev kadını. *Kodospenaluk:* iyi ev kadınlığı. Maçka Rumcası. Yunanca *ikia* ev, *ikodespina* evin hanımı, ev sahibesi, *ikodespotis* evin beyi, ev sahibi. Maçka'da bu sözcüklerin yalnız dişili yaşamış, erkekler için *ikogir*, *gokir* kullanılır (bknz.).

KODOŞ: Mısır koçanı. *Godof* Ermenice boynuz demektir, boynuz sözcüğünün kaderi gereği Anadolu'da ve argoda ahlaksız adam, pezevenk anlamı kazanmıştır. Bknz. *kodoş vurma*, *hodoş*. Çiçiva *godoş* boynuz.

KODOŞ VURMAK: Şişe ya da boynuzla kan almak. Ermenice boynuz *kodoş*'tan (bknz.) DS yalnız Trabzon'u bildirir.

KOFE: Sağır, dilsiz, aptal. DS: *kofo*, *kofi*, *kofos*, *kofoz*, *kofuz*, *kufu*, *kufa*, *kobi*, *gofoz*, Rize, Maçka, Muğla, Çanakkale, İzmir,

Sinop. Yunanca *kofos* sağır.

KOFONK İçi boş. *Kefenk* (bknz.) Maçka Rumcası *kıfo*, Yunanca *kufos*. Bknz. *kufa*.

KOFTE Kendir bıçağı. Kendir liflerini kesmede kullanılır. Maçka Rumcasında kesici demektir. Yunanca *kovo* kesmek, *kofteros* keskin, kesici.

KOHRAKA: Bedbaht, zavallı, mutsuz kadın. DS: *kahraka* mutsuz, şanssız. Maçka. Maçka Rumcasında *şera* dul demektir, *şera kohraka* biçiminde kullanılır, Yunanca *dul hira*. Bknz. *korona*.

KOKOZLANMAK: Hücuma geçecek tavır almak, horozlanmak. DS *kokazlanmak*, yalnız Maçka'yı bildirir. *Kokoz* Manisa'da aşağılama anlamında kurnaz ihtiyar, pişmiş, kurt demektir, *kokozlanmak* kurnazlık etmek, düşünmek anlamındadır (DS). Uygurca *kogus* bomboş, boş demektir, FD argo *kokozlamak*'ı Uygurcadan parasız kalmak, züğürtleşmek anlamıyla alır. *Kokozlanmak* horozlanmakla ilgili olmalıdır. Horoz Türkçe'ye Farscadan geçmiştir *hurûs*, Yunanca *kokoras*, İngilizce *cock*, Fransızca *coq*.

KOLBAĞI: Kola takılan muskalık. Türkçe.

KOLÇAK: 1) Kola takılan bezden bilezik. 2) Pantolonun dizlerine ve arkasına vurulan yama. *Kolçak*, *kolçağ*, *kolkaç*, *kolçah*, vb. biçimleri ve yaklaşık anlamlarla yaygındır. Türkçe *kol*'dan.

KOLÇAKLAMAK: Pantolonun

dizlerini ve arkasını yamamak. Bknz. *kolçak*.

KOLEBESSA: Sığır gübresinde yaşayan bir tür kurtçuk. Maçka Rumcası *kolon* kış, *besa* kurtçuk.

KOLİK: Boynuzsuz keçi. Çingiva'da *kolig*. DS: Erzincan'da *kolik* sivri olmayan, ucu küt, yuvarlak olan. Anadolu'da *kölük*, *kolük*, *kollik*, *kolük*, *külük*, vb. (DS) Çingiva'da *pellük* biçimi de var. Bknz. *kuliya*.

KOLİŞAFRA: Kertenkele. Maçka Rumcası. Yunanca *hlorosoura*, *holisavra*, *holosafra*, yeni Yunanca *holisavra*, diyaleklerde *horosafra*, *holisafra* (Tzitzilis). DS: *kolisavra* Rize, *horozabla* Isparta. Maçka'da *kolışera* biçimi de vardır. Çingiva: *he-loz*.

KOLORTA: 29 numara çapula. Bknz. *olorta*.

KOL TAŞI: Spor amacıyla kullanılan taş. DS: *kaltaşı* gülle, yalnız Trabzon'u bildirir?

KOMAN ELMAŞI: Ekşi, iri bir tür elma. DS: *kuman elması* yalnız Maçka'yı bildirir. X-XI. yy. da Rusya ve Ukrayna'nın büyük bölümünü ele geçirerek Orta Avrupa'ya yayılan Kuman-Kıpçaklarla ilgili mi?

KOMBİL: Toplu, bir yerde, bir arada, yuvarlak. Ziganoy. DS *kumbül* şişman, toplu Ankara, Yozgat *kumpil*, *kumbil*, vb. patates, *kombalak* takla, *gumbuz* yumruk. (Bknz. *kombuz*). Tietze: *kompiri*, *gombiri* Bulgarcaya patates.

KOMBOS: Tomurcuk. Haçavera. *Komboz etmek*: şişmek, büyülemek,

gelişmek, tomurcuklanmak. Yunanca *komvos* düğüm, yumru.

Havalar eyi güdi

kombos etti finduklar

Yara selam getirun

e koğdeki bulutlar

KOMBUZ: Yumruk. Konbuz. Bknz. *kombuzlamak*.

KOMBUZLAMAK: Yumruklamak. DS: *gumbuz, gumbit, gumbuk, yumruk, gumsik, gomsuk, gumzik, gümsük, gümpük*, vb. Yumruk, yumurta, yumak örneklerinde olduğu gibi kombuz, kambur, kombalak kombil de bir arada toplanıp küre oluşturmayı anlatır. Maçka'da ve Anadolu'da *kumbuz, konboz* biçimi de kullanılır. Atasözü: *el kombuzu yemeyen kendisinkini balyoz sanır*.

KOMOFTİ: Lazlara takılan ad. Trabzon. Lazca *komofti* geldim demektir. Çayelinde *mohti*, Güney: *mohti*.

KONAK: Çok küçük sinek. Saçtaki kepeğe de *konak* denir.

KONOP: Sivrisinek. Yunanca *konopi*.

KONUŞUK: Sohbet, boş konuşma, konuşma özelliği, şive, konuşularak varılan anlaşma, kavi. DS: İstanbul, Ordu, Artvin, Niğde sözleşme, mukavele, Trabzon konuşma, sohbet etme.

Çikardi sığırları

na şuguna şuguna

Olayım dolanayım

tatli konuşuguna

KOP: Şiş, kabartı. DS: Trabzon, Artvin, Urfa el ve ayak felci, Mardin bir

kolu sakat kimse. Divan'da *kop* çok, pek, abartma edatı. Azerice *köpmek* şişmek. Türkiye Trükçesinde *köpürmek*'in kökü olan *köp* Anadolu'da *köpmek* çoğalmak, kabarmak, artmak (İstanbul, Tokat, Sivas), hastalık nedeniyle karnı şişmek (Tokat, Eskişehir, Amasya), deve, sığır gibi hayvanlar çok yeyip şişmek (Kars, Gaziantep, Konya), toprak tavlânmak (Gümüşhane) anlamlarıyla yaşamaktadır. (DS). TS: *köp* çok, *köpmek* şişmek.

KOPA KOPA: Koşa koşa. Bknz. *kopmak*.

KOPÇA: Düğme. Anadolu'da yaygındır. Yunanca *kombitsa*. Bknz. *kumpi*.

Aldum gimiş kopçalar

yarım işliğun için

Alaca misun beni

soyle gençliğun için

KOPMAK: Koşmak, fırlamak, ayrılmak. 'Göç yayladan sabah kop-ti'. Bknz. *kopa kopa*. DS: *kopa kopa* Çorum, Trabzon, Rize, Maraş, Sivas, Kayseri, Niğde, Muğla, Kırklareli, *koparmak* atı dörtlale sürmek Artvin, *kopdurmak* oraya buraya koşmak, çok gezmek Niğde, vb. TS: *kopmak* ayağa kalkmak, haşrolmak, *kopdurmak*, koşturmak. Divan: *kopmak* kopmak, gelmek, kalkmak, başlamak, çıkmak, baş kaldırmak. İbnü Mühenna baş kaldırmak.

KORBOKOR OLMAK: Kötü duruma düşmek. DS: *korbakar* kötü ruhlu Rize. *Gor* Farsca mezar, Farsca ismin e hali be ile *kor-be-kor*.

KORDOKO: Ahır kapısı, küçük kapı. Maçka Rumcası *dobu* toprak, arazi. Türkiye Türkçesinde topograf, vb. sözcüklerle giren Yunanca *topos* yer, konum.

KORİT: Bir yaşına kadar erkek keçi. DS: Sine. Gümüşhane, Rize. Maçka Rumcası ile da *korit*.

KORKOT: Mısır yarması. DS: *korkota* Trabzon kara lahana ve mısır unuyla yapılan bir çeşit yemek, *korkot* Artvin ve *korkota* Maçka iri öğütülmüş mısır unundan yapılan bir çeşit yemek, *korkot* Artvin ve *korkota* Maçka, Rize iri öğütülmüş mısır unu, *korkula* Samsun mısır yarması, iyi öğütülmüş mısır, *Kokota* Erzurum mısır çorbası. Maçka'da inek adı.

KORKUCAN: Korkak. DS: *korkucan* Trabzon, *korkuşan* Kerkük, *korkuzan* Rize. Günay: *korkican*. Türkçe *korkmak*, Farsca *can*.

KORMUL: Bir tür vado'dan (bknz.) ufak yemiş veren bitki.

*Kormullardan yapay
sepetcuğuna başluk*

Kiteyi kundeluğa

vermeyi oğa hışluk

KOROMA: Kesilmiş ayranın dibi. Bknz. *koromas olmak*.

KOROMAS OLMAK: Yoğurdun tutmaması, kıtan vb. ekşimesi. Bknz. *seromat*.

KORONA: Zavallı, mutsuz. DS yalnız Maçka'yı bildirir, *gorona* biçimiyle Gümüşhane'yi verir. Yunanca *guruna* dişi domuz demektir, Tietze kadınlar için aşağılama olarak da kullanıldığını belirtmektedir.

Maçka'da da *korona* kadınlar için kullanılır, dul anlamını da içerir. Tzitizlis ise Yunanca karga *koroni* sözcüğüyle açıklar. Bknz. *kohvaka*.

KORSİL: İskemle. Maçka Rumcası. Bknz. *gorzit*, *gobit*. Korsil bildik iskemle olabileceği gibi kesilip soyulmuş ağaç kütüğü de olabilir, kütüğün uygun dalı varsa kesilmeden bırakılarak sap olarak kullanılır. Yaylada daha yaygındır. Et, odun kesme kütüğüne de korsil denir.

Getur korsili otur

ocağın kenarina

Oyle çirkin herifun

ne durursun yanında

KOSAK: Tarlanın bir kesimi. DS: Antalya gevşek toprak. (ÖHK).

KOSPODAR: Başkaları üstünde egemenlik kurmaya çalışan, baskı yapan, ağalık taslayan kimse. *Kospodarluk etmek*: baskı kurmak, baskı kurmaya çalışmak, tahakküm etmek. İZE İtalyanca *gospodaro*, *hospodar*'dan Eflak ilbeylerinin adı, voyvoda açıklamasıyla Doğu Karadeniz yöresi için aynı anlamı verir. Pakalın: *gospadarlık* vaktiyle Rumelinde mevcut bir nevi ağalık hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu ıslah islavca bir kelime olan *gospodardan* meydana gelmiştir, *gospot* Allah, *gospodin* efendi demektir. Şu halde *gospodarlık* ağalığın tam mukabili olmuş olur. Bu ünvanı taşıyanların hristiyan köylülere yarıcılıkla işlettikleri arazi Tanzimattan sonra takdir ettirilen beden mukabilinde işleyenlere verilmiş ve mukadder be-

delleri karşılığında gospodarlara es-ham verilmek suretiyle alakaları ke-silmiştir.

KOSTEL: Lahana, mısır sapı. Maçka Rumcası. Yunanca *selehos* sap.

Yedim kabak mancası

yürüğü bolaniyi

Lahana kostelleri

karnumda dolaniyi

KOSU: Kuluçka. DS: *kosı* Sürmene, Of, Rize, *kosu* Of, Rize. Günay: *kosi*, Kazmaz *koso*. Bulgarca. Çinçiva: *moca*.

Koso çıktı yuvadan

peşine civcivleri

Beni sevenler çeksun

bu gibi acıları (Kazmaz)

KOŞMAK: İşvermek, iş buyurmak, bir işe başlatmak, iş yapmasını istemek. *Koş, koşa* Divan'da çift, çifte, *koşmak* koymak, katmak, türkü düzmek, *koşlanmak* kendine hayvan yedek koşmak, *koşulmak* birleşmek, katılmak, tertip edilmek.

KOT: Ölçü birimi. Fındık kotu 6, mısır kotu 8 kilodur. Genellikle si-lindir biçiminde ahşap kap olarak ev-lerde bulunur. DS: Amasya, Trabzon, Rize, Kars, Bitlis, Kayseri. DS'nde yer alan 12 okkalık tahıl ölçeği, şinik olarak açıklanan *kutla* Tietze'ye göre Bulgarcadır, Bulgarca ve Rus-ca'da *kud, kut, kot* uç, kenar, köşe de-mektir. Bknz. *kotlamak, kot kafa*.

İki kot bakla yapdum

yetmedi bağa kişün

Sen benumlan uğraşma

kendi derdünü düşün

Haburadan aşağı

yuvarladım kotımı

Sen türki bilmeyişün

gel ye habu götimi

KOTARMAK: Bir kaptan bir kaba yemek aktarmak. DS: *kotarmak, ka-tarmak, kortarmak*. Bir işi bitirmek, başarmak anlamlarına da gelir. Di-van'da *kotmak* bırakmak, *kotrulmak* boşaltılmak, *koturmak* boşaltmak, aktarmak.

KOTİ: Lahana kökü.

Haçan Ali Paşaa aldı Ofi

ne lahana kaldı ne koti

KOTİK: Sığara izmaridi. *Küçük'ten?*

Bknz. *gudime*.

KOT KAFA: Aptal, büyük, boş ka-falı. *Kot'tan* (bknz.) benzetmeyle. DS: Samsun, Ordu.

KOTLAMAK: Ürünü *kot'a* (bknz.) koyarak miktarını ölçmek.

KOTOPSİ: Ahmak. *Kot'tan?* (bknz.) (ÖHK)

KOVALAK: Ahmak. DS: *kovalak, kofalak* Manisa, Balıkesir, Trabzon, Edirne, Kırklareli. *Koftan?* Bknz. *kavlak*.

KOVOR: İnsan pisliği. Hakaret ola-rak kullanılır, Sürmene'de daha yaygındır. Bknz. *kavara*. Ermenice.

KOZAK: Tanesiz mısır koçanı, mısır koçanının içi. DS: çam, meşe, haşhaş, vb. ağaçların, bitkilerin meyvesi, kozalak.

KOZANGEL KOYMAK: Aldat-mak, hile oyun yapmak. Ziganoylu-

lar Rus işgali zamanında Trabzon'da Rum baskınına uğrayınca Ayşe Demir Yüraga'nın arabasıyla şehirden kaçmış. Araba Ayvasıl'a gelmeden devrilince, taşmış bulunan dereden geçememiş. Karşıda papazla birlikte Rum delikanlıları görünce 'Fiyon! Fiyon!' diye bağırılmış. Papaz, 'Rum musun?' diye sorunca 'Ermeniyim' demiş. Papaz delikanlılara kendisini dereden geçirmelerini emretmiş. Karşıya geçince de 'müşlüman' olduğunu söylemiş.

KOZEFTERA: Bir tür eğretili otu, *ifteri* (bknz.)

KOGEN: Yelken bağı. (ÖHK) Pakalın: *gögen* hortumun tulumcaya takıldığı yere verilen addır.

KÖMEÇ: Ocak külünde pişirilen mayasız ekmek. DS: *kömbe, kombe, kömeç, kömpe, kömbe, kumpe, kümbe*. Türkçe *gömmek*'ten. Bknz. *gömmе*.

KÖPEKLERİ TUZLAMAK: Boş gezmek, iş yapmamak, it taşlamak. İnaniş'a göre köpeklerle tuz yedirilirse sağır olurlar.

KÖROĞLU: Kocanın karısına seslenme biçimi, özellikle de başka kişilerle konuşurken karısından söz etme biçimi. Koca için karısının adını söylemekte tekinsizlik yoktur, kendisine rahatlıkla adıyla seslenebilir. Anne, babasına karısından sözedeceği zaman yaygın olmamakla birlikte gelininiz veya karısının soy adını söyleyerek, baba adını söyleyerek Mehmet'in kızı, Kurdoğlinin kızı der. Başka kişilere karısından sözedeceği zaman ise

köroğlu, evdekiler, keyvan (bknz.), bizim keyvan sözcüklerini kullanır. Kaşık düşmanı, küldöken sözcükleri ise şaka içeriklidir. Oysa kadının kocasının adını söylemesi hoş karşılanmaz. Kadın kocasının adını söylerse yedi çeşme kurur! Kocasına belirgin bir işi varsa 'usta, muhtar, bekçi, çavuş' gibi sözcüklerle seslenir. Başkalarına kocasından sözedeceği zaman ise akrabalığına göre oğlunuz, kardeşin, amcanın, dayının, teyzenin, vb. oğlu, çocukların babası der. Yaşlılar birbirlerinden kocakarı, kocaman (bknz.) diye sözederler. Kadınların aile büyüklüğü yanında konuşmaları da zaten hoş karşılanmaz (bknz. gelinlik etmek). Erkeklerin de kadından söz etmeleri o kadar kolay değil! Ziganoy'da kör birine gelin getirmişler. Düğün uzuyor, kör kadını göremediği gibi nerede diye de soramıyor. Sonunda dayanamamış 'Ziganoylular bi şe getirdiydiler, nerdedir?' demiş.

KÖŞ: Teke. DS Konya'yı bildirerek manda anlamıyla alıyor.

KÖTEK: Balık türü. Kemikbalıklar takımının gölgebalığıgiller ailesinden Akdeniz'de *mikakop/milakop* denilen türü yaygın olan balık. DS İstanbul, Samsun, Trabzon.

KUBA: Yüzüstü. DS *kupas* Rize. Tzitzilis Pontos diyaleğinde *khupas*. Bknz. *kubız*.

KUBANİ: Sevgi sözü, kurban olduğum. *Kurban* Farscadır, *qorbanı* kurbanlık anlamına gelir.

KUBAL: Kılık, kıyafet, dış

görünüş, tavır, biçim. Arahca *kıbâl* hareket, davranış şekli.

KUBİZ: Yüzüstü. Bknz. *kuba*.

KUÇİRİS EYLEMEK: Çömelmek. Tzitzilis Rize'den tutumlu *koçıra* ve kiler, yiyecek dolabı *koçıralık* sözcüklerini Yunanca *ikokiris, nikokiris* sözcüklerine bağlar. Aynı sözcükleri Trabzon'dan *kokir* çalışan, becerikli sözcüğünün de kökü olarak gösterir. Maçka'da *gokir, ikogir* sözcükleri Yunanca bu sözcüklerden gelse de *koçıra*'nın kökü bizce başka olmalıdır, çömelmek, oturmakla ilgilidir. Çiçiva'da *kuçıra* ailenin büyük kadını, evi idare eden kadın, otluğa, hayvan otlatmaya gitmeyip evde kalan, oturan kadın demektir. *Kuçiris eylemek* de çömelmek demektir ve güneş duası geleneğinin adı da *gusgustera, kuçkuçura* (bknz.) olarak bilinir. Maçka Rumcasında da çömelmek olarak bilinir. Tzitzilis de Pontus diyaleğinden *kukuda* biçimi ile Kars, Erzurum'dan *kukuz* diz çökme durumu sözcüğünü aynı kökten göstermiştir. DS'de *kuçura durmak* çömelmek, Maçka, Yanıkoğlu'nda *kukuvak* çömelerek oturmak diye açıklanmıştır. Bknz. *kodospena*.

KUDAL: Hamur yoğurmakta, fındık harmanını karıştırmakta, kurutulan ürünleri alt üst etmekte kullanılan değnek. Karıştırma işlerinde kullanılmasıyla ilgili olarak birçok mecazi anlam kazanmıştır. Kudal gibi dolaşma, köyin kudali sen misun?, vb. her işe karışana, ukalalık edene söylenir. *Gudalis* (bknz.) çocuk o-

yunlarında iki takım da oynayan çocuktur. Bknz. *kudalluk, kudallamak*. Rize'de *kotali* küçük kepçe, *kıtal, gıdal* ağaçlardan meyva toplamaya yarayan bir tür sırık, Ordu'da *gedal, gıdal* ağdan balık almak için kullanılan ağ kepçe (DS) sözcüklerinden hareketle Tzitzilis Pontus, İmroz ve Kos diyaleklerinde ekmek kabuğu, sap, kabza, ağ anlamlarına gelen *kutalin, kutal, ketalu* sözcüklerini Yunanca **kutation* oluk, kap sözcüğüne bağlar. Tietze ise Yunanca kaşık anlamında *kutali* sözcüğünü bildirir. Maçka Rumcasında *hülar*, Yunanca'da *kuliari* kaşık demektir, Yunanca'da *kutali* biçimi de vardır. DS: *gadal* çorba karıştırmaya yarayan ağızsız kepçe Gümüşhane, Erzurum, *kudal* yemek karıştırmaya yarayan tahta araç, büyük kepçe Sürmene. Çiçiva: *gıdal, kudal, gedalanç* meyva toplamaya yarayan ucuna torba geçirilmiş sırık.

Uzat bağa kudali

karişturayum yali

Derman kalmadı bende

yaramayırım kari

KUDALLANMAK: Karışmak, her işte fikir yürütmek, ukalalık etmek, bir işe ilgisizken veya üstün körü karışıp daha kötü duruma getirmek. Yunanca, bknz. *kudal*. DS: *kudallamak* insan ya da hayvana değnek, odun fırlatmak, Maçka.

KUDALLUK: Her işe bumunu sokma. Bknz. *kudal*. DS: *kudallık*, Maçka.

KUDAP: Bir tür armut. Maçka Rumcasında *apir'*den, bknz. *goginap*.

KUDARA: Rahatsız. Haçavera. Arapça *gadera*, *gadir*'in çoğulu, *gadr* eden, fenalık eden?

KUDUNA: Öğütülmüş mısır kabuğu. DS: *guduna*, *kutuna* yalnız Maçka'yı bildirir, Rize'de *kutun*, *kutuni* mısır, meyve koçanı. Yunanca *kotuna* hububat kabuğu, saman, çöp (Tzitzilis). Bknz. *kutul*.

KUDURGAN: Kuduz. Bknz. *kuduruk*.

KUDURUK: Kuduz. Azgın anlamına da gelir. Bknz. *kudurgan*. Hayvan tarafından ısırılan kişi için 'kuduz düğünü' yapılır. Isırılışının kırkıncı günü kuduz olmasından korkulan kişiyi uyutmamak esastır. Bunun için akraba ve komşular evde toplanır, sabaha kadar eğlence düzenlenir. Divan'da *kuturmak* haddini aşmak, kudurmak, azmak demektir, kuduz anlamında da *kutuz* sözcüğü bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde de kuduz ve kudurmak yan yana bulunmaktadır. Türkçede *r - z* değişiminin bir örneğidir. Maçka'da kuduz başka anlama geldiği için (bknz.) kuduz anlamında *kuduruk*, *kudurgan* biçimleri yerleşmiştir. İZE ise kudurmak'ın kökü olarak *kutuz* yaban sığırını bildirmektedir.

KUDUZ: Kesilen ağacın toprakta kalan kök ve parçaları. DS *kuduz*, *guduz* biçimleriyle yalnız Trabzon'u bildirir. Kuduz için ayrıca şıman (Antalya), kısa boylu, bodur (Trabzon, Gümüşhane) anlamları verilmiştir. Maçka'da çolak, topal, parmakları

eksik kişilere de *kuduz* denir. Bknz. *kuduz yapmak*, *kuduruk*, *gunguduz*.

Kuduzcuğun dibinde

yarar kuduklerini

şindi inkar edeyi

bağa dediklerini

KUDUZ YAPMAK: Ağaç köklerini çıkarmak, sökmek. Bknz. *kuduz*.

KUFA: Ahşap su kabı. DS *kufa* Ordu, Giresun, Rize, Kırklareli, *koğa* Isparta, *küflek* Samsun, ağaçtan yapılmış testi, kufa anlamıyla Trabzon, gofa Denizli, gova Konya'yı bildirmiştir. TS'nde *kofa*, *koffa* kova anlamıyla yer alır. Uygurca *koğus* bomboş, boş demek olduğu gibi, *kovi* kof, boş, oyuk, *kovuk* *kovuk*, içi boş anlamlarına gelir. Divan'da da *kowi*, *kowuk*, *kovi*, *kovuk* içi kof ve çürümüş olan, *kovuk* demektir. Kaşgarlı *kova* biçimini kova anlamıyla Oğuzca olduğunu bildirerek vermektedir. Çağataycada *kobga* kova demektir. İZE *kovuk* sözcüğünün etimolojisini açıklarken Türkçe *kovi*, *kovuk* sözcüklerinden *kovmak* boşaltmak, oymak fiilini belirttiği gibi Yunanca *kofios* boş, kof sözcüğüne de dikkat çeker. Tietze de *kofa* sözcüğünü Yunanca göstermiştir. Maçka Rumcasında *kufa* sözcüğü vardır, *kufostado* da kufa koyma yeridir. Yunanca'da ayrıca *kovas* kova sözcüğü de bulunmaktadır, *kofini* ise sepet demektir. Kaba ve dayanıklı büyük sepet anlamında *küfe* sözcüğü ise Farsca *küfe*'den gelme kabul edilmektedir. FD Argo sözlüğünde *küfe*'yi Yunanca,

kova'yı Arapca olarak göstermiştir. Batı dillerinde Latince *cavus*, Almanca *hohl*, Fransızca *cavit *, İngilizce *cave*, İtalyanca *c vo*, ayrıca Farscada *gev*, Arapcada *cef* biçimleriyle yakın ses ve anlamlarla görülen sözcük için Türkçede *kovi* ve Yunanca *kof* sözcüklerinden iki kaynak kabul etmek gerçekci görünmektedir. Maçka'daki *govoksile*, *gofrak*, *kavana*, *kefenk*, *ko onk*, *kovalak* sözcükleri de aynı içeriği barındırmaktadırlar. Sürmene'de küçük g   m anlamında kullanılan *kafeka* sözcüğünü Tzitzilis Yunanca *kpaukhi*, *kaukha* s zc   ne ba lamı , Arnavutca *kafke*, Gürcüce *katha* sözcüklerini de anmı tır, *kafeka* *kufa*-küçültme eki *ka* bileşimini olmalıdır.

Basti kara da du ti
arkasında kufasi
İsteyece  m oni
evlense abulasi

KUKA: İplik yuma ı. Tzitzilis *kukla* ip, ba , DS'den *kukla*, Sinop *kuka*, yumak, Rusca, Bulgarca, Ukrayna, Polonya ve Roman dillerinde bulunuşuna dikkat çeker. LFL sözcüğünü İtalyanca *cocca* kertik, çetele anlamında olduğunu, Yunanca'da *koka* biçimiyle deniz ke anesi yakalamakta kullanılan kanca takılı sopa anlamını kazandığını bildirir, Türkçe'de dalyanda kullanılan bir tür kanca olarak bilinmektedir. Sırp-Hırvatca *k ka* ve Bulgarca *k ka*'nın kanca anlamına gelmesi LFL'a göre de incelenmelidir. Tietze *kukan*, *kuka* biçimleriyle tutulan balıkların dizildi i de nek anlamını verir, Bulgarca

ve Ruscaya ba lar. İstanbul'da da *kuka* halka biçiminde, karton üzerine özel şekilde sarılmış dantel veya nakı  ipliği yuma ıdır. DS *kuka* biçimiyle ve nakı  ipliği anlamıyla Kırşehir'i bildirir. Kuka, ortaya konserve kutusu, makara, ta , vb. konularak oynanan  ocuk oyununun da adıdır.

KUKAR: Ucu  engel gibi eğri dal. Trabzon'da *kogar*, *gugar* (bknz.), *gogar* biçimleriyle yaygındır, DS *gugar*, *kukar*, *kakarı* biçimleriyle Maçka, Gümüşhane, Sivas, Rize, Artvin, İstanbul, *kukan* biçimiyle Malatya'yı bildirir. *Kukar* meyva toplarken dalları çekmeye, sepet taşımaya yarar. Tietze: Sırp-Hırvatca *k kara*. Bknz. *kukara*, *kukarlamak*.

KUKARA: Ocak zinciri yerine kullanılan *kukar* (bknz.) Sapından tavana çakılır,  engel ucu a a ı sarkıtılır.

Kukaradan a a a
asiluyi maniya
Onin kocasi geldi
senun kocan haniya

KUKARLANMAK: Kambur olmak, kamburu çıkmak, tortop olmak. *Kokar*'ın (bknz.) e rilili inden benzetmeyle.

KUKU: Bayku . Maçka'da *kuku*, *gugo*, *guguvaga*, *kukunav* ba ku  anlamındadır. *Gogo*, *gugut uk*, *gogorina* (bknz.) ku  adıdır. Yunancayla ortak olduğu gibi yansıma ses olduğu da görülmektedir. Bknz. *kuku dali*.

KUKU DALI Kuku'nun (bknz.) ilk baharda konu u dal. Kesip saklana-

rak gerektiğinde ayranın iyi olması için kullanılır. Bknz. *çalkama*.

KUKUMAV: Baykuş. DS: *kukumav, kokumak, kukkulav, kukkumavuk, kukumiyav, kukudi*, vb. *Guguvaga* (bknz.) gibi Yunanca.

KULAKLI: İki yanda tutacak yeri olan tencere ile sahan arası büyüklükte kap. DS: *kulaklı*. Türkçe *kulxak, kulkak, kulak*'tan.

KULİS ETMEK: Kesmek. 'Hamsi gibin kafanı kulis ederim!' Haçavera. *Kulis et hamsileri*

kızartalım oları

Türkılan yürüyelim

uzun uzun yolları

KULİYA: Boynusuz keçi. DS: *kölük, kolik, kollik, kolo, koluk, kolük, kulik, külük* ve Gümüşhane ile Maçka için kuliya. Maçka'da *kolik* de (bknz.) kullanılır. *Korit* sözcüğü de (bknz.) *l - r, k - t* değişimiyle oluşmuş olabilir. Tietze Sırp-Hırvatca *cüla*, Bulgarca *cul* sözcüğünü gösterir. HE Rumence *ciul*, Macarca *csula* örneklerini verir, Sırp-Hırvatcadan geçmiş olabileceğini bildirir. Azerice *kelim, kelin* boynuzlu koç ya da teke anlamındadır, ses benzeşmesi vardır fakat anlam olarak tersidir, *küre, kara* ise hem kulaklı, hem kulaksız koyun olarak açıklanmıştır. Eğer hepsini birbiriyle köken olarak ilişkili sözcükler kabul edebilirsek Farsca *kél* kel, *kélle* kelle, baş, *kélâfe* dolaşık, karışık, düğümlü çile, bunalmış insan anlamlarına gelen sözcükler ilgi çekicidir. Maçka'da *kuliya*'nın bir an-

lamı da boynuzsuzluktan benzetmeyle namuslu kadındır. Bknz. *kura, külük*.

KUMAR: Ormangülü. Fundagiller ailesinden Türkiye'de Karadeniz sahilinde yetişen bitki. *Rhododendron Ponticum*. Bknz. *zifin*. Rize ve Trabzon'da *komar, kumar* adlarıyla yaygındır. Tzitzilis Yunanca *gomarion, gomos* yük sözcüğü ile *gomarin, gomari* katır sözcüğünü, Rize'de beşiklerin üst kısmının bir ucundan öteki ucuna uzatılmış odun anlamında *gomar*'ın kökeni saymıştır. Tietzede Yunanca *komara* ile Hatay'da çocuğun beşikten düşmemesi için sarılan bağ anlamında *komat* sözcüğünü ilişkilendirir. İzmir'de dağ çileği anlamında *kumara*'yı da Yunanca *komaru, kumara*'ya bağlar.

Hayde çikalım dağa

dağlar olsun evimiz

Kes kumardan bi yaprak

olsun keremidimiz

KUMKUMA: Hokka. Arapca içine zezem, mürekkep, vb. konulan yuvarlak testi. Türkiye Türkçesi fesat, fitne kumkuması.

KUMPI: 1) Karak'ın (bknz) kapıyı tutturmak için geçtiği küçük halka. 2) Düğme. Yunanca *kumbi* düğme (bknz. *kopça*), çengel, iri başlı çivi.

Yeni geldi kurbetten

geturdi oğa haber

Vurdi kurdi kapıyı

kumpisilan beraber

KUMSI: Lifleri alınmış kendir. Bknz. *gunzi*.

KUMUL: Yığın, özellikle ot, mısır yığını. Yunanca *kumula*, Pontus ve öteki diyaleklerde *kumulin*, *kumul*, *kumuli*, Latince *cumulus*. Bknz. *kumula*, *kumullamak*.

*Aldi bi kara çiçe
islandi kumullarum
Göresim geldi sizi
sevgili bulilarum*

KUMULA: Köy evlerinin arka duvarının dayandığı sırt. Bknz. *kumul*.

KUMULLAMAK: Yığmak, ağzına kadar doldurmak. Bknz. *kumul*.

KUMUŞ: 1) Kestanenin yeşil kabuğu. *Kestane kumuşundan çıktı da döndi oni şukürdi*: ceviz kabuğundan çıkmış, kabuğunu beğenmemiş. 2) Besi yemi.

KUNDUL: El sepetinden büyük sepet türü. DS: Gümüşhane *kundul*, *gundul* tıknaz, ufak tefek.

KURA: Kısa kulaklı koyun ve keçi. DS: *kura*, *körüş*, *kurra*, *kola*, *küre* Trabzon, Bayburt, Kars, Azerice *küre*, *kere*. Bknz. *kuliya*.

*Gasden kura keçi
var kelegi boynunda
Geceler sabah olsa*

Asiye'nin goynunda (AC, Sürmene)

KURADA: Eskimiş, harap. DS: *kurada*, *gurada*. Arapça eski püskü, harap, bitkin, işe yaramaz.

KURAS OLMAK: Ateşte kurutulmak üzere asılan bez yanacak duruma gelmek. Özellikle çocuk bezleri için. DS: *kuraş* ocak Konya. Farsça *küre* ocak, ateş.

KURASA: Kız çocukları

küçümsemek için kullanılır. *Var bi kurasam!* Mecaz olarak zayıf, cılız.

KURDALAMAK: Araştırmak, incelemek, karıştırmak, kurcalamak. Anadolu'da *kurdalamak*, *kurdamak* (DS). TS: *kurcamak*, *kurdamak*.

KURDÎ: Kadınların yük taşırken bellerine koydukları bez, ipten, bitki dallarından örtü. Bknz. *kutni*.

*Kurdi yap ifteriden
bellerun ağırmasun
E gız derdine derman
ebeli bulunmasun*

KURNAZ: Cimri. Farsça *kurnâs*.

KURT DEDE: Babanın dedesi. *Kurt emice*: babanın amcası. Dededen büyük atasoy büyükleri. DS *kurt dede*, yalnız Trabzon'u bildirir.

KURTARA: Nekes. (ÖHK)

KURULMAK: Öğünmek, böbürlenmek. Bknz. *kurumlanmak*.

KURUM: Yaradılış, huy, yapı, ki-bir, gösteriş. Bknz. *kurumlanmak*

*Yarimin gidişinda
kuruma bak kuruma*

*Nazar ederler seni
çok çalimli yüruma*

KURUMLANMAK: Öğünmek, böbürlenmek. DS: *kurum*, *kuranda*, *kurama*, Trabzon'u bildirmez. TS: *kurum* kuruluş, yapılış, şekil, biçim, *kurumsak* deyyus, pezevenk. Divan: *kur* mertebe, aşama, *kurmak* kurmak, germek, toplamak, himaye etmek. Kurumlanmak da gerinmek, şişinmek anlamıyla. Bknz. *kurum*.

KURUSBAŞI: Kiriş uçları. DS: köy evlerinde asılan askılar, kiriş

uçları, yalnız Maçka'yı bildirir. *S* - *ş* değişimiyle kırıştan? *Kiriş* Türkçedir, yay, yay kırışi.

KURUŞ: Kedi sevilirken söylenir. *Dert başına, kuruş!* Küçültme ekiyle *kuruşga* daha çok dişi kediler için kullanılır. Bknz. *pisik*.

KURUŞKA: Yandan saplı küçük tenekte bardak.

Ver bağa kuruşkayı

içeyim azacak su

Habuni boyle gorma

Ne yabti bağa habu

KURUT: Kaynatılmış, suyu alınmış süttten elde edilen süzme yoğurt. Türkçe *kuru, kuruğ, kuruk*. Anadolu'da yaygındır. Azerice *gurud*.

KUSKUN: Atın kuyruğunun altından geçirilen kayış. DS: *kusgun, kushun, kuşgun, gusgun*, Trabzon'u bildirmecz. Farsca *qoşqun* at sağrısı, kuskun. İbnü Mühenna *kuyuşkan*.

KUSKUS: Kesme makarna, tahıldan yapılan taneli yiyecek. Bknz. *gugus*

KUŞ ARMUDİ: Bir tür armut. Ziganoy.

KUŞLUK: Gün açımıyla güneşin yükseldiği, kuşların ötmeye başladığı zaman arası. Divan: *kuşluk*, Oğuzca. Bknz. *ince kuşluk, kaba kuşluk*.

Ey canlarumin canı

eller alsun gadanı

Oynadum ufağumla

geldi kuşlık zamanı

KUTİK: Köpek. Sevgi sözü. DS: *kutuk, kutaf, kutik* köpek yavrusu. Çinciva: *gudig*. Tietze Bulgarca *kuce*,

Sırp-Hırvatca *küce* sözcüklerinin köpek anlamına geldiğini bildirdikten sonra Özbekçe ve öteki Türk dillerinden *küçük* sözcüğünü anar. Kırgızca *küçük* enik. Bknz. *gudiba, gudi gudi, gudzlenmek*.

KUTNİ: 1) Kuşak üstüne sarılan örgü kemer. Kurdi ile aynı olabilir. (bknz.) 2) İpekle karıştırılmış pamuklu kumaş. Osmanlılarda daha çok erkeklerin giydiği ipekli, pamuklu entari. Arapca *kutn* pamuk.

KUTRUP: Kısa boylu, bodur. DS: *kütelez, kütlez, kütüz, vb*.

KUTUL: Mısır koçanının içi, tane-siz hali. Ziganoy. Bknz. *sukra*. DS: *kutun, kutuni, kutur, kotur*. *Kuduna* ile aynı sözcük olabilir, Yunanca *ko-tuna* hububat kabuğu, saman çöp. Bknz. *kuduna*.

KUVET: Suni gübre. Arapca *kuv-ver*'den.

KUYMAK: Peynir katılarak mısır unuyla yapılan katı yemek. *Çecuga kuymacuk, nenesine doymacuk*: çocuğu yedirirken kendisi de atıştıran annelere şaka yollu söylenir. Kuy-mak yaklaşık biçimleriyle yaygındır, mısır unu Karadeniz için geçerlidir. Divan'da *kuyma, koyma* bir çeşit yağlı ekmek, *kanak, kayak, kıyak* yenecek kaymak. Azerice *guy-mağ*.

Abulam kuymak yaptı

keturun uşakları

Çayırın kenarında

ağlar uşacukları

KUYRUKLİ: Fesathık, kötülük yapan kadın. Türkçe *kudruk, kudhruk*,

kuyruk.

KUYU: Odun kömürü yapımında, odunların kömür olup olmadığını anlamak için bırakılan delik, oyuk. Yığın içine dikine sıırık koyup, yığını dizdikten sonra sıırık çekilerek oluşturulur. Türkçe kuyu *kuduğ*, *kuyuğ*, *kudhuğ*.

KUZA: Sigil. Yunanca *kukutsi* çekirdek, tane, taştan Pontus diyaleğinde *kutza*. DS: *kuça* Trabzon, *kaça* Rize. Bknz. *kasa*, *tavukgöti*.

KUZGUNCU: Kötü haber getiren. Kuzgun, kara karga (Divan: *kuzgun*) kara rengin koyuluğunu vurgulamak için kullanılır. Kara haberci anlamında.

KUZİKA: Kızcağızım. Bknz. *kızobo*.

KUZİNE: Hem ısınmaya, hem yemek yapmaya yarayan büyük mutfak sobası. İtalyanca *cucina* gemi mutfak. Akdeniz dillerine yayılmıştır (LFL). Yunanca *kuzina*, Rusca *cösine*.

KUZU GÖLÜ: Yaylalarda kuzuların kırılmadan önce temizlenmesi için atıldıkları derelerin elverişli, bol su birikmiş geniş bölümleri. Türkçe *kuzi*, *köl*.

KUZULUK: Hayvanların döl yatağı. Türkçe *kuzi*'dan. Bknz. *buzakluk*, *uşakluk*.

KUZ YER: Güneş görmeyen yer. Divan: *kuz* güneş görmeyen yer, gölgeli yer, *kuzgırmak* kar sağnak halinde esmek (Kıpçakça). Türkiye Türkçesinde *kuzey*'in kökü.

KÜÇÜK: Şubat ayı. Anadolu'da

yaygındır. DS: *küçük*, *kücü*, *küçük* ay, *güçük*, *gucuk*, *güçük*, *güdükay*, *güjüh*. Şubat Süryanicedir. Küçük Divan'da *kiçik*, *kiçük*. Bknz. *kalandar*.

KÜÇÜK KATUN: Serçe parmak. Bknz. *başaran barmak*. Hatun Sanskritce *hwtinh* kraliçe.

KÜÇÜK GENE: Yaylada pişirilerek yenen, yaprakları ekşi bir ot türü. DS: *laçada*, *pazı* anlamlarıyla *güçüktene*, *güçükdene* Giresun, Ordu. Belki *kenetotu*'yla ilgili?

Dün gene bugün gene

koyun aldı dikene

Yapsak sevdalukları

geçen yılki gibi gene

KÜLÜK: Kulučka. Bknz. *kosu*.

KÜLÜK²: Boynuzlu keçi. Bknz. *kuliya*.

KÜLÜR: Bezelye. DS: Samsun, Ordu, Trabzon, Gümüşhane, Kars *külür*, Artvin, Bayburt, Kars, Erzurum *külül*, göçüşmüş biçimiyle *kürül*, yabani bezelye. Külür kokulu burçak olarak da bilinen, kökü yumru ve nişastalı, hayvanlara yedirilen bir bitkidir (*Lathyrus tuberosus*). Maçka'da bezelye insanlar tarafından yenilmez, *hasil* (bknz.) olarak ekilerek hayvanlara yedirilir. Bezelyeye külür, külür de *latir* denilir (bknz.) Tietze: Yunanca *kouluri*, *kuluri*.

KÜMES: Arı peteği. Maçka'da *gümeş*. *kümeş* olarak da bilinir. Bknz. *gümeş*.

KÜMRE: Küçük iskemle. DS yalnız Trabzon'u bildirir. Bknz. *korsil*.

KÜNCÜ: Susam tanesi. Anadolu'da

çok yaygındır. Uygurca *künçit*, Toharca *kuncis*'ten gelmektedir. Divan'da *küç* susam (Çiğilce) biçimiyle yer alır. Azeriçe *küncüt*, Farsca, Rusca, Asya Türk dillerinde yaygın.

KÜP ARMUDU: İri armut türü. Geç olgunlaşır, kışın küpe konularak bekletilir. Türkçe *küp*, Farsca *armut*. Çinçiva: *moştanç* kış armudu.

KÜPE BİNMEK: Büyücülük, cadılık yapmak. DS yalnız Maçka'yı bildirir. Küpe binip Kırım'a gitmek biçiminde de kullanılır. Küp üstünde Kırım'dan gelen cadı, cadıların en korkuncudur. Bknz. *cazi*.

KÜRLÜK: Sıklık. Divan'da *kür* yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı. Türkiye Türkçesinde *gür*. Gürlük.

KÜRTÜK: Kuytu yerlerde erimeden kalan kar yığını. Anadolu'da yaklaşık biçimleriyle yaygındır. Divan: *küremek* kaçmak, *kürgek* kürek, *kürimek* eşinmek, *kürümek*, *küretmek* küretmek.

Çiktum dağa karladi

kürtükleri bağladi

Buba bedelimi ver

yar peşime ağıladi

KÜTÜK: Çapula tezgahı. 2) Aile başkanı.

-L-

LABAZA: Labada. Karabuğdaygiller ailesinden kuzukulağı (rumex) türü bitki. Dere kıyılarında biter, Haziran-Eylül aylarında renkli çiçekler açar, yaprakları sebze olarak kullanılır. Rumex patientis. Yunanca *lapathon*'dan. 'Hep doğradı lapazalari': küçük at da civcivler de yesin anlamında deyim. DS: *lapaza*, Rize.

Var ormanda labaza

yesun oni geyukler

Küçüklerin işine

ne karışu beyukler

LAGO: Aptal. Çinçiva'da *lagot* erkek, Ermenice *lagod* erkek, delikanlı, enik.

LAGOT: Tütün böceği. DS: *lagak*, *lakat* danaburnu böceği, Trabzon. Bknz. *lokat*.

LAHAR: Şal türü. Lahurî Hindistan'ın Lahur şehrinde dokunan bir tür şalıdır.

LAKA: Lokma. 'Yedi yedi bi laka birakmadi' Ziganoy. *Laka* Arapça mürekkep şişesine konulan kumaş parçası, Farsça *lak*, İtalyanca *lacca* zamk, reçine?

LAKKADA: Aniden, birdenbire, çabucak. Arapça *lahz*, *lahzan* göz ucu ile bakma, *lahze* göz ucu ile batış, göz ucu ile bir kere bakıncaya kadar geçen zaman. Türkiye Türkçesinde *lahzada*.

LAKOZ: Köy evlerinde aşhane'dan (bknz.) ayrılan, odaların açıldığı geniş bölme, hol. DS: *lakaz*, yalnız

Maçka'yı bildirir. Tzitzilis Yunanca *iliakos* güneşe ait, güneşle ilgili sözcüğünden ışıklık, teras anlamıyla Pontus diyaleğinde *liakos*'un çatı deliği, evin bir bölmesi anlamına geldiğini bildirir. *Lakos* Yunanca çukur demektir.

LAKSIYA: Su içinde, ıslak, bulaşık. 'Laksiya çorbası'. Yanıkoğlu: *laksiya* pek ıslak, bulaşık.

LAMBOZ: Girdap, deniz içinde çukur. Türkiye Türkçesinde *lombar*, *lumbar* ve *lomboz*, *lumbaz* İtalyanca'dan geçmiş denizcilik terimleridir. *Lamboz* anlam olarak Yunanca *longos*'la benzeşmektedir.

Maçka'da da kullanılan *longoz* biçiminin değişik seslendirilişi olabilir. LFL sözcüğün kökeninin belirsiz olduğunu, İslav kökenli olabileceğini belirtir. Bknz. *longoz*.

LAMES: Sebzeli yemek. *Lamesli pide*: pazu, ıspanak vb. katılarak yapılan pide.

LAMLİ: Kesmeyen bıçak. DS: *lamli* Sivas, *lamli* Maçka ufak çakı. Tietze Yunanca *lamni*.

LAMSAN: Yabani şalgam. Yunanca *lampsani*, Pontus diyaleğinde *lamp-san*. Sinapis alba.

LANAT: Lifi alınmış kendir parçası, kendir incesi, üstübü. DS ke-nevirin işe yaramayan sapları anlamıyla yalnız Maçka'yı bildirir.

LAPLAK: Yassı. DS: *lap* çocuk oyunlarında yassı taş, Erzincan, *lapak* iri kar parçası, *lapak lapak* toprak toprak, çok yerde lapa lapa anlamında. *Lap* Moğolca tam, tamamiyle,

büsbütün, ansızın, ani olarak demektir, Azerice'de *laf* biçimiyle yaygındır, fiil önlerine de gelir. Kars'da çok, en çok, tam, iyice, Anadolu'da *lapadak*, *lepede*, *lepedek* ansızın, birdenbire. Sözcük ya *lap* ve *lak* bileşimidir veya *lapa*, *lapak*'la ilgilidir.

LARESTERA YAPMAK: Ayaklarını sarmak. Haçavera. *Laistera* Maçka Rumcasında salıncak demektir, aynı anlamda fiilden türetilmiş olabilir. Bknz. *kilostera*.

LAŞKA: Aldınış etmeme, boşverme. DS: *laşka* alay, şaka Trabzon, Rize, aldırış etmeme Trabzon, *laşka* anlamıyla bir çok yer. Türkiye Türkçesine *laşka* biçimiyle giren İtalyanca *lasciare* boş veya boşalmış demektir, halatı koy vermek veya boşaltmak için emir anlamıyla denizcilik terimi olarak Türkçe'de de *laşka*, *laşka* biçimleriyle kullanılmıştır. (LFL)

LATİR: Sarı burçak. Baklagiller ailesinden hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bitki. *Lathyrus sativus*. Maçka'da *latir* kültür'e (bknz.) denir, hayvanlara yedirilmek için ekilir (bknz. *hasil*), aynı biçimde tüketilen bezelyeye de *külür* denir. DS: *latir*, *latir*, *latur*, yonca, bezelye anlamıyla yalnız Trabzon'u bildirir. Carnoy *lathuris*'in Yunanca gizli anlamında *lathraios*'tan türetildiğini açıklamaktadır.

LAVAŞ: Yufka ekmeği tatlısı. Ramazana bir hafta kala, üç, dört komşu birlikte yufka açarlar, saçta kızartırlar. Tavandan asılan dört ip,

ikişer ikişer bağlanarak aralarına tahta konur, hazırlanan lavaşlar tavana doğru üst üste yığılır. Ramazana girince, on, on beş tanesi kırılıp tepsiye dizilir, üstüne sıcak şerbet dökülerek tatlı yapılır. Köylerden çok şehirde yaygındır. Anadolu'da *lavaş* daha çok ekmek, pide anlamıyla bilinir. Farsca *levaş*'tan, Rusca *lepeşka*, Azerice *laveş*.

LAZ: Güney Kafkasya kökenli halk. II. yy. da Doğu Karadeniz sahiline yerleştiler, V. yy. da Bizans ve Sasani devletleri arasındaki savaşlarda önemli rol oynadılar ve bağımsızlık mücadelesi verdiler. VI. yy. da Hristiyanlaştılar. Komnenos İmparatorluğunun önemli bir unsurunu oluşturdular, Osmanlı fethinden sonra Müslümanlaştılar. Maçka sözlüğüne Laz sözcüğünün girmesinin nedeni, bütün Doğu Karadenizliler gibi Maçkalılara da gurbette Laz denilmesi, özellikle topluca yerleşilen yerlerde, yerlilerle olan çatışmalarda Karadenizlilerin lazlığı 'inadına' benimsemesidir.

Yeşillikten aşağı

Laz verdi bacağıni

... lu neden anlar

yesun daşaklarını

LAZUT: Mısır. DS: *lazut* Samsun, Amasya, Tokat, Gümüşhane, Rize, Artvin, Trabzon, Kars, Erzurum, Bitlis, Muş, Yozgat, Kerkük, *lazut* Bayburt, Kars, *lazot* Sürmene, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Malatya, *lazotu* Gümüşhane, Erzurum, *lazud* Rize. Lazca *lausti*, *lazuti*, Ermenice *lazudd*. Maçka Rumcasında *suban*. Gürcüce

-et, Türkçe -lık ekinin karşılığıdır, *laz-et* Laz'a ait anlamına gelir. Ancak Lazcasının da *laustu*, *lazuti* olması İZE'nun açıklamasını inandırıcı kılıyor: mısır Laz denizciler tarafından getirildiğinden *laz-otu* (*laz oti*) adını almıştır. Mısır yemekleri: mısır ekmeği, mısır pidesi, kuymak, hoşmeri, kazıkaldıran, kavut, çorba, dolma, gogiya/golfa. Buğday haca gidiyormuş, yerine mısırı bırakmış. Mısır buğdaya neler yapması gerektiğini danışıyormuş, ekmek olurum, çorba olurum, şunu olurum, bunu olurum derken tatlı olurum deyince buğday 'o kadar incelme, kırılırsın' demiş. Mısırdan yufka açılmaz.

Gız al beni al beni

hanum ederum seni

Var bi çuval lazudum

eyi bakarum seni

LAZUTLUK: Mısırlık, mısır ekili yer.

LEĞİT: Üzüm asması, sarmaşık, vb. bitkilerden örülerek yapılan halka, kazan altlarına konularak nihale diye kullanılır.

LEMSA: Nemçe'nin yöre ağzında söyleniş biçimi. *Nemçe* Osmanlıların Avusturyalılara verdiği addır. İslavların Almanlara verdikleri 'dilsiz' anlamında *nemetz* sözcüğünden gelir. *Lemsa vapuri:* Avusturya şirketinin Trabzon'a işlettiği gemi, *Lemsa yinegi:* günde iki, üç kez sağılabilen, çoğu kırmızı renkli, makbul inek türü.

LENGER: Yayvan ve kenarları enli bakır tepsi veya sahan. Farsca.

- *Tembel Veli iş yapar misun?*

- *Ya pirak beni!*

- *Pilav yer misun?*

- *Bir lengeri!*

LENSA: Marangoz şakülü. DS: *lenga, lenge, lenza, lenze* küçük çekül, Rize, Kars, Gümüşhane, Kocaeli. Farsca *lenge* bir çiftin teki ve dengin bir yanı, *lenge* topal, aksak, *lenger* gemi demiri, Azerice'de Farsca'dan *lenge salmak* alıkoymak, durdurmak demektir. Venedik İtalyancasında ise *lanza* sırk anlamındadır. Yunanca'ya *lantsa*, Türkçe'ye *lânsa*, *lânse* biçimlerinde geçmiştir, kuntrata yelkeninin direği anlamındadır. Maçka'daki *lensa-lença-lentsa-lanza* sesi Yunanca-İtalyancayı çağrıştırmaktaysa da şakülün direğe veya gemi demirine benzetilmesi söz konusu demektir, Anadolu'da kullanılan g'li biçimler de Farsca'ya yakındır. Bknz. *lensaya almak*.

LENSAYA ALMAK: Azarlamak, sorguya çekmek. DS: *lençaya almak, lensaya almak*, yalnız Maçka'yı bildirir. Lensa marangoz şakülü olduğuna göre lensaya almak doğruluğunu ölçmek, ayarlamaktan anlam genişlemesine uğramıştır. Bknz. *lensa*.

LEŞGA: 1) Ağır, kaldırılması zor kütük. Ağır, yerinden kıpırdamaz olduğu yerde kalmış eşya için de kullanılır. 2) Tembel, hantal kimse. Sözcük Farsca *lâşe*'den Türkiye Türkçesinde de kullanılan *leş'i* çağrıştırmaktadır. Maçka'da ve Anadolu'da kullanılan *loş* (bknz.) tembel, işe yaramaz, hantal sözcüğüyle

ilgili olmalıdır. DS: *leşko* şişman kimse (Yanıkoğlu) Trabzon, *leşke* tembel, davranışları ağır olan Bolu, *leşgarın*, *leşko* çok yemekten karnı büyümüş kimse Gümüşhane. Niğde'de ise *loşalmak* gevşeklik gelmek, ağırlaşmak fiil olarak bulunur.

LEVİN LEVİN: Telaşla, acıyla. *Levin levin dolaşmak*: telaşla aramak, acıyla dolanmak. *Leva* denizcilik terimi olarak Türkçe'ye İtalyanca'dan girmiştir, *levare* fiilinden *leva* çek! kaldır! anlamında emirdir. *Leva leva!* gemide halata asılırken kullanılır. (LFL).

LİBADE: Yaşlıların giydikleri basma, pazen geçirilmiş pamuklu kısa hurka. Arapça *lebade*.

Doldi vadelerumuz

hade gidelum hade

Dik ta yolla neneme

basmadan bi libade

LİFOR: Bir tür yabancı yemiş veren bitki. DS *lifer* Maçka.

Maçka'nın yollarında

baksana gayalara

Liforladi ormanlar

çikalum yaylalara

LİGORİSA: Parmak kalınlığında, kabuklu yemiş veren bir bitki. Maçka Rumcasında *ligorisa*, *ligo* tatlı, *risa* kök demektir. Bknz. *risi*.

LİKANS: Bir tür ot.

LİKARBA: Siyah salkımlı yemiş veren bir bitki.

LİK MEN: Tenekeden, küçük, şişesiz idare lambası. Yunanca *lukhnari* (Tietze), *lihnia* lamba.

LİKOMAŞ: Çivili köpek tasması. Maçka Rumcası *ligos*, Yunanca *likos* kurt. Bknz. *mangur*.

LİKSEYA: Bir tür ot.

LİMARLİ: İki fındıklı kaskal (bknz.). Maçka Rumcasında *zizimar* çift demektir, ikiz çocuklara da böyle denir. Yunanca *didimos* ikiz. Tzitzilis Pontus ve Makedonya diyaleklerinde *dumari*, *zumariho*. DS: *zimar* ikiz, çift Maçka.

LİMASLUK: Karın öncelikle eridiği yer, kuz yer'in (bknz.) karşıtı. Bknz. *meltemluk*. Yanıkoğlulimas biçimiyle bildirir. Limas *liman* sözcüğüyle aynı kökten olmalıdır. DS Gümüşhane'den *limni*'nin durgun sulu, sazlık göl anlamına geldiğini bildirir. Maçka Hamsiköy'de Limni yayla adıdır. Eski Yunanca'da *limni*, *liman*, *leimon* sulak yer, çayır anlamındadır, yumuşak, sakın anlamında da kullanılmıştır. Pontus diyaleğinde *livadi* kayalık, sahildeki küçük deniz girintisi demektir. Bizans zamanında liman sözcüğü *limionas* biçimine girer. Yunanca *limani* biçimi sözcüğün Türkçe'den tekrar Yunanca'ya geçmiş biçimidir. Bizans dönemindeki *s* ve Pontus diyaleğindeki *d* sesi *limas*'la *liman*'ın aynı kökten gelebileceğini düşündürmektedir. (LFL)

LİNBEK: Anormal kişi. DS: *limbek/lümbek* aptal, Maçka.

LİNEYA: Çamaşır ipi, yere yatay uzanan nesne. Latince ip anlamında *linea* keten *linum*'dan gelmektedir, *linerais* ise iplerden oluşan veya uzanan anlamındadır.

LİPŞİRİK: Ufak tefek kişi. *Lipidek* (Amasya) hemen, *lip lip* (Ankara) çabuk çabuk, (Gaziantep) çabuk ko-pan şeyler, *lip lip gözlü* (Gümüşhane) gözlerini sık sık açıp kapayan kimse, *lirpedek* (Maraş) birdenbire (hava- dan inmek, düşmek için) demektir (DS).

LOBİYA: Fasulye. Baklagiller aile- sindendir, adı fasulyenin anayurdu Güney Amerika'dır, XVI. yy. da Eski Dünya'ya getirilmiştir. Yunancası *phasiolos*'tur. Yunanca *lobos* fasulye kabuğu anlamındadır. DS *lobik* bö- rülce ve *lobiye* bakla örneklerini ver- miştir. Lobiya özellikle Doğu Anado- lu'da yaygın olarak kullanılır. Gürcüce *lobya*, Farsca *lobiya*. Maçka Rumcasında *mavromadi* denilir, kara gözlü demektir. Fasulyenin yere düşmesi iyi karşılanmaz çünkü başka ne yere düşerse düşsün, kuşlar, böcekler onu yerler, fasulye yenme- den kalır, günah olur. Bknz. *alaca fasulye*, *güz fasulyesi*, *gökbakla*, *günbakla*, *urus fasulyesi*, *anapa pahlisi*, *tonya pahlisi*. Arapca *lu- biya*'dan.

LOBUT: Hantal, kaba, şişman, ap- tal kişi. *Lobut*, *nebbut* Arapca spor yapmak için kullanılan kısa, bir ucu kalın sopadır, Türkiye Türkçesine *lo- but* olarak girmiştir. Gene Türkiye Türkçesine *lop* biçimiyle giren Yu- nanca *lovos* ise yumuşak şey, kemik- siz et demektir.

LOGOFLA: Koçanın yaprakları, humi (bknz.) Maçka Rumcasında *rogo* koçan, *fila* yaprak demektir.

LOKAT: Tütün böceği. Akçaabat.

Bknz. *lagot*.

LOM: Taş sökmek, yeri kazımak için kullanılan sert, demir kazık. Ds Artvin, Trabzon, Gümüşhane, Kars. Rusca *lom*.

Getir lomî açalum

kazukların yerini

Peştemalina sildi

sevduğumun terini

LONGOVİT: Kaba saba kişi.

LONGOZ: Uçurum, girdap, denizle derenin birleştiği yerde oluşan çukur, deniz dibindeki çukur. DS: *longaz* de- niz kıyılarında kayaların diplerinde- ki derin yerler, Trabzon. LFL Anado- lu'dan *longoz*, *longöz*, *longos*, *longaz* örneklerini verir, Pontus di- yaleğinde de *longoz*'dur, sözcüğün kökeninin belirsiz olduğunu, Slav kökenli olabileceğini belirtir. Bknz. *lamboz*.

LONGŞA: Kuluçka. Kuluçka ve kosu (bknz.) Bulgarca'dan Türkçe'ye girmiştir.

LOŞ: Tembel, hantal, işe yaramaz. DS: *loş*, *loşga*. Niğde'de *loşalmak*, Edirne'de *loşkurtu*. Bknz. *leşga*.

LÖVER: Acı yemişleri olan bir bit- ki. Latince *helleborus*, *elleborus*, Yu- nanca *helleboros*. Batı dillerinde adı ortaktır, İngilizce *hellebore*, Fran- sızca *ellébore*. Çöpleme, ikiçenek- liler sınıfının düğünçiçeğigiller aile- sinden pek çok türü olan bir bitkidir. *Helleborus*. DS: *lover*, Trabzon.

LÖVER²: Tabanca. Anadolu'da yaygındır, *revolver*'den geldiği bildi- rilmektedir, Süha Ünsal'a göre Para- bellum'un *Lugar* modelinden adını

almıştır.

Ben istemem yarimi

kalem divit elinde

Beni alacak olan

kama löver belinde

LUDUR: Kısa boylu şişman kimse.

Bodur'dan?

LULUS: Kel. Yunanca *lotos* aptal, çılgın, Farsca *lut* çıplak.

L U L U T S: Kesilmiş fakat işlenmemiş ağaç. Kelif (bknz.) yapımında bu haliyle kullanılır.

LUTRİYA: Kelepir. *Kelepir* Yunancadır, İtalyanca *lotarya* piyango çekilerek oynanan çeşitli şans oyunlarının genel adıdır, Türkiye Türkçesine de girmiştir.

LÜLÜK: Çaydanlığın ağzı, su akan küçük boru. Farsca *lüle* çeşmelere takılan küçük boru, halka biçiminde düürlümüş külah, Türkiye Türkçesinde *lüle*.

Su akar lüle lüle

yar gelur güle güle

Elinde sari yağluk

terini sile sile

-M-

MAHALLEZ İZİMİ: Kokulu üzüm türü. Ziganoy.

MAHLES: Sümüklüböcek. Maçka Rumcası. Bknz. *gohlis*.

MAKEL: Kazma. DS: *megel, maal, meel, megeç, megel, megil, megil, mehel, mekel, mel, meyef, kazma, çapa*. Yunanca *makelio* kesmek, boğazlamak, kılıçtan geçirmek, kıyım anlamındadır, Tietze Yunanca *makelli* sözcüğünü göstermektedir.

MAKENA: 1) Araba, otomobil. 2) Tabanca. Yunanca *mechos* kökünden *mechane*, Latince *machina*, Fransızca *machine*, Türkiye Türkçesinde *makina*.

Makenanın istine

bağladım yatağumi

Aglamalan mı çıktın

Zigana'nın dağını

MAKSUS: Şaka olarak, yalandan. Arahca *husus*'tan *maksus*.

MALAMA: Taneyle yaprağın ayrılmamış olduğu harman. DS *malama, malağma, malamağ, malaman, malgama, malıma, malyağma*, karışım, taneleri ayrılmamış, samanlı karışık tahıl. Yunanca *malayma* döşemelik eşya, yumuşak malzeme, yeni Yunanca altın, altın lira. Argo: altın lira (FD). TS: *malağma* döğülmüş fakat samandan ayrılmamış hububat.

MALEZ: 1) Un çorbası. 2) Köpek yemeği. Çinçiva: *maloz* ineğe verilen undan, kepekten yapılan yemek,

yal. DS: sırayla yapılmış üzüm bula-macı, pestil hamuru, mısır unundan yapılan bir çeşit yemek, undan yapılan sulu çorba (hayvanlara yedirilir) Maçka, Rize, kabakla süttten yapılan bir çeşit yemek, Trabzon, *malaz* hayvanlara yedirilen kuru ot.

Kedenin malezini

dök yalağuna yesun

İşun geçti karşıya

şindi ne dursa desun

MAMULA: Kırmızı yemiş veren dikenli bir bitki. Maçka Rumcası *izmi-la*.

Derenin kıyısında

mamula asmaları

Aldi benum aklımı

bu köyün yosmaları (AC)

MANAT: Fırında pişirilmiş kabak, fırınlanmış kabak dilimi. DS Trabzon ve Maçka'yı bildirir. Latince *moneta*, Rusca *moneta* para birimi?

MANCA: Yemek. Kabak mancası, lahana mancası. İtalyanca *mangirai*'den.

Yedim kabak mancası

yüreğüm bolaniyi

Lahana kostelleri

karnumda dolaniyi

MANEFTERA: Eğrelti otu türü. *İfteri*'den (bknz.).

MANEYE: Ocakta, bacada, sobada biriken kurum. DS yalnız Maçka'yı bildirir. Rize'de *manıya* tencere karası. Tzitzilis *manea* biçimiyle yalnız Pontus diyaleğini bildirir.

Hoşaf Hasan kaynatam

tesbihi alur yere

Hayriye yakışur mi

o maneyeli eve

MANGUR: Köpek bağı, zinciri.

DS: *manğur, mangır, mangürde, man-kur* Maçka, Gümüşhane, Erzincan, Si-vas, Tokat. Atasözü: *elin itini man-gurlayanun mangur elinde kalur.*

Köpeği an manguru hazirla. Yunanca *magura* sopa, değnek?

Yaylanun çimeninde

angur eşegum angur

Kizdurma beni uşak

bakarum sağa mangur

MANİ: Anne, annecik (sevgi sözü).

Haçavera. Yunanca *mana*.

Ay varisa gene gel

karanlıktan korkarum

Sen yeter ki beni al

manina ben bakarum

MANİYER: Mavzer. Almanca Wil-helm Von Mauser'in adından. Mali-
yer.

Maliyer tüfegiyle

dolaşirdi derede

Bulaştı konışmaya

sordi bubam nerede (MT)

MANSİYA: Taneleri tam oluşmamış mısır koçanı, doğranıp öğütülerek mısır unu gibi ekmek yapılır. Maçka Rumcası. **DS** *mançeya* biçimiyle yalnız Maçka'yı bildirir.

MANSU: Mısır, vb. tahıl satan kişi.

MANUS: Kızıl ile beyaz renkli hay-
van, köpek, keçi. Çinçiva'da *manus*
teke büyük boylu, boz renkli teke

türü.

MANUŞAK: Güzel kokulu, boz
renkli çiçekleri olan yayla bitkisi.

Ay olanda vuranda

çik da otur kiranda

Ceplerum şeker doli

ellerumda maranda

Olar maranda değil

manuşaktır manuşak

Aldadi beni kızlar

benidum cahel uşak

MANZER: Yabani kiraz. Mançer.,

DS: *mançer/manzer* yalnız Maçka'yı
bildirmiştir.

MAORİŞKİL: Perciformes takımın-
nın Scianidae ailesinden *eskinal/*
eşkina diye bilinen balık türü. Genel-
likle geceleri avlanır, eti beyaz ve
lezzetlidir, ilkbaharda sürüler halinde
Karadeniz'e, Ekim başından itibaren
Marmara'ya göç eder.

MARANDA: Yaylalarda biten, sarı,
parlak çiçekler açan bitki. Yanıkoğlu
güzel koktuğu için çocukların maran-
da'yla yıkandığını bildirir. Batı dille-
rinde Yunanca solmayan anlamında
amaranta'dan *Amaranthus* olarak bi-
linen, çoğunluğu Afrika, Amerika'da
yetişen, 800 tırtıl bulunan horozi-
biğigillerden *centraspermae* takımın-
dan bitkilerle ilgisi olabilir mi?

MARANDE: Hoşaf yapılmak için
az kurutulmuş meyva. **DS:** *maranda*,
yalnız Maçka'yı bildirir.

MARANZUL: 1) Hastalıklı kimse.

2) Çabuk buruşup ballanmış meyva.

MARDA: Elde kalan kötü tınal,

ıskarta, satılamayan inek, evde kalmış kız. DS: Gaziantep bir malı tartmadan, ölçmeden toptan değer biçerek satma, götüür, Samsun evlenme çağı geçip evde kalmış kız.

MARESLEMEK: Ot ve yaprağın solması. Kötüleşmek, rahatsızlanmak, bozulmak, pelteleşmek. Yanıkoğlu: rehabet çökmek, cansızlaşmak. DS: *maras* soluk, buruşuk Of, yemişlerin çok olgunlaşıp pörsümüş durumu Rize, *mareslemek*, *mareslenmek* ot ve bitkilerin yaprakları solmak Ordu, Maçka, Trabzon, *mareslenmek* yüz solmak Trabzon. Yunanca *mareno* solmak, *maresmos* solma, buruşma.

MARGO: Yavrularını yiyen erkek kedi. Maçka Rumcasında *partoz*, bknz. *bardo*. Tzitzilis Rize'den *marko* katır, erkek kedi'yi örnek gösterir ve Yunanca'da *markos*, Bulgarca'da *marko*'nun katır, eşek, ayı için kullanıldığını bildirir.

MARSUK: Bütünüyle kömür olmamış, yan yanmış odun. Mecaz olarak esmer, zayıf kimse.

MARTAL: Delişmen, hafif deli. DS: *martuval*, *martıval*, *martuful*, *martal* boş, yalan yanlış sözler, Ordu, Giresun, Trabzon, Balıkesir, Muğla, Sivas, şaka Rize, *martuvan* aptal Eskişehir. Argo *martaval*.

MARZALAK: Cevizin dış, yeşil kabuğu. DS: *marzalak*, *mardalak* Maçka, *mazulak* Sürmene.

MARZUVAN: Bir tür eşek. DS: *marzıman*, *marzuman* erkek eşek, Kayseri, Edirne. Farsca *merzebân* iyi cins eşek, Türkiye Türkçesi

marsıvan.

MASİR: Dikenli bir ot. Maçka Rumcası. DS: *macır* yalnız Maçka'yı bildirir. Carnoy: Yunanca *makir* *ailanthus malabrica*. *Ailanthus* türü bitkilerin anayurdu Çin, güney batı Hindistan, Malabar, Molokka'dır, Avrupa'da baharat olarak kullanılırlar. *Ailanthus glandulosa* *aylandız*, *kokarağaç* Türkiye'de de yerleşmiştir. Carnoy *makir* adının Hint-Ari dillerinde rutubet, nem, yapışkanlık bildiren *mak* kökünden türetildiğini bildirir. *Planche macir* biçimiyle alır.

Derenin gıyısında

yıkayidım hasiri

Sen bişe bilmeyisun

gel ye habu masiri

MASKALLAMAK: Üstelemek, sonuç alınamamasına karşın ısrarla yinelemek. Maskala kuyumcuların madeni yüzeyleri perdahlamakta kullandıkları alettir. Arapca *maskul*, *saykal* vurulmuş, cilalanmış demektir. *Maskalamak* Denizli'de bıçak bilemek, *maskallamak* Samsun'da bocalayıp gidememek anlamına gelir (DS). DS Trabzon için olumlu sonuç vermeyecek söz ve davranışta direnmek, bir işi çok incelemek, bir şeyin üzerine vurmak anlamlarını verir.

MASTİ: İhtiyar, çirkin kadın. Gerçek anlamı dişi köpektir. DS: *mastı*, *masti* av köpeği Kocaeli, dişi kedi, köpek Trabzon, Rize, Artvin. TS: ayakları kısa, kulakları tüylü av köpeği. Keresteciyan: Provens *mus-ti*, İngilizce *mastiff*, aşağı Latince

mastivus, matin. Bknz. *maşi, zağar.*

Yarım o masti nenen

hiç ibadet yapmasun

Çok gordi seni bağa

cehenneminde yansun

MAŞÎ: Dişi köpek. *Masti'*den?

Arapca *meşy* yürüyen kökünden *maşiya* koyun, keçi, vb. küçük baş hayvan

MAŞRAPA: Kulplu, bardak boyun-da veya az büyük madeni kap. Arapca *şurb* kökünden. Adamcağız gelin yapmış, su istedikçe gelin maşrabayı sapından tutar uzatırmış. Adam üzülür, bir şey diyemezmiş. Gümüş maşrabaya bir sap daha yaptırmış. Su istemiş, gelin iki saptan tutup uzatmış. Adam 'kızım' demiş, 'uç sap yaptırısam, üçüncüyü kendi tarafından tutup uzatacaksın, dört sap mı yaptıracağım?

MATRAK: Ekime elverişli olmayan toprak. DS: *matrak*. Sinop, Maçka, *matrap* Kayseri.

MATRİKA: Küçük balyoz. Türkiye Türkçesinde *matraka*. Arapca *mutrak* değnek, sopa, mızrak, tokmak.

MAYA: İnsanların başparmak ve topuklarının altındaki tek tırnaklı hayvanların ayaklarının altındaki etli kısım. DS Isparta, Denizli, Çanakkale, Bursa, Tokat, Eskişehir, Trabzon, Niğde, Konya.

MAYA²: 1) Süt buzağının midesi. 2) Süt sıstılıp suyu alındıktan sonra kalan, peynir yapılan kısım. Bknz. *surat*. Farsca *mâye*. Argoda sulu, arsız, yapışkan, sırnaşık kimse.

MAYALUK: Damızlık hayvan.

Farsca *mâye'*den anlam genişleme-siyle. Bknz. *maya²*.

MAYEPS ETMEK: Tattırarak iştahını açmak, isteğini kabartmak fakat gerisini vermemek, istemek fakat elde edememek, vadetmek. Maçka Rumcası.

MAYIS BECUĞU: İlkbaharda görünen kabuklu bir böcek türü. Mayıs Latince *maius* ay adı.

MAYIS DİKENİ: Yaban gülü gibi çiçekli, büyük ve uzunca tesbih tane-sine benzeyen kırmızı tomurcukları olan, içi kamış gibi küçük boylu ağaç. DS yalnız Trabzon'u bildir-miştir.

MAZÎ: Ağaç dingil. Anadolu'da yaygındır.

MEDANE: Haç çıkarmak. Maçka Rumcası. Yunanca *metania* tövbe, istiğfar. Misailidis'de: "... o dahi bana övüt nasihat ile gecede ellişer büyük metania etmemi..." dipnotta diz çöküp dua etmek olarak açıklanmıştır.

MEDEK: Manda yavrusu. DS: *medek, madak, mede, medik, metak*.

MEĞERSAM: Meğer. Farsca *mégér* yoksa, istisna edatı.

MEKS EYLEMEK: Sabırlı olmak, acele etmemek, beklemek. *Meks* Arapca durma, bekleme, bir yerde kalma, eğlenme. Missilidis'de: dur-durmak.

MELEN: Değirmen taşı oluğu. Yunanca *milos* değirmen, eski Yunanca *muli* değirmen taşı (Sinanoğlu)

MELTEMLİK: Karın öncelikle eri-diği yer, kuz yer'in (bknz.) karşıtı.

Meltem rüzgarı alan yer. Meltem Türkiye Türkçesinde yazın karadan denize doğru esen mevsim rüzgarı. Bknz. *limasluk*.

MENANDROS: Boş durmak.

MENDİ: İnek azarlanır, dövülürken söylenen ünlem.

MENİ MENİ: Hızlı hızlı. Maçka'da *mani, meni* hemen üzere (ÖHK), Trabzon'da *menine menine* hoplaya hoplaya (Yanıkoglu, DS), Niğde'de *manı manı* obur obur, ağgözlülük edercesine (yemek için), Yunanca hızlı hızlı demek olan *mani mani*'den gelmektedir. Türkçe denizcilik terimi olan *maniman* Ceneviz İtalyancası *de maniman*'dan gelir, sözcük doğu ve orta Akdeniz'de yaygındır, Yunanca denizcilik terimi *manimani* de İtalyancayla ilgilidir (LFL). Oysa Maçka'da *menilemek* (bknz.) yavaşlamak demektir, Denizli, Bolu, Sakarya, Kastamonu, Urfa, Ankara'da *manı manı*, Ordu, Urfa, Ankara'da *mani mani* azar azar, yavaş yavaş anlamındadır (DS). Bursa'da *menlemek* Maçkalı *menilemek*'in karşılığıdır. Yanıkoglu da *mâni mâni* biçimiyle peyder pey, ceste ceste, yavaş yavaş açıklamasını yapar. İZE

Yaylanun çiemeninde

Gel menine menine

Yanayım dolanayım

Yanağının enine

türküsünde *menine menine*'yi uygun uygun olarak açıklamıştır. *Meni meni* deyişi ile *menilemek* Trabzon'da ve Anadolu'nun öteki yerleride zıt anlamlar vermektedir. *Mensiz* ve

menden kullanımları ise açıklanamamaktadır.

Yayla çiemeni mensiz

duramayırım sensiz

İlan girsin goynına

nasi durursun bensiz

Yayla çiemeni menden

ben doymadım yarından

Yer doğarsa yağmurdan

ben doyarım yarından

MENİLEMEK: Şiddetini azaltmak, yavaşlamak, dinmek. 'Rüzgâr *meniledi*'. Bknz. *meni meni*.

MERAK: Üstüne düşünülen, akla takılan, dert ve zevk konusu olan, Türkiye Türkçesi bir şeyi anlamak için duyulan arzu. Arapca'dan.

Denizin dalgasını

saysam ardi gelur mi

Asker olan uşağın

meragi tükenir mi

Yaylanun guguvagi

yere düştü kiragi

Hiç bişeye benzemez

sevdalugun meragi

Oy kemencem kemencem

zerdali dali misun

Merakli çalayısun

benden sevdali misun

MERAM: İstek, niyet, maksat. Arapca. Çoban *meram* edince tekrardan süt sağlar.

Yazi yazarım yazi

kurşun kalemi ilan
Gel edelum sevdaluk
alma merami ilan

Dağa çikalum dağa
kestane aramağa
Kestane meram değıl
gızlarla oynamağa

Girdum yirmek ukari
gel oraya oraya
Meramciğun yogidi
niye geldin buraya

MEREK: Ot depolanan ahşap yapı, samanlık. Anadolu'da yaygındır. Ermenice *marak*.

Evlerinun başından
yol gideyi dereye
Kimse görmesun bizi
gel girelum merege

MESEL: İbret alınacak söz veya öykü, örnek olsun diye anlatılan olay, fıkra, vb. Arapça *misal*'den. Bknz. *temsil getirmek*.

MESEL²: Ahırda hayvanların idrarının akması için yapılmış tahta oluk. DS yalnız Maçka'yı bildirir. Çingiva: *senezgar*.

METRUK: Sahipsiz olduğu için ortak kullanılan arazi. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi toprakları beşe bölmüş, özel kişilerin mülkü olmayan, köy halkının ortak kullandığı koru ve otlakları arazi-i metruka olarak adlandırmıştı. Arapça *metruk*, *metruke* terk edilmiş, bırakılmış demektir. 'Ora metruke mali değıl,

yineğuni oraya sokamasun!'

MEZELEMEK: Alay amacıyla taklidini yapmak, mimiklerle, dil çıkararak kızdırmak. Azerice *meze* oynak, işveli, *mezeli* güldürücü, eğlenceli, Farsca. TS: *meze* eylemek, *mezeye almak* alay etmek, eğlenmek.

MEZERE: 1) Otlak, çayır. 2) Köyden yaylaya çıkmadan önce konaklanan hayvanların yayıldığı yer. Arapça *mezher* çiçekli yer, *mezraa* tarım yapılan yerdir. AC mezarlık olarak açıklanmıştır.

Karşıda mezereler
körünü oba kipir

Pöydü memeleri
oldu yumurta kibin (AC)

MISIR OVALAMAK: Mısır koçanının tanelerini çıkarmak. Divanda *owunmak*, *uwunmak* öğüştürmek demektir.

MİKSU: Hapşuruklu, sümüklü kimse. Maçka Rumcasında *mikse* sümük, *mikseya* sümüklü erkek, *miksu* sümüklü kadın demektir. Batı dillerine de *mukus* olarak geçen Yunanca sümük *miksa*'dan.

MİLE: Bilye. DS *mile*, *mil*, *milya* Kocaeli, Ordu, Giresun, Rize, Erzurum, Niğde, Tokat, Sivas, Kars, Yunanca *mpilli*. Bknz. *miras*.

MİLLİYETÇİ: Akraba veya hemşirelerine tuğkun, düşkün kişi. 'Çok milliyetçidir': akrabası için elinden geleni yapar. Çingiva'da da aynı anlamda kullanılır. I. Dünya Savaşında Sarıkamış'ta Hemşinlileri katırcı yaparak ateş hattına sokmayan subayın 'milliyetçiliği' halen an-

latılır. Arapça *millet* aynı dinden veya mezhepten olanları anlatır.

MİMİT: Sivilce, et beni. DS mimis Gümüşhane, Erzurum, Sivas, mimil Bayburt, *mimit* Ordu, Maçka.

MİNSİ: Peynir türü. Karadeniz'de *minci, minsi, minzi* biçimleriyle yaygındır. Maçka'da mecaz olarak beyin'i anlatır. Kıvrımlarıyla benzetilerek. '*Bi vururum, dökerim, minsi-lerini!*'

MİRAS: Bilye, bilye oyunu. DS yalnız Ordu'yu bildirmiştir. Bilye İtalyanca *biglia*'dan gelmektedir. Bknz. *mile*. Günay: *miras*.

Finduk bahçelerunda

miras oynarum miras

O kırmızı yanaktan

eğil epeyum biraz

MİTAR: Dokumacılıkta yünü sıkıştırıp düzeltmekte kullanılan tah-ta. DS *mitar* Maçka *mitari* Rize. Yunanca *mitra* gönye, köşe, kemer, Latince'ye ve Batı dillerine geçerek gönye yanında piskoposluk taçı anlamını kazanmıştır. Sinanoğlu: *mitra* kemer, çatki.

MİTİ: Çevrenin iyice görüldüğü yüksek yer, manzaralı tepe. DS bu anlamıyla Maçka'yı burun anlamıyla Maçka ve Rize'yi bildirmiştir. Miti Yunanca burun demektir. Haçavera'nın Şolma yaylasında denizin görülebildiği kaya başına Midi denir.

MODOFENGO: Küfür. Rumca küfürler özellikle gençler tarafından anlamı bilinmese de halen kullanılmaktadır. *Modofengo- modofen-*

gos ay'a (Yunanca *fengari* ay, *fengos* ışık, parlaklık) küfürdür. Bknz. *mod-onilon, mose, namose*.

MODONİLON: Küfür. Yunanca *ili-os* güneş. Güneşe küfür. Bknz. *modo-fengo*.

MODUL: Haybanları dürtmek için kullanılan sivri değnek. Anadolu'da çok yaygındır. Tzitzilis'e göre Yunanca burun *müi-ulin* sonек.

MOJNA: Serbestlik, dokunulmazlık, hak. '*Ona mojnadır*': O yapabilir, ona karışmayın, o serbesttir. Çiçinva'da da kullanılır. Rusca *mojna* yapabilmek, olanaklı olmak.

MOLOŞA: Ebegümeci. İkiçenekliler sınıfının ebegümecigiller ailesinden bitki. Malve. Yunanca *molohion*.

MOLOZ: Toprakla karışık taş döküntüsü, duvar yıkıntısı. Argoda kıymetsiz, süprüntü. DS: *moluz* toprak, taş birikintisi Çankırı, Samsun, moluş orman döküntüsü Rize, *moluz* urgan büküldükten sonra üzerine sürülen sarı renkli, kireçli toprak Tokat. Sözcüğün aslı Latince *moles*'tir, kaya, vb. türü biçimsiz kütle anlamındadır. Yunanca'ya *molos* biçimiyle geçmiştir. VI. yy. da dal-gakıran, mendirek, suni liman anlamını kazanarak denizcilik terimi olmuş ve Akdeniz'e yayılmıştır. LFL Türkçe *mole* biçiminin İtalyanca'dan kaynaklandığını, özellikle Ceneviz taşıcılığının ünlü olduğunu, *moloz, molos* biçimlerinin ise süprüntü anlamıyla tekrar Yunanca'ya girdiğini fakat eski Yunanca *volos* toprak keşegi sözcüğünün de dikkat çekici olduğunu bildirir.

MOMOÇ: Tırtıl, kurt, vb. türü hayvan. *Momoç*, *momos*, *bobos* sözcükleri çocuklar için sevgi sözü olabildiği gibi umacı anlamında korkutma sözü de olabilir. Bknz. *bobos*, *momol*, DS: *momo* ayı Artvin, *momo momoç* çocuk dilinde kurt, vb. hayvanlar Maçka, hayali, korkunç yaratık Artvin, *moo* Trabzon.

MOMOL: Böcek. DS: *momoç*, *momol*, *momolı*, *momoli* Rize, Maçka, Niğde, Çinçiva'da *bobol*. Lazca *bobola* böcek, *momoç*, *momol*, *bobos* aynı kökten (bknz.)

MORA: Bögürtlen. İkiçenekliler sınıfının gülgiller ailesinden, dikenli, sarılan, çok yıllık bitki, *Rubus*. DS: *mora* bögürtlen Trabzon, Samsun, Yozgat *mormani* Elazığ, *mormeni* Amasya, yabançileği Maçka, *mor* Rize, *more* Gümüşhane. Yunanca bögürtlen *valomoro*, *moro* ise duttur. Maçka'da *vado* mercan köşk'tür (bknz.) Latince'de dut *morus*'tur, batı dillerinde *morea*, *morus* sözcükleri dut, çilek, bögürtlen türü yemışlere ad olmuştur. Çinçiva: *mor* yabançileği, *jah* bögürtlen, soğana benzer acı bitki.

MORTİ: Yağ, peynir, süt gibi inekten elde edilen ürünler. DS: *mortı*, *mordi*, *morti*, yalnız Maçka'yı bildirir.

MOSE: Küfür, kızgınlıkla söylenen ünlem. Maçka Rumcası. Bknz. *namose*, *modofengo*.

MOZİKA: Gebe olmayan ve sağılmaya devam eden inek. Yanıkoğlu: gebe olmamış az sağılır inek. DS: *mozi* iki yaşından

doğuruncaya kadar ineğe verilen ad düve Rize, *moççuk* yaşı büyük olup büyümemiş olan kimse, Çorum. Anadolu'da *moza*, *mozak*, *mozalak*, *mozga*, *mozu*, *muzak*, *muzu* domuz yavrusu anlamıyla yaygındır, çocuk, yaramaz çocuk anlamlarına da gelir. TS: *muza* kısa boylu, cüce, bodur. *muza olmak* cüce kalmak.

Mozika yineğumi

celebe vereceğum

Gündüz görüler beni

geceden geleceğum

MUÇURUM: Kötürüm, yataşak, topal, kambur. DS yalnız Maçka'da bil-dirir.

MUDARA: Sağlam olmayan, zayıf, işe yaramaz. Argoda *madara*, Anadolu'da *mudara*. Arapça *mârid*, *mâred*, Anadolu'daki biçimiyle *meret*'le ilgili mi?

MUH: Çivi. Maçka'da çivi örgü şişinin adıdır, Türkiye Türkçesindeki çivinin karşılığı *muh* 'tur. Farsca *meh*, *muh* büyük çivi, Ermenice *muh*. Deyim: *tahtasi muh kaldurnaz*: zayıf.

MUHANNAT: Aksi, inatçı, iş beceremediği halde büyük işlere kalkışan, başkalarına engel olan. Anadolu'da yaygındır. Arapça *muhannes* korkak, alçak, kalles, kadın tabiatlı.

MUHLAMA: Sebzeli, yumurtalı yemek. DS: *muhlama*, *muhla*, *muhlama*, *muklama*. Süryanice. Arapça *mukle*.

MUHLİ: Değirmen taşının içindeki mil. Yunanca *muhlion* manavela, yay, sap. Tzitzilis Yunan diyalektlerinde *muhlio*, *muhlin*, *muglun*

biçimlerini bildirir. Anadolu'da *muglu*, *muhlu*, *muylu*, *mühnü* kaldıraç, örs, vb.

MUMUL: Siyah kabuklu, unda görülen bir tür böcek. Bknz. *momoç*.

MUMUZ: Anı peteği

MUMUZAK: Böğürtelene benzer kırmızı yemiş veren, yumuşak yapraklı dağ bitkisi.

MUNİ: Kadın cinsel organı. Adam evlenip karısıyla yatınca şöyle demiş: 'muni veren bu yana, sisi veren o yana!'

MUNZUR: Hayvanların ağız ve burun. Sopa, tüfek, vb.nin ucu anlamında da kullanılır. Çingiva: *mun-cur*, *murunç*, *tunç*. Bknz. *galak*.

Tufegümin munzuri

karişturi furuni

Afgurma kara köpek

yirtarım munzurini

MUNZUR ETMEK: Surat asmak. Bknz. *munzur*, *galak*.

MURDARLUK: Yük hayvanlarının hastalanması. Terli iken üşütüp hapşuran hayvan '*murdarluğa kalur*' sıcak su ile ısıtılan saman içine karabiber konulup yedirilir, sonra yürütülüp terletilir ve kapalı yerde teri kurutulur. Zamanında suyu verilmeyen, başka nedenle üzülen hayvan da murdar olur, gözlerinin iç kenarından kanı akıtılır. Bknz. gözdekine getirmek, solgan olmak. *Murdar* Farsca kirli, pis. Türkiye Türkçesinde islami hükümlere göre kesilmemiş hayvan.

MURMUT: Düğüm, ur, ağaçların dalların gövdeden ayrıldığı şişkin

yeri.

MURSEPS: İneğin memesine süt gelmesi için oğuşturma işlemi. Kapuköy. Bknz. *indirmek*.

MURŞ: Delik, çukur açmakta kullanılan demir, *mirç*. Ermenice.

MURUS: Surat asmış. Ds *muruz* surat yüz Artvin, Van, asık yüz Trabzon, Artvin, Erzincan, Elazığ, Malatya, *murzunuk dökmek* surat asmak Bayburt, Kars. Gümüşhane için katır anlamını veriyor. Maçka'da *murus katır* gibi biçiminde kullanılır. Munzur, galak sözcüklerinde olduğu gibi surat asmak, at, eşek katır gibi hayvanların dudaklarıyla ilişkilendirilir. Latince *mulus*, Yunanca *mulari* katır demektir.

Ne murusdur murusdur

e gız o senin kocan

Gedeceğim deysün

kaldi elinde bohçan

MUSTAVACA KUŞI: Serçe türü bir kuş, insandan kaçmadığı için böyle adlandırılmıştır, ötüşünder dolay *cırt kuşu* da denir. Ziganoy. DS *mustafakuşu*, *mustafacık* biçimleriyle alır ve yalnız Maçka'yla Trabzon'u bildir. Günay serçe türü *memetika* adlı kuş bildirmektedir. Mustafa Arapca ad.

MUTURUŞ: Asık yüzlü, somurtkan. DS *muntruş* yalnız Maçka'yı bildirmiştir.

MUTUŞ: Erkek çocuk. DS: ufak tefek erkek çocuk, yalnız Maçka'yı bildirir.

M Ü Ş K E F T Ü: Mızımız, zor beğenen. Maçka Rumcasında

müşkeftü iğrenen kadın, *müşkefte* iğrenen erkek. Farsca *mû-şikâf* kılı kırk yaran, inceden inceye araştıran. Bknz. *müşkeps*.

MÜŞKENAR: Yaylada kelifin yanına yapılan koyun ağılı, sağılmayan inekler de buraya konulur. Kenarla ilgili mi?

Müşkenar ancak alır

iki dana bi tosun

Dağa konışmam senlan

konişursam ne ossun

MÜŞKEPS: Beğenmeyen. Farsca *mû-şikaftan*. Bknz. *müşkeftü*.

MÜZEVİR: Başkalarının kusurlarını anlatan, özellikle kardeş ve arkadaşlarını büyüklere şikayet eden, Arapca *zever* telleyip pullayan, arabozucu.

- N -

NA: Al işte. Anadolu'da *nah* biçimiyle çok yaygındır. Divan'da *ma, mah, meh* al, işte anlamında bir şey verildiği zaman söylenen bir kelime. Na kafa akılsız anlamında alay için kullanılır.

NAÇIZLANMAK: Şikayetçi olmak, bıkmak, usanmak, rahatsız olmak. Farsca *nâ-çiz* hiç hükmünde olan, değersiz, ehemmiyetsiz, çok küçük şey.

NAFELE: Nafile, gerekli olmadan yapılan, işe yaramaz, boş iş. Arapca. *Dere akayı dere*

o da nafele yere

Başumi bağladılar

istemeduğum yere

NAĞUŞ: Nakış. Arapca.

NAHİR: Sığır sürüsü. Nahir bütün gitti sen alaca danayı araysun. *Nahir nahir* Anadolu'da yaygındır. *Nahor* Orta Asya'nın yüksek dağlarında, yaşayan yabani bir koyunun özel adıdır. Farsca 'da ise *nâhâr* öğle yemeği demektir. *Nahırgoyan* Kars'da bir yıllığına ücretle tutlan çobanların hesap verdikleri Aralık ayının 25.gününe denir (DS). Sürmene'de sığırtmacın glutmede geçirdiği zamandır (AC). Azerice nahr .

NALET: Lanet'in bozulmuş biçimi Anadolu'da oldukça yaygındır, L sesinin başta bulunması sorun yaratır. Arapca.

Mayista kar yağınca

çapullarum kayar

Buba evlendur beni

evine nalet yağar (Çinçiva)

NALKO: Aşhane (bknz.) bölümü olmayan, odalardan ibaret ev. Rize'de *nalya, naliya* bir çeşit ambar.

NAMET: Ekmek. Arapca *nimer*'ten. Bknz. *namna*.

NAMNA: Çocuk dilinde ekmek. Bknz. *namet*.

NAMOSE: Kufür. Kızgınlık, şaşkınlık bildiren ünlem. Maçka Rumcası. *Na-mose*. Bknz. *mose*.

NARDEK: Üzüm, nar, erik, kızılcıktan yapılan ekşimsi şerbet. DS nardek, nardenk. Farsca *nârdenk*. Hamamizade İhsan: "Hamsinin midelerdeki bu zararlı hayatını öldürmek için üstüne tatlı bir meşrup almak Trabzonca eskiden adet hükmünde idi. Mesela Görele kazası taraflarında üzümünden yapılan ve adına 'nardenk' denilen şerbetten içilirdi" (Hamsiname). XVII.yy. da Giresun ve Keşap'tan İstanbul'a nardenk satılırdı.

NASÎ: Nasıl. Türkçe ne ve Arapca *asl*'dan. Divanda *nelük*.

Karayemiş dibine

bi gurşun atacağum

Olmadi kavuşmaduk

ben nasi duracağum

NATO KUYRUK: Arkasından yetiştirmeyecek biçimde kaçan, çok hızlı kaçan, alıp başını giden. Yunanca *nato* işte. Argoda *nato kafa*.

NATOS: Buğday, vb. ekin biçildikten sonra tarlanın durumu. Biçimden sonra hayvanların ot-

latılabileceği elverişli tarla. *Natos* otı biçimden sonra tarlada biten ot. DS *natoz* yalnız Trabzon'u bildir-miştir.

NATURA: İnsan an yaratılış özelliği, bünye. DS *natura* ayırıcı nitelik Yozgat, *natırasız* suratsız, so-murtkan Yozgat. Latince *natura* doğum, nitelik, karakter. '*Naturasi kuvetli*'

NAYLE HATUN: Küçük parmakla orta parmak arasındaki parmak. Bknz. *başaran parmak*. Hatun Sansk-ritce, bknz. *küçük katun*.

NAYLIYEMEN NAYLI: Vah. vah. Arapca *nay* ölüm haberini ge-tirme.

NAZARA: İnek adı. Nazar inancıyla ilgili olarak konulur en yaygın inek adıdır. Nazar Arapcadan, bknz. *göz değmek*. İnek adları sözcüklerin so-nuna -a getirilerek yapılır: *Yaşara, Kamera, Yıldız*.

E kız kocanın adı

nazaradı nazara

Bağla başına ipi

çek da götür pazara

NEBET: Nöbet, sıra. Arapca *nev-bet*.

Gız gider değermene

gelin alu nebeti

İşte böyle kalkayı

dünyanın bereketi (İZE)

NEKES: Cimri. Farsca *nekes* aşağılık, bayağı, cimri. Bknz. *kıskıs*.

NEKRİF: Mekruh, murdar. *Mekruh* Arapca *kerh*'ten iğrenç, tiksinti ve-

ren, yapılması şeriatca hoş görül-meyen.

NEM: Bilmem. 'Ben nem' ben bil-mem, benim yapabileceğim bir şey yok. Divan'da *neme* bilmem an-lamında bir kelime, pekitme edatı, *neme ne kıldı* nasıl yaptı bilmem. İnönü Mühenna *neme* ne kadar. TS: *nem* bütün varım, *nemerse* nesne, şey. Türkiye türkçesi *ne menem* şey.

NENE: Anne, büyükanne. Anne sözcüğü Hititcedir, Türkçesi *ög'dür*. baba, dede, ata sözcükleri gibi *anne, mama, nene* sözcükleri de çok dilde ses benzeşmesi gösterir.

Asker ettiler beni

hem Erzurum hem Yemen

Çider da gelmem dedi

ağla beni e nenem

NESNE: Şey, adı söylenmek isten-meyen şey. *Ne-ise-ne*. TS: *nese, ne-sene, nesdane, nesne*.

NESİR BOZUMU: Köyün orta malı olan yayla, koru, fundalık gibi yerlerdeki bitkilerin kullanma za-manının geldiğine karar verilerek herkesin o günden sonra bu yerlerden yararlanabileceğinin izni çıkması. Simahur neziri: simahur otunun ke-silmeye başlanabileceğine karar ve-rilmesi, kızılbaş neziri: kızılbaş dallarının kesilebileceğine karar ve-rilmesi. Nezir bozumuna karar veril-mesi hem bitkilerin kesime en elve-rişli zamanının belirlenmesi hem de toplu hareketi sağlayarak çatışmaların önlenmesi açısından ya-rarlıdır. Nezir bozumundan önce Haçavera Şolma yaylasında simahur

kesenlere kavga eden M. bunun hırsızlıkla aynı şey olduğunu söylemişti. Haçavera'da nezir bozumuna Ayşe (Hadiye Karahasanoglu'nun annesi) karar verirdi. Arapca *nezir* birini doğru yola sokmak için gözdağı vererek korkutma, *nezire*, *nezi* adak.

*Bugün nezir bozuldi
gidelüm yapraklara
yollarum çok uzaktır
gelemem oralara*

NİÇA: Sığırkuyruğu. İkiçenekliler sınıfının sıracagiller ailesinden yüksek boylu, sık tüylü, bir iki veya daha çok yıllık otsu bitki. Latince *verascum*. Kıvrıkcık yapraklı sığırkuyruğu veya kralşamdani İstanbul'da (*verbasum sinauatum*), küçük çiçekli sığırkuyruğu Ordu, Rize, Çoruh'da (*verbasum tahpsus*) yetişir. Yunanca *necyia*: *molene verbasum*

*Mereğün kenarında
niçadan yalluk yapar
Kumulun gölgesinde
yatarak bağa bakar*

NİSBET VERMEK: İnadına davranmak, inadına bir iş göstere göstere yapmak. *Nisbet* Arapça bağlılık, ilgi, kıyaslama.

NOBRAN: Davranışı kaba, gönül kıran kişi.

NUSGA: Muska. Arapca nüsha'dan Türkiye Türkçesinde *muska*.

*penceren gafeş gafeş
düşdüm aralığına
Hoca bi nusga eyle*

canımın darlığına (İZE)

-O-

OBA: Yayla, yaylanın evlerin yapılmış olduğu bölümü. Anadolu'nun çok yerinde çeşitli anlamları vardır (DS), eski Türkçe'de toplumsal birimi, aşiret, kabile, ifade eder. Bknz. *yurt*.

Yağmur yağayı yağmur

baksana abasına

Yarımı görmek için

giderim obasına

OCAK: Fındık ağaçları kümesi. Eski Türkçe *oçuk, oçık, oçak*. Divan'da *oçak* ocak anlamı yanında soy bağlantısını da ifade eder. Maçka'da baba ocağı, atasoy akrabaların büyüklerinin doğduğu yer, soyun ürettiği yer anlamındadır. Fındıklık büyüklükleri ocak sayısı ile belirtilir.

Kayna kazanım kayna

Bubamın ocağında

Allah canımu alsun

Yarımın kucagında

OF KABAĞI: Kestane kabağı, tatlı yapılan kabak. Ofun adının, dolambaçlı yollardan dolayı benzetmeyle, Yunanca *ofis* yılan'dan geldiği ileri sürülmektedir. *Kabak* Türkçedir. Bknz. *arap kabagi*.

OFREYA: Çatıdan dumanı çıkması için bırakılan aralık. Maçka Rumcası. Yunanca *fero* taşımak, eski Yunanca *orofos* dam, çatı (Sinanoğlu). Bknz. *ofriyos*.

Ofreyadan aşağı

yağarken toli tuştı

O benum kuzucağım

çok uzakları tuştı

OFRIYOS: Çatıdan çıkan duman, ifriyos. Maçka Rumcası. Bknz. *ofreya*.

OĞMAÇ: Hamuru, ekmeği parçalayarak yağ, peynir, yumurta ile yapılan un çorbası. Ziganoy. Anadolu'da çeşitli yemek adları olarak *oğmaç, oğmaç, oğma* (DS). Türkçe *oğmak, ovmak, owun*.

OĞOÇ: Koç, kısır koyun. DS bir ile iki yaş arasındaki erkek koyun, yalnız Maçka'yı bildirmişti.

OĞRAK: Durak. Divan *ograg* dağ yamacı, derenin dönemeci, niyet kurma, kasıt, uğrama. Türkiye Türkçesi *uğrak*.

OĞUNDE: Önünde. Ön Eski Türkçe *öng*.

Çikardi sığırları

en oğunde sarisi

Dedi ulan hoşgeldin

yureğumun yarisi.

OĞURA GELMEK: Hayvanların cinsel arzu duyması. Bknz. *dalaba gelmek*. *Ogur* Divanda karşılık, vakit, zaman, bir işte imkan ve fırsat demektir. Türkiye Türkçesindeki *uğur*'un köküdür. Hayvanların oğura gelmemesi uğursuzluk sonucudur. Bu durumda uğur değiştirme yapılır, hayvan yayladan köye indirilip tekrar yaylaya çıkarılır. Birçok işte uğur ögesine dikkat etmek gerekir. Yola giderken sağ kapıdan çıkmak, istenmeyen kişi ve şeylerle karşılaşmamaya dikkat etmek gibi. Özellikle bereket alınmaya çıkılan yayla yo-

lunda uğur inanışının etkisi çoktur.

OĞUZ: Eski zamanlarda yaşamış, güçlü, iri yarı, saf, kötülük bilmez, cahil kişi. Oğuzdan kalma: çok eskiden kalma. Ne kadar oğuzsun: safsın. Trabzon'da varlığı ve yaygınlığı bilinen Oğuz boyu Çepnilerdir (bknz.) Akkoyunluların, İran'ın şii iktidara geçmesiyle Doğu Karadeniz'e göç etmeleriyle de çeşitli Oğuz boylarının Trabzon'a geldiği bilinmektedir. Araklı'nın *Purnak* (yeni adı Taştepe), Of'un *Yorakar* (yeni adı Serindere), Arsin'in *Oğuzazana* (yeni adı Oğuz) ve Yomra'nın *Uzmesahor* (yeni adı Özdil) köyleri Oğuzların izlerini adlarında taşımaktadır. (Oğuz, Uz, Burnak, Üreğir). DS oğuz'un Rize'de cana yakın olmayan, sevgi ve ilgi çekmeyen kimse, Ordu'da anlayışı kıt olan, Kayseri'de uslu kimse anlamlarına geldiğini bildirmektedir.

OKARİ: Yukarı. Divan'da *yokar*, *yokaru*, *yukaru*. Bknz. *ukari*.

Haburadan okari

gel da çikalum dağa

Aç da gel kollarını

sarılacağum sağa

O Kİ: Madem ki. *Ki / kim* eski Türkçe.

OKNİ: Tarla işlerinde sırası gelen bölüm, işlenecek sıra.

OKSEK: Yakacak küçük odun. Ucu yanan değnek. Çocuklar hızla çevirerek, ateşten çizgiler çizer, oynarlar. Ziganoy. Ökse. 'Hasan Tirabizan'dan getirdi oksek gibi hamşiler, o yedi yedi, oldi kara buzak gibi!' Bknz. *tavli*. Türkçe *kösegü*,

Türkiye Türkçesi *öksü*, El İdrak *iksü*, Azerice *kösöv*.

OKUMAK: 1) Kuşların ötmesi. 2) Şarkı, türkü söylemek. Türkçe okumak. *Bela okumak*: ilenmek, kargışlamak, lanet yağdırmak.

Vardum endum yanına

guş dalda okuyikan

Oynaduk ufağumlan

ketani tokuyikan (İZE)

OKUMAK²: Düğüne davet etmek.

Okunmak: düğüne davet edilmek.

Okundu: düğün daveti. Düğün daveti yazılı veya sözlü olabilir. Davetiye olarak mum göndermek saygı belirtisidir. 'Seni yeşil götlü mumla mi davet ettik?' Daveti yapana armağanlar verilir. DS *oku*, *okuma*, *okundu*, *okuntu*, *okuyuntu* biçimleriyle düğün çağrısı, *okucu*, *okuntucu*, *okuyucu*, *okuyucu* biçimleriyle düğüne çağrı yapan kimse anlamlarına gelen sözcükler için birçok yer bildirmiştir. Trabzon anılmamıştır. Oğuzlarda düğün davetinin 'ok' gönderilerek yapıldığı bilinmektedir. Divanda da *okumak* çağırma anlamıyla yer almaktadır.

OLANCA: Bütünü, tamamı, hepsi. Türkçe.

OLAR: Onlar,-III. çokluk şahıs zaimi. Uygurca'da da *olar*, *anlar* biçimleri vardır.

Ayişem saçların

gün görmez güneş görmez

Geçti olar vaktinden

olar daha taranmaz

OLAYİM: Sevgi sözüdür. Kurban

olayım deyişinin kısaltılmış haliyle kullanımı daha yaygındır, olayım sağa, olayım o gözlere, olayım o tatlı dillere.

*Olayım o gözlere
olar karadır kara
Yat dizimin istine
zülfilerini tara*

*Ayna ayna nolayım
ayna kölen olayım
o incecik beline
olayım dolanayım*

OLONOTRANON: Büyüklük taslamak, kendini büyük görmek, göstermek, hava atmak. Maçka Rumcası. Yunanca *tranos* güçlü, önemli, büyük, geniş, ağırlıklı.

OLORTA: 28 numara çapula. *Lorta* İtalyanca ayakkabı kalıbı. Bknz. *çapula, ortaayak*. DS: *uluorta*.

ORAK: Temmuz ayı. Divan *orgak*, orak. Anadolu'da kullanılmaktadır. Bknz. *kalandar*.

*Hidirnebi kayası
ne bakayısın bağa
Orağın yedisinde
ben geleceğüm sağa*

ORDUBOZAN: Damar şişmesi, varis hastalığı. DS İstanbul, Çankırı, Amasya, Trabzon, Rize, Erzincan, Hatay, Sivas, Kayseri, Niğde. Türkçe *ordu, bozmak*.

ORTAAYAK: Çapula. DS Isparta, Amasya ve Trabzon için ayakkabıcıların kullandığı kadın ayakkabısı kalıbı, Maraş için çizmeye

benzeyen bir çeşit ayakkabı anlamlarını vermiştir. Bknz. *çapula, olorta*.

ORTA DİREK: Orta parmak. DS Çorum. Bknz. *başaran parmak*. Türkçe *orta, direk*.

OVA: Zigana dağlarının ardı, Gümüşhane, Bayburt. Bknz. *halt, ukari yerli*. Türkçe *oba*'dan. Deyim: *Öküzü ova arpası yemek*: güçlü ve i-natçı olmak.

*Yarım gitti ovaya
karişti fırtınaya
Ander kalsun ovası
islandi gugulası*

-Ö-

Ö T Ü Ş : Gürültü, ses. Türkçe *ötmek*'ten.

Ö Z A Y A K : Tabancanın, kurşun ağzında ve horozu düşürülmüş durumu. Ziganoy'da bunun emniyetinden sözediyorlarsa da, emniyet, tabancanın ateş almamasından değil, çabuk ateş almasından geliyor.

-P-

PAÇALAK: Şişman, tombul. DS: *patalak*, Samsun.

PAÇAREZ: Engel. DS: *paçares*, *paçarıs*, *paçarış*, *paçarız* TS: paçarızlık için *çaparızlık*'a bakılması istenmektedir. Anadolu'da *çaparız*, *çaparuz*, *cabarız* biçimleri görülen ve *paçarez*'le aynı anlama gelen sözcük Türkiye Türkçesinde çapraz, çapraşık sözcükleriyle aynı kökten, Farsca çeb *sol* sözcüğünden kaynaklanmıştır. Anlam yakınlığı ve göçüşme ile *paçarez* ve *çaparız* aynı sözcük sanılsa da *paçarez* Yunanca *patsaro*'dan gelmektedir. yolu tıkmak anlamındadır. Olumsuz emir biçimi *patsarız!* ve *deu pastarei* fark etmez, zaran yok deyişi Anadolu Yunan diyaleklerinde yaygındır. Yunanca sözcüğün kökeni de İtalyanca rahatsızlık, engel anlamındaki *impacciare*'dir (LFL). Bknz. *paçaroz* olmak.

PAÇARÖZ OLMAK: Engel olmak, takılmak, zorlanmak. Ayağa dolaşan şey. Bknz. *paçarez*.

PAFGURMAK: Oflamak, oflayarak sıkıntıyı belirtmek. DS: *paş* akciğer, *paşkırmak*, *paşgırmak* oflamak, havlamak, türümek su için gür ve hızlı akmak, vb. (TS).

PAHİL: Kıskaç, başkasıyla yarışan, geçmek isteyen. Kıskaç anlamında olumsuz, örnek alma anlamında olumlu kullanılır. Çingiva'da uyuşuk. Arapca *bohl* 'dan, cınrı.

PALİKARYA: En iyisi,

mükemmeli, daniskası, kabadayı. Yunanca *palikari* delikanlı, yiğit. 'Palikarya işçi beş saatte kazar'.

PAMAL: Kaba, pürtük. Farsca *pâmâl* ayak altında kalmış, çiğnenmiş?

PAMBARA: Azar, dayak. *Papara* ekmek, peynir ve etsuyu ile yapılan bir tür yemek veya dayak anlamlarında Türkiye Türkçesinde bilinmektedir. Yunanca, Latince *popparium*. Çingiva *papa* mısır unu, sıcak su ve tuzla yapılan yemek.

Biraz kolla kendini

çatma parparisana

İlyas merhem süremez

herkesun yarisina (Kazmaz)

PAMBUK: Pamuk. Türkçe *panbuk*. Anadolu'da ve Türk dillerinde *pambuh*, *pambih*, *pamuk*, vb.

Baksana e kardaşluk

bular neler edeyi

Sordim oni kardaşluk

durmaz pambuk atayı

PANGA: Dericilerin tahta tezgahı. Yunanca *bangos*, İtalyanca *banco* sıra, kanepa, tezgah. Maçka'da *ban-ka*'ya da *panga* denir. Bknz. *bango*.

PANTİ: Hayvan yemliği. DS: *patni* Gümüşhane, *pansi* Trabzon, *panı* Trabzon, Rize *pani* Rize, İçel, *pehni*, *petni*. vb. Yunanca *patni*, *pahni*. Çingiva: mersuk.

PARAFLOY: Fırında öne çekilen ateş istifi. Fırının içinin görülmesi için çıra yakılıp konan yer. Maçka Rumcası. Yunanca *peras* son uç, *floy* ateş,yalım.

PARAKATH: Akşam sohbeti, akşam oturması. Maçka Rumcası *kath* oturma, Yunanca *kathomai*. Tzitzilis'e göre Yunanca *para* ve *haminion*"dan ocağın yanı anlamında. Sürmene ve Rize'de de bu anlamdadır, Maçka'da ise *baragame* biçimiyle odaların açıldığı ev bölmesidir (bknz.) *Parakath* özellikle fındık yeşil kabuğundan çıkarılırken bu işlemin gündüz işlerine engel olmaması için imeceye başvurularak akşam toplanmayı ve hem fındık ayıklayıp hem sohbet etmeyi anlatır.

PARHANA: Grup, kervan. Ziganoy'da özellikle tütün kaçakçılarının oluşturduğu grup. Farsca *bâr-hâne* yüklük, yolcu eşyası indirilecek yer. Ziganoy'da 1955'lere kadar tütün kaçakçılığı devam etmiştir. 1 Temmuz 1952 günlü Halk gazetesinden: Hükümet Kuvvetleriyle Müsademe eden Kaçakçılar. Jandarmaların sargısından kurtulan elli kaçakçı müsademe yerinde bir yaralı, bir esir, on yedi at, iki merkep, bir dürbün ve 5000 kilodan fazla tütün bırakarak kaçtılar.. arkadaşlarının kurşunu ile yaralandığını ve 75 atlıdan müteşekkil bu parhananın Karlık, Hozemiya köyünden Bekar Ali'nin olduğunu... Parhana başı: parhanayı oluşturan ve reislik eden kişi.

PARSEN: Bir tür ot. Yiyen inekleri sarhoş eder.

PARSİ: Çerçevesiz küçük pencere. DS *parşi*, *parsi*, Trabzon'u bildirmişti.

PARTAL: Mübalağa, palavra, mar-taval. Yunanca *pardalos*. Bknz. *mar-*

tal, *purtul*.

PARTOZ: İri yarı kimse. Anadolu'da *partal* (bknz) palavra anlamına geldiği gibi, biçimsiz, ağır, iri yarı anlamına da gelir. Partoz da aynı kökle ilgili olmalıdır. Partoz Emine, Ziganoy'da lakap.

PASAFKA: Aşağılık, değersiz, yalancı, sözünde denge bulunmayan kişi. *Pasaf* pislik, süprüntü, yalan, *pasafçı* temiz iş yapmayan gelişigüzel düşünmeden konuşan, *pasafka* (Trabzon) aşağılık, onursuz, değersiz (kimse) (DS). ÖHK notlarında pasafçı sözcüğü bulunmaktaysa da açıklaması yoktur. DS *pasaf-pasafka* ile *pasak-pasaklı*'yı ilgili göstermektedir. Giresun'da *pasafka* işine ve giyimine özen göstermeyen temiz ve düzenli olmayan demektir. Pas Türkçe pas, kir, küf demektir, pasak pasaklı Anadolu'da pasahlı, pasafı, pasanaklı, paspanaklı, pastallı biçimlerini alır.

PASAL: Kazık, hayvan bağlamak için çakılan kazık, kütük yarmakta kullanılan odun. Yunanca *Passalos*. Bknz. *patalluk*, *patalos*.

Yap da getir pasalı

yaralum kütükleri

İnsan unudamay

o sevdali günleri

PASKA: Serander. Sürmene. DS: kamıştan, çalıdan yapılan bostan kulübesi. Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, büyük sepet Rize, Artvin, Yanıkoğlu: küçük ev, kulübe. Bknz. *serander*.

PASLANKOR: Tarlanın toprağını

düzeltemeye yarayan araç. DS: *paslan-köz* tahta düzeltmekte kullanılan küçük, rendeye benzer demir araç.

PASMAT: Bekçi bastonu. Ziganoy. Farsca *pusban*, *pasdar* gece bekçisi, halk arasında *pazvant*.

PASOSLANMAK: Zedelenmek. Maçka Rumcası *batsos* ezmek, *pazomit* eğri, ezik burunlu. Yunanca *pata* tasso vurmak, şiddet göstermek. Çinçiva: *çetuş*.

PATA: Elle verilen selam. Pata çakmak: selam vermek. Türkiye Türkçesinde eşit, berabere anlamına gelen, pat, pata İtalyanca *pattare*, *patta*'dan.

PATALLUK: Engel, ayağa takılma. DS: *patal* gereğinden çok büyük, iri hantal Trabzon, Gümüşhane, *patalak* şişman (çocuk için) Samsun, *patalak* *patalak* ördek gibi yürüyüş için Samsun. Bknz. *patalluk*.

PATİ: Kedi, köpek ayağı. DS: Eskişehir küçük çocuk eli, İzmir küçük çocuk ayağı. Patik Türkiye Türkçesinde çocuk ayakkabısı. Yunanca *pata* basmak, *patiki* cambaz ayakkabısı.

PATLAK: Kavrulmuş mısır. *Patlak* mak'tan. Bknz. *patlangoz*.

PATLANGOZ: Kavrulmuş mısır. Bknz. *patlak*.

PATLİCAN İNCİRİ: Bir tür incir. Sanskritce *vatigana*, Farsca *patingan* patlıcan, incir Farsca.

PATUL: Taranmamış beyaz yün parçası, Bknz. *patul patul*, *purtul*.

PATUL PATUL: Lapa lapa. Kar yağışı, parça parça yağan kar. DS:

patul Trabzon, Rize, patuli Rize, Rize'de beyaz. *Badul* taranan yünden ayrılan aynı büyüklükteki parçalar, lapa lapa yağan kar Trabzon. Yünlere karın benzeştirildiği görülüyor.

Maçka Rumcası.

Şoniya mani şoniya
şoniya patuliya
Son Ayeser afgigeda
dernasol mediliya

Ker badulis edeyi
ben bakarum kapidan
Hevesluk alinur mi
oyle güzel karidan

Kar yağar patul patul
ilan folinda yatur
Herkesin yari geldi
benimki hanıyadur

PEÇE: Hartoma'nın çatı örtüsünde aralık bırakacak biçimde bir ucundan çakılmayarak, sıvrıkla öteki ucu açılıp kapatılarak ışıklık olarak kullanılabilecek. Amadolu'da baca'ya *pece*, *paca*, *peçe*, denildiği gibi *peçe*, *paca*, *pace*, *paça*, *pece*, *peke*, *penek* birçok yerde de pencere, tavan penceresi anlamına gelmektedir (DS). Farsca *becce*.

PEÇKO: Küçük soba. Rusca *peç* sobadır, küçültme eki almış.

PEKE: Sedir, peyke. Farsa, *pâykâh*.

-Ula gavurun gızı

ittun beni pekeden

-Ben meram etmiyeyim
süt sağarum tekeden

-Giz senin...

yaparım tenekeden

PEKTEN: Yüksek sesle. Divan'da bek muhkem, kavi, sağlam, sıkı, pek.

Türkü söylerin pekten

kız çarşafın ipekten

Boşan alayım seni

kurtul hağu kopekten (İZE)

PELİT: Meşe ağacı ve meyvası. Farsca *bélut* kestane. Arapça *belut*-tan.

Çamdan geçtüm pelite

gız perilerin yite

Nenen seni vermeyi

benum gibi yigite

PERÇEM: Mısır püskülü. Farsca *perçem* kakül, tepede bırakılan saçlar, mızrak, bayrak püskülü.

PERE: Yaylalarda hayvanların toplanıp sağıldıkları çevirmeli yer. Farsca *pere* uç kenar. Çinçiva'da *per* Divan *per*, *pere*.

Harınu da sarayı

perede koyın sağımak

Oğundan yana yoğurt

peşine da ye kuymak

PERNEK: Sürüye katılan az sayıda hayvan, koyun, keçi. Emanet mal; koyun, çocuk. Bknz. *pernekçi*, *pernekleşmek*.

PERNEKÇİ: Az sayıdaki koyun veya keçilerini sürüye katan kimse. Bknz. *pernek*.

PERNEKLEŞMEK: Sürüden ayrı düşmek. Bknz. *pernek*.

PERPENDUL: Eskü püskü,

hırpani, yırtık pırtık elbise, böyle giyimli kişi. *Perpendul* peştamal, *perpendul* dilenci.

PEŞ: Elbisenin koltuk altı. DS Erzurum, Kayseri, *peşri*, *peş* üçetek denilen kadın giysisi, Antalya *peşni* yelek.

PEŞENK: Kervanın önünde giden hayvan. Farsca *piş-âheng*.

PEŞTEMAL: Önlük, peştemal, Doğu Karadenizli kadınların değişmez önlüğü. Aşağıya doğru çizgili, renkler kırmızı beyaz, kırmızı mavi, ucu çapraz biçimde kaldırılıp bele sokularak fındık toplamakta, vb. kullanılır. Peştemali yandan düğünleme modası bir dönem kızlarla annelerin çatışmalarına neden olmuştu. Farsca *peşt-mâl* sırt sileceği, hamamda kurulanılan ve örtülen ince dokuma.

Peştemalun düğünü

gerudendur geruden

Gavurun gızı seni

Sensun beni eruden

Karilar karilar

kara peştemallilar

Yüzünüzden ne çeker

yigıt delikanlılar

PETEK: Arı. Emence *petag* arı kovanı. Artuk *aro* deniliyor. Bknz.

Komar çiçeklerinden

petek alır balini

Sevenler bırakamaz

ele nazlı yarini

PEYDEMAL: Sahipsiz, bakımsız. Özellikle dikenlerin sardığı, temiz-

lenmemiş arazi. 'Gidemedum oraya, kaldı peydema!' Farsca *paymal* ezilmek, yok olmak.

PEYGAMBER ÖKÜZÜ: Vurdum-duymaz, ahmak. *Peygamber* Farsca, *öküz* Toharca *okso*, Sanskritce *uksa*, Yunanca *oksos*, İngilizce *ox*, vb. Türkçe'ye çok eski girmiş. DS yalnız Trabzon'u bildirmiştir.

PEYHUT DÜŞMEK: Kendinden geçmek, çok yorulmak. Farsca olumsuzluk eki *bi*, yararlı, işe yarayışlı *hâde*'den *bihûde* Türkiye Türkçesinde *beyhude* elverişsiz, yararsız, boşuna, gereksiz.

PEYMANE: Cimri. Farsca *peymü* ölçmek, *peymay* ölçen, tartıcı, *peymâne* büyük kadeh.

PIRPIT: Eski püstü. Bknz. *perpendul*. Anadolu'da kalın keten ipliğinden dokuma bez, kaba yün kumaş, potur, vb. Bknz. *purtul*.

PIRT: Yünün kaba kısmı. Bknz. *purtul*.

PIBİT: Çiçek tozu, polen.

PIÇAK: Bıçak. Divan *bıçgu*, *bıçku*. Uygurca *piçak*.

*Yaylanın çimeninde
verduk kucak kucaga
Elimlan başedemem
sira geldi piçağa*

PİDE OCAKTA YANMAK: İş işten geçmek. 'Pide yandı ocakta!' Pide Yunanca *pita* Latince *pizza*, Sanskritce *pinda*.

PİKOLA: Küçük taneli fındık türü. İtalanca *piccolo*.

PILEKİ: 1) Düz taş. 2) Ocakta kul-

lanılan, mısır ekmeği pişirilen taş. Bknz. *bileki*. Eski Yunanca *plaks*, yeni Yunanca *plaha*, *plaka* kalın dilim, kerestenin düz parçası, döşeme taşı, plaka. Latince *plaga* kalın dilim, kerestenin düz parçası, döşeme taşı, *plaka*. Latince *plaga* İtalyanca *placca*. Hollanda dilinden İtalyanca'ya geçüşü de önerilir. Tzitzilis Anadolu'dan *feleke*, *fileke*, *filike*, *filleke* örneklerini verir, yassı hafif taş, taşla oynanan oyun. DS: *pileki*, *pilaki*, *pilek*, *pilik*, *bileki*, ayrıca taşta pişen mısır ekmeği anlamında *bileki*, *pilaki*. Çingiva: *pileki*, zaç *pileki* kapağı.

PİLİTA: Su kazanlı fırın. Rusca *plita*. Çingiva.

PİN: Kümes, Çingiva'da *pun* kümes, böcek yuvası, punağal folluk. Ermenice *pun* yuva, *pungal* folluk. Bknz. *pine pine*, *pines*.

PİNE PİNE: Tavukları kümese sokma ünlemi. Bknz. *pines*.

PİNES: Kümes. Anadolu'da *pin* (bknz.), *pim*, *pindik*, *pine*, *pinelik*, *pines*, *pinez*, *pinezlik*, *pinir*, *pinnek*, *pinlik*, *pünes*, *pünnük*, vb. (DS). TS'inde *pineke*, *peneke* uyuklama, *pinekleme* .İZE *pinekleme*'i Farsca *pineki* yavaş yavaş uyukuya dalaran'dan Türkçe ekle kurulmuş gösterir. Farsca kümes *morg*, Tavuk *morgdan*. Bknz. *pin*, *pine pine*

PİSİK: Kedi. Halk ağzında ve yazı dilinde *pisi*, *pisik*, *pisük* (DS, TS) vb. biçimleriyle yaygındır. Bühran-ı Katı Tercümesine göre Farsca püşek'ten gelmektedir. Kedi sözcüğü batı dillerinde ortaktır (*cat*, *chad*,

katze, gato, vb.) Türkiye Türkçesine Rumca *gata*'dan geçmiştir (IZE). Di-
van'da kedi *muş* (Çiğilce), *çetük*
(Oğuzca), *kawük, küvük* erkek kedi.
Clausen *müş* sözcüğünün ödünç
sözcük olduğunu, Farsca olamıya-
cağını, Farsca *müş*'ün fare, sıçan an-
lamına geldiğini bildirir, *mışkıç*
sözcüğünü açıklarken *mışkıç* Sogdca
yabani kedi sözcüğünden geldiğini
gösterir. Uygurca *manu* step kedisi,
Anadolu'da *maş, meşçük, maçi,*
maçma, Çağatayca *müşük*. Yeni Uy-
gurca *möşük*, El İdrak'da *maçi*. Çetük
sözcüğü de Anadolu'da yaşamaktadır
(DS,TS). Tietze: Bulgarca *maçka*,
Sırp-Hırvatca *maçka*. Çingenece
matchka. Standart Bulgarca *katka*,
Rusca *kot*. Pisik, sipsi, pisi pisi
ünleminden türemiş olmalıdır (bkz.)
Kediyle ilgili çeşitli dillerde *biss,*
pus, puss, pous sözcükleri
görülmektedir (Keresteciyan). Cafe-
roğlu Sürmene'den *pisig* masalı ve-
rir. Maçka'da kede pisik'in yerini
almıştır. Halk etimolojisinde kedi
sözcüğü '*kendi geldi*'den türetilir. Bi-
linmezden çıkıp gelen kedi uğurludur,
sırı üstü düşmemesinin nedeni de pey-
gamberin sırtını sıvazlamış ol-
masıdır.

POĞUT: Boyun şişmanlığı. Poğutlu
uşak bakımlı çocuk.

POLESTERA: İş önlüğü. Yunanca
pedeion, podea, podia önlük.

POLİM YAPMAK: Numara,
gösteriş yapmak, kurumlanmak, ken-
dini büyük göstermek. Argoda yalan,
asılsız söz veya haber (FD). Yunanca
poleomos savaşı demekse de Anado-

lu'da kullanılan *porum, porum atmak,*
porumcu örnekleri dikkate alınarak
Tietze'nin bildirdiği Yunanca apor-
rimma döküntü, tortu, pislik sözcüğü
akla yakın gelmektedir. Yunanca *ap-
oreo* akmak, kaynaklanmak, çıkmak
aporitos giz, *aporrinata* çöp ve red-
detmek, *aporripzo* yaymak anlam-
larına gelir.

POMAZ: Umacı, öcü.

PONTİL: Ahırın tahta döşemesi.
Pondilde kalmak: hayvan, insan yor-
gunluktan çökmek, aşırı yorulmak.
DS *bondil* yalnız Maçka'yı bildir-
miştir, *pandil* (Maçka) *mandila* (To-
kat, Sivas), Latince *pontilis*. Yunan-
ca *pontilon* (Pontus diyaleğinde
pontila) (Tzitzilis).

Evin dibinde otlar

çikar tavuklar otlar

Divranoz'un kızları

ponularda yumurtlar

PORT: Yükün kaba kısmı. (ÖHK).
Bknz. *purtul*.

POTİSİYA: Ayakkabı. Türkiye
Türkçesinde bilinen *postal* Farsca
pâstgâle'den, *potin, fotin* Fransızca
botte, bottine 'den gelmektedir.

PÖSÜT: Zayıf, yorgun düşmüş.
Bknz. *pösütlemek*.

PÖSÜTLEMEK: Yorgun düşmek,
durumu kötüleşmek. Bknz. *pösüt*.

PUĞAR: Pınar. Maçka'da *poğar ba-
har, bahar* kullanımları da vardır. DS
pahar maddesinde *ponar, povar, puar,*
puğar, puhar, punar, pungar, pura,
puvar biçimlerini bildirmektedir.
Trabzon anılmamıştır. Divan Oğuzca
munğar pınar.

PUL: Sûs. Türkiye Türkçesinde balık pulu anlamında Yunanca *polisten*, para anlamında Latince *folis'ten*, posta pulu anlamında Latince *bulla*, Yunanca *boulla'dan*.

E kemencemun puli

ben ali miyum duli

Alusam gız alurum

memeleri gugulli.

PUMBİL GİBİ OLMAK: Şişmek kabarmak. Elim pumbil gibin oldu, sırifta pumbil gibin oldu.

PURLUK: Alçı taşı bulunan yer, taşlık. DS: *pur, purluk*. Yunanca *puri*.

PURPUT: Öfkeli, hiddetli. Bknz. *purput kesilmek*.

PURPUT KESİLMEK: Öfkelenmek, hiddetlenmek.

PURTU: Ev eşyası. Bknz *port, purlul*.

PURTUK: Kabarık tüylü, taranmamış saçlı. DS: saçı sakalı birbirine karışmış Maçka, yumuşak, kıvrıcık ve kabarık (çocuk saçı ya da kedi köpek tüyü için) Gümüşhane, taranmamış kabarık ve karışık yün ya da kıl Maçka. Maçka'da kullanılan *partal*, yalan, *partoz* iri yarı, *patul* yün kabası, lapa lapa kar, *port* yük, *purtu* ev eşyası, *purtuk* yele ve *purtul* sözcüklerinin (bknz.) birbiriyle ilişkisi olmalı. Anadolu'da da *purtul*, *partal*, *pırpıt*, *purput*, *pırtı*, *purt*, *purtı*, *pırtıl*, *port*, *portal*, v b. biçimleri eski elbise, yün parçası taranmamış saç, eski eşya ve yük, şişman bodur anlamlarına geliyor (DS), Türkiye Türkçesinde *pırtık*, *pılıpırtı*. Keresteciyan *pırtı*, *pırtıl*'la

ilgili olarak Arapça *ferde*, Yunanca *fortos*, *fortion*, *vrithusk*, Fransızca *fardel*, Farsca *bardan* sözcüklerini anar.

PUSTUK: Mısır koçanının içi, tanesiz hali. Akçaabat. DS: Vakfıkebir, Gümüşhane. Bknz. *sukra*.

PUŞA: Mısır koçanının yaprakları. Akçaabat. DS: Trabzon. Bknz. *humi*. Tietze: Rusca, Bulgarca *puch*, Slovence *pûh* hav, ayva tüyü ile Anadolu'dan pu (İstanbul) hasırotunun tepesindeki pamuğumsu öge, puh (Edirne) berberlerin traştan sonra ense pudraladıkları yumuşak tüylü fırça, pufik (Elazığ) bitkilerden havaya uçan pamuk gibi tohumlar arasında ilişki kurar. Yanıkoğlu: *puşi* küçük çam fideleri. Çiңciva'da *puçak*. Çiңciva'da fındığın yeşil kabuğu *puşt*, ağaç kökü *pug*. Ziganoyda koçan yaprağı *fuça* (bknz.)

-R-

RAFAN: Bknz. *grafan*.

RAHNA: Örümcek. Unutulmuş. Bknz. erimcak. DS *arahana* Sürmene, *rahna* Rize, Maçka Rumcası *rahna*, Yunanca *arakhni*.

RAŞİ: Sırt, yüksek yer. Maçka Rumcası sırt *mesoraş* orta sırt. Yunanca. Türkiye Türkçesine de geçen *raşitik* omurga hastalığı.

Livara'nun başına

raşi deyiler raşi

Yarumlan konişdum

gördi bizi kardaşı

RAŞOLİT: Bknz. traşali.

REÇEL ARMUDU: Bir tür armut. Farsca riçal ve emrüd.

REKE: Öreke, eğrilmekte olan yün, keten vb. tutulduğu bir ucu çatal değnek. Türkçe *öreke*'den. İkinci anlamı ebelerin doğumda kullandıkları iskemledir. Yok ebenin rekesi: saçma söze karşılık.

REMEZAN: Ramazan. Arapca.

Oy Tirabzon

için kalaylı kazan

Sevdalı günlerime

geldi çatti remezan

Derenin kıyısında

kalayladım kazani

E güz senun yüzünden

tutmadım remazani

REMİL DÖKMEK: Fal bakmak. Arapca *remi* kum. Kum falı eski fal yöntemlerinden, Fal Arapca.

REYHALAYA: Fesleğen. Arapca *reyhan* fesleğen. Fesleğen Yunanca *basilikon*, kral otu diye çevrilebilir, Fransızca basilic, Almanca bsilienkraut.

REYİZ: Reis. Arapça baş, başkan.

RİZİYA: Sertleşmiş tarla ve bu durumda tarlayı kazmaya yarayan büyük kazma. Bknz. *hırziya*. Yunanca.

RİSİ: Lahananın içi. Yunanca *riza* kök, kaynak. Latince ruca.

ROKOBUL: 1) Buğday, vb. ekinlerden sonra ekilerek mevsim geçtiği için olgunlaşamayan, hayvanlara yedirilen mısır. 2) Mısır ayıklandıktan sonra hayvanlara yedirilen artık. 3) Olgunlaşmamış, gelişmemiş, küçük kalmış mısır. Maçka Rumcasında *roko* koğan *buli* yavru demektir. Tzit-zilis roka'yı mısır fideki olarak açıklamıştır. Bknz. *rokosup*. Günay: *roka* taneli mısır koğanı, *rokopi* mısır fidesi, Rize, Çinçiva: *nosruk*.

ROKOSUP: Kendir suyla işleyen büyük tokmaklarla dövülür, lifi yumuşatılır. Kendir tarağında taranarak *rokovat'a* (bknz.) sarılır. *Rokosup* bir ucu bele sokulan, bir ucu *rokovata* bağlanarak kendirin kaymadan işlenmesine yardımcı olan alettir. *Roko* Maçka Rumcasında koğan demektir. *sup* sap olarak açıklanmıştır.

ROKOVAT: Kendirin sarılarak ip yapıldığı alet. Maçka Rumcasında *roko* hart. *Roko* Maçka rumcasında koğan demektir. Bknz. *rokobul*, *rokosup*.

ROMİTA: Antep fıstığı cinsi bir tür bitki.

RUCA: Traşoli (bknz.) yapımında kullanılan, beze dikilen beyaz süsler, deniz kabukları.

RUME: Arı peteğinin baldan ~~süzülmüş~~ hali.

-S-

SABA YULDUZI: Sabah yıldızı. Gün doğumunda görünen yıldız. Bknz. *kervankıran*. Sabah Arapca, *yıldız* Türkçe.

Çıktı saba yulduzi

peşine kervankıran

Uç gün mi yaşayacak

yarum seni kanduran

SABUK: Bir tür çizme. DS altı ince, hafif ve yumuşak çizme, Giresun. Rusca sapóg, dial. *Zapóg*.

SADALAMAK: Tereddüt etmek, afallamak, sendelemek. DS *sadalamak* sözü ağızda gevellemek, şaşırp sözü uzatmak, istediğini tam anlamamak, sayıklamak, uykuda konuşmak, bir sözü sık sık yinelenmek, sendelemek, ağırdan almak, vb anlamları ve *sadıdanmak*, *sadılamak*, *sadırdamak*, *sadranmak*, *sandıramak* biçimleriyle bir çok yeri bildirmiş, Trabzon'u anmamıştır.

SAGIRGA OLMAK: Dadanmak, direnmek, ısrar ederek can sıkmak. Sakırğa kene anlamıyla yaygındır. Divan'da *sakırku* biçimiyle yer almıştır. *Sakırğa olmak* sakırğa'dan türetilmiştir. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir.

SAĞA: Sana. Eski Türkçe *sän*, yaklaşma hali *saña*, *sänä*, Uygurca *sanga*, Divan'da *sanga*.

Aldum sepetcuğumi

gideyirum otluga

Vurdum sağa bi tekme

yiktum seni bokluga

SAGILLAMAK: Öğütlemek, salık vermek. Eski Türkçe *sanmak* düşünmek, ait olmak, Uygurca *sana-mak* saymak, hesap etmek, Divan'da *sanmak* saymak, sayılmak, sanmak, TS: *sağıslamak* hesap etmek, düşünmek, addetmek, *sağışlu* sayılı, az sayıda, bir kaç, *sağış* sayı, adet, miktar, hesap *sağınmak* iyi düşünmek, mülahaza etmek, *sağınç kılmak* (*sağınç sanmak*) düşünmek, teeml, tefekkür, mülahaza etmek, *sağınç*, *sağınca* emel, istek, arzu, düşünce, ümit, tasavvur.

SAHAN: Yemek yenen veya yumurta kırılan, kaygana, hoşmeri, vb. yemek yapılan kap. Arapca *sahn*. Yaygındır. 'Çingenede kapaklı sahan!'

SAHTARU: Zayıf, çelimsiz kız. *Saf-derun* Arapca -Farsca bileşik sıfat, kalbi temiz, saf, kolay aldatılabilen, bön.

SAHTEKULİS ETMEK: Tartaklamak. Maçka Rumcası. Bknz. *sarfullamak*.

SAKIZ AĞACI: İki çenckliler sınıfının antepfıstığıgiller ailesinden ağaç. *Pistacia lentiscus*. TS'nde *sakızlık* çitlembik, menengiç, *sakızağacı* anlamlarıyla görülmektedir. Sakız Divan'da *sagız*, *sakız*, *sakır*, kökeni Yunanca *çedir*, Farsca'ya *segiz* olarak geçti, Farsca'dan Türkçe'ye geçti (IZE). Bknz. *sakızluk*.

Esti yerli ruzgari

kurutti sakızları

On beş paraluk basma

guzelletti kızları

SAKIZLUK: Çam fidanlığı. DS *sakız*'ı çamağacı (Trabzon) olarak alır, *sakızlık* ise Trabzon dahil, Giresun, Tokat, Amasya, Kocaeli, Eskişehir, Aydın, Denizli, Isparta, Muğla, Antalya, Adana, Konya'da çitlembik de denilen, mercimek büyüklüğünde meyvaları burukça, fıstık tadında bir çeşit sakız ağacı olarak açıklanmıştır. Bknz. *sakız*.

SAKONAR: Değirmende tanelerin aktığı, ters piramit biçiminde bölüm. DS: *sakanar* köylerdeki ekin ambarlarının bölmelerinden biri, Maçka, *sakonar* kiler, Maçka, Rize, *sakunar*, Rize, Yunanca Pontus diyaleği, *sak-honar* (Tzitzilis).

SALAHANA: Serseri, boş dolaşan, işsiz güçsüz kimse, başı boş köpek vb. *Salâ-hân* Arapça Farsça bileşik isim, minarede *salâ* veren, Türkiye Türkçesinde meydan okuyan, kendine güvenen anlamını da kazanmıştır, Maçka'da sahaana'ya dönüşmüş olabilir.

SALEYA: İshal olmuş kimse, sık sık ishal olan kimse. *Ishal* Arapça *sehl*'den gelir, *saleya* ishali anlamına ishal'den türetilmiş olabilir. Çingeva: *çerus*, *çerut*.

SALMI: Dokunacak kumaşın sarıldığı silindir.

SALTAT: Asker, Rus' askeri. (Bknz. *Urus*) Rusca *saldat*, Latince *solidatus*, Fransızca *soldat*, İngilizce *soldier*, Almanca *soldat*.

1834'de Sokum Kalesine baskın yapıp Rusların Trabzon'dan aldığı fe-

neri geri getirenlerin türküsünden:

*Sokum dedikleri
bir küçük çarşı
Dükânlar açılır
kıbleye karşı*

*Sokumdan almışım
döner feneri
Güzelhisar'da
açılır döner
On iki saltat
peşine döner*

SANDRUMA: Sundurma. DS *sandırma*, *sandurma* köy evlerinde fazla eşyaların konulduğu geniş yer, Maçka.

SANGA: Büyük dilli kapı kiliti. Maçka Rumcası. Tzitzilis Yunanca *sanka*'nın İtalyanca *stanga*'dan geldiğini bildirir. Bknz. *zanga*. DS: *sanga*, *sanga*, asma kilit, Trabzon.

SANGSAR: Sansar. Uygurca *sang-sar*, *samsara*, Divan'da *sarsal*, Sanskritce *samsara*'dan.

SAPLIYA: Saplı tas. (DS) *saplak*, *sapçak*, *sapla*, *saplah*, *saplayak*, *saplı*. Türkçe *sap*.

SARFULLAMAK: Tırmalamak. Bknz. *sarfulli*, *sarfulis etmek*.

SARFULLI: Çok fazla dalı olan çubuk. Hamsi küçükse sarfulli çubukla karıştırılarak yıkanır. Bkn. *sarfulis etmek*.

SARFULİS ETMEK: Tırmalamak, çok sinirlenmek, yakalarını yırtmak. Sarfulli çok dallı çubuk (bknz.) olduğuna göre, çubuğun takılıp yırtmasından türetilmiş olabilir,

sonra anlam genişlemesine uğramıştır. Bknz. *sarfullamak*.

SARGAN: Zargana. Tuma balığı ailesinden altı ve üst çeneleri uzun balık. DS Sinop, Samsun, Ordu, Giresun. Yunanca *zargana*.

SARIBAŞ: Güz buğdayı. DS sarı başaklı bir çeşit buğday. Zonguldak, Trabzon, Gümüşhane, Rize.

SARIGİBURMA: Bir tür tatlı. Bknz. *gerdan tatlisi*.

SARMAK: Çok hoşla gitmek, eğlenmek. Türkçe *sarmak*, *sarmak*'tan.

Harunu da sarayı

perede koyın sağmak

Oğunden yana yogurt

Peşine da ye kuymak

SARNAK: Fasulyenin sarıldığı çubuk. *Sarmak*'tan.

SASAL: Saçsız, kel, Bknz. *zazal, lulus*.

SASUK: Düşüncesiz, fikirsiz. *Sasuk, sasık* kokmuş, bayatlamış sağlıklı, renksiz kimse, yağsız, yavan anlamlarında Anadolu'da bilinmektedir (DS), Divan'da *sasımak* kokmak, *sasığ* kokmuş demektir.

SAŞ: Saç. DS Akçakoca, Bolu, Türkçe.

Eldi: ufagum eldi

ben zannettim bayildi

Sari sari saçları

teneşire yayildi

SAT PAT: Zaman zaman, tek tük, ara sıra. DS Niğde, Antalya, Trabzon.

SAYUKLAMAK: Uykusu gelip dal-

mak, ayakta uyumak, gözleri kapanmak. DS Maçka, Sivas. Bağırıldığı halde uyanamıyan kişilerin damlarına kötülük veya muziplik olsun diye mezar toprağı atıldığına inanılır, uykusuzluk çekenler için de yatağına haberi olmadan mezar toprağı koymak yararlıdır. El İdrak: *sayıklamak*.

Kapusunun oğunde

otlari ayuklarum

Kara gözlüm ben seni

rüyamda sayuklarum

Körelle Tireboli

Kiresun'da kayıklar

Kocasi miskin olan

akşam isti sayuklar

SAYIMCI: Hayvan vergisi toplayan memur. DS *sayımcı, sayıcı, sayılancı, sayıncı, saylancı*.. Türkçe *saymak*'tan.

SAZAK: Küçük bataklık, sazlık, su birikintisi. (DS,TS) Türkçe *sazdan*.

SEFLAN: Kıymık. Haçavera. Bknz. *zeflan*.

SEHİL: Ilıman iklimi olan yer, seirin, gölgelik yer. DS bir çok yeri bildirmiştir. Arapca *sahil*'den *sehl* kolay, yumuşak hafif.

SEHİL 2: Yalan yanlış. Erzincan'da büyü anlamında (DS)?

SEKELEMEK: Topallamak. Tek ayak üstünde gitmek, sıçrayarak yürümek, aksamak, topallamak (DS), *sekeletmek sendeletmek, sektirmek* (TS). Türkiye Türkçesinde *sekmek, sektirmek, seğırtmek* Divan'da *seg-*

remek, sekrimek, sekremek.

SEKMEN: İskemle. İskemle Latince *scamnulum*'dan, Avrupa dillerine geçti İtalyanca *sgabelle*, Fransızca *escabelle*, Almanca *schemel*. DS seki maddesinde *sekçe, seke, sekitmen, sekke, sekman, sekmek, sekmen*, vb. biçimlerini bildirir. Anadolu'da sedir, kerevet anlamlarına da gelen seki Farscadır *sekü* dışkapının yan basamağı. Sekmen Maçka'ya Yunanca yoluyla gelmiş olmalıdır, Maçka Rumcası *skamnın*, Yunanca *skamni*. Bkn. *gobit, gorzit, korsil* Çiñçiva 'da *semli*.

SEKÜL: Bileğinde beyaz olan at. DS *seki, sekil, sekül, sekili*, vb. TS *seki, sekil*.

SELE: Çamaşır ekmek, vb. sepeti. Arapca *selle*. İZE Farsca.

SELEN: Sel yatağı. Arapca *seyl* ak-maktan.

SELEŞMEK: Konuşmak. Söyleşmek'in yöre ağzında aldığı biçim.

SELİNTİ: Selin sürükleyip getirdikleri. Arapca *seyl*'den sel, Türkçe ekle.

SEMET: Hamur tahtası. DS *senit, sekmen, semen, sement, semet, senedi, senet, seyit*, vb. Tietze, Yunanca *sanidi*, HE Kıpçakca *senit-senet*. Pakalın Arapca *sımat*.

SEPELEMEK: Kar hafif yağmak. DS: çiselemek.

SERANDER: Nemden ve hayvanlardan korunması için direkler üstüne kurulmuş ahşap ambar. Yunanca *ksirantirion*'dan Pontus diyaleğinde *ks-*

ranterin, kseranter (Tzitzilis), kurutucu. Maçka Rumcasında *seros*, Yunanca *ksiros* kuru.

*Serander sofrasında vardır tahtalarımız
Tükendi aylarımız kaldı haftalarımız*

*Bu yıl mısır çok oldı
doldı serander doldı
Ne edelum güzelum
bize Allahtan oldı*

*Bikmadan usanmadan
nere akar bu dere
Korunmeyelum deyî
gizlenduk serandere*

SERDİMENLEMEK: Yağmur azalmak, hafiflemek. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir.

SEREK: Çok zayıf, derisi sarkmış kimse. Bknz. *serek*².

SEREK 2: Çamur yayıgın ağzına takılan, buzak işkembesinden kurutulmuş yapılmış ağızlık. Serek gevşetilerek yayıgın havası çıkartılır. DS: *serik, serek*, küp ağzına kapatılan deri parçası.

SERGA: Bknz. *Çerga, zerga*.

SERGEN: Ambar, tahıl kurutulan yer. Anadolu'da daha çok raf, mutfak dolabı. Divan: *serü* evlerde üzerine eşya konan raf. Bknz. *serin*.

SERĞİ: Kilim, yaygı, döşeme örtüsü. Sermek'ten, bknz. *serin*.

SERİN: Gölge, gölgelik yer. Sar-mak, sermek, sarmak, sarılmak'la

ilgili Divan'dan örnekler: *sarmak* kızmak, çıkışmak, sertlemek, sert söz söylemek, *saraguç* kadın yaşmağı, *saran* hasis, cimri, *sargan* çorak yerlerde biten ot, *sarılmak* kırmak, darılmak, sarılmak, *sarınmak* bir şey sarınmak, örtünmek, bir işe sarılmak, *sarmak* akar şey sızıp damlamak uyuşmak, *sarkıtmak* damlatmak, *sarkurmak* damlatmak, *sarmak* sarmak, *sarmak* sarılmak, dolanmak. Bknz. *sergen*, *sergi*, *sarığı* *burma*, *eşka*.

Gürge yaprak açmadan
dibi serin olu mi

Hayde gidelum hayde
ev gelinsuz olu mi

SEROMAT: Sütün ekşiyerek yoğurtlaşması. Kışın süt bir kapda toplanıp seromat olması beklenir, sonra yayıkta ayran yapılır.

Seromadi yayuğa
koy da yapalum ayran
Sevduğunu anladum
bakarsun hayran hayran

SEVDALUK: Sevgi, sevişme. Sevdâ, sevdali sevgi ve sevgili anlamında. Farsca sevdâ.

Dere baştan bolanur
yar içinde dolanur
Neyleyum oyle yari
iki sevdâ kullanur

İkimuz da sevdali
yazılalum fermana
O yarimim bubasi
atlan geldi harmano

Tüsünlüğün dibine
vuralum sira kazuk
Etmeyelum sevdaluk
sora ayrılamazuk

SEVEP OLMAK: Sebep olmak, kötülüğe yol açmak. *Sevep* Arapça vasıta, alet, bahane.

Duman aldı dağları
bolan e dere bolan
Elum ayağum bağli
kör olsun sevep olan

SİĞİN: Geyik türü hayvan. Ham-siköy'de ve Ziganoy yaylalarında sığın gölü: sığınların su içmeye geldikleri göller. Divan: *sıgun* yaban sığırı, dağ keçisi, tekesi.

SİRİFTA: Yumurtalı sıvımsı hamurun boş ateşte kızgın yağa ufak parçalar halinde atılarak kabartılmasıyla yapılan hamur tatlısı. Sıcakken üstüne şeker dökülerek yenir. Anadolu'nun lokma tatlısı benzeri. DS: Sinop, Samsun, Amasya, Trabzon *cırıktâ*, Ordu *cırıktâ*, İstanbul, Kayseri *cırık*, Ordu *cırıtâ*, Amasya *cırıtka*, Giresun *cırıtla*, Rize *cırıktâ*, Ordu *zirittâ* (DS). Tzitzilis Yunanca *tzirizo*'dan *tzirikton*, Pontus diyaleğinde gözleme.

SIÇAN OTİ: Zehir. İZE arsenik. Eski Türkçe *sıçgan*, *ot*.

Gideyisun mektebe
dinlesene hocani
Alalum siçan oti
avlayalum kocani

SİFTE: İlk, önce. Arapça *istiftah*'tan Türkiye Türkçesinde *sıftah*, daha çok bir şey alıp satmada ilk defa

anlamında.

Yarun işleri bozuk

para kazanamayı

Siftesini yapmadan

tükanını kapayı

SİHNA: Yara izi, yara yeri, iyileşmiş yaranın bıraktığı iz. **DS:** *sıhna* Maçka *sıgna* Rize. Tzitzilis Latince *signum*'dan Yunanca *signon* işaret, iz, marka.

SİLÜK: Hava akımı. Bknz. *sülük*.

SİKSARA: Horon türü. Günay: *sihsaray*: bir oyun (horon) çeşiti, sık saray.

SİLİNCİK: Gövdesinin alt kısımlarında dal bulunmayan, ince, uzun ağaç. *Silincak, ilincak*. Divan: *suwlang* dalı budağı olmayan ağaç, kıvrıkcık olmayan düz saç. Bknz. *sil-yan, sildüdük*.

SİLDÜDÜK: İnce uzun (hayvanlar için). Düdük eski Türkçe *tütek*'ten (emzik), Türkistan'da kullanılan *tüdek* tulum türü çalgı (IZE). Sil, *sil-lancak*'la ilgili mi? Bknz. *dildük*.

SILKEMEK: Silkmek. Divan: *silk-mek* silkmek, *siliğ* temiz, ince yakışıklı, tatlı dilli.

SİLME: Ağzına kadar, hepsi tamamı dolu. Kabin ağız seviyesinden yukarısı elle, kürekle silinip alınır.
DS: 8 okkalık tahıl ölççeği Maraş, ağzına kadar dolu ölçek İstanbul, Giresun, Trabzon.

SİLYAN: Gövdesinin alt kısmında dalları olmayan, ince uzun ağaç. Di-
van *suwlang* dalı budağı olmayan
ağaç, kıvrıkcık olmayıp düz olan saç.
Bknz. *silancak*. HE Türkçe *saypmak*,

saymak kaymaktan *saylan*, *sıylan*.

SİMAHUR: Yaban zambağı. Haçavera. Bknz. *zumah*. İki çenekliler sınıfından zambagiller (Liliaceae) ailesinden bitki. Zigana zambağı: *L. monadelphum*, Trabzon zambağı: *L. ponticum*. Arapca *zanbak*. Maçka Rumcası *tsümehort*: *tsüme* temruğu (bknz.) *hort*: ot, temreğu hastalığına iyi gelir. Yunanca horto ot.

Simahurlar çurudi

yagmurda dura dura

Öyle kesim uşağı

nasi verdiler dula

SİMİŞ: El açık durumdayken, uzunluk ölçüsü birimi olarak kullanılan baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzaklık. DS *simiş* Trabzon, *simiş* Balıkesir. Bknz. *simişlemek*.

SİMİŞLEMEK: Pirinç ayıklama işlemi. Kışlık pirinç suyun altında tutulur, taşlarla alınıp suda taşları süzülür. Kışlık pirincin tamamı simişlendiği gibi, bir yemeklik pirincin de simişlendiği olur.

SİMSAK: Bir tür sivrisinek.

SIMUR: Mısır ekmeği yağda ezilerek yapılan yemek. Çinçiva'da *cimur*, Arhavi'de *çimur*. DS: *cumur*, *çimur*, *çumur*, *zumur*, Amasya, Erzincan, Sivas, Trabzon, Rize, vb. Tzitzilis Pontus diyaleğinde *tzumurrin*, *tzimur* sözcüklerini verir, ufalamak, parçalamak anlamında ise *thrumma* kökünden *thrumuri* sözcüğünü bildirir. Tietze ise Yunanca *zimari* hamur sözcüğünü kök olarak göstermiştir.

Yunanca *thravo* kırmak, parçalamak, *thravama* parça, *thremenos* iyi beslenmiş *threpsis* ise besleme demektir. Maçka'da simur yemek adı olduğu gibi *zumur* da aynı anlamdadır ve *zumurlamak* ezmek, buruşturmak anlamına gelir (bknz.)

SİNAF: Mısırların toplanıp depolandığı kulübe benzeri ahşap yapı. Çiğciva'da *iskinaf*.

SİNANGUL: Denenmiş, sinamadan geçmiş. DS *sinanglı*, *sinangul*, *sinangullu*, *sinangulu*, *sinangili*, *sinangin*, *sinangül*, vb. Türkçe *sinamak*'dan, Divan'da *sinamak*, *sinalmak*, *sinatmak*.

SİNGİ: Elma, armut çöpü. Mecaz olarak ince, zayıf, *singi gerdanlı*, DS *singil* meyva sapı, Trabzon. Bknz. *zinger*.

SİNGİR: Uçları düzgün kesilmiş kütük, kiriş, direk, vb. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir. Bknz. *singirmek*.

SİNGİRLEMEK: Kütük, kiriş, vb. kerestelerin uçlarını keserek düzeltmek.

SİNGRUS ETMEK: Küsmek, yüzünü asmak. *Singrus*, *zingus* aynı anlamdadır (bknz.), dürtmek anlamına gelen *şingoz etmek*'in rahatsız etmek, tedirgin etmek anlamlarını içerdiği, *singrus* etmek ve *zingus* etmek'in *şingoz* edilenin tepkisi olduğu, sözcüklerin birbirine karıştırıldığı, telafuzun anlamdaki açıklığı önlediği görülmektedir.

SİNGTRİL: Yabani isriç ağacı. Bknz. *istriç*.

SİNİKS ETMEK: Ağlamak. Bknz. *siniksa*.

SİNİKSA: Sık sık ağlayan, çok ağlayan. '*Ha siniksa uşak!*' Maçka Rumcası. Bknz. *siniks etmek*.

SİPSAK: Bir tür sinek. Bknz. *sim-sak*.

SİPSİ: Çocuk dilinde kedi. Bknz. pisik. 'Sipsi ilan taştan nasi kayar?' sorusuna kedi kuyruğunu sallıyarak karşılık verir!

SİRA: Kurutulmuş meyva. 'Karayemiş sirasi'. DS yalnız Of'u bildirmiştir, Anadolu'da *çir*, *çırıya*, *çiri* biçimleri kullanılmaktadır (DS). Tzitzilis Pontus diyaleğinde tzeiro'dan *tzerin* sözcüğünün eski Yunanca *serio*'dan geldiğini bildirir.

SİRHAN: Isırgan otu. İkichenekliler sınıfının ısırgangiller (urticaceae) ailesinden boyu bir metreyi aşabilen yakıcı bitki. Isırgan otu romatizma, siyatik, sindirim bozuklukları gibi hastalıklar için kullanılır. Maçka'da orman içlerinden toplanan 'taze' sirhandan yemek yapılarak yılda bir kez olsun yemek sağlık için yararlı görülür. *Sirhan-ısırgan ısırmak*'tan. Deyim: *ocagında sirhan bitmek*; *ocağı batmak*, felakete uğramak. Çiğciva'da *eğinç*.

SİRMA: İyi cins taranmış yün. DS: *sırma* yumuşak (saç, pamuk, kendir, lif, vb. için) Rize, taranmış yün Maçka. Türkiye Türkçesinde *sırma* altın yaldızlı veya yaldızsız ince gümüş tel. Divan'da *sır* kendisiyle çini kaseler cilalanıp üzerine nakış yapılan macun, sır.

SİRTEN: Papatya. Tietze Sırp-Hırvatca *stir*, Rumence *ştir*, Macarca *östör*, Bulgarca *stir*, Rusca *scer* sözcüklerini *amaranthus* türü çeşitli bitkiler olarak göstermekte İstanbul ve Antalya'dan *ıştır* sözcüğünü aynı köke bağlamaktadır. DS *ıştır* için *sir-kende* denilen bir çeşit ot açıklamasını yapar. Bir çok yeri bildirdiği *sirken* maddesinde ise yabancı ıspanak, semizotu, labada açıklaması vardır. Maçka'da *firten* (bknz.) biçimi de görülen sözcük aynı kökten görülmektedir.

SİSİ: Meme. DS: *cicik, cicig, çicik, cıjik, çiçik*. Çinçiva'da *cicik*, Çuvaşca *çáçá*, Türkçe *emcik*. Sisi Doğu Karadeniz'de görülen *c-s* değişimiyle aynı kök olmalıdır.

SİSMERYA: Mükemmel, en iyi, danişka. Bknz. *palıkarya*.

SIYIR: Sihir büyü. Arapça *sihr*.

Oturalum diz dize

gonuşalum biz bize

Biz böyle değiliduk

siyir ettiler bize (IZE)

SİZİL: Solucan. Bknz. *zizil*.

SİZOMA: Kuru fasulye ve soğanla yapılan sulu yemek. Haçavera.

SOĞUN: Bari, madem, hiç olmazsa, sonunda. Divan: *song son, songuk son*, bir şeyin sonu. '*Haçan geldun, sogun sus!*' DS: *sogun* için sonu Maçka, *soguncu* sonra, bundan sonra (söz arasında) Kocaeli. Kazmaz: *soguni*.

Bir helallik validemun dilinden

Gelsun görsün düz mezrenin belinden

*Soguni guttum bir muhacir elinden
Inukam alamadum oni aqlarum* (Kazmaz)

SOKALIÇ: Küçük yağ tavası. DS *sokariç* ince doğranmış soğanı yağda kavurarak yapılan yemek anlamıyla Trabzon'u bildirmiş, *sohariç, sahariç, sogaraç, sograç, sokariç, sorgaç* biçimlerini bildirdikten sonra *sohariç tavası* maddesinde Trabzon'u anmamıştır: yemeğe konan soğan ve yağın eritildiği küçük tava.

SOLGAN OLMAK: Atın ciğerlerinden hasta olması, hırıldaması. Bknz. *murdarluk*. DS *solugan* nefes darlığı çeken, sık soluyan at, Trabzon dışında çok yeri anmıştır. Divan'da *soluşmak* solmak anlamıyla vardır.

SOMA: Dericilikte köpek dışkısıyla yapılan işlem. DS Trabzon. *Somak* Denizli sepicilikte, deri işlemekte kullanılan bir çeşit ot.

SOMANDA: Pişirilip yenen bir ot. Bknz. *tomara*. Maçka Rumcası.

SOMAR: 1) Ot bağı. 2) Dört kot (bknz.) büyüklüğünde bir tahıl ölçeği. DS ölçek anlamıyla Amasya, Trabzon, Rize, Artvin, Kars, Erzin-can, Erzurum. Yanıkoğlu on altı kot olarak bildirir. Tzitzilis Pontus'da *psomiarin*, öteki diyaleklerde *psomarin, psomar, psomer* ölçek anlamıyla

SOVE: Uzun boy, söve boy Trabzon, *söveke* Kars, *söve, seve, sova, soya, söge, söre, söva, söye*, kapı ve pencerenin yerleştiği kasa, çerçeve. TS: *söge, söve, söye* kürsi ayağının

kol yerinden yukarıda olan parçası, kapının üzerinde döndüğü, üst ve alt çerçevelerine geçirilen mihver. Divan'da *söbi* uzun ve sivri nesne, yuvarlak olmayan, *subı*, *subımak* uzamak, incelmek, bölüşmek, *subılamak* enli şeyi söbü yapmak, ucunu sivriltilmek, yanlarını daraltmak, *subıtmak* sivriltilmek. Anadolu'da *söbe*, *söbü*, *söbi* yumurta biçiminde, oval anlamını kazanmıştır.

SOYUNMAK: Sönmek. DS: söyunmek İçel, söğünmek Niğde sönmek İçel, söyunmek Niğde. TS: söyunmek, söyündürmek.

SU ARMUDU: Bir tür armut. Ziganoy. Türkçe su, Farsca armut.

SUFAT: Yüz, çehre. Arapca sıfat, *vasf* kökünden yüz ve kılık, dış görüntü, hal, keyfiyet, suret, şekil.

SUGA: Küpe. Küpe eski Türkçedir. İbnü *Mühenna ısırga*, Çağatayca *ısırga*, Azerice *sırğa*, Kırgızca *sırğa*.

SUGRAK: İçki bardağı, kadeh. DS: Trabzon, Bursa. Divan: *sagrak* sürahi, kase, kap.

SUHLİ: Ağaç, tahta delmek için kızdırılarak kullanılan şiş. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir. Çingeva: *mahol* çarık yapmak için kullanılan tahta şiş.

SUKRA: Mısır koçanının içi, tane-siz hali. Bknz. *zugura*, *kutul*. Denizcilik terimi *sokra*, *sukra* iki ağacın uca bitişmesinden meydana gelen ek yeridir, sözcüğün kökeni Yunanca doldurmak anlamında *sokora* olabilir (LFL). *Sokora* ile *sukra*'nın ilgisi olabilir mi?

SULAK: Taze soğan. Ekmekle yenir, pirince doğranır. Soğanı ucundan, yaprağından yemeye başlayan 'adam' olur, başından yemeye başlayan yapraklarını beğenmeyip atabilir, israf eder.

SUNAMAK: Kötü kokmak. DS yalnız Trabzon'u bildirmiştir.

SURAT: Peynir suyu. Tietze Rusca *syvorotka*, Ukrayna *syrovatka*, Bulgarca *suravatka*, Sırp-Hırvatca *sürutka*, Slovence *sirotke*. DS: sırat, *sırat*, *sırat*.

SURNUŞ: Kıymık. Bknz. *zurnuş*.

SUVARİ: Pantolona arkadan yapılan yuvarlak yama. Farsca *süvari* ata binen.

SUZAN: Fasulye dalı. DS: sebzenin dış kabuğu, Maçka. Pakalın: *süzeni* kasnak iğnesi ile işlenen bir nevi işleme adıdır. *Süzen* Farsca iğne demektir. Nakış iğne ile işlendiği için bu adı almıştır.

SÜLÜK: Işık. *Sülük etmek*: ıslık çalmak. Bknz. *suluk*. İZE ıslığı yansıma olarak açıklar. Divan: *sıkırmak* ıslık çalmak. Anadolu'da *sılık*, *sıtlık*, *silik*, *siluk*, *sütlük*, *sıklık* (DS).

SÜNMEK: Köpek havlamak. DS: Artvin. Bknz. *afgurmak*.

SÜSMEK: Büyükbaş hayvan boy-nuzla vurmak. DS, TS. Divan: *süsmek*, *süsgirmek*, *süstürmek*, *süsünmek*, *susüşmek*.

SÜTLÜ OT: Yallık olarak kullanılan bir ot türü. Ziganoy.

SÜTMEK: Koşmak. DS: *Sünmek* koşmak Malatya, Sivas, Hatay,

koşmak Malatya, Sivas, Hatay,
yıldız kaymak Malatya. *Sünmek*,
sündürmek Türkçe uzamak, uzatmak.

-Ş-

ŞAFLAYA: Salyası akan kimse, salyalı. Maçka Rumcası, *şafla* salyalı erkek, *şaflu* salyalı kadın. Latince *saliva*, Yunanca *salio*. Bknz. *şaflik*.

ŞAFLİK: Salya, tükürük. DS *şafla*, *şafleya*, *şafli* Maçka, Rize, Giresun, *şaflıye* kir, pislik içinde Ordu. Bknz. *şaflaya*.

ŞAL PEŞTEMAL: Kıldan dokunmuş kaba peştemal (bknz.) Farsça.

ŞANA: İri taneleri olan fındık türü.

ŞAPŞAK: 1) Ahşap su kabı. 2) Maddeden kapı toknağı. 3) Hamamda sıcak bölümlerle soğuk bölüm arasındaki kapının kendiliğinden kapanması için yapılmış düzeneç. DS 1. anlamıyla bir çok yeri bildirmiştir.

ŞARBA: Eşarp. Fransızca *écharpe* Türkçeye yakın dönemde girmiştir.

ŞARAK: Bataklik. *Şor*'dan türetme? Bknz. *corma*.

ŞARGADA: Gürültü. Mecaz olarak yaramaz, gürültücü, afacan çocuk. DS *şargada*, *şalkada*, *şarkata*, vb. *Çargada*.

ŞAŞKAL: Ahmak, sersem. Argoda *şaşkaloz*. Türkçe *şaşmak*'tan.

ŞEKERAP: Yaramaz, haşarı, şakacı. DS Bolu şen şakrak, Amasya, Tokat, Trabzon, Sivas yaramaz, yazı dilinde temkinsiz, vakarsız, hafif meşrep, tezcanlı (TS).

ŞELEK: 1) Bir kişinin taşıyabileceği yük. 2) Tütün yükü. 3) Hamsi avında yardımcı, taşıyıcı

görev yüklenen küçük kayık. DS, TS. Bknz. *şelekci*. Azerice *şelelemek* yüklemek, *şeleli* yüklü.

ŞELEKÇİ: Hamal, şelek taşıyıcısı. Bknz. *şelek*.

ŞENLİK: İnsanların yaşadığı, meskun yer, ev. Farsca *şen*'den. *Şenletmek:* yerleşmek, oturmaya, yaşamaya başlamak, *şenlenmek:* insanların yaşamaya başlaması. *Komşi yayla şenlendi*. Yeni tamamlanıp, taşınılan (şenletilen) evde ilk kez ekme yapıldığında, yanına başka yemekler de katılarak geçen yolculara yedirilir.

Ederum düğünimi

şenleturum evimi

Dünyalar benim olur

alursam sevdiğümü

ŞERİT: Halat, kalın ip, tay (bknz.) bağı. Arapca.

ŞERNAZ: Yaygaracı, sulu göz. Arapca *şerr* fena, fenalık öden.

ŞEPNEPS: Bahar gelip buzakların güneşe çıkartıldıklarında neşelenerek yan yan sıçraması. Maçka Rumcası sevinçli. Yunanca *hara* neşe.

ŞIRA: Tam mayalanmamış taze şarap, üzüm suyu. Farsca *şire*, Latince *siroeum*, Yunanca *siraion*, Sanskritce *xira*

ŞİDİS ETMEK: Gizlice bakmak. Haçavera.

ŞİLAVRİ: Pirinç kaval. Maçka Rumcası. Tzitzilis *suraulion*, *souravli*, Pontus *sulaurin*. DS: *şılavlı* Trabzon.

ŞİMA: Çimentoyla kapatılmış

döşeme. DS: Çimento ve kireçten yapılmış harç, Trabzon, Yanıkoğlu yapıda kullanılan harç, su ile karışmış kum, kireç, çimento. Yunanca *hima* fışkırtma, taşma, Pontus diyaleğinde alçı, çimento, çağdaş Yunanca'da gevşek, allak bullak, kar-makarışık.

ŞİNGOZ ETMEK: Dürtmek. Haçavera. Bknz. *singrus etmek*, *zingus etmek*.

ŞİŞE: Gaz lambasının camı. İZE Farsca sırça anlamında *şişe*'den.

ŞİŞEK: İki yaşında döl almamış koyun veya kısır koyun. Yaygındır.

Kemenceyi çalduran

eşegidur eşegi

Taradi seni nenen

oldun goyin şişegi (İZE)

ŞONİÇE: Karçiçeği. Birçenekliler sınıfının süsengiller (iridaceae) ailesinden beyaz ve pembe çiçekli, soğanlı bitki. Eylülde açar ve yay-lacılara kışın yaklaştığını haber verir, bu nedenle *vargit* olarak da bilinir (bknz.) Maçka Rumcasında *şonice* karcık, kar tanesi demektir, Yunanca *himon* kış, *hionodis* kar tanesi, kar çiçeği.

ŞORLANMAK: Yemek, tıkmak (olumsuz anlamda). Bknz. *şorlanmak*.

ŞORSU: Tuzlu, acı su, su birikintisi. Arhavi: *şorah*. Bknz. *çorsu*.

ŞULANLAMAK: Seyrek dikiş teğellemek. DS: *şular* Artvin, Bitlis, *şulan* Trabzon, *şulallamak*, *şulalamak*, *şulanlamak*, *şurallamak*, TS: *şulallamak*, *şuvallamak*. Çuvaşça

Şalapir seyrek dokunmuş bez. Arapça *şala*'dan.

ŞÜFEL: Demet, ot bağı, yal yapılacak bir bağ ot. Ziganoy.

-T-

TABAN: Tarlayı düzeltmekte kullanılan araç, merdane. Divan: *taban* ayağın altı, deve tabanı. Azerice *tap-dalamak* çiğnemek. Bknz. *taban etmek*.

TABAN ETMEK: Tarlayı taban denilen aletle (bknz.) düzlemek. DS: yağmurdan sonra, bellennmiş toprak üstünde ağır merdane gezdirerek sertleşmiş toprağı parçalamak, czmek, Trabzon, *taban, tahan, tapa*,

Ektuk patateşlugu

döndük taban etmege

Söz veru da pirakmak

siğar mu yigütluge

TABAN İNCİRİ: Yemişleri en son olgunlaşan, küçük boylu ve tatlı incir türü, beyaz incir. DS kuru incir, Trabzon, Giresun, Rize.

TABIYET: Huy, yaratılış, mizaç, karakter. Arapca.

Hamsi kurban o göze

ne bakarsun denize

Bi tabiyetun var

su içirirsun bize

TABLA: Kız fesi, küçük fes. Bknz. *fınofesi*. Arapca *tabl*. Latince *tabula*. Latince Batı dillerine masa anlamında geçti, Türkçedeki *tavla, tabela, tabla*, vb. aynı kökten. Pakalın: *tabla fes*.

Tablali Gülizarum

sen söyle ben yazarum

TAFRA YAPMAK: Haksız yere bağışmak, kötülük çıkarmak. Arapca *tafra* yukarıya sıçrama, atlama, yuk-

arıdan atıp tutma, ilmiyyede rütbe, derece alın.

TAHRA: Bahçecilikte kullanılan kıvrık uçlu, geniş orak. Farsca *dehre*.

TAKA: İki, üç kişi tarafından yönetilebilen küçük yelkenli.

Dursun Kaptan türküsünden:

Taka yüklü cepane

Tirabzan'a varacak

Düşmana rasgelusa

takayı batıracak

TALAŞA KOYMAK: Telaşlandırmak. Arapca.

Keçilerun boynizi

alaşadır alaşa

Habu koyin kızları

kodi beni telaşa

TANKSİ MANKSİ: Darma-dağınık, karmakarışık. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir. Amasya'da *tankuş* olmak kafası karışmak, sersemlemek. Türkçe *darınmak, tarınmak* şaşırmak anlamındadır. Divan'da *tağlamak*.

TANTİN: Çocuk. DS *tantan* geveze, boşboğaz Çorum, Maçka, Ankara, *tangıdık* Afyon?

TARABA: Tahta perde, bölme, duvar. Arapca. Bknz. *daraba*.

Bi gırşun atacağum

evin tarabasına

Küçuğü duruyiken

vruldum abulasına

TARABULUS KUŞAĞI: Bir tür bele bağlanan kuşak. Trablus, Libya'nın kuzey batusında bir bölge.

Sar belune belune

tarabulus kuşağı

E gız sen da der misun

alsam habu uşağı

TARAKA: Kavga, gürültü, yağmur sesi. TS: *tıraka* gürültü.

TARAKLI: Başında dik tüyleri bulunan kuş türü. DS: *tarakçıl, taraka, tarakçın, tarakçır, taraklı*. *Tarak* Türkçe, Divan'da *tarmak* dağıtmak, yaymak, ayırmak, taramak, *targak* tarak, *tarımak* ekin ekmek, *tarıg* ekin, darı.

TARAKS ETMEK: Harmanda fındığı karıştırmak, alt üst etmek. Maçka Rumcası. Yunanca *teriazio* eşleştirmek, uyum sağlamak, karıştırmak.

TARLAK: Kısım, parça.

TASHANA: Çok taş bulunan yer, taşlık, taş ocağı. Türkçe *taş*, Farsca *hane*.

TATAMA: Ahırın tahta döşemesi. Bknz. *pontil*.

TAVLI: Uzun yanan odun. Kibrit parayla alınan bir şey olduğundan (bknz. *ateş almaya gelmek, eza, kavluk*) sabah önceki günden kalan közle ateş yeniden canlandırılırdı, közü sönmüş olanlar komşudan tavli ile ateş getirirlerdi (atasözü: komşu komşunun külüne muhtaç). Çocuklar içinse tavli hızla çevrilerek ateşten çizgiler çizip oynadıkları odundur (bknz. *öksək*). Türkiye Türkçesindeki *tav* Farsca *tâb* ısı, sıcaklık, parlaklıktan gelmektedir. Maçka'da kullanılan *tavli* ise Yunan-cadır, Yunanca'da fener, meşale, yanan odun parçası demektir. Anado-

lu'da *davli, devli, levli*, vb. biçimleri görülür (DS). Çiçivâ'da *çegli*.

Ocağın tavlilari

yana yana oldu koz

Sevduk birbirini

neye alem eder söz

TAVTAV SAVSAV OLMAK: Bir iş tavsamak, zamanı geçmek. DS: bir olay, bir iş sona ermek, Trabzon. Farsca *tâb* 'dan üretilen *tavı geçmek, tavsamak* ile Türkçe *sav, savmak, savlamak* Evliya Çelebi'den anlaşıldığına göre (TS) *tav tavlansıp sav savlanmak* iş iştenden geçmek anlamında ikileme olarak kullanılıyordu.

TAVUK: Patlamamış mısır. ÖHK notlarından, daha fazla bilgi edinilememiştir, Türkçe tavuk'tan çok Farsca'dan Türkçe'ye geçen *tav*'la ilgili olsa gerek. Bknz. *tavli, çadu*.

TAVUK GÖTİ: Siğil. Türkçe *tavuk, takagu* ve Farsca *gevi'ten*. (Divan'da *köt*). Bknz. *kasa*.

TAY: Atın bir tarafına konan yük. *Tay sepeti:* yük sepeti, ata yüklenen sepet. Halk ağzında ve yazı dilinde oldukça yaygındır (DS, TS). Bknz. *taylamak*.

Yukledum aılarimi

hep da tütün taylari

Sayar misun sevduğum

benum gibi aylari

TAYAŞLUK: Deri yıkanılan dere.

TAYFA: Ev halkı, aile bireyleri. Arapca *taife* bölük, takım, grup, fırka, kavim, kabile, gemi işçisi-tayfa.

TAYLAMAK: Yüklerden (taylardan, bknz. *tay*) birinin ağır gelmesi, tartmak, yük, denk devrilmek. Hayvanın yükünü devirmesi. DS *taylamak*, *toylamak* Trabzon, TS *taylaştırmak* denkleştirmek.

TEBELLAŞ OLMAK: Sataşmak, başına dert olmak, musallat olmak. DS *tebelleş*, *tebellüş olmak* Burdur, Denizli, Hatay.

TEC: Büyük bakır sini. DS leğen Kars, Gümüşhane, Azerice *teşt*. Farsca *teşt* leğen, yayık. Çinçiva'da *teşt*. Bknz. *tez*.

TEDEKLEMEK: Yeni yürümeye başlayan çocuğun yalpalayarak yürümesi. *Tedek durmak:* yeni yürüyen çocuğun ayakta durmaya çalışması.

TEF: İn, ayı ini.

TELDÜK: Tektük. DS: *teltik*, *teltik*, *teltig*, *teltuk*, *teltük* biçimleriyle dolaşık, karışık anlamlarını vermiştir. Teldük'te tektük anlamı yanı sıra gereksizlik, ayrıntıya ilişkin anlamı da vardır, dolaşık, karışık anlamı da buradan çıkar.

TEMREĞÜ: Ekzema. Sağaltma yolları: ay kesiminde (bknz.), cuma sabahı, aç karnına hastanın damağını kesmek (bknz. kertilme), evin tavanına 'en ebremu' ayetini yazmak, temreğu otu sürmek (bknz. simahur). divan: *temreğü*. (ÖHK)

TEMSİL GETİRMEK: Konuşurken konuyla ilgili 'mesel' (bknz.) anlatmak, örnek olay, anı anlatarak konuya açıklık getirmek. Arapca *mesl* benzetme, örnek, söz söz gelişi tem-

sil. TS: *mesel kurmak*, *mesel urmak*.

TEN: Nem. DS: Trabzon, Gümüşhane, Rize, Kars, Artvin, Erzurum, Erzincan, Van, Elazığ, Sivas, tem Samsun çiy anlamıyla Tokat, Artvin, Sivas.

TENTİMEK: Soluğu daralmak. DS: *tentimek* Amasya, *tentenilemek*, *tentimek* yaşlanmak, bunamak İçel, Sivas, *tentitmek* birini koşturup ya da çok çalıştırıp güçsüz bırakmak Amasya.

TEPİNMEK: Kurumak. Özellikle güneşte çamaşır, ürün, vb. kurumak. DS: *tepime* az pişmiş, sararmış Muğla, *tepimek*, *tepinmek* hamur, yufka, vb. ıslak şeyler hafif kurumak Denizli, Kütahya, Giresun, Niğde, Muğla, Trabzon, Rize. TS: *depsermek*, *tepsermek* dudak, dil, yara, meyva hakkında, kuruyup buruşmak. *Tepsermek*, *tebsermek*, *tepsirmek*, *tepsimek*, vb. biçimleriyle kurumaya yüz tutmak anlamıyla Anadolu'da yaygındır (DS). Bknz. *tepu*. Yunanca *tepsomai* kurumak.

Yağmur duştı damlara

vardı güneş tepindi

Önce yüzden başladı

sora aşağı endi

TEPİŞMEK: Ağnanmak, çifteleşmek, oyun için kavga etmek, boğuşmak. *Tepmekten*, Divan: dövmek, vurmak, tepmek.

TEPSETMEK: Yatışmak, uzlaşmak, barış sağlanmak, sorun çözülmek, kavga son bulmak. DS-TS *tebsolmak*, *tepsolmak*. Divan'da *tepsilmek* haset ettirmek, *tepzemek* ha-

set etmek, çekememek, El İdrak *taba* bir şeye razı oluş *tapalamak* *tapaladı ona düşman*: düşman oh olsun diye ona nisbet yaptı, kızacağı işi inadına yaptı. Bknz. *teps olmak*.

TEPS OLMAK: Sorun çözülmek, uzlaşma sağlanmak. Bknz. *teps etmek*.

TEPUK: Kurumuş çamaşır. Kuru yer, çokca yağmur almayan yer için de kullanılır: *Salahnoy tepuktur*. Bknz. *tepinmek*.

TEPUR: Tahıl ayıklamada kullanılan önü açık, yarım daire biçiminde ahşap tepsisi. Anadolu'da *tepir, teber, tebir, tephür, tepür*. DS ayrıca Trabzon için ağaçtan yapılan ekmek kabı anlamını vermiştir. *Te-purlemek*: tapurda tahıl ayıklamak.

TERAZİ YULDÜZİ: Başakla Akrep burçları arasında görülen yıldız kümesi. İbnü Mühenna *tarazı*. Terazi Farscadır.

TERELENMEK: Yuvarlanmak.

TERENMEK: Türemek. Türkçe türemek, *törümek* yaratılmak'tan.

TERMAŞ: Kaybana, ander (bknz.) anlamında dirliksiz, yaramaz, uğursuz (DS).

TESSE: Akılsız. Ziganoy.

TEVEK: Asma dalı. DS: kavun, karpuz, kabak, asma dalı, yaprağı, *tevek, tefek, tegeg, tegek, tevenk, teyek*, vb.

TEVEKAL: Saf, garip. Arapça *tevekkül* her şeyi olurluna bırakan.

TEZ: Bakır pekmez teknesi. Bknz. *tec*.

TEZBERİ: Yakın zamanda. Türkçe

tez, beri. Bknz. *tezdirmek*.

TEZDİRMEK: Hayvanları ürkütme, kaçırtmak. DS elinden kaçırmak, Maçka, Artvin, Erzurum, Maraş, Sivas, her şeyi bırakıp kaçmak, Rize. TS: *tezirmek* sıçramak. Divan: *tezmek* kaçmak, *tezgi* düşman gelmesi yüzünden halk arasında olan ürküntü, panik, *tezi-mek* kaçırmak. Bknz. *tezmek*.

TEZMEK: Hayvanların ürküp kaçması, Türkçe. Bknz. *tezdirmek*.

TEZLEMEK: Acele etmek, hızlı davranmak. Türkçe. Bknz. *tezdirmek*.

TİFILOBO: Küçük çocuğa sevgiyle seslenme. Tıfıl Arapça *tıfl* küçük çocuk, *-bo* küçültme sevgi eki. Bknz. *-bo*.

TIKIZ: Dar, iyice doldurulmuş, sıkıştırılmış çuval, torba. Tıkız a-yakkabı, tıkız insan. DS *tıkız, tıhıs, tıkiş, tıkiş*, vb. biçimleriyle bir çok yeri bildirmiştir. Tırçe tıkmak doldurmak, *tıkmak*'tan Türkiye Türkçesinde tıkınmak, tıkiş tıkiş, tıknaz. Bknz. *üfoz etmek*.

TİFOZ ETMEK: Tıkmak, sıkıştırmak.

TİLKİ KUYRUĞU: Yara ve kanamalara iyi gelen bir tür ot. Bknz. *damar oti, kırmızı bacakli*. Renginden dolayı tilki kuyruğu adını da almıştır. Türkçe *tilki, tilkü, kuyruk kudruk, kudhruk*.

TİNGOZ: İnatçı, aksi, dik kafalı, çabuk öfkelenen kimse. DS *tingoz, ıngafa, ıngay, tıkoz, tınkafa, dıngo, dinkoz*. Dik kafa, dikafa'nın kaynaşması? Argoda dilgoz aptal,

enayi. Divan: *ting* dik, Erzurum (Atılcın) *tıkkoz*: süslü püslü, sükseli adam.

TİNTON: Ne yaptığını bilmez halde, korku, hiddetten şaşkın halde, içkiden bilincini yitirmiş kimse. DS çok sinirli Maçka, yaşlı Kocaeli. Salah Birsell *dandin* yarı kör (Sarı At). Bknz. *dandarmak*.

TİPET: Lokma, parça. DS *tipit* un ile kepek karıştırılarak yapılan kedi ve köpek yiyeceği İzmir.

TİRİCA: Sardalya türü bir balık. DS *tiriça* Trabzon. Tietze Yunanca *trikhi-as*. Sardalya, Latince *sardina*, İtalyanca *sardella*, yumurtalarını Akdeniz'de bırakır ve Mayıs başında Çanakale'den İstanbul Boğazına kadar sokulur fakat Kavaklar'ı geçip Karadeniz'e çıkmaz!

TİRKEŞMEK: Rahatsız etmek, sataşmak, tedirgin etmek. DS *tirkeşmek* maddesinde Trabzon, Maçka için ayak diremek, direnmek anlamıyla tiretmek biçimini vermiştir. *Tirkemek* arka arkaya sıralanmak, çok dolmak, *tirkemek* sıçrayıp koşmak, atılmak, *tirkenmek* birbiri arkasına bağlanmak, yaslanmak, dayanmak, ardına düşmek, izlemek, *tirkeşmek* sık sık nefes almak, kalabalıklaşmak, birikmek, toplanmak, yığılmak anlamlarıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bilinmektedir. TSK'nde *tirkenmek* tekerrür etmek, arka arkaya gelmek demektir. Divanda *tiremek* dayak veya direk dikmek, *tiregü* direk, *tireşmek* dirişmek, çekinmek, diremek, sıkıntıdan yürüyemez olmak (hay-

van), *tirik* derme, deriş, dernek, *tirkeş* yığılma, kalabalık yüzünden yürümekte güçlük, *tirkeşmek* toplanmak, toplaşmak, derleşmek demektir.

TİRKİ: Ağaçtan büyük su kabı. DS bakır leğen, çamaşır leğeni, hamur teknesi, un yağ konan ağaç çanak, kısa saplı, yuvarlak ağaç kaşık anlamlarıyla bildirmiştir.

TİRMA: Un çorbası. DS *tirma*, *tirima* Maçka, *tirina*, *dırma* çorbası Gümüşhane. Yunanca *trima* parçacık, ince dilim halinde kesilmiş yiyecek, lokma, parça anlamındadır, Pontus diyaleğinde un çorbası demektir.

TİRMAŞ: Yük taşımak için kullanılan kıldan örme ip. DS *dırmaç*, *dırbaç*, *dırmaç*, *dumaç*. Azerice *tirme* elde dokunmuş kumaş.

TİRMİZA: Zehirli bir tür mantar.

TİRNAKLİ: Beyaz undan yapılan ince pide. Üstüne üç parmakla iz, süs yapıldığından bu adı almıştır. Türkçe *turnak*, *tırnak*.

TİRSİ: Kemiklibalıklar takımının hamsigiller (*clupeidae*) ailesinden ince, yassı bir balık türü. Dişi *tirsi-balığı* (*alosa finta*) ve Karadeniz *tirsibalığı* (*alosa Bulgarca*) Türkiye denizlerinde bulunur. DS lüfere benzer, ince yassı bir balık, İstanbul, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize.

TİKSİR ALTINA ALMAK: Korkutarak istediğini yaptırmak, etkilemek. DS *tisgelemek* azarlamak, kızmak Kastamonu.

TİTMEK: Ufalamak. Divan'da *titimek* yara acımak demektir, ayrıca di-

renmek, karşı koymak, dik bakmak anlamlarına gelir, *titişmek* yırtılmak, *titreşmek* titreşmek, *titik* çamur anlamındır. İzmir'de *titmek* gaga, Bolu'da *titmek* lif, lif, ince ince ayırmak, didik didik etmektir. (DS) Türkiye Türkçesindeki didiklemek'le aynı kökten olduğu görülüyor.

TOHLİ: Bir yaşında erkek kuzu, toklu. Anadolu'da *toğlı, toglu, toklu, tokluk* biçimleriyle çok yaygındır. Rize'de *tohli* erkek buzağı (DS). Di-
van'da *toklı* altı aylık kuzu.

Tokludur hey zalim toklu

Toklunun yavrusu oklu

Tokluyu aldım koynuma

Günahı yazdım boynuma (Hamami-
zade İhsan, Hamsiname)

TOHTOS: Meyvaların çarpmayla ezilmesi, hasar görmesi. Haçavera. Maçka Rumcası. *Tohtos olmak, tohtos etmek, tohtozlamak.*

TOKSULAMAK: Köpeği saldırtmak, kışkırtmak, doks (bknz.) diyerek kızıştırmak.

TOLAYI: 1) Etraf, çevre yan. 2) Dolaylı olarak, dolaşarak. TS'nde etraf, çevre, muhit ve çepçevre, firdolayı, dairemâder açıklamalarıyla *dolay, dolayı, tolayı, dolayı, tolayı, dolayı, tolayı* biçimleriyle yer alır, *dolayı yan, dolayı almak, dolayı gezmek* (bir şeyin etrafını dolaşmak, dolaşarak gezmek) kullanımları görülür. Türkiye Türkçesinde *dolay, dolayı, dolaylı, dolaysız*. Divan'da *tolmak* girmek, *tolgamak* dolamak, *tolganmak* dolanmak, kendine dolamak, *tol-*

gaşmak dolaşmak anlamlarındadır. Bknz. *firtolayı*.

Haboyle habı yana

ne gidersun tolayı

Tranı olma yavrim

her işin var kolayı

TOLOZ: Hile, tertip düzen. Yunanca *dolos*, Farsca *tele*. Azerice ve Arpaçay ağzında *tele*. DS: *tolos* köşe, bucak (Ordu), *toloz* edepsiz, utanmaz (Urfa), *toloz* cinsel sapınca uğramış genç (Bitlis).

TOM: Hartoma (bknz.) çıkartmak için hazırlanan kütük. Yunanca *domi*.

TOMARA: Pazıya benzer, yaprakları toplanarak pişirilip yenen bir tür ot. Bknz. *somanda*.

TOMBAK: Yumak. Bknz. *tombuz*.

TOMBAS: Bahçe kenarlarına çakılan kazık. DS *tombaz* yükseklik Çorum, Maçka. Yanıkoğlu *tumbi* arazinin üzerinde bir parça yüksek yer. Yunanca *toumba* tepe.

TOMBİL: Tarlakuşu.

TOMBUZ: Yumruk. Türkiye Türkçesinde yumruk, yumak yumak'dan gelmektedir. Maçka'da da tombuz yumruk, tombak yumak'tır. Yaygın olarak kullanılan *tombalak, tombul, tomruk* sözcükleriyle aynı kökten olmalıdır. Bknz. *kombuz*. *Tombuzlamak:* yumruklamak. DS *tombuz, tambuz* yumruk, boks, Kerkük, Rumeli göçmenleri İstanbul, *tombuz* çoban değneğinin kalın ucu Kırşehir. Bknz. *kombuz*.

TONİLON: Güneş hakkı için! Maçka Rumcası. Gençler tarafından anlamı bilinmeden ünlem olarak kul-

lanılmaktadır. Bknz. *modofengo*. Yunanca güneş *lios*'tur.

TONYA PAHLİSİ: Uzun, kalın bir tür fasulye. Ziganoy. Bknz. *anapa pahlisi*, *lobiya*. Tonya ilçe adı, bakla Arapça.

TOPHANA: Yuvarlak biçimde ve çok kabarmış bir tür ekmek. Türkçe *top*, Farsça *hane*.

TOPRAKO: Bir tür bez. DS *toprik* küçük torba Artvin?

TOR: İnce örgülü balık ağı. Oldukça yaygındır. Uyurca *tor*, Farsça *tor*. Divanda *tor* tuzak, ağ, TS'nde ağ, şebeke, tuzak. Bknz. *tora koymak*.

TORA KOYMAK: Küçük düşürmek, tuzağa düşürmek, alay etmek. *Tor* (bknz) Divan zamanında tuzak anlamını kazanmıştır.

TOROSAN İNCİRİ: Küçük, mor renkli, tatlı bir tür incir. DS *torasan inciri* Trabzon.

TORUK: Tepe, en yüksek yer uç. Divan *toruğ* dağlarda sığınılacak yer, *turk* bir cismin uzunluğu, boyu, *turmak-durmak*'tan. Bknz. *toruklamak*, *torukluk*, *toruk vurmak*. Türkiye Türkçesi *doruk*.

İnce toruk fidanı

tepeden budanı mı

İnsan hiç sevdiğünden

bu gada udanı mı

TORUKLAMAK: Tıka basa doldurmak, tepeleme doldurmak. DS İzmir, Bursa, Maçka. Bknz. *toruk*.

TORUKLUK: Fidanlık, çam fidanlığı, Bknz. *toruk*.

TORUK VURMAK: Tütünün iyi

gelişmesi için en üst yapraklarını budamak. Bknz. *toruk*.

TORUN: Yeğen. DS Giresun, Trabzon. İZE torun'a eski Türkçe deve yavrusu anlamında torum'u kanıt gösterir. TS'nde XV.yy.da yazılmış 'Melik Zahir torunisiydi Osman' biçiminde geçer. Yeğen eski Türkçedir, Türk Yazıtlarında *yigün* biçimiyle bulunmaktadır. Çuvaşçada *acan-aci* torun, yeğen, Moğolca'da *cige açi* kız kardeşin çocuğu, *açi* torun anlamındadır. Yeğen-torun yakınlaşması geniş aile düzeninin etkisiyle olmalıdır. Günya. Rize.

TOZ: Kimyevi gübre. *Toz vurmak:* gübrelemek, kimyevi gübre atmak. Toz, eski Türkçedir, Divan'da *toz*, *tör*, *tür* biçimleriyle görülür.

TOZLAK ATMAK: Kar hafif yağmak. Tozлак toz'dan. Bknz. *toz*. DS: *tozak*, *tozlamak*, *tolaz*..

TRAKA: Bakırcılıkta son perdah. DS *tıraka* Trabzon bakırların son perdah verilmiş durumu, Çanakkale bakırlara son perdahını veren araç.

TRANİS OLMAK: Üzülmek, dertlenmek, canı sıkılmak. Haçavera. Yunanca *trahino* sinirlendirmek, kızdırmak, tahriş etmek.

Haboyle hağuyana

ne giderson tolayi

Tranis olma pulim

her işin var kolayi

TRAŞALI: İnek boyunlarına takılan kolye. Bir bez üzerine özellikle deniz kabuklarından oluşan, iki yüze varabilen parça dikiilir (bknz.*ruca*), inek boynuna asılır.

Bknz. *raşolit*. Maçka Rumcası *traşoliz*.

Traşalileri taktum
sigurlarun boynına
Delikanlı girer mi
dul karinin koyına

TRAVACI: Karşısındakine sevimli görünmek, isteğini yaptırmak için dil dökken, uyduruk sözlerle abartarak kandırmaya çalışan. Bknz. *baldudak*. DS yalnız Maçka'yı bildirmiştir, *tıravacı*.

TRİFİLİTSA: Üç yapraklı bir ot. DS *tırfıl, tırfıl, dirfil, dilfil, dilsir*, vb. Isparta, Muğla, Denizli, Aydın, Konya, vb. Latince *trifolium* ve Yunanca *trifili* üç yapraklı otlara genel ad olarak Batı dillerinde yayılmıştır.

TULUK: Şişman. DS pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum anlamını bildirdikten sonra, Amasya, Tokat, Turhal için tombul, şişman anlamını vermektedir. TS'nde de *tuluk* tulum anlamındadır. Divan'da *tulkuk* biçimiyle vardır. Bknz. *tulum*.

TULUM: 1) Peynir, yağ, vb. koymak için kullanılan deri torba. 2) İşkembe, karın, mecaz olarak şişman kimse. Bknz. *tuluk*.

TULUNMAK: Batmak, içine girmek, dahil olmak, gözden kaybolmak. DS: batmak anlamıyla Çorum, Maçka. TS: *dulunacak* mağrip, *dulundurmak*, *tulundurmak* gözden kaybetmek, *dulunmak*, *tulunmak* kaybolmak, görünmez hale gelmek. Divan'da *tolmak* girmek, *tolun* ayın

öndördü, dolun. '*Kede süte dulundu*', '*Ay tulundı*'.

TUMUTMAK: Susmak. DS Sivas uyumak, saklanmak.

TUTARUK: Yonga, talaş. (ÖHK).

TUZZSUZ HELVA GİBİ

YÜRÜMEK: Sallanarak yürümek. Kadının biri helva yapmak istemiş, malzemesini almış fakat helvaya tuz giriyor muydu, girmiyor muydu bir türlü karar verememiş. Çıkıp kapıda beklemiş. Bir grup kadın geçerken, 'ne sallana sallana, tuzsuz helva gibi yürüyorsunuz?' demiş. Kadınlar 'A, hiç helvaya tuz konur mu?' deyince, helvaya tuz konur muydu diye sormaya utanan kadın, istediğini öğrenmiş.

-U-

UÇARSU: Çağlayan. DS Muğla, Maçka. Türkçe *uçmak* ve *su*.

UFAĞUM: Sevgilim, yavrum. Türkçe *uvmak*, *uvmak* ufalamak *uşak* küçük, Türkiye Türkçesinde *ufak*.

Çikma ufağum çikma

portakal ağacına

Dal kirulur düşersun

dayanamam acına

UKARİ: Yukarı. Divan *yukarı*,, Türkiye Türkçesi *yukarı*. Bknz. *oka-ri*.

Haburadan ukari

yol gider mi gider mi

E kız sen misun güzle

yoksa ben miyim deli

UKARİ YERLİ: Erzurumlu. Osmanlıca'da '*yukarı cânib*' Fırat, Dicle, Aras ve Kür ırmaklarının kaynakları ile Doğu Anadolu ve Azerbaycan yörelerini anlatmıştır. Gürçiller Kür başlarına, Diyarbakırlılar Murat-Fırat boylarına '*yukarı*' demektedirler, Karşılar Iğdır ve doğusuna, Erzurumlular Malatya çevrelerine, Bingöllüler Diyarbakır ve Urfa yörelerine '*aşağı*'der. Yunus Emre: yukarı eller.

ULUS KOYUNİ: Erzurum'dan getirilen karaman türü koyun. Koyun Türkçe, Divan'da *koy*, *kon*. Ulus Türkçe aşiret, halk, kavim. Bknz. *çepni koyuni*, *herek*.

ULA: Erkeklerle sesleniş ünlemi. Çingiva'da *oro*. Türkçe *oğlan*'dan Türkiye Türkçesinde *ulan*.

UMUK: Kışın sakın havası. DS ılık, sıcak. Samsun, Tokat, Sivas, Giresun, Trabzon, *umukluk* Samsun. Samsun'da ayrıca *umuk*, *umukluk* kuytu.

URLİ: Guatrlı. Çingiva'da *hurçul*. Türkçe *ur*'dan.

URUBA: Elbise. Fransızca *robe*'dan Türkiye'de *ruha*, *uruba*, *oruba*. Uyguca'da *urbak* elbise, giyecek demektir. Bknz. *urubaya gitmek*.

Yelefe gider suya

arkasında kufasi

Yarun bugün alındı

çeyizlik urubasi

URUBAYA GİTMEK: Gelin hazırlığı olarak çeyiz alımına gitmek. Bknz. *uruba*.

URUM: Rum, Latince Roma sözcüğünün Arapça söylenişi Rum önce Anadolu anlamını kazanmış, sonra Anadolu Yunanca konuşanlara ad olmuştur.

Sen sari saçın sari

seni kim tarayacak

Bakalım urum gızı

kim kimi arayacak

URUP: Bir kodun (bknz. *kot*) dörtte biri oranında ölçek. Arapça *rub* dörtte bir.

Haburadan aşığa

yuvarladum urubi

Sen türki bilmeyişun

gel ye habu turubi

URUS: Rus. I. Dünya Savaşı türkülerinden:

Urusun gemileri

*hem ileri hem geri
Urus gözin kör olsun
aglattın gelinleri*

*Yavuz'un direkleri
altundadır altundan
Urus nasi çıkacak
o kıymetli Batum'dan*

URUS FASULYESİ: Bir tür fasulye. Bknz. *lobiya*.

USGURA: Çorba tası. DS *üsküre, usgura, uskuru, üsker, üsküle, vb.*

USU GİTMEK: Başı dönmek, aklı karışmak. *Us* Türkçe, akıl. Divan *usmak* sanmak, *uslamak* anlamak. *Tut deliyi bağla usluyu*. DS: *isi gitmek* uçurum gibi yerlerde başı dönmek, Trabzon.

USUL: Yavaş, sessiz. Arapça *asl*'in çoğulu *usul* yöntem, nizam.

*Bir elinde hıyar
nazik nazik soyar
Usul yürü ufağum
köti kocan duyar*

UŞAK: Çocuk. *Kız uşak:* kız çocuk, *erkek uşak:* erkek çocuk. Tek başına kullanıldığında erkek evlat-oğulu belirtir, *uşuğum:* Oğlum. Ayrıca delikanlı, erkek anlamını da kazanmıştır. Türkçe ufak sözcüğünden gelmektedir (bknz. *ufağum*), Türkiye Türkçesinde hizmetçi anlamını kazanmadan önce oğul sözcüğünün yerine kullanılmaktaydı. Doğu Karadeniz'de ve Azerice'de halen çocuk demektir. *Ham datlidir* deyişi her şeyin hamının acı olmasına karşılık insanın hamının, ufağının

küçüğünün tatlı olduğunu anlatır.
*Haburadan aşığa
yol gider padişaha
Kimse gızini vermez
senin gibi uşğa*

*Ayağında mesler
yere vurmayan sesler
senin gibi uşğı
adam diye kim pesler*

UŞAKLUK: Rahim. Bknz. *buzakluk, kuzuluk*.

UŞKUR: Pantolon ve eteklere bağlanan ipten kemer, uçkur. Divan: *içkur*.

*Gel gidelum ormana
ben yaparım yükünü
Sari çamin altında
çözerim uşkurini*

U V A R M A K : Düzeltmek, hazırlamak. DS *uvarmak* Kars, Erzurum, Elazığ, Malatya, Sivas, *uvartılamak* Ordu, *uvallamak* Ordu, Giresun. Divan *ong* kolay, *ongulmak* iyileşmek, düzelmek, iyi olmak, Türkiye Türkçesinde *onarmak*. Bknz. *divermek*.

UYUKLAMAK: Uyumak. Divan: *udımak*.

*Uyuklama sevdiğüm
rüya görısun rüya
Şeker olsam da düşsem
senin içtiğün suya*

-Ü-

ÜÇAYAK: Üst kısmı üçgen biçiminde olan büyük saçayak. Türkçe *üç, ayak*.

ÜÇKARDEŞ: Üçü bir arada görülen yıldız kümesi.

ÜÇLÜK: Peştemal (bkz.) *Üstlük* 'ten.

ÜSKÜTLEMEK: Susmak, neşesi kaçmak, sessizleşmek. Arapça *sükut* susma.

Üsküt üsküt durursun

bilmem ne düşünürsün

Bağa yapıduklarını

sen mevladan bulursun

-V-

V A D O : Kırmızı renkli ve böğürtlenden daha iri yemiş veren bir bitki. *Origanum vulgare*. Türkiye Türkçesinde güveyiotu, keklikotu, merzengüş (Farsca) veya Mercanköşk adları ile bilinen İstanbul, Kuzey Anadolu, Trabzon ve Rize'de yetişen çok yıllık otsu bitkidir. *Tzitzilis* Yunanca *vation*, *vatos*'u eski dilde böğürtlen olarak bildirir ve Pontus, Kıbrıs diyalekleri için *vatın*, *avatin*, *avat* biçimlerini verir. Çağdaş Yunanca'da *vatos* çalı, böğürtlen çalısı, kaba diken, *vatomoro* böğürtlendir, *moro* ise duttur. DS *vatı*, *vadı* sığırlara yem olarak verilen böğürtlen çalısı veya yaprağı, Maçka, *avat* böğürtlen, Maçka, Gülmüşhane biçim ve anlamlarını bildirir. Maçka'da *vado*, *avat* ve *mora* (bkz.) akraba fakat başka bitkilerdir. Carnoy Yunanca *vation*'u *origanum dictannums* olarak gösterir. Bknz. *kormul*.

VAGON: tütün asılıp kurutulan, yağlı tahtalarda kaydırılıp kaldırılan seyyar, ahşap askı. Almanca *wagen* Türkiye Türkçesinde vagon. İngilizce *wagon*, Yunanca *vagoni*.

VAKİT: Güç, hal, zenginlik. Arapça *vakt* zaman, mevsim, uygun zaman.

*Öyle vaktum varidi
daldan alurdum kişi
Şimdi ne oldi bağa
vuramam bu yokuşi*

Ayşem saçların

gün görmez güneş görmez

Geçti ðlar vaktinden

olar daha taranmaz

VAKİTLİ: Zengin. Bknz. *vakit*.

V A R D A : Hamalların, yük taşıyanların yollarını açmak için bağırarak ünlendi. *Varda* İtalyanca denizcilik terimidir, 'dikkat!' anlamındadır. Akdeniz dillerine yayılmıştır. Arapça *varta* tehlikeli durum demektir, Türkçe argoya vartayı atlatmak biçiminde girmiştir, Farsca *vérté* uçurum, tehlike anlamındadır.

VARDABAŞ: Bknz. *bardabaş*. Haçavera'da lakap *Vartava*.

VARGİT: Karçiçeğinin (bkz. *şoniçe*) takma adıdır. Yayılcılar karçiçeğinin açmasını mevsimin değişiminin, köye dönme zamanının geldiğinin işareti sayarlar ve ona 'vargit çiçeği', bazı muzip köylüler ise 'siktirgit çiçeği' derler. Anthony Breyer ise *vargit*'i 'autumn crocus' olarak anlamıştır. İngilizce *crocus*, Latince *crocus*, Yunanca *krokus*, süsengillerin genel adıdır, bitki adı olaraksa safran (*crocus sativus*)'dır. Fakat safran türleri baharda ilk açan çiçeklerdendir. İngilizce'de 'autumn crocus' ve çayır safranı 'meadow saffron' olarak bilinen ve sonbaharda açan çiçekler ise zambakgillerden çiğdemlerdir, *Colchium* adını alırlar ve adları efsanevi Colchis'den kaynaklanır.

VAROS ETMEK: Yankılanmak, çınlamak. Haçavera.

VARYOK: Hiç olmazsa, bari,

öyleyse, Türkçe *var, yok*.

VARYOS: Balyoz. Türkiye Türkçesindeki *balyoz* da *varyos* gibi Yunanca *varea, varios*'dan gelir.

Demircinin ersine

varyoz vururum varyoz

Ne eptum ne dişledum

nedur aradaki soz (IZE)

VAYO: Ayva yaprağına benzer yaprakları yallık olarak kullanılan bir ağaç. DS: *vayıyo* ihlamura benzeyen, daha ufak boyda bir ağaç. Tzitzilis eski Yunanca *vayio* ve Pontus diyaleğinde *vayion* hurma yaprağı. Çağdaş Yunanca'da *vayio* hurma dalı. Bknz. *hurma*.

VERANE: Virane, ıssız. Farsca *virâne* yıkılmış veya harap olmuş yer, yapı.

Hayde gezelum hayde

çöl verane dağları

Nene böyle edersan

sen sağarsin siglari (IZE)

VERANDAR: Zengin. DS: *verendar* varlıklı, geniş toprağı olan, Maçka. Bknz. *vakitli*.

VEREP: Yokuş, eğimli, yanlamasına çapraz. DS: *verep, verev, verevi*. Türkiye Türkçesinde terzilik tırımı *verev*. Farsca *ürrib, vürrib* (IZE)

VERGA: Külek (bknz. kilcek). Arhavi *veturo*, Çinçiva *vedro*. DS: *vedre, vedire* süt sağımında kullanılan tahta kova, külek. Rize, Artvin, Kars, Rumeli. Azerice *vedre*. Rusca'dan. *vedre*'yle *verga* ilişkili mi?

VİNZO: Büyük sinek, büvelek. Maçka Rumcsı *vinzos*. DS: *vinzo*

sığırları tedirgin eden iri bir sinek, Maçka. Tzitzilis Yunanca *vintos, vintzos, finzos*. Latince *hyoderma* di-ana, *tabanus bovinus*. *Vincas*. Bknz. *vinzoslanmak*.

VİNZOSLANMAK: Vinzo'nun (bknz.) ısırdığı hayvanın çılgına dönerek koşturması. Çinçiva: *pezüş olmak*.

Vinzos oldi yinekler

Her biri bi yertedur

Sifte seni sevmiştum

gene gozim sendedur

VIYA KAYMAK: Denizde tahta üstüne yatarak dalga gücüyle kaymak, yol almak. *Viya* İtalyanca dümeni ortaya alarak gemiyi bulunduğu doğrultuda yürütmek için verilen emirdir. İtalyanca'dan Türkçe, İspanyolca, Fransızca'ya geçmiştir. LFL Pontus diyaleğinde (Giresun) *viya*'nın Yunanca kuvvet, zor, şiddet anlamında *via*'dan dalga anlamına geldiğini bildirir, Yanıkoğlu'nu kanıt gösterir:

Uyuklama Fadimem

Rüya görusun ruya

Zinoğun gıyısında

Şimdi vurusun viya

VOLA ETMEK: Ceviz ve fındıkları yeşil kabuğundan çıkarmak. Yunanca. Bknz. *volar, volis etmek*.

VOLAKİ: Belki, olsa, keşke. Türkçe olmak'tan. Bknz. *bolaki*.

VOLAR: Tarla bellenirken kaldırılan büyük toprak parçası, keşek. DS: *vol* bel denilen gereçle, iki, üç, dört kişilik bölüklerle, tarlanın

aktarılması, *vola etmek* kabuğunu soymak, *volar* belle kaldırılan büyük toprak parçası, kesek, *volatmak* toprağı bellemek, Trabzon. Yunanca *volar* direksiyon tekeri, *volvos* yumru, *voli* vuruş, darbe, top, kurşun, *volos* kesek demektir. Tzitzilis Yunanca *volarion*'dan Pontus diyaleğinde *volari*, *avolari*'nin kesek anlamına geldiğini bildirir. Bknz. *vola etmek*, *volis etmek*, *volvo çekmek*.

Al elune kazmayi

Kiralum volarlari

Gittun Alamanya'ya

Unuttun buralari

VOLİS ETMEK: Ayıklamak, ceviz, fındık, vb. kabuğundan çıkarmak. DS *fol etmek* Ordu, Giresun. Yunanca. Bknz. *volar*. Türkiye Türkçesi *voli*.

VOLVO ÇEKMEK: Bir kaç kişinin birlikte belle tarlayı alt üst etmesi, bellemesi, büyük toprak kesekleri çıkarması. Yunanca. Bknz. *volar*. Türkiye Türkçesinde de kullanılan *bel* sözcüğü Farsca *bil* sözcüğünden gelmektedir. (İZE), Maçka'da ise Yunanca kökten türetilmiş sözcükler kullanılmaktadır. Farsca ve Yunanca aynı köke çıkabilir.

VOVOLA: Yumurta. DS: çocuk dilinde yumurta, Maçka. Bknz. *dapta*. Maçka Rumcasında da bilinmektedir. Yunanca yumurta *oon*'dur.

VOVONİYA: İri, çok ses çıkaran bir tür eşek arısı. Doğal sestten yansı gibi görünmektedir. Maçka Rumcası.

VOYNIK: *Voynik kafali* veya *na-*

mose voynik deyişlerinde geçer. Voynuk İslavca asker demektir, Bulgarcası *voynik*'tir. Osmanlılarda 1878'de kaldırılana kadar, hizmetli bir sınıf olarak örgütlenmiş olan mülk-baştına sahibi Bulgarların örgütü Voynuk Teşkilatıdır (bknz. Yavuz Ercan: Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar). Trabzon'un Bulgaristan'la ticareti olmuşsa da, bu voynik sözcüğünü açıklamaya yetmez.

VURAVUR: İkiden çok kişinin kavga etmesi. Vurmak eski Türkçe *urmak*'tan.

-Y-

YABAN: Yerleşim yeri olmayan yer. Farsca *yaban* çöl, sahra, *yabani* uygar olmayan, evcil olmayan. *Yaban* kullanımı yer bildiren anlamıyla (uzak, yabancı, gurbet, DS) halk ağzında yaygınsa da yazı dilinde *yabani* evcil olmayan biçimi yaygındır. Bknz. *yabani*, *yaban adamı*, *yaban ağırşagi*, *yaban taşı*.

Karşıya kaban derler

Keçiye yaban derler

Ne gada güzel olsun

Adına çoban derler

YABAN ADAMI: Dağda, ormanda yaşayan, çok iri, tüylü, vahşi insan. Adamun biri akşam oldi, kaldı yolda. Bi da bakı yaban adamı geldi. Yiyecek beni derken başını kaşidi, bakti o da kaşiyi. Bakti ne yapsa yapıyı, çakti kibrit, tutti istine, o da geçti karşısına, aldı ateşi, tutti istine, tüyleri alışı. Kendi dilince bağırur, kaçır. Dedi ne oldin? 'Ben bağa, ben bağa!'

Karşıda ne durusun

Sığır çobani misun

Gel biraz konişalum

Yaban adamı misun

Uyun horona uyun

Tabanca sapi gibin

Sarılacağum sağa

Yaban adamı gibin

YABAN AĞIRŞAĞI: Biçim olarak ağırşaga (bknz. *ağırşak*) benzer çiçek

açan bir tür bitki. *Yaban Farsca* (bknz.)

YABANI: *Yaban* niteliklerini taşıyan. Farsca *yaban*'dan, evcil olmayan. *Yabani* köylüler için zararlı olan ve özellikle inanca ilişkin özellikler taşıyan domuz ve ayağa denir. Domuz olumsuz niteliklerinden ötürü (bknz. *hınzır*), ayı olumlu niteliklerinden ötürü (bknz. *ayu*) adlarıyla anılmaz, kendilerinden söz etmek gerektiği zaman 'yabani', 'hayvan' denir. Adın kişiliği oluşturan özelliklerden biri oluşu çok yaygın bir tutumdur, adın söyleniş çok yaygın olarak tabu oluşturur, kutsal ve tehlikeli olduğuna inanılan şeylerin adının söylenmemesi, yerine başka sözcük kullanılması (örtmece) gerekir.

YABAN TAŞI: Kolay kırılmayan bir tür taş. *Yaban Maçka*'da ehil'in karşıtıdır. Ehil olan evcilleştirilebilir yani kullanıma sokulabilir. Ehil taş (bknz.), armut, vb. gibi. Türü iyileştirilen (ıslah edilen) ağaç ve inekler için de 'ehil' denilir. *Yaban Farsca*, *taş* Türkçe.

YABAN YAŞIK: Katıksız, yanında bir şey olmadan, yavan anlamında ikileme, '*Fakir ne bulsa, yaban yaşık yer*'. DS: *yavan yaşık* Bolu, Trabzon, *yavan yahşi* Samsun, *yavan yakşı* Bolu, *yavan yaşuk* Gümüşhane. *Yavan* ve *yahşi*'nin bölge ağzındaki biçimi.

YABLAĞ: Hastalıklı. Eski Türkçe *yablak* kötü. Divan'da *yawlak*. DS: *yablak* Denizli, *yablum* Konya, *korakak*.

YAĞDAN: Silah yağlamada kullanılan pirinçten yapılma yağ kapçığı. Türkçe *yağ*, Farsca *-luk* anlamında *-dan* ekiyle.

YAL: Sığır yemeği. Çeşitli bitkilerin karıştırılıp kaynatılmasıyla yapılır. Köpek yemeği için de kullanılır. Eski Türkçe, Uygurca'da maaş, ücret, aylık anlamında, Anadolu'da hayvan yemeği anlamıyla çok yaygındır. Bknz. *yalluk*.

YALAĞUZ: Yalnız. Divan'da *yalnğus*.

Okimiştur o yarım

Okimiştur hafızdur

Acıyırım yarımı

Nenesi yalağuzdur

YALI: Kıyı, sahil. Yunanca *gialos*, *aigialos*'tan. *Yalı gitmek*: gemilerin kıyıya yakın yol alması. *Yalı uşağı*: deniz kıyısında yetişen, büyüyen kimse.

Tirabzon yalı yalı

Yarun fidandur boyı

Yari sarduğum gece

Tepeceğüm horonı

YALLUK: Yal (bknz.) yapımında kullanılan bitki.

Mezerenin yolında

Yalluk edeyi yalluk

Üç seneyi dayandı

Etluğunuz sevdaluk

YAMYASİR: Perişan, dağınık. Yamyassı'dan anlam genişlemesiyle. Divan'da *yası* yassı, enli, *yasıç* yassı, *yasmak* dağıtıp yaymak, çözmek.

YANBERİ: Yan yan yürüyüş. Divan: *yan, berü*. Bknz. *yanbeyi*.

YANBEYİ: Yana doğru. DS: *yanbegi, yanbegisine, yanbegi, yanbeyi*, vb. Bknz. *yanberi*

YANGAZ: Yaramaz, yan çizen, mızıkçılık eden, sorun çıkaran. Bknz. *yankabaz*. DS: *yangaz, yankaz, yangaza, yankabiz, yankeş, yangabaz, yangiboz, yankabuz*, vb. dertli, eğri, düzensiz, yalancı, haylaz, yaramaz, kötü, kaba, aksi. TS'nde *yanaz, yanuz* inatçı, aksi, huysuz, kavgacı. Divan'da *yan*'ın bir biçimi de *yangak*'dır, *yangıl* yanılmak, *yangluk* yanlışlık, *yangramak* saklanması gerekeni açığa vurmak, söylemek, *yangşak* gevcece, *yangzatmak* *yangramak*'la aynı anlamdadır. Maçka'da *yanlamak* da kaçmak demektir (bknz.) *yangaz* Türkçe *yang* *yan* sözcüğünden türetilmiş olmalıdır. Bknz. *yangazluk*.

YANGAZLUK: İşleri karıştırmak, sorun çıkarmak, düzeni bozmak, *yangaz* (bknz.) kişinin yarattığı durum.

YANGUDUK: İri burunlu. Burnunu her işe sokan. Türkçe *yan*, Ermenice *guduk* (bknz.)

YANIKARA: Bir hastalık adı. DS: *yanıkara, yanığara, yanika*, vb. sığırdan, atta olan bir hastalık, akciğer zarı yangısı, Aydın, Muğla'da beceriksiz, Sivas'da suçlu, Samsun'da hayvan için huysuz, Amasya, Erzurum'da ilenç, vb. TS'nde *yanıkara* karakabarcık, şarbon.

Yarım aynaya karşı

Tara saçlarını tara

Neneni alsun şarbon

Bubani yanıkara

YANKABAZ: Kaba, kötü kimse. Bknz. *yangaz*.

YANLAMAK: Kaçmak. Caymak, sözünden dönmek. DS: Trabzon, Artvin, boş vermek, ilgilenmemek, TS: zarardan korunmak için bir tarafa sıvışmak. Türkçe *yan'dan* (bknz. *yangaz*).

YANMAK: 1) Acımak, çok üzülmek. 2) Sevmek, tutulmak. Eski Türkçe *yalmak*, Türkiye Türkçesinde *yanmak'tan* anlam genişlemesiyle.

Yağmur yağayı yağmur

Acap yerler kanar mı

Senun da benum gibi

yüreklerin yanar mı

Sevdaliyum sevdali

Ne deseler kanarum

Yitirdum sevdiğumi

Kerem gibi yanarum

YANUZ: Sakat. (ÖHK)

YAPI: Bina, inşaat. DS: *yapı* yelkenli, kayık, Samsun, Trabzon, TS: *yapı, yapu* bina, inşaat. Türkçe.

Yeni yapı yaptırdum

Şehir yapisi gibin

Oynadum sevdiğumlan

Kede yavrısı gibin

YAPRAK DÖNMEK: Durum değişmek, sözünü, tutumunu, davranışını değiştirmek. Yaprakların rüzgarla kıpırdamasından benzetmeyle. Türkçe, *yaprak, dönmek*.

YARAYIŞLI: Yararlı, faydalı iş görür. Divan'da *yarağ* fırsat, imkan, tav, *yararmak* yararlanmak, yaltaklık etmek, *yaraşmak* uyusmak, anlaşılmak, *yaraşmak*. İZE'na göre *yarmak'la* *yarmak* aynı köktür.

YARMA: 1) Fırınlanmış mısır. 2) Yarılmış kütük. Türkçe *yarmak'tan*. Anadolu'da daha çok kırılmış buğday.

YAŞMAK: Başörtüsü. Bknz. *çömber*. DS: *yaşmah*, yaşmaklık, TS: *yaşmak* örtmek, kapamak, gözlemek, yaşmak *yaşanmak* yaşmaklanmak, yaşmak bürünmek, yaşmak tutunmak. Divan'da *yaşmak* gizlenmek, saklanmak.

Uşudi yar uşudi

Su dondi yaşmağunda

Gel isiteyum seni

Canımın ocağunda

At yaşmağı başına

Ensun beline kadar

Gel yapalım sevdaluk

Kocan gelene kadar

YAŞMAKLI: Baş beyaz koyun. *Yaşmak* 'tan (bknz) Türkçe.

YAVRIS ERUĞU: Meyvası yeşil, az sararan bir tür erik.

YAVŞAN: Mavi, beyaz çiçekleri olan, sıragillerden (scrophulariaceae) bir bitki. Veronica. İki yüz kadar türtü vardır. Divan: *yapçan, yawçan*.

YAY: Kemence çalmaya yarayan, bir ucundan ötekine kıl gerili değnek. DS: kemençede tellerin bağlandığı tahta, Trabzon. Türkçe

yay.

Kemencemun istine

Yay işlesun işlesun

O kırmızı yanağu

Bu Maçkale dişlesun

YAYLİM: Koyun, sığır otlatılan, yayılan yer, otlak. Türkçe *yaymak*-tan. (DS) Bknz. *kılar*.

Ne uzundur ne uzun

Camenin direkleri

Yarım gelir yaylımdan

Oğunde yinekleri

YEDIYE GELMEK: Evlenen kızın, düğünden sonraki yedinci günde ailesini ziyarete gelmesi. Dört kapaklı sahanda yemek getirilir, üçünde yumurta, pilav, sütlaç vardır, biri boştur. Güvey veya vekili en iyi yemeği bulmalıdır. Yemekler getirilirken gözlenir, hangisinde ne var anlaşılmaya çalışılır veya çevreden işaret beklenir. Eğer boş sahan açılırsa, yemek bulunamazsa, yemekler geri gider. Türkçe *yedi, gelmek*. ÖHK 1952'de Halk Gazetesinde anlatıyor: "Çok hoş bir çocuk olduğu için saçma sapan ve kaba sözler konuşmaktan kurtulamıyan bir yeni damadın köylerdeki adet üzerine düğünden yedi gün sonra gelin babasının evine götürüldüğü sırada kendisine sıkıca tenbih etmişler: "Orada hiç konuşmayacaksın nefesin kokuyor". Damat da öyle yapmış, bu hali görüp dayanamayan ve sebebini sorup ondan öğrenen kaynana, şiddetle itiraz ve sevimli damadını teşvik etmiş. Zaten delikanlının gözleri de saatlerden beri köşede asılı duran bir

şeye takılmış bulunuyordu. İlk özü, peynir yapılmak üzere, şişirilmiş olan o şeyin ne olduğunu sormak ve asıl adının, hiçbir yerde kimseye söylenmemesi icap eden bir organına benzemekte olduğunu ilave etmek oldu. Bunun üzerine etraftakilerin gülüşmeleri arasından kaynananın sert ve tiz sesi yükseldi: "Sus! Gerçekten senin nefesin kokuyor-muş!"

YEL: Romatizma. Anadolu'da çok yaygındır DS, TS'nde *yel ağrısı* olarak geçer. Divan'da *yél*. Şamanlıkta ve yabanıl toplumlarda rüzgarın hastalık getirdiği inancı yaygındır, Türk dillerinde yel rüzgar, cin, salgın, hastalık anlamlarına gelir. Bknz. *yelbağı*.

YELBAĞI: Herhangi bir hoca tarafından yedi çift, bir tek on beş pamuk ipliği katlanır, ucu okunarak düğüm yapılır. Yel ağrısı geçene kadar bağlanır (bknz. *yel*). Türkçe *yel, bağ*.

YENGE: Sevişenler arasında aracılık eden kişi, genellikle kızın yakını akrabasıdır. Bknz. *dingirci*. Anadolu'da geline rehberlik eden kadına yaygın olarak yenge denir. Türkiye Türkçesinde kardeş, amca, dayı karısı yenge'nin Uygurca biçimi *yängä*, Divan'da *yanğge*'dir. Asya Türk dillerinde *yiñe, ciñge, ciñgi*, vb. biçimleriyle görülür.

Kalk gidelun gidelun

Ormanın açuşuna

Yengem kurban olayım

Senun havacuşuna

YENLİK: hafif. DS: *yegni, yestın, yegli, yegnik, yeğil, yeğınık, yey-nik yıgını, yüngül*, vb. Divan'da *yeniğ, yénik*.

YER ELMASI: Bileşikgillerden anayurdu Amerika olan, çok yıllık otsu bitki, yumruları yenir. Helianthus tuberosus. Türkçe *yer, elma*, DS: *patates*, Trabzon.

Tarlada yeramalar

Güneşten yeşilledi

Bekledum yollarını

Yavrıların gelmedi

YEREVİ: Tek tahl ev. DS: tek katlı ev, kulübe, Afyon, Aydın, Kütahya, Trabzon, Muğla. TS: bodrum, mahzen. Türkçe *yer, ev*.

YERİŞMEK: Yetişmek, erişmek, koşmak, yakalamak, büyümek, gelişmek. Divan'da *yetmek* yetişmek, erişmek. Türkçe *yed /yid kökü* (IZE) Anadolu'da çok yaygın kullanıma sahiptir, ermek de öyledir. Yerişmek, erişmek'in *y* türemiş biçimi veya ikisinin kaynaşmasıdır. İbnü Mühenna'da *yermek* ermek, ulaşmak.

YER LİFORİ: Bir tür lifor (bknz.)

YESİR: Esir. Arapça. Maçka Esir-oğlu bucağının Maçka ağzındaki biçimi: *Yesiroğlu*.

YİĞ: Yün eğirme şişi, iğ. Divan'da *yig, yik, ig, ik*.

YİĞMA: Lahanadan yapılan katı çorba. DS: *yığma* lahana, pazı dolması, Maçka. Türkçe *yığmak*'tan?

YİĞNE: İğne. Divan: *yigne*.

YİĞÜN: Ot ve biçilen bitkilerin bir

direk çevresinde düzenli biçimde yerleştirilmesiyle oluşturulan tepe, yığın. Yığmak'tan.

Gız yiguni kavi yap

Rüzgarda sokülmesun

Benim yarımı alan

Ebetiyen gülmesun

İşle doldur yiguni

Saba nişan duğuni

Ebir günü cumadır

Açarlar sanduğuni

YİĞUNAK: İnsanların toplanması, halkın bir araya gelmesi, kalabalık. DS *yıgınah, yığınak*, vb. Divan: *yıgmak* yığmak, toplamak, yığın yığın, küme, yığılmış.

YİREVİ: Aç. Haçavera.

YİRİ: İri. Eski Türkçe irig iri, kaba saba, iriyarı.

YIRMAK: İrmak. Maçka'da ırmak, çay büyüklüğünde sudur, 'yirmek'ler 'dere'lere karışır. İrmak eski Türkçe *ırmak, yirmek* parçalamak, ayırmak'tan

Girdim yirmek ukarı

Yüküni sara sara

Geyik osam atlasam

Gızların oğu sira

Endum dere yirmağa

Zeytun dali kırmağa

Geldum seni almağa

Başladun ağılmağa

YİYGİ: Rüşvet. DS *yeyim, yeygi, yeyinti, yiyyi, yiyim, yiyinti*. Türkçe yemekten.

YOĞRUK: İyi yürüten, güçlü, çevik at. DS: *yügrük, yürük, yüvrük*, vb. Divan'da *yügrük* koşucu, geçici, *yügrük, yügrüşmek* koşuşmak, *yügrüm* bir koşuluk yer.

YOMRA ELMASI: Bir tür elma. Yomra ilçesinin eski adının Durana olduğu, burda yetişen Yomra elması nedeniyle zamanla adın Yomra'ya dönüştüğü ve kendini kabul ettirdiği söylenir. Bryer Yomra adının eski biçimini Gemora olarak bildirir, Durana ise merkez ilçesinin, köyün adıdır (Dryona).

YOMURTA ERUĞU: Bir erik türü. Ziganoy. Türkçe *yumurta, erik*.

YOSA YOSA: Kayık karaya çekilirken söylenen ünlem. Denizcilik terimi olarak birlikte hareket etmeyi sağlayan ve kayıtlarda ilk kez XVII. yy.da İtalya'da *fare aisa* olarak geçen *yisa*'dan (LFL).

YOŞA: Koyunların sırtlarına sürülen kırmızı kiremit boyası. DS: *yaşa, yoşa*, Trabzon, Gümüşhane, Manisa, Eskişehir, Artvin, Ankara, Kayseri, Bknz. *yoşali, yoşalamak*.

YOŞALAMAK: Koyunların sırtını boyamak, *yoşa*'dan (bknz.)

YOŞALI: 1) Sırtı boyalı koyun. 2) Renkli, boyalı, alaca, karışık renkli.

Ha böyle habu yana

Gel desem gelur misun

O yaşali saşlardan

İstesem veru misun (IZE)

Çekdum aldum başından

Yoşali yaşmagini

Bir elümlan da tutdum

Pisküllü kuşagini (IZE)

Yüklen çayır odini

Gel döşüre döşüre

Kız gocani koyayım

Yöşali töneşire (AC, Maçka)

YUFKA: Zayıf, ince, sığ. Anadolu'da yaygındır. Divan *yuwga* zayıf, ince. Türk Yazıtlarında *yuyka. Yufka su:* sığ su, dere. Ev sahibi konuğuna yemekten çok almasını söymüş, 'arkası yufka' demiş. Konuksa yemeğin peşinden yufka gelecek diye yemeği az tutmuş. Sonra masa toplanıp yufka gelmeyince 'hani arkası yufkadaydı?' diye sormuş. Ev sahibi 'yufka işte, başka sunacak yemeğimiz yok'.

YURT: Yayla evi (bknz. *kelif*) çevresi. DS yurt'u yörüklerin yazın ya da kışın oturdukları yer, ev bark anlamıyla almış, Bursa, Sivas için toplu yerleşme yeri, Maçka için yayla evinin çevresi anlamlarını vermiştir. TS'nde *yurt* oturulan yer, mesken, memleket anlamlarıyla bulunur. Türk Yazıtlarında geçen *yurt* sözcüğü için H.N.O. ülke, yurt açıklamasını yapmıştır. Uygurca'da *yurt*. Divan'da Kaşgarlı terkedilen kamp yeri açıklamasını yapar. Clausen *yurt*'un yerleşim yeri, bir tür çadır, ülke anlamına geldiğini belirtir. Türk dillerinde çok yaygın olan yurt sözcüğü Kaşgarlı'da delik, Anadolu'da iğne deliği (DS, *yurdu* madde-si) anlamlarını kazanırken, Kırgızca ve Kazakca'da halk, ülke, topluluk, tabaa anlamlarını kazanmıştır (*curt*).

Maçka'da Asya göçebe yaşantısıyla ilgili sözcüklerin yaylacılık terimine dönüştüğü görülmektedir (bknz. oba).

YÜK YAPMAK: Yakacak, yallık, vb. keserek taşınacak biçimde bağlamak. Kadınların temel işlerinden. Türkçe *yük*.

Kapusunun oğunde

Portakal ağaçları

Bi yük odun yükleni

Nazlı yarin saçları

Arkasında var yükü

Gelur Balulaha'dan

Onin sende gözi yok

E gız çekil aradan

Gel gidelum ormana

Ben yaparum yükini

Sari çamun altında

Çözerum uşkurini

YÜKLİ: Hamile. *Hamile* Arapça yüklü-taşıyan kadın demektir, yüklü Türkçesidir.

Bu derenun baluğu

Biyukludu biyiklu

Ver bağa abulani

Ederum oni yüklü

YÜKSÜK KINASI: Yüksük gibi parmak uçlarına yapılan bir tür kına. Bknz. *hünkar kınası*. Yüksük Türkçedir, divan'da *yüksek*, *yüksük*. kına Arapça *hınna*'dan gelir. Kına evlenme, düğün göreneklerinde önemli yer tuttuğu gibi (kızlar aralarında kına gecesi yaparlar, Anadolu'da çok

yaygındır) yaşlı kadınların kanılanmaması da günah sayılır. Meşrutiyette Maçka'da 'tanassur' olayları görülüp, ölümlerin müslüman veya Ortodoks olduğuna ilişkin aileler arasında tartışmalar çıktığında, kına müslümanlık belgesi olarak sayılmıştır.

YÜREK: Mide. Mide Arapcadır, Türkçesi *kursaktır*. Uygurca *yürek*, Divan'ka *yüreg*, *yürek* İZE'na göre *yürümek*'ten gelir, devinen, yürüyen, çalışan demektir.

Yedum kabak mancasi

Yüreğum bolaniyi

Lahana kostelleri

Karnumda dolaniyi

YÜZBAR OLMAK: Yüzyüze gelmek, yüzyüze gelip hesaplaşmak, anlaşmak, yüzleşmek. DS Kütahya, Tokat, Eskişehir, Gümüşhane, Kars, Erzincan, Van, Diyarbakır, Urfa, Maçka, *yüzbar etmek* Trabzon, *yüzberi olmak* Artvin. *Yüz* Türkçe.

YÜZİNİ KÖPEK YALAMAK: Utanmamak. Birinin yüzünü köpek yalarsa gerçekten utanmaz olacağına inanılır. Gene birini köpek ısırıldığında, yarının çabuk iyileşmesi için ısırılan köpeğin tüyünden kesip yaraya basmak gerekir.

-Z-

ZAGEL: Kazma. Tzitzilis Pontus diyaleğinden *tzakhelin*, *tzakhel*, *tzarkhel* biçimlerini verdikten sonra Latince *sarcelum*'dan geldiğini bildirir. DS: *zagel*, *çekel*, *çekgel*, *çikel*, *çeykel*, *çevgel*, vb. Ermenice *sagur*, *sagr* balta?

ZAGON: Yöntem, usul, nizam, yol, racon. Rusca *zagon* sürüyü gütmek, kapatmak, koyun ağılından. Argoda *zagon* (FD Bulgarca).

ZAGUDA: Yeşil zeytin. DS: *zago-da*, *zaguda*, *zağuda*, *zakoda*, *zakuda*, *zakuta* salamura yapılmış yeşil zeytin, Samsun, Ordu, Akçaabat, Erzurum, Zonguldak, Giresun, Isparta, Trabzon. Tzitzilis *tzakhota*'yı Pontus diyaleği olarak açıklar, Yanıkoğlu'nun verdiği ekşi anlamında *zakoti* sözcüğünü ise eski Yunanca *zakhtos* gayet kızgın sözcüğüne bağlar. Çağdaş Yunanca *tsangos*, *iangos* sözcükleri ekşimiş, kokmuş anlamına gelip.

ZAGANA: Yengeç. Yengeç Türkçedir (Divan: *yengeç* Oğuzca, Ziganoyda *yangeç*), zağana Türkiye Türkçesindeke çağanoz'un Maçka ağzında aldığı biçimdir. Çağanoz (carsinus maenas) kıyı yengeci, çingene yengeci, Yunanca *tsaganos*'tan gelmektedir. DS: *zaana*, *zağana* Maçka.

ZAGANDİK: Kilit. Zobu-zobandik örneğine bakılarak *zana-zangadik-zagandik*? Bknz. *zanga*.

ZAGAR: Köpek türüdür, ihtiyar er-

keklere bunak anlamında hakaret için kullanılır, kadınlara *masti* denildiği gibi. Farsca *seg* köpekten, veya Rumca *sagreus*'tan. Bask: *zakur*, Gürcüce: *zaghly*, Mingrelce: *djoghari* (Keresteciyan).

ZAMBULA: Sığırın derisi ile eti arasına girerek hayvanı rahatsız eden bir tür böcek. DS: *zambır*, *zambur* (İçel, Antalya, Hatay) biçimlerini verir. Arapca *zünbûr* eşek arısı demektir. Ermenice *zampur*, Azerice, Farsca *zenbur*. R-1 dönüşmesiyle *zambul* *zambula* biçimini almış olabilir. *Bula* biçimi ateş böceği, *zarambula*'da da görülür. Zambur Trabzon'da köy adıdır. Bknz. *bumbur*.

ZANGA: Büyük dilli kapı kilidi. Maçka Rumcası *zanga*, *sanga* (bknz). Tzitzilis Pontus diyaleğinde *sanga*'yı bildirerek İtalyanca *stanga* ile açıklar. *Zanga* vurmak: kitlemek. Bknz. *zagandik*.

ZANGARİYA: Dokumacı. Haçavera. Ermenice *z'aneag* dantel, şerit, kaytan ve işlemek?

ZANGOÇ: Ermenice *jamgoç* kili-sede çan çalmakla görevli kimse, Türkiye Türkçesinde de *zangoç* biçimiyledir, Maçka'da *zangoç*'un sallanmasından benzetmeyle topal, aksayan anlamına gelir. Trabzon A-yasofya Müzesi'nin bekçisinin lakabı da *zangoç*'tu. DS: *zangaç*, *zankaç* topal, Maçka.

ZAPZAZAL: Çırılçıplak. *Zazal*'ın (bknz.) pekiştirilmiş biçimi.

ZAVA: Yüzük. DS: taşsız yüzük, Maçka. Tzitzilis orta Yunanca zincirle bağlamak, zırh anlamında

zava'nın Pontus ve Epir diyalektlerinde yüzük anlamında kullanıldığını bildirir, zırh anlamında Arnavutca *zavek*, Ulahca *zava*, Bulgarca *zava* örneklerini vererek Latince *zaba*'nın lejyonerlerin giydiği deri, metal, boynuz işlemeli zırh olduğunu gösterir ve Türkçe *cebe*, Farsca *gebe* zırh sözcüklerini anımsatır. Türkiye Türkçesindeki küpe sözcüğü de Çuvaşça *kibe* gömlek, Tatarca *köbe* zırh, Kumanca *kübe* halkalı zırh anlamlarına gelmektedir, *cebe* sözcüğü de yüzük anlamını kazanmış olabilir ancak *zava*'yla *cebe*'nin gerçekten aynı kökten olduğu kanıtlanmalıdır.

ZAVRAKLİ: Süslü, çalimli, fiyakalı. *Zavrak* ve *zavraklı* sözcükleri Anadolu'da aynı anlamda kullanılmaktadır (DS, Yanıkoğlu).

ZAYITLEMEK: Çalatmak (bkz.) Akçaabat. Arapca *zayi* elden çıkan, kaybolan, yitik, zarar, ziyan.

ZAZAL: Çıplak. Maçka Rumcası. Maçka'da *sasal* (bkz.) kel anlamına gelmektedir. Bknz. *zapzazal*.

ZAZI: Uzun bacaklı kimse. Yanıkoğlu iri yarı, heybetli fakat beceriksiz, bir işe yaramayan adam olarak açıklar. DS *zuzi* biçimiyle Maçka için mankafa anlamını verir. Artık unutulmuşsa da gerçek anlamının çıra olduğu, benzetme yoluyla uzun bacaklı anlamını kazandığı anlaşılmaktadır.

ZEET: Biraz sonra. DS *zeet*, *zeetten*, *zel* az sonra, Giresun, Trabzon. Tietze Anadolu'da kullanılan aynı anlamda *zehel*, *sel*, *biseğel*, *bisehel*, vb. biçimlerini de vererek Arapca *sahil*

sözcüğünden geldiğini bildirmektedir?

ZEFLAN: Kıymık. Bknz. *seflan*.

ZENGER: Her işe karışan, burnunu sokan, karışıklığa yol açan kimse. Bknz. *zingur*.

ZENGİNLİK: Gelinin geldiği ilk gün, kaynata, kaynana veya onların yerinde bulunan aile büyüğünün kendisine verdiği armağan. Bu, büyükçe bir kazan, sini, tencere olabilir, toprak parçası bağışlandığı da olur. Yeni gelinin, aile büyüklerinin, akraba ve komşuların, köyün ileri gelenlerinin, kadın, erkek, ellerini öpmesi adettir. Bu sırada herkes geline para verir. Bu iş gelinin yanındaki birine verilerek yapılır. Gelinin getirildiği sırada genişce bir alanda, daha önceden çarşaf içine konulmuş ekmek veya paranın, kalabalığın ilerisine doğru savrulması da adettir. Uğur getireceği inancıyla fırlatılanlar kalabalık tarafından kapışılır. Gelinin attan indirilişi sırasında çarşaf gerilerek görülmesinin engellendiği de olur. Para atmanın da dikkati başka yöne çekme düşüncesiyle ilgisi vardır. Bunda herhalde bağlama korkusu etkilidir. (ÖHK) Bknz.: *gelinluk etmek*, *bağlamak*. Zengin Farscadır, değerli, ederi yüksek, taştan yapılmış anlamında *sengin*'den gelmektedir.

ZERAMBULA: Ateşböceği. Bknz. *absimisa*.

ZERGA: Biçimde ot sırası. Türkçe. Bknz. *çerga*, *serga*.

ZESTAS: Fazla yemekten, çok konuşmaktan duyulan rahatsızlık.

Yunanca *zestos* sıcak, *zestano* ısıtmak, *zestenome* ısınmak, sıcaklık hissetmek demektir. İtalyanca *tesare*'den Türkçe'ye de giren denizcilik terimi *teso!* ger! emri ipin en gergin durumunu da anlattığı gibi, Yunanca'da *léza* biçimiyle hem ipi germek, hem de deyim olarak körkütük sarhoş, aşırı yemiş anlam-larına gelmektedir (LFL)

ZEVK ETMEK: Alay etmek. *Zevk-lenmek* eğlenmek, alay ederek, takli-dini yaparak kızdırmaya çalışmak. Arapça *zevk* tadım, tatma, hoş giden hal, haz.

ZEVLİLERİ KIRMAK: Dayana-mamak, isyan etmek, zaptedilmez ol-mak. Zevli (DS: *zelve*, *zelfe*, *zelvi*, *zeville*, *zilve*, *zölve*, vb) öküzün bo-yunduruktan çıkmaması için boyun-duruğa geçirilmiş eğri değnektir. Öküz çok yorulup artık dinlenmek istediğinde, zevliyi kırar. Zevli TS'nda *zevle*, *zivle* biçimleriyle vardır. Yunanca'dan (Tietze).

ZİBİL: Çöp, süprüntü. (DS,TS). Arapça *zebl*, çöp, kırıntı, döküntü.

ZİBRA: Az, küçük. Bknz. *zibros*.

ZİBROS: Lamba ışığının azlığını belirtmek için kullanılır. Bknz. *zib-ra*.

ZİFİN: Fundagiller ailesinden, sarı çiçek açan bir bitki, *Rhododendron Luteum* (*azalea pontica*). *Zifin*, *çifin*, *çifin*, *çifin* biçimleriyle de bilinir (DS). Bknz. *komar*.

Zifin çiçeği sari

Gümez dağların kari

Sen da sevdun azrail

Benum sevdiğüm yari

ZİGAM: Nezle. arapça *zükâm*. Ana-dolu'da: *züküm*, *zükgam*, *zükkem*, vb. (DS).

ZİGAR: İneklerin yediği bir tür ot.

ZİĞNAMAK: Köpek ağlaması. Mec-caz olarak çocuk ağlaması. Bknz. *zinglamak*.

Döne döne sovildi

gaburgamun gömügi

Yüreciğüm zignayi

Dersun köpek enügi (İZE)

ZİL: Keçi boynuna takılan küçük çan. Bknz. *golgon*. Farsca *zil* çingirak, Sanskritce *jalli*.

ZİLİF: Kadın saçının yanağa inen tutamı. Farsca'dan Türkiye Türkçesine geçmiştir. Maçka'da zülûf-zilif'in özel önemi vardır. Kızlar saçlarını kesmez, kuyruk ya-parlar. Kızın saç evleneceği zaman, kına gecesi kesilir, kulak önüne ge-len kısımlar (zilif) kesilmez, uzun bırakılır. Yaşmak bağlandığında ar-kadan saçlar dışarı çıkmaz, yalnız önden zilifler çıkar. Saçın kesilmesi gelin olmak, evlenmekle özdeşleşir. Rizeli subay karısı Nazmiye Hanım, İzmir'de modaya uyup saçlarını kısa kesmiş, sonra Rize'de Nazmiye Hanım'ın ziliflerinin olmadığını gören hemşerileri şaşırmışlardır, Nazmiye Hanım'ın lakabı 'Kesikbaş Nazmiye' kalmıştır.

Olayum o gözlere

Olar karadır kara

Yat dizimin istine

Ziliflerini tara

Suyin altina testi

Esti daglarum esti

Kakül zilişlerini

E gız sağa kim kesti

ZİMBON: 1) Değirmen çarkını döndüren suyun çıktığı oluğa takılan ağaç boru. 2) Kabak sapından yapılan düdük. DS 1. anlamıyla *zinbon* biçimiyle Trabzon'u bildirir, *zimbon* kızılbaş, buğday sapı gibi nesnelerden yapılan düdük, Erzurum, *zimbon*, *zimpon*, *zombon* düdük. küçük boru, ağaç, buğday sapı, karniş, vb. den yapılan düdük Maçka, Trabzon, *çimpon* piston, suyu fışkırtan aygıt Trabzon. Tzitzilis *zampona*'nın Midilli, Makedonya diyaleklerinde tulum, düdük, *zimponin*, *tzumpon*, *tzimpon*'un Pontus diyaleğinde düdük anlamına geldiğini, kökeninin İtalyanca *sampogna* olduğunu bildirir. Bknz. *zimbonak*.

ZİMBONAK: Boş, cahil, *zimbon* gibi. Bknz. *zimbon*.

ZİMİLANGE: Yaprakları çiğ ve pişirilip kaygana yapılarak yenen bir bitki. Yanıkoğlu *izmilanka* yabancı kuşkonmaz, DS devedikeni, asmaya benzer yemek yapılan bir bitki anlamlarıyla ve *zimbilaç*, *zimilacı*, *zimilas*, *zırmilank*, vb. biçimleriyle Rize'yi, Maçka'yı bildirir. Tzitzilis eski Yunanca *smilaks*, orta Yunanca *smilakhion* ve Yunan diyaleklerinde *smilakhi*, *smilakh*, *similak* sözcüklerinin porsukağacı, kahkahçı, amberçi, vb. anlam-

larına geldiğini, sözcüğün Bulgarca'da *zmulauk*, Gürcüce'de *zmlaki*, Osetence'de *samilaq* biçimleriyle bulunduğunu bildirir.

ZİMİT: Beyin. 'Bi vuru zimitlerini dokerum!' Mecaz olarak minsi de aynı anlamda kullanılır (bknz.) DS: *çimdi*, Rize. Tzitzilis Latince *cimedia*'nın orta Yunanca'ya *simidia* biçimiyle geçtiğini ve Pontus diyaleğinde *tzimidi*, *tizimid* biçimleriyle kullanıldığını bildirir. Anadolu'da *simit*, *simindirik*, *simidirk* ince, küçük bulgur anlamındadır (DS), *minsi* beyne benzetilmiş olabilir.

ZİMLİN: Serçe. Maçka Rumcası *simlin*. Bknz. *cimlin*.

ZİMNAS: Gös çapağı. Anadolu'da *cımla*, *cıbla*, *cimla*, *cimlas*, *cimre*, *çimbil*, *çimli*, vb. (DS). Orta Yunanca *tzimpla* (Tzitzilis), çağdaş Yunanca *tsimbla*.

ZİNAK: Kıvılcım. Maçka Rumcası. 'Gözlerimün oğundan zinak çıktı' Tzitzilis Yunanca *azina*, *zina*'dan Pontus diyaleğinde *tzinakhin*. Anadolu'da kullanılan *çiynek*, *zıgnak*, *zınak*, Yunanca *estia* o c a k sözcüğünden Pontus diyaleğinde *tzia*'nın da kıvılcım anlamında olduğunu bildirerek Anadolu'dan *ciya*, *çiya*, *çiye* sözcüklerini de bu sözcüğe bağlar (DS).

ZİNEYA: Kuş ve tavuk pisliği. Ziganoy. Haçavera'da *sineya*. Maçka Rumcası. DS: *çineya* Trabzon, *cineya* Maçka, *çinya* rize. Tzitzilis: Pontus diyaleğinde *tzinea*. Yunanca *svonia* sığır gübresi, Divan'da *sang* kuş pis-

liği. Burdur'da *sangı* biçimiyle *sang* yaşıyor (DS). Çinçiva: *citil*.

ZİNGER: Zayıf boyun, gerdan. Ziganoy. Haçavera'da *singi* (bknz.) elma, armut çöpu, aynı sözcüğün anlam genişlemesine uğramış biçimi olmalıdır.

ZINGLAMAK: Dayak yiyen köpek ağlamak. Bknz. *ziğnamak*.

ZİNGOVIÇ ETMEK: Sığırın ağzını oynatması, geviş getirmesi, mecaz olarak acıkmak, imrenmek. Tzitzilis Trabzon'dan diş etleri anlamında *gırinzil* ve *girinçil*, Rize'den damak anlamında *gincil* ve diş etleri anlamında *gincikli* sözcüklerini kökü Latince *gingiva* olan Yunanca *yrinzilin* sözcüğüne bağlar.

ZİNGUR: 1) Zincir, özellikle ocakta asılan zincir. Bknz. *gılimur*. 2) Biçimsiz, kaba, yobaz kimse. Zincir mecaz olarak hep kirlilik ve biçimsizliği çağırıştırır. *Zenger*'i çağırıştırıyor (bknz.)

ZİNGUS ETMEK: Yüzünü asmak, darılmak. 'Ne dedun oğa, zingus edey? Bknz. *singrus etmek*, *şingoz etmek*.

ZİNOS: Martı, Tzitzilis Pontus diyaleğindeki *ızinos* biçimini verir, Papadopulos'un sözcüğü Yunanca kuğu anlamında *kuknos*'a bağlandığını duyurur. Tzitzilis'in de belirttiği gibi Lazca'da martı *cino*'dur. Yunanca martı *ıyaros*.

ZİPGA: Bacakları dar, ağı geniş pantolon. DS: *zipka*, *zıbga*, *zıbka*, *zağva*, *zıka*, *zıvga*, *zıbka*, *zipka*, *zivga*, *zivra*. Çinçiva'da *cıkva*. Rusca *zi-*

pus şayaktan yapılmış köy giyeceği, *zipun*, *zupkunka*, *zipka*. Türkiye Türkçesinde küçük çocuklara gömleğin üstüne giydirilen kısa ve kollu giysi zıbın Fransızca *jupon*'la ilişkilendirilmektedir. Anadolu'da XV. yy. dan beri kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintanın adı *zıbun*, *zubun*'dur. Fransızca *jupon* iç etek, *jupe* etek demektir, İspanyolca hırka anlamında *jubon* ve İtalyanca kısa ceket anlamında *giubba* ile birlikte Arapça *cübbe*'den gelmektedir. Cübbe sözcüğü tekrar Arapça'ya geçmiş ve zıbın, zıbun biçimiyle cübbe'nin yanında gene Türkçe'ye girmiştir. İZE ve Yanıkoğlu *zipga*'nın Rusya'dan Doğu Karadeniz'e geçtiği görüşünde birleşmektedirler. *Zıbın*'la *zipga*'nın ilişkisi araştırılmalıdır.

Birazacuk dar oldı

Zipgamun bacakları

Bize sevep olanun

Kurusun ocakları

ZİRBİYA: Şekerli suya ekmek doğranarak yapılan yemek. DS *zırbiya* suya banılarak yenen, katıksız ekmek, Maçka, *zilbiye* ince undan açılmış hamuru susam yağında kızartarak yapılan bir çeşit börek Gaziantep, *zülbiyet* erimiş, kızgın yağa pekmez ya da bal karıştırılarak yapılan yemek Artvin, *zürbiye* Afyon, Isparta, *zülbiye* Konya yahni Çinçiva'da bal, kaymakla yağın karıştırılmasıyla yapılan yemek *zulbiye*, Arhavi'de kızgın yağla pekmez karışımı *zulbiyet*. Arapça *zalabiye* bir çeşit hamur tatlısı. Maurali cimri

yorgancı varmış çırağına her sabah 'iyi çalış, sana öğleye zirbiya yapacağım' der, öğleye gene zeytini iki ettirmiş. Her sabah çırak belki bu öğle zeytinden kurtuluruz diye canbaşıla çalışmış. Usta gene 'şimdi kim zirbiya yapacak, şurda zeytin var' dermiş. Bir sabah çırak, 'usta bu öğle zirbiya yoksa çalışmıyorum' demiş. Usta 'tabi oğlum' demiş, öğleyn şekerli suya ekmeği doğramış 'işte zirbiya'. Çırak 'usta gene eskisini yiyelim' demiş.

ZİRİKZİRNA: 1) Tahtaravalli, 2) Kaynanazırlıtısı. Doğal ses yansıması.

ZİRLAMAK: Çok fazla konuşmak, ağlamak. Türkçe ır/yır kökünden çok yaygındır. Bknz. *cirlamak, ırlamak, zirlak*.

ZİRLAK: Geveze, çok konuşan. Türkçe ır/yır koşma, türkü, hava'dan. Bknz. *zirlamak*. DS: *zirlak* geveze, Tokat, Eskişehir, Samsun, Trabzon, Rize, aptal Tokat Eskişehir, Samsun, Trabzon, Rize, aptal Tokat, Eskişehir, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize.

ZİRNANA DELİ: Zır deli. *Zil* aşırılık bildirir, zil tuzsuz hiç tuzu yok, zil ayaz çok soğuk, zil kara (Urfa) simsiyah, zil düzen (Erzurum) çok düzenli, argoda zil parasız demektir. *Zır* ve ondan türetilen *zirnana zil*'le aynı olmalıdır. Bknz. *sildüdük*.

ZİRNİKÇİ: Cimri. DS: Trabzon. Farsca *zırnih*, Türkiye Türkçesinde *zırnik* arsenik, kükürt karışımı, sarı boya elde edilen bir maddedir, değerinden dolayı bir zırnik en ufak

parça, kırıntı anlamını kazanmıştır.

ZİRZA: Kilit dili. DS *zırza*, *zerze*, *zırzala*, *zırza* kapı çengeli, tokmağı, kapı zinciri, kapı sürgüsü, kapı kildi, rezesi, menteşesi anlamlarıyla.

ZİZA: Yanmış yer, yanık. Yunanca *zestos* sıcak, *zesteno* ısıtmak. Bknz. *zestas*, *zuniz*.

ZİZİL: Solucan. Yakınların çocukları için sevgi sözü olarak kullanılır: 'iki zizili var'. DS Trabzon, Gümüşhane. Çiçiva'daki *cicor* aynı kökten olmalıdır.

ZOBANDİK: İriyarı, kaba. DS *zobu*, *zobandık* (Maçka) *zoburannı*, *zobut*, *zotu*. *Zobu* eski vezir konaklarında bir kısım müstahdeme verilen addır ayrıca Türk erkek adı olarak kullanılmıştır. Bknz. *zubuş*.

ZOBAZORİNA: Zorla, zorzoruna. Farsca *zur* kuvvet, güç, Türkiye Türkçesinde *zor*.

ZOĞRİL: İri yarı, hantal. Harput (Kısaparmak) *zağal* tembel?

ZOLOT: Aptal, hantal.

ZOT: İnatçı, aksi, dediğim dedik. DS Sakarya, Giresun, Trabzon, Gümüşhane. Arapca *zıd* karşıt, bir nesnenin iki ucu? Bknz. *zot etmek*.

ZOT ETMEK: Madeni eşyaları ısıtarak parça ekleyip uzatmak, perçinlemek. DS Of, Rize, Artvin. Bknz. *zot*.

-Haçan horon ederum

Sallanur edep yerum

-Ula gağurun oğli

Kaç karıştur anderun

-Beş karıştur anderun

- *Ne kadar karış olsa*

Daha var midür derum

- *Inerum Solakli'ya*

Ben oni zot ederum

ZUBİ: 1) Kesilmiş ot kökü. 2) Ahşap çivi. 3) Kermane'nin (bknz.) mili. Bknz. *zubuşlamak*.

ZUBUŞ: Çok şişman, tombul. DS yalnız Trabzon'u bildirir. Yanıkoğlu: *zubuş* fıçı ve mümesili şeylerin tıpkısı. *Zobandik* (bknz.) gibi Anadolu'da yaygın olan *zobu*, *zobut*, *zıba*, vb. sözcüklerle aynı kökten olmalıdır.

ZUBUŞLAMAK: Bitkileri ezmek, pırasa, vb. bitkilerin yapraklarını koparmak. Kesilmiş ot kötü anlamında *zubi* 'den türetilmiş. (bknz.) Bknz. *zugallamak*.

ZUGALLAMAK: Ot, bitki yolar, koparmak. Bknz. *zubuşlamak*.

ZUGURA: Mısır koçanının içi, tanesiz hali. Ziganoy. Haçavera'da *sukra* (bknz.) DS: *zakra* mısır koçanı Trabzon.

ZULUF: 1) Yeşil kabuklu fındık tanesi. 2) Fasulye vb. bitkilerin kabuğu. DS yalnız Trabzon'u bildirir. Tzitzilis Yunanca çıkarmak, koymak anlamında *ekhlöpizo* sözcüğünden *ylupiza* kabuğunu soyarak ve bu sözcükten kabuk anlamında *ylupa* sözcüğünü önermektedir. Lazca *ylepa* sözcüğü ile Pontus diyaleğindeki *ylupada* sözcüğünden gelen *ylupa* sözcüğü aynı köke bağlanmaktadır. DS ayrıca *culuf* biçimini verir. Sürmene'de fındığın kabuğunu çıkarma anlamında *calepa* aynı

kökten olmalıdır (bknz. *kanzilis etmek*).. Çinçiva: *puşı* (bknz. *puşa*).

Guz geldi kuruyacak

Cankallarta zuluşlar

Ne var ufacığumda

Üsküü üsküü duruşlar

ZUMAH: Yaban zambağı. Ziganoy. Arapça *zenbak*, Farsça *zanbak*.

ZUMUKLAMAK: Tıkıştırmak, bastırmak, ezmek.

ZUMUR: Mısır ekmeği yağda ezilerek yapılan yemek. Yunanca. Bknz. *simur*, *zumurlamak*.

ZUMURLAMAK: Ezmek, buruşturmak. DS: buruşturmak Sam-sun. *Zumur*'dan (bknz.)

ZUNİZ: Tüyleri yakmak, tavuk vb. pişirmek için ateşe tutarak temizlemek. Tzitzilis: Yunanca *tsihnizo*, *izinono* ve Pontus diyaleğinde *izih-nizo* tutuşturmak, alevlendirmek, ateşe tutmak, *çuğnus* Rize, *çuhnis* Sürmene, *çuğnus* Rize, *çuhnos* Maçka yemeğin yanmaya başlaması, tence-renin dibine tutması (DS).

ZUNİS²: Bitki, çayır, mısırlık, vb. ezmek. DS: *çuhramak* çiğnemek, ezmek, Maçka, *çuhnak* yol üstü, ayak altı olan yer, Maçka. *Çiğnemek*, *çiğnek*?

ZURNA İSLANMAK: Ağlamak, olumsuz anlamda kadın, çocuk ağlaması, zırlamak, yaygara. Farsça *sûrnâ*, *sûrnay* Türkiye Türkçesinde *zurna*.

ZURNUŞ: Kesilmiş bitki kökü, budak, kurumuş odun parçası, kıymık. Bknz. *zurnuşlanmak*, *zubi*, *surnuş*.

ZURNUŞLANMAK: Kıymık, çöp
baımak. *Zurnuş'tan* (bkız.) dönüşlü
fiil.

Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü, yerel ağızdan yapılan derlemeye dayanarak folklor çevresindeki eldeğmedik sözcük hazinesini kayıtlara geçiriyor, maddi manevi kültürün tarihsel kökenlerine iniyor. Yayıldığı coğrafyanın genişliği ve geçirdiğı tarihsel evreler nedeniyle Türkçenin etimolojik sözlüğünün yazılması kapsamlı ve örgütlü çalışmayı gerektirmektedir. Böyle bir sözlüğün, yazı dili dışında kalan halk dilinin, zengin folklor çevresinin saptanmadan yazılması olanaksızdır. Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü Türkçenin etimolojik sözlüğü için olduğu kadar Türkiye kültür tarihi yazımı için de Maçka ağızını kültür dünyamıza kazandırmıştır.

İSTEME ADRESİ:

SANAT KİTABEVİ Karanfil Sokak, Birlik İş Merkezi 5/2 Kızılay ANKARA Tel: 118 62 03

80002